

ARCHAEO LOGIAI ÉRTESÍTŐ

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik Budapesten félévenként

116. kötet (teljes sorozatban) 1989

Megindításának éve: 1868

Előfizetési díj egy évre 180 Ft

Szerkesztő:

FODOR ISTVÁN

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARKÓCZI LÁSZLÓ, BÁLINT CSANÁD, B. BÓNIS ÉVA, HOLL IMRE, KALICZ NÁNDOR,
KÖREK JÓZSEF

Technikai szerkesztő:

B. BÓNIS ÉVA

Segédszerkesztő:

NAGY MIHÁLY

Felelős kiadó:

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztőség: 1088 Budapest, Múzeum körút 14–16. (Nemzeti Múzeum) Telefon: 1-382-705

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, 1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 36. Telefon: 181-2134

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Kovács Tibor</i> : Adatok az Ipoly–Zagyva-vidék középső bronzkorához	3
<i>Révész László</i> : Előzetes jelentés a karosi honfoglaláskori temető ásatásáról (1986–1987)	22
<i>Holl Imre</i> : Középkori városi élet — városi építészet	52

KÖZLEMÉNYEK

<i>K. Palágyi Sylvia</i> : Áttört zablafeszítők Pannoniából	77
<i>Wessetzky Vilmos</i> : Megjegyzések az esztergomi bronz negatív minta Fortunájához	84
<i>Bokij, N. M.—Pletnyova, Sz. A.</i> : Nomád harcoss család 10. századi sírja az Ingul folyó völgyében	86
<i>Kovács László</i> : A tiszafüredi múzeum (Szolnok m.) négy régi, 10., illetve 12. századi leletegyütteséről	99
<i>Kovács Gyöngyi</i> : Juh astragalos-játékkockák a szolnoki vár területéről	103
<i>H. Gyürky Katalin</i> : Előzetes jelentés a „kánai apátság” kolostorának feltárásáról (1981–1987)	111

SZEMLE

<i>Kövecses-Varga Etelka</i> : Némethi Mária (1960–1988)	119
<i>Kádár Zoltán</i> : Száz éve született Géfin Gyula	120
<i>T. Szőnyi Eszter</i> : Megemlékezés Lovas Elemérről születésének 100. évfordulóján	121
<i>B. Bónis Éva</i> : Sellye Ibolya köszöntése	123
<i>Soproni Sándor</i> : Barkóczy László 70 éves	124
<i>Póczy Klára</i> : B. Bónis Éva köszöntése	125
<i>Hajnóczi Gyula</i> : Kiss Ákos köszöntése	126
<i>Uzsoki Endre</i> : Sági Károly 70 éves	127
<i>Kaba Melinda</i> : Szentlélek Tihamér 70 éves	128
<i>Erdélyi István—T. Dobosi Viola</i> : Konferencia a régészet aktuális filozófiai és módszertani kérdéseiről Nitra- Nové Vozokanyban 1987-ben	129
<i>T. Biró Katalin</i> : Beszámoló az V. Nemzetközi Tűzkő Szimpózium munkájáról. Bordeaux. 1987.	130
<i>Holl Imre</i> : A középkori régészet nemzetközi szimpóziuma, Thaya, Ausztria 1987	131
<i>Kovács Tibor</i> : A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1987. évi tevékenysége	131
<i>Kovács László</i> : A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat régészeti tevékenysége az 1987. évben ..	132

ARCHAEO LOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 116.

1989. 1–2. SZÁM

116. KÖTET

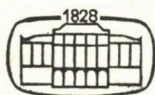
XP 2570

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000723128

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1989

ADATOK AZ IPOLY—ZAGYVA-VIDÉK KÖZÉPSŐ BRONZKORÁHOZ

Tompa Ferencnek a Füzesabony-Öregdombi jelentős telepfeltárása nyomán¹ későbbi füzesabonyi kultúrának nevezett népesség feldolgozása — téves keltezés miatt — fél évszázada még kimaradt a korai (középső) bronzkori kultúráinkat bemutató kötetből.² Az ötvenes évek végén Bóna I. 95 lelőhely anyaga alapján körvonalazza a kultúra (nála: csoport) területét, amelyet nyugatról a Galga- és a Felső-Ipoly-völgy, keletről a Bodrog-, ill. a Felső-Tisza-völgy határol, északon a Szepességig, délen pedig a Tiszazugig terjed.³ A magyar bronzkor kutatás nagyjában-egészében ma is erre a vidékre lokalizálja a füzesabonyi kultúrát. Legfrissebb adataink szerint 130—140 lelőhelye ismert, amelyek részben Szlovákia, többségében Magyarország területére esnek. Félreértésekre ad alkalmat, hogy a határainkon kívüli lelőhelyeket a szlovákiai kutatók — s egyre többen mások is — az ottományi kultúrához sorolják.⁴

Az utóbbi három évtized feltárásai több ponton módosították azt a topográfiai és időrendi keretet, valamint a „kulturális karaktert”, amelyet az addig ismert forrásanyag alapján az ötvenes években kidolgoztak.⁵ Miután az újabb ásatási és kutatási eredmények áttekintése már megtörtént,⁶ itt csak jelenlegi témánk konkrét előzményeire utalunk. Azaz: a füzesabonyi kultúra tér- és időbeli tagolásával kapcsolatos kérdésekre. Bár a részleteket illetően korántsem teljes nézetazonosság, ma már általánosan elfogadott, hogy a kultúra életének — a koszerű típusú fémekkel egyidejű, ha tetszik: azokkal is jellemezhető — szakasza többé-kevésbé jól körülhatárolható mind a telepeken, mind pedig a temetőkben.⁷ Arról viszont, hogy mikor és hol voltak a kultúra törzs-

területének határai, igencsak elasztikus képet fest a kutatás. Igaz, többnyire még csak hipotézisek szintjén, ám kétségtelen, kezdenek kirajzolódni a valósnak tűnő erővonalak, koncepcionálisan, de tényszerűen is. Mert végül is „csupán” arról van szó, vajon valóban a füzesabonyi kultúrához tartozott-e a kutatás által neki tulajdonított törzsterület nyugati fele, vagy pedig a korábban őshonos hatvani népesség élt tovább, a szomszédos füzesabonyi lakosság erőteljes befolyása alatt? A kérdés főleg a kultúra fejlett, ill. késői szakaszára vonatkozik, hiszen a szállásterület ÉK—DNY-i irányú kiterjesztésének időbeli szakaszosságát már régen felismerték.⁸

A füzesabonyi kultúra klasszikus értelmezésének revízióját újabban, más-más megközelítéssel, többen szükségesnek érzik. A jászdózsai és a tószegi feltárásokra építve, Bóna I. úgy véli, e két telepen még a késői leletek alapkarakterét is a hatvani kultúra határozza meg,⁹ „a klasszikus” füzesabonyi kultúra (Füzesabony, Megyaszó) már Jászdózsán is csak áttételesen, korszakváltó idegen elemként fordul elő, még délebbre csupán a »füzesabonyi stílus« terjedt el...¹⁰ A kultúra nyugati határát illető bizonytalanságokat először egy több szerző által kialakított térkép, ill. kronológiai táblázat jelzi konkrétan a szakirodalomban.¹¹ Később, a magyarországi bronzkori kultúrákról írt rövid összefoglalókban arra utal Kalicz N., hogy a Zagyva folyótól nyugatra fekvő vidéken a hatvani kultúra második fázisa még a füzesabonyi kultúra klasszikus fázisával is bizonyos egyidejűséget mutat.¹² E sorok írója pedig megállapítja: a Szécsény—Tápióság—Tószeg—Eger patak által körülhatárolható területről csak későfüzesabonyi

¹ Tompa, F., BRGK 24—25 (1934—35) 90—97.

² Patay P., Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. DissPann II. 13, Bp. 1938.

³ Bóna, I., Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. AH 49, Bp. 1975.

⁴ Részletesen l. Kovács, T., In: Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'Età del bronzo in Europa, Lazise-Verona 1980. Verona 1982. 153—155.

⁵ Mozsolics, A., ActaArchHung 8 (1957) 138—146; Bóna, I., ActaArchHung 9 (1958) 226—227; Uő., AUB 3 (1961) 3—22.

⁶ Bóna, I., Die mittlere... 167—170; Kovács, T., In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. (Beograd 1984) 235—236.

⁷ Kemenczei T., ArchÉrt 90 (1963) 169—182; Uő.,

RFüz Ser II. No. 20 (Budapest 1979) 31—40; Kőszegi, Fr., ActaArchHung 20 (1968) 136—141; Kovács, T., ActaArchHung 27 (1975) 303—308; Uő., In: Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr. (Berlin 1982) 296—300.

⁸ Kalicz, N., Die Frühbronzezeit in Nordostungarn. AH 45. (Bp. 1968) 184, 189; Bóna, I., Die mittlere... 145—146.

⁹ Bóna, I., Die mittlere... 169.

¹⁰ Uő., Szolnoki MÉ 1979—80, 93.

¹¹ Ezeket egy előadássorozathoz Bándi G., Kalicz N., Kovács T. és Schreiber Rózsa együttesen készítette. Vö. Atti del X Simposio... 154, 160.

¹² Kalicz, N., In: Kulturen... 202. — De megjegyzi: „Egyelőre nincs arra adatunk, hogy Budapesttől keletre és a vatyai kultúra peremterületétől északra meddig élt a hatvani kultúra, ill. melyik kultúra váltotta fel.”

leleteket ismerünk, de a forrásanyag karaktere sokban eltér a törzsterület keleti felében élt népesség hagyatékától. Ennek oka az lehet, hogy a füzesabonyi kultúra kialakulását követően a hatvani lakosság eredeti szállásterületének nyugati felébe húzódott vissza, és ott még hosszú ideig megőrizte önállóságát. Anyagi kultúrája, részben a szomszédos népekkel kialakított kapcsolatok révén némileg megváltozott.¹³ Hitelesen feltárt telepletekre (Aszód-Manyik, Buják-Tarisznyadűlő) és két-három sírból származó kevert sírleletekre (Bag-Peresdűlő) építve, legújabban Tárnoki J. tett fontos megállapításokat. Úgy véli, a Gödöllő–Piliny–Vác helységekkel körvonalazható vidéken a hatvani kultúra megérte — Bóna I. relatív kronológiája szerint — a vatyai és a füzesabonyi kultúra harmadik fázisát, ill. a koszideri időszakot. Az általa röviden értékelt, nem illusztrált, típusok egy részének formai-díszítésbeli gyökereit a hatvani kultúra kerámiájában találja meg, míg másokat a füzesabonyi, vatyai és a magyarádi edényműveléssel hoz kapcsolatba.¹⁴ Végül, egy nyomdában lévő írásunkban — a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött ide kapcsolható régi leletekre és az újabb szlovákiai eredményekre építve — azt feltételezzük, hogy az Ipoly–Zagyva–Tápió folyásvidékén a késő füzesabonyi kultúrának (bodrogszerdahelyi fázis) egy olyan területi csoportja körvonalazható, amelynek egyik etnikai komponense a továbbélő hatvani kultúra volt.¹⁵

Tehát jelenleg itt tart a kutatás, higgyük, nem túl távol a leglényegesebb kérdések megválaszolásától. Nyilvánvaló, a tárgyalt témában számottevő előrelépés az újabb telepásatások (Buják, Aszód, Jászdózsa, Tószeg)¹⁶ közzététele révén várható. A Magyar Nemzeti Múzeumban több évtizede őrzött, olykor méltánytalanul mellőzött szórványleletek bemutatása legfeljebb szerény adaléku szolgálhat a jövőbeni tisztánlátáshoz.

Piliny-Várhegy

A múlt század hetvenes éveitől Nyáry J. és Nyári A. több alkalommal végzett ásatást a Várhegy nevű magaslati telepen. Utóbbi szerint északi és nyugati oldalán a települést erősítették. Ennek kora bizonytalan. Az itt talált, valamint az egyéb pilinyi lelőhelyekről származó rész-, többségükben bronzkori emlékek nagy része a Magyar Nemzeti Múzeumba került, a találási

körülményekre vonatkozó részletesebb adatok nélkül.¹⁷ A badeni,¹⁸ a hatvani,¹⁹ a pilinyi kultúra²⁰ emlékeit az újabb monográfiákban értékelték. Némely túlzással akár úgy is mondható: ami kimaradt, az tartozik jelen írás keretébe. Tárgyaink konkrét lelőhelyét illetően, bizonytalanságot okoz Nyáry azon megjegyzése, miszerint a Várhegyen alig talált ép edényeket; sírokat tárt fel viszont a Várhegy lábánál — anyaguk elveszett — és a Borsos nevű részen, amelyek közül néhány a hatvani kultúrát képviseli.²¹ Így az is lehet, hogy az alább bemutatásra kerülő edények között keverednek a telepről és a temetőből származó leletek.²²

Füles korsó (1. kép 1). Nyakán besimított vonalak, vállán négy, pontokkal övezett lencse-minta, öblén öt kissé árkolt, karcolt vonalakkal övezett dudor. Rossz kidolgozású, felülete kopott, ép. M: 9, szá: 8,2, fá: 4,5 cm. Ltsz.: 44/1898. 1561. *Füles bögre* (1. kép 2). Vállán besimított vonalak és hármass csoportokban benyomott pontok díszítik; alján omphalos. Szájpereme kissé kiegészített, sűrűre. M: 7, szá: 7, fá: 1,6 cm. Ltsz.: 44/1898. 1563. *Talpas fazék* (1. kép 3). Vállán négy, pontokkal övezett lencse-minta, ezek között függőleges árkolás; talpa négy helyen áttört. Szájpereme kissé kiegészített, barnásszürke. M: 9,5, szá: 11,7, fá: 6,5 cm. Ltsz.: 44/1898. 1545. *Kétfüles bögre* (1. kép 4). Szájpereme ovális, vállán nyolc körülárkolt dudor, alján omphalos. Durva kidolgozású, barna, kissé kiegészített. M: 8,7, szá: 8,3, fá: 3,8 cm. Ltsz.: 44/1898. *Kétfülű edény* (1. kép 5). Szájperemét, a fülek szélét, élesen törő öblét és alját rovátkolással díszítették. Nyakán és vállán hármass csoportokban benyomott pont-kör motívum. Barnásszürke, ép. M: 7,8, szá: 13,7, fá: 4,5 cm. Ltsz.: 44/1898. 2044. *Kis bögre* (1. kép 6). Nyakán és vállán körülfutó árkolás. Terrakotta színű, felülete töredezett, ép. M: 4,5, szá: 4×5, fá: 3 cm. Ltsz.: 44/1898. *Aunjetitzi típusú bögre* (1. kép 7). Díszítetlen, fekete, fele hiányzik. M: cca. 7,2 cm. Ltsz.: 44/1898. *Füles bögre* (1. kép 8). Öblét három körülárkolt dudor és ívelt bekarcolt vonalak díszítik. Felülete részben lekopott, füle és szájpereme részben hiányos; barnásszürke. M: 6,5, szá: 6,7. Ltsz.: 44/1898. 1965. *Füles bögre* (1. kép 9). Díszítetlen, alja kissé homorú. Sárgás-vörös, szájpereme kissé kiegészített. M: 7,5, szá: 7,2, fá: 2,8 cm. Ltsz.: 44/1898. *Kétfülű fazék* (1. kép 10). Fényes felületű felső részén függőleges

¹³ Kovács, T., In: Kulturen. . . 247.

¹⁴ Tárnoki, J., In: Urzeitliche und Frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten (Nitra 1986) 139–143.

¹⁵ Kovács, T., Die bronzezeitliche Siedlung von Süttö eine kurze Übersicht. SIA 36 (1988) 119–132.

¹⁶ Tárnoki, J., i. m. — Aszód-Manyik, Buják-Tarisznyapart; Stanczik, I., In: Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa (Berlin-Nitra 1982) 377–388. — Jászdózsa-Kápolnahalom; Ua., Szolnoki ME 1979–80, 77–81; Bóna I., Uo. 83–100. — Tószeg-Laposhalom.

¹⁷ Patay P., In: Nógrád megye műemlékei. (Budapest 1954) 16–17. — részletes irodalomjegyzékkel.

¹⁸ Banner, J., Die Péceli Kultur. AH 35. (Budapest 1956) 57, 27. t.

¹⁹ Kalicz, N., Die Frühbronzezeit. . . 122, 89–90. t. ²⁰ Kemenczei, T., ActaArchHung 19 (1967) 252, 260–261; Ua., Die Spätbronzezeit Nordostungarns. AH 51. (Bp. 1984) 106.

²¹ Kalicz, N., Die Frühbronzezeit. . . 122, 143–144.

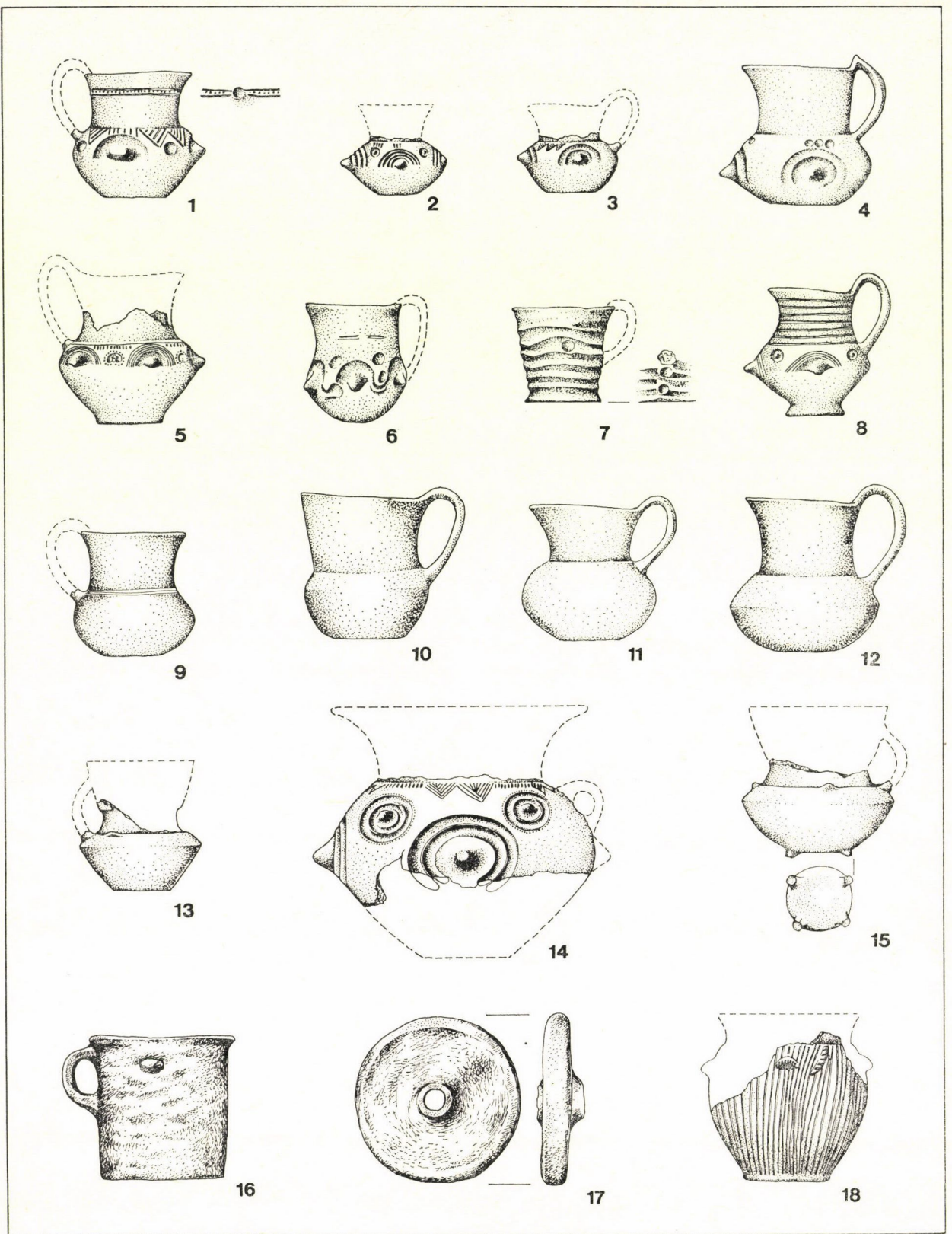
²² Az e vidéken előkerült, s valószínűleg a dunántúli kapcsolatokat jelző madáralakú csörgőkhöz (Piliny, Szécsény, Kisterenye) l. Kovács, T., FA 23 (1972) 18–20.

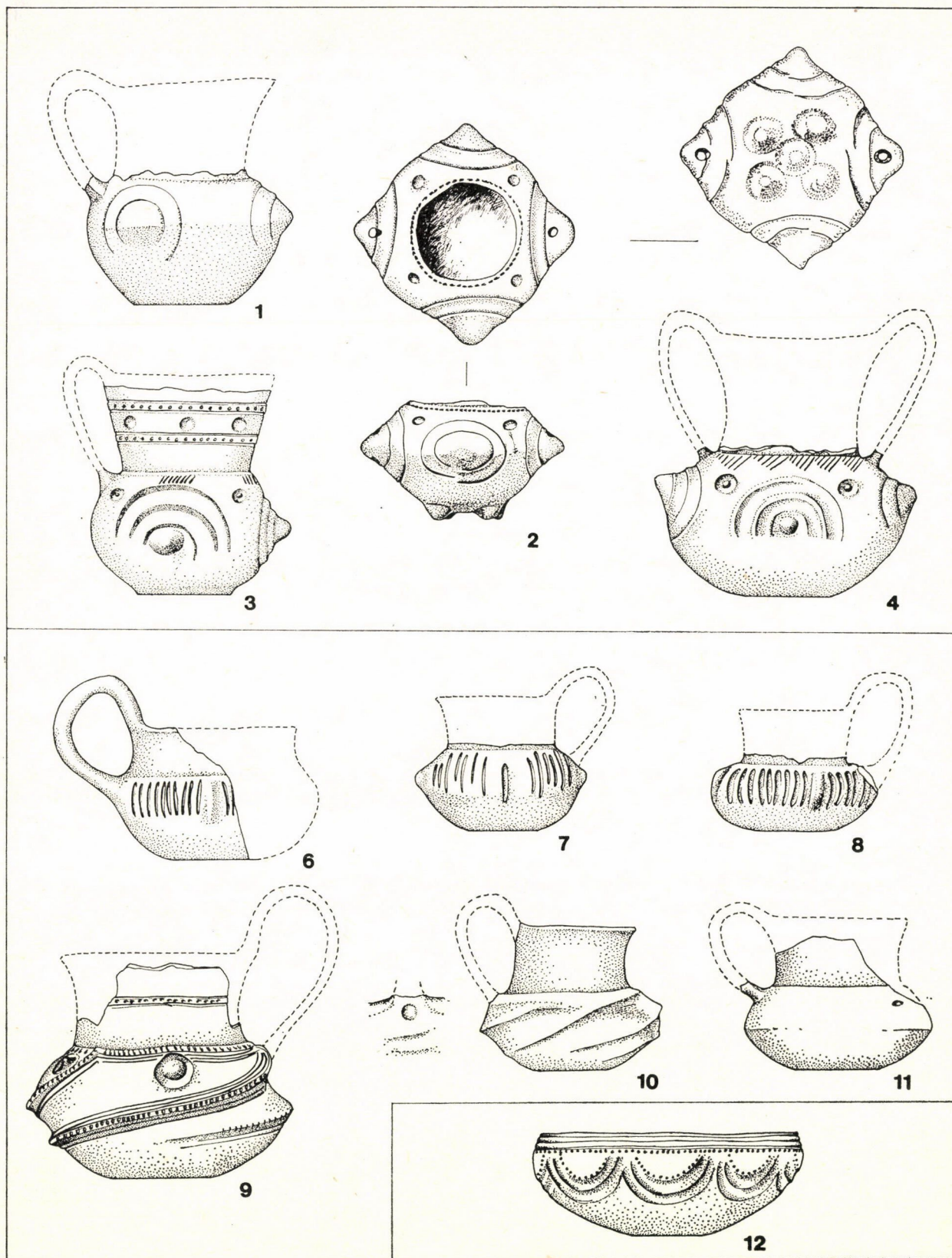
1. kép. 1—13. Piliny-Várhegy

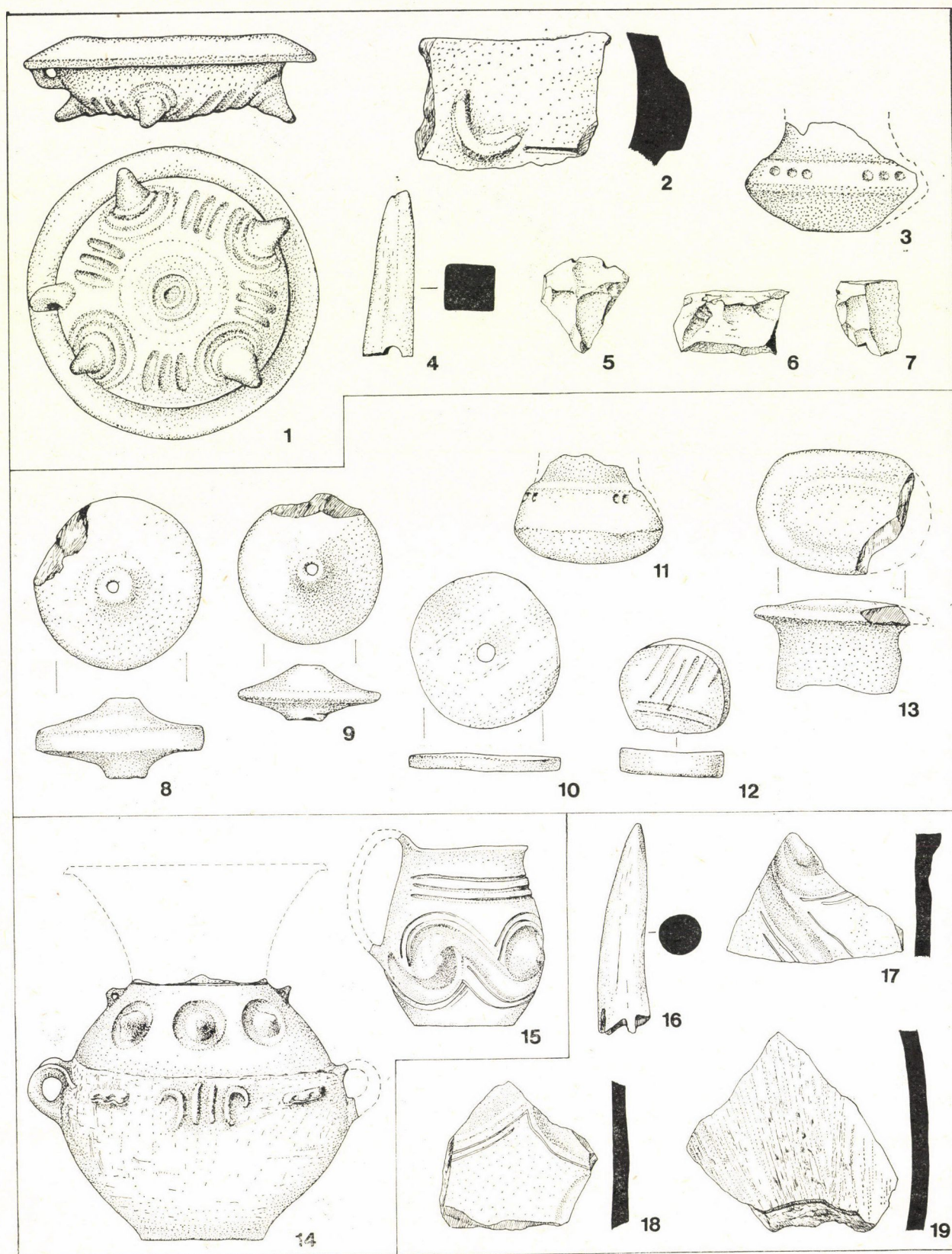
2. kép. 1—18. Szécsény-Kerekdomb

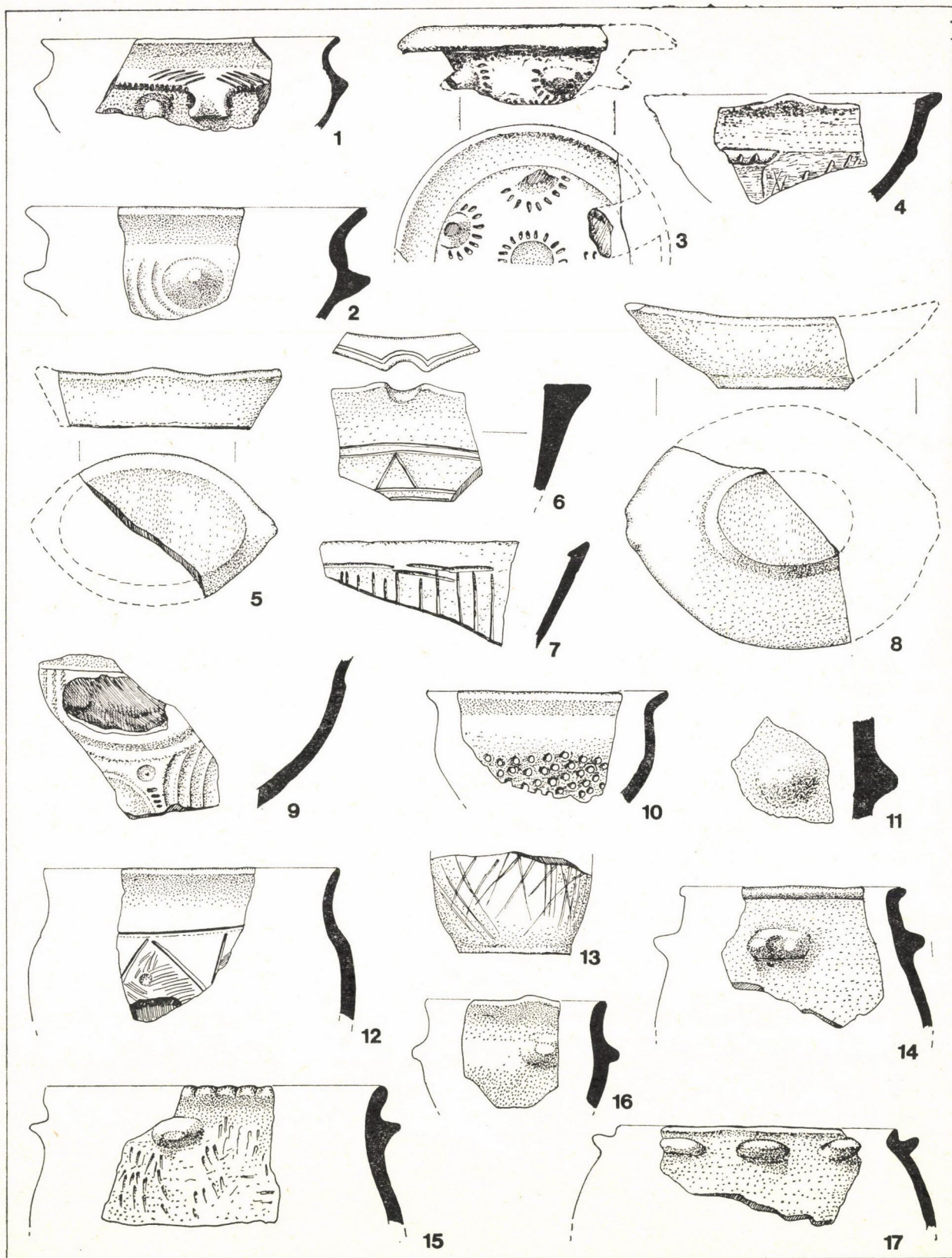
3. kép. 1—4. Szécsény-Benczurfalva. — 6—11. Vizslás. — 12. Salgótarján-Zagyvapálfalva

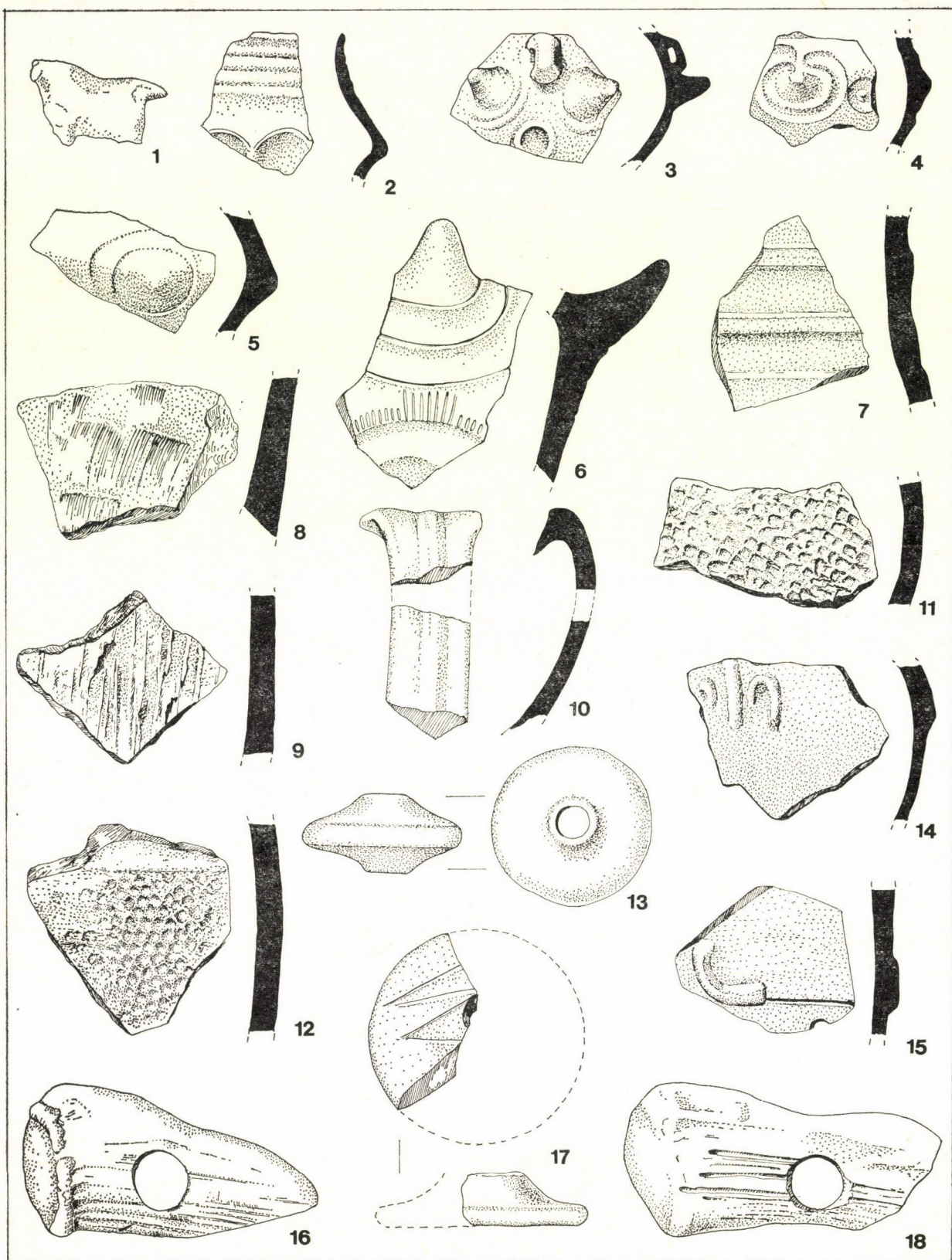
4. kép. 1—7. Zagyvaszántó-Sósdomb. — 8—13. Karancslapujtó-Pókahegy. — 14—15. Aszód környéke. Umgebung von Aszód. — 16—19. Salgótarján-Zagyvapálfalva

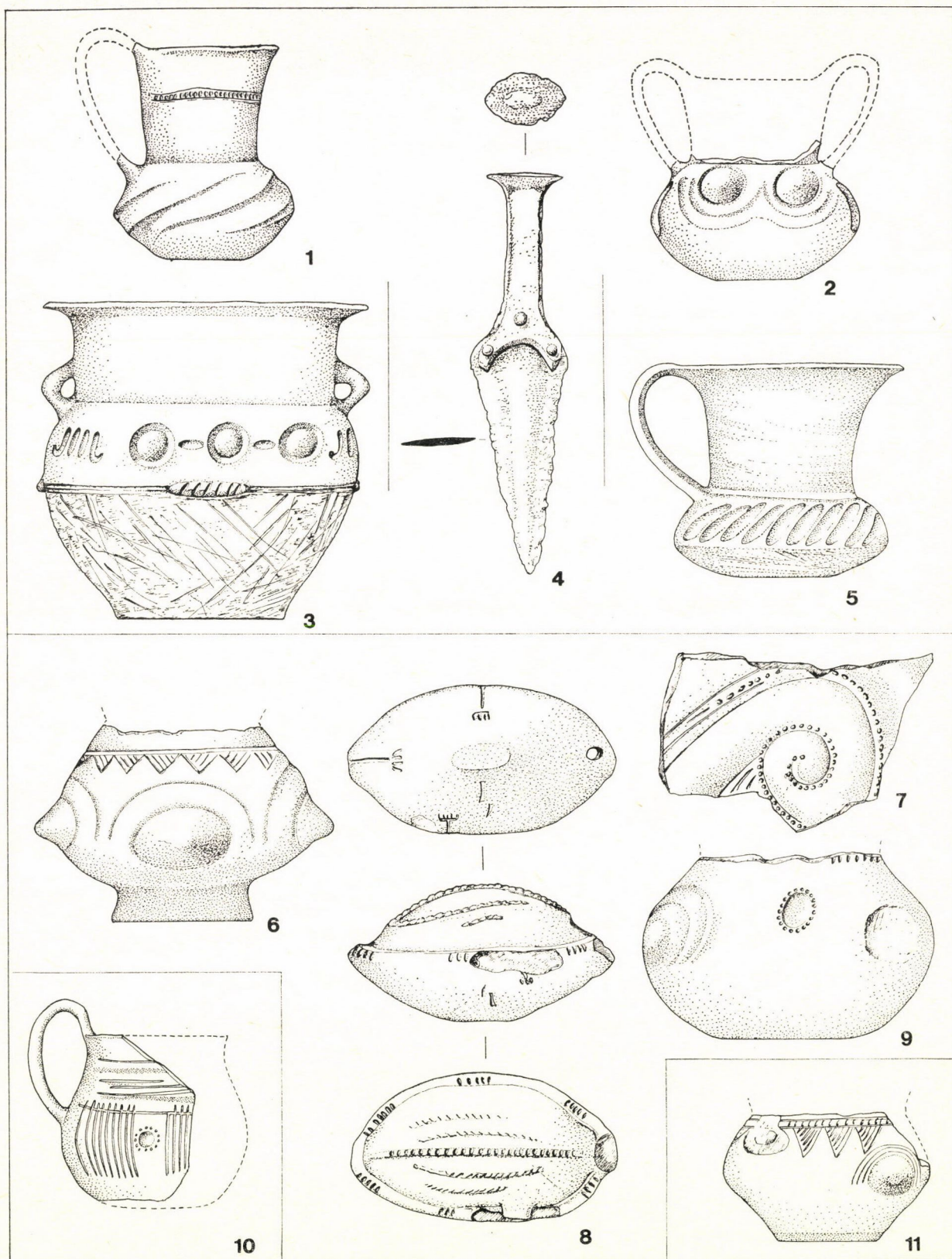
5. kép. 11–17. Vámosgyörk-Atkári lapos

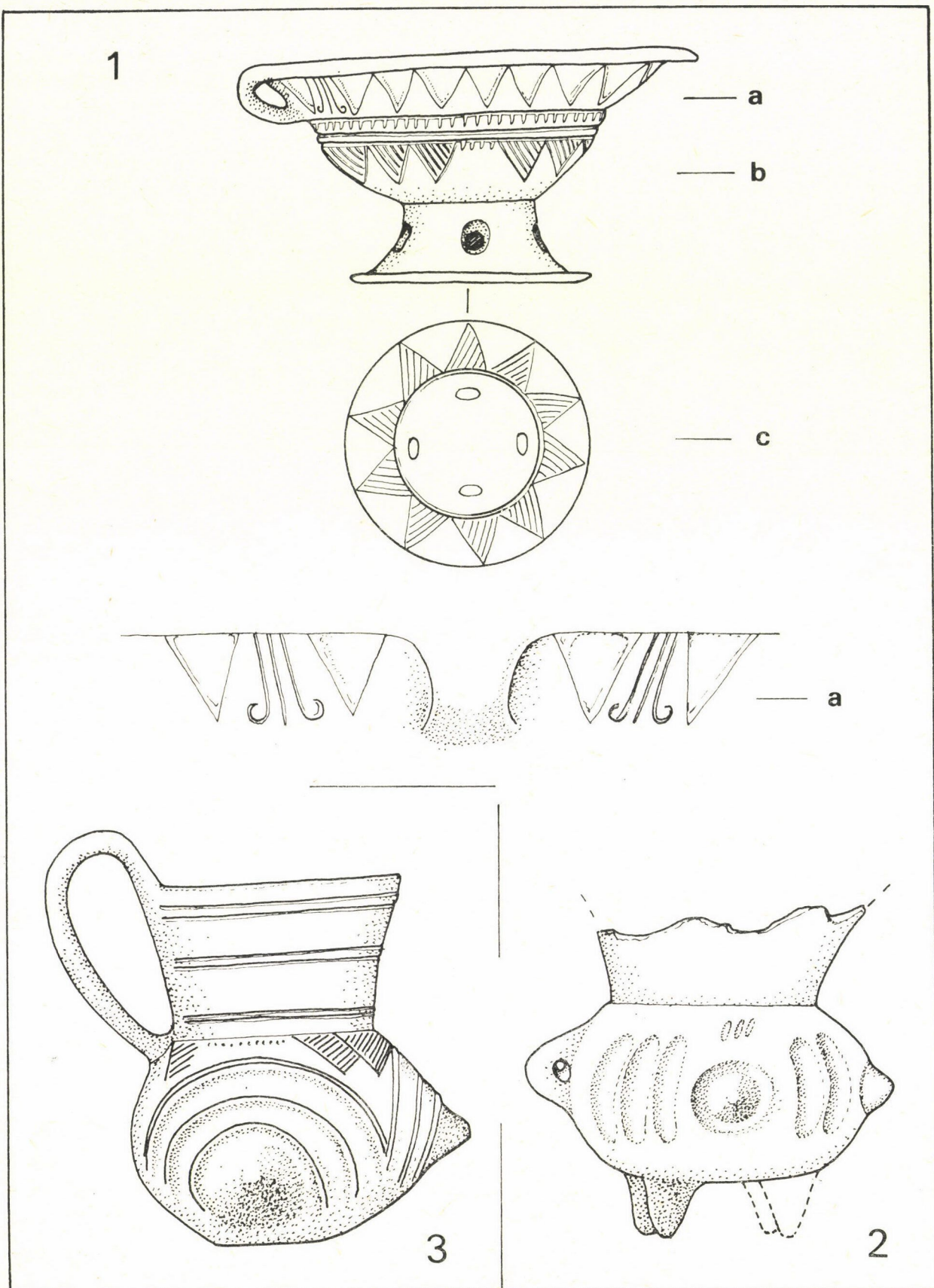
6. kép. 1—18. Vámosgyörk-Atkári lapos

7. kép. 1—5. Hatvan környéke (Strázsahegy?) Umgebung von Hatvan (Strázsahegy?). — 6—9. Szécsény-Kerekdomb.
10. Tápióbicske. — 11. Tápiószele

8. kép. 1–2. Tápióság. — 3. Ecseg-Várdomb

árkolás-csoportok és négy lencse-minta díszíti; öblén négy, rovátkolt felületű vízszintes borda van; alsó része seprűs díszű. Barnásszürke, erősen kiegészített. M: 9,5, szá: 19, fá: 6,5 cm. Ltsz.: 44/1898.1535. *Füles bögre* (1. kép 11). Vállán négy lencse-minta, öblén 3×3 függőleges árkolás, alja erősen bemélyített. Szürke, ép. M: 7,5, szá: 6×7,5, fá: 2,4 cm. Ltsz.: 44/1898.1565. *Füles fazék* (1. kép 12). Az erősen hiányos edénynek — analógiák alapján — eredetileg négy nagyobb és egy kisebb füle lehetett. A fülek aljánál félköríves árkolás és körárkos bütykök vannak. Durva kidolgozású, szürke. M: 9, szá: cca. 16,4, fá: cca. 7 cm. Ltsz.: 44/1898. *Kétfülű fazék* (1. kép 13). Fényes felületű vállrészét hat körülárkolt bütyök, köztük függőleges árkolás, öblét tagolt felületű vízszintes bordák díszítik. Szürke, ép. M: 12,5 cm.

Szécsény-Kerekdomb

A többretegű magaslati telepen a múlt század hetvenes éveitől a tizes évekig több alkalommal végeztek ásatásokat. Számos közlemény ellenére²³ az előkerült bronzkori leletek feltárási körülményeiről értékelhető adatok nem maradtak ránk. Pintér Sándor ügyvéd gyűjteményéből — más Nógrád megyei őskori emlékekkel együtt — a Kerekdombon talált tárgyak is részben a Magyar Nemzeti Múzeumba, részben pedig a balassagyarmati múzeumba kerültek.²⁴ A korábbi publikációkat csupán néhány bronzkori kerámiával illusztrálták,²⁵ de ezek között nem szerepelnek az alább bemutatásra kerülő példányok.

Füles bögre (2. kép 1). Nyakán és vállán különböző bekarcolt minták, öblén három árkolt bütyök és öt lencse-minta díszíti. Egy ilyen van a füllel szemben a perem alatt is. Szürke, eredetileg fényes felületű, füle hiányzik. M: 7,5, szá: 7,5×8, fá: 4 cm. Ltsz.: 27/1948.1. *Füles bögre* (2. kép 2). Vállán rovátkolások és három körárkos kis dudor, öblén három árkolt bütyök van. Sötétszürke, felső része hiányzik. M: cca. 6, fá: 3 cm. Ltsz.: 27/1948.15. *Füles bögre* (2. kép 3). Vállán hat bekarcolt, sraffozott kis háromszög, öblén három árkolt bütyök található. Sötétszürke, fényes felületű; felső része hiányzik. M: cca. 6,5, fá: 3,3 cm. Ltsz.: 27/1948.9. *Füles bögre* (3. kép 4). Vállán 3×3 lencse-minta, öblén három árkolt bütyök. Sötétbarna, fényes felületű; nyakánál kiegészített. M: 9,5, szá: 8,2×9, fá: 4,5 cm. Ltsz.: 27/1948.5. *Füles korsó* (2. kép 5). Vállát vésett vonal és rovátkolás, öblét öt árkolt bütyök és hat „patkó formájú” bemélyített, pontokkal keretezett motívum díszíti. Sötétszürke, fényes felületű; felső része hiányzik. M: cca. 10,5, fá: 5 cm. Ltsz.:

27/1948.13. *Füles korsó* (2. kép 6). Öblén öt árkolt bütyök, ezek között, egymás fölött, két-két lencse-minta. Barnásszürke, durva kidolgozású; füle hiányzik. M: 6,5, szá: 6,5×7,2, fá: 2,5 cm. Ltsz.: 27/1948.3. *Füles bögre* (2. kép 7). Fordított csónakúp alakú, felületét vízszintes árkolás borítja, amelyet két lencse-minta szakít meg. Szürke, elnagyolt kidolgozású; füle hiányzik. M: 6, szá: 6,8×7,5, fá: 5,2 cm. Ltsz.: 27/1948.17. *Talpas korsó* (2. kép 8). Nyakán besimított vonalak, vállán három árkolt, vésett vonallal övezett hegyes bütyök és négy körárkos kis dudor található. Sötétszürke, fényes felületű; fülénél hiányos. M: 8, szá: 6×6,5, fá: 4,2 cm. Ltsz.: 27/1948.14. *Füles bögre* (2. kép 9). Vállán bekarcolt vonalpár. Barna, nyaka és füle hiányos. M: 7, szá: cca. 7, fá: 4 cm. Ltsz.: 27/1948.2. *Füles Bögre* (2. kép 10). Díszítetlen. Szürke, ép. M: 10,2, szá: 8, fá: 5,1 cm. Ltsz.: 27/1948. *Füles bögre* (2. kép 11). Díszítetlen. Sötétszürke, fényes felületű; füle hiányzik. M: 8,8, szá: 9, fá: 4,8 cm. Ltsz.: 27/1948.4. *Füles bögre* (2. kép 12). Alsó része kettős csónakakúp alakú; a fül tövéénél kettős lencse-minta található. Sötétszürke, fényes felületű; nyaka és füle erősen hiányos. M: 10, szá: 8,5, fá: 4,8 cm. Ltsz.: 27/1948.12. *Füles korsó* (2. kép 13). Éles törésű vállán eredetileg három kis bütyök volt. Sötétszürke, fényes felületű; erősen hiányos. M: cca. 10, fá: 4,5 cm. Ltsz.: 27/1948.10. *Egyfülű nagyobb edény* (2. kép 14). Vállán háromszög alakú vésett minta, közte rovátkolások, körülárkolt és pontsorról övezett hegyes bütykök, öblén pedig árkolt bütykök díszítik. Barnásszürke, fényes felületű; töredékes. M: cca. 30 cm. Ltsz.: 27/1948.39. *Négy lábbon álló korsó* (2. kép 15). Vállán három kis hosszúkás bütyök. Szürke, fényes felületű; felső része hiányzik. M: cca. 9, fá: 4 cm. Ltsz.: 27/1948.8. *Füles fazék* (2. kép 16). Szájpereme alatt eredetileg három kis hegyes bütyök lehetett. Világosbarna, durva kidolgozású; erősen hiányos. M: 9,6, szá: 11, fá: 9 cm. Ltsz.: 27/1948.38. *Agyag kerékmell* (2. kép 17). Durva kidolgozású, fényes felületű, ép. Átm.: 6 cm. Ltsz.: 27/1948.32. *Csupor* (2. kép 18). Vállán hegyes bütykök és rovátkolt felületű keskeny bordák; durva felületét bekarcolt függőleges vonalak borítják. Barnásszürke, felső része hiányzik. M: cca. 15 cm. Ltsz.: 27/1948.25.

Szécsény-Benczurfalva

A korábban Dolánynak nevezett Majorhegy egyike a több mint évszázada kutatott bronzkori lelőhelyeknek. A pilinyi és a kyjatice kultúra erődített telepeként tartja számon az újabb kuta-

²³ Pulszky Ágost és Károly, Pintér Sándor, Vancsó Gyula, Nyáry Albert ásatási beszámolóinak teljes bibliográfiáját I. Márton L., In: Nógrád vármegye. MVV (Bp. 1911) 40; Patay P., In: Nógrád megye... 16.

²⁴ A 27/1948. 1–59. számon nyilvántartásba vett leletek leletárkönyvi bejegyzése szerint azok 1885-ben kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Lehet, hogy

Vancsó Gyula azon ásatásából származnak, amelyről Hampel József is hírt ad: A bronzkor emlékei Magyarhonban II. (Bp. 1892) 139.

²⁵ Pintér S., Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban. (Losonc 1897) III–IV. t.; ArchÉrt 27 (1907) 229, 1–5. kép.

tás.²⁶ Hampel József viszont a Dolány-i telepről származóként közöl három középső bronzkori edényt, amelyek akkor Pintér Sándor gyűjteményében voltak.²⁷ Közülük kettőt Hampel nyomán mutatunk be (3. kép 3–4), egyet (3. kép 2) az MNM-ben őrzött példány alapján, amint a későbbi leletek közül általunk idetartozónak vélt füles bögrét is (3. kép 1). Ez utóbbi kettő leírása:

Füles bögre (3. kép 1). Vállán három árkolt bütyök. Sötétszürke, fényes felületű; felső része hiányzik. M: cca. 11, fá: 4,6 cm. Ltsz.: 86/1911.144. *Négy lábón álló edényke* (3. kép 2). Vállán pontsor és lencse-minta, öblén négy körülárkolt hegyes bütyök — közülük kettő átfúrt — díszíti. Alján a négy körülárkolt hegyes kis bütyök lábként szolgál. Barnásszürke, fényes felületű; felső része hiányzik. M: cca. 5, fá: 2,8 cm. Ltsz.: 86/1911.143.

Karancslapujtó-Pókahegy

Múlt századi és újabb gyűjtésekből a badeni, a hatvani és a pilinyi kultúra leletei ismertek a lelőhelyről.²⁸ Az alábbi tárgyak ajándékként kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Ltsz.: 67.46.1–5.

1. *Bögre* (4. kép 11). Öblén alig kiemelkedő bütyök, fölöttük benyomott pontpárok. Barnásszürke, erősen hiányos. 2. *Agyag kocsimodell kereke* (4. kép 8–9). Díszítetlen, szürke. Átm: 4,7 és 5,5 cm. 3. *Kökorong* (4. kép 10). Felülete csiszolt, átfúrt. Átm: 5 cm. 4. *Edényfedő* (4. kép 13). Díszítetlen, barna, kissé hiányos. M: 2, átm: 4,5×6,5 cm. 5. *Cserépkorong* (4. kép 12). Barna edény oldalából készítették. Egyik oldalán bekarcolt vonalak láthatók. Átm: 3,5 cm.

Salgótarján-Zagyvapálfalva

A „temető melletti dombról”, ajándékként, valószínűleg telepről származó cserepek és agancstörödek kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Ltsz.: 72.17.1–3.²⁹

1. A karcolt vonalakkal övezett spirálbütyökkel díszített szürke oldaltörödek valószínűleg egyazon tálhoz tartoztak (4. kép 17–18). 2. Csupor (?) seprűs díszű oldaltörödeke, világosbarna (4. kép 19). 3. Megmunkált agancstörödek. H: 7 cm (4. kép 16).

„Einschnitt bei Zagyvapálfalva” bejegyzéssel került leltárba egy *behúzott peremű tál*; bekarcolt vonalköteg, besimított és pontozott motívumból alkotott girlandköteg díszíti. Barna, ép. M: 5,3, szá: 10,7, fá: 4 cm (3. kép 12). Ltsz.: 56/1948.

Vizslás

Mozsolics Amália 1939-ben — urnatemetőben — végzett ásatásából származó, ill. később ismeretlen előkerülési körülmények között gyűjtött, ajándékként bekerült anyagot őriz innen a Magyar Nemzeti Múzeum. A síronként már el nem különíthető leleteket Kemenczei T. a pilinyi kultúra temetőjeként publikálta.³⁰ Úgy tűnik, a sírok között néhány középső bronzkori is lehetett, vagy legalábbis olyanok, amelyek a középső, ill. késő bronzkor váltása körüli időre keltezhetők. Ezek mellékletei lehettek az itt bemutatásra kerülő edények.³¹

Füles korsó (3. kép 9). Nyakán vésett vonalak és pontsor, vállán körbefutó keskeny rovátkolt borda, négy körülárkolt kis bütyök, valamint három erősen kiemelkedő, rovátkolt hátú borda díszíti. Fényes fekete, felső része hiányos. M: 10,5, fá: 4 cm. Ltsz.: 57.55.10. *Füles bögre* (3. kép 10). Öblén négy ferde árkolás, füle alatt lencse-minta. Felülete fényes fekete, füle hiányzik. M: 7,2, szá: 6,5, fá: 3,3 cm. Ltsz.: 57.55.12. *Füles bögre* (3. kép 11). Vállán, a fülel szemben kis lencse-minta. Fényes felületű, barnásfekete; felső része hiányzik. M: cca. 7,5, fá: 4 cm. Ltsz.: 57.55.13. *Füles bögre* (3. kép 6). Vállán három függőleges borda, ezek között bekarcolt vonalak díszítik. Felülete fényes fekete, erősen hiányos. M: 7,5, szá: fá: 4,5 cm. Ltsz.: 57.55.11. *Füles bögre* (3. kép 8). Vállán függőleges bordák és besimított vonalak díszítik. Alja homorú. Fényes felületű, sötétszürke; felső része hiányzik. M: cca. . . , fá: 3 cm. Ltsz.: 57.55.20. *Füles bögre* (3. kép 7). Vállán hosszúkas tompa bütyök, ezek között besimított vonalcsoportok. Szürke, erősen hiányos. M: cca. 6, fá: 2,9 cm. Ltsz.: 57.55.21.

Zagyvaszántó-Sósdomb

Földmunkánál bronzkori cserepek, öntőminta, megmunkált agancstörödek és sílexek kerültek elő. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 67.45.1–6. A miniatűr tőr készítésére szolgáló öntőmintát és egy bögrét a pilinyi kultúra emlékeként publikálták.³²

Tál (4. kép 1). Négy árkolt bütyök, valamint párhuzamos és koncentrikus árkolások díszítik. Szürke, durva kidolgozású, kiegészített. M: 3, szá: 14,5 cm. *Vastagfalú edény válltörödeke* plasztikus dísszel; sárga (4. kép 2). *Átfúrt agyagtárgy* (balta?). Hasáb alakú, felülete fényes, szürke; egyik fele hiányzik. H: 5,6 cm (4. kép 4). *Kovapengék*. H: 3,5–3,1–3 cm ((4. kép 5–7).

²⁶ Kemenczei, T., Die Spätbronzezeit. . . 107, 143.

²⁷ Hampel, J., i. m. 74, t. 2–3, 8.

²⁸ Kubinyi F., AK 2 (1861) 102–103; Kalicz, N., Die Frühbronzezeit. . . 122; Kemenczei, T., Die Spätbronzezeit. . . 101.

²⁹ Kalicz N. utalása szerint a lelőhelyről a hatvani kultúra szőrványleleteit őrzi a balassagyarmati múzeum: Die Frühbronzezeit. . . 121. Vö. még: Patay P., In: Nógrád megye. . . 17.

³⁰ Kemenczei, T., Die Spätbronzezeit. . . 108, 14–15. t.

³¹ Ua., ArchÉrt 90 (1963) 171. — Itt a lelőhely néhány edényét Kemenczei a „továbbélő fűzesabonyi kultúra” emlékeként tekintette.

³² Kemenczei, T., Die Spätbronzezeit. . . 108, 13. t. 27–28; Kovács T., Veröffentlichungen. . . Potsdam 20 (1986) 192–193.

Vámosgyörk-Atkari lapos

Kalicz N. leírása szerint egy két kilométer hosszan elnyúló mocsárból emelkedik ki a 80×80 méter kiterjedésű, kisebb természetes magaslaton fekvő bronzkori telep.³³ Mozsolics A. és nagyobb-részt Kalicz N. felszíni gyűjtéséből származó leleteket őriz innen a Magyar Nemzeti Múzeum. Az alább bemutatásra kerülők leltári száma: 55.4.1—29, 55.5.1—5.

Tál rovátkolással és árktolt bütyökkel díszített válltöredéke; szürkésbarna (5. kép 1). Vastagfalú *tál* válltöredéke árktolt bütyökkel; szürke (5. kép 2). *Füles tál*, beszurkált pontok és árktolt bütyök díszítik, alján omphalos; sárga, hiányos. M: 2,8 cm (5. kép 3). *Tál válltöredéke*, tagolt bordával és seprűdísszel; szürke (5. kép 4). *Ovális tál*, díszítetlen, barna. Átm: cca. 7,5×12,5 cm (5. kép 5). *Tál peremdarabja* bearkolt dísszel, barnásszürke (5. kép 6). Belül sima, kívül durva felületű *tál* töredéke bearkolt vonalakkal; szürke (5. kép 7). *Ovális tál*; barna, erősen hiányos. M: 2,7 cm (5. kép 8). Vastagfalú *tál darabja* kisebb és nagyobb árktolt bütyökkel; barna (5. kép 9). *Szűrőedény* töredéke; szürke (5. kép 10). *Oldaltöredék* bütyökkel; szürke (5. kép 11). *Válltöredék* bearkolt mintával; barna (5. kép 12). Durva kidolgozású *kisebb csupor* aljtöredéke seprű-dísszel; szürkésbarna (5. kép 13). *Nagyobb csupor* felső részének töredéke tagolható bütyökkel; barna (5. kép 14). Rovátkolt peremű, nagyméretű *csupor* darabja hegyes bütyökkel barna (5. kép 15). *Edényke válltöredéke* kis bütyökkel; barna (5. kép 16). Másodlagosan is átégett, bütyök-díszes *csupor peremtöredéke*; barna (5. kép 17). *Agyag állatszobrocska*; szürke, feje és lábai hiányosak. H: 4,7 cm (6. kép 1). *Kisméretű korsó* árkolással díszített nyaktöredéke; fényes felületű, szürke (6. kép 2). *Kis tál alsó része* árktolt bütyökkel; barna (6. kép 3). *Vastagfalú edények oldaltöredékei* árktolt bütyökkel; vöröses barna, ill. szürke (6. kép 4—6). *Nagyobb edény* nyakának árktolt díszű darabja; fényes felületű, fekete (6. kép 7). *Nagyobb szürke edények* oldaltöredéke seprű-dísszel (6. kép 8—9). *Fültöredék* nagyobb edényből; szürke (6. kép 10). *Barna oldaltöredékek* ún. textil-dísszel (6. kép 11—12). *Agyag kocsikerékmodell*; barnásszürke. Átm.: 5,4 cm (6. kép 13). Vastagfalú *nagyobb edények* oldaltöredékei plasztikus dísszel; barna (6. kép 14—15). Hiányos *agancskalapácsok* nyéllyukkal. H: 10,3 és 10,7 cm (6. kép 16, 18). *Edény talpa* bearkolt díszítéssel; világosbarna. Átm: cca. 7 cm (6. kép 17).

Ecseg-Várdomb

A telepen a harmincas és az ötvenes években végeztek kisebb feltárásokat. Egy korsó kivételével (8. kép 3) a leletek még közöletlenek.³⁴

³³ Kalicz, N., Die Frühbronzezeit ... 120.

³⁴ Patay P., In: Nógrádmegye ... 14. 4. kép. — Ennek nyomán közöljük a 8. kép 3. ábrán bemutatott korsót.

³⁵ Tompa, F., i. m. 86—87; Ua., ArchÉrt 47 (1935) 16—36.

Hatvan környéke (Strázsahegy?)

A hatvani kultúra névadó lelőhelyén, a Strázsahegyen gyűjtött, ill. Tompa F. és Méri I. által feltárt leletek eredeti összefüggésük feltüntetésére nélkül kerültek — több alkalommal — belettározásra a Magyar Nemzeti Múzeumba.³⁵ A múlt században gyűjtöttek közül mutatunk be néhány, általunk középső bronzkorinak vélt edényt, és egy későbronzkori tört. Pontos lelőhelyük bizonytalan; utalások alapján nem zárható ki, hogy a Strázsahegyről származnak.

Füles korsó (7. kép 1). Nyakán karcolt vonalak között rovátkolás-sor, vállán ferde árkolás. Barnásszürke, ép. M: 10, szá: 7,6, fá: 33 cm. Ltsz.: 298/1876.30.

Kétfülű edény (7. kép 2). Vállán négy árktolt bütyök, a fülek alatt függőleges árkolás díszíti. Szürke, felső része hiányzik. M: cca. 9,7, fá: 3,5 cm. Ltsz.: 298/1876.35.

Kétfüles fazék (7. kép 3). Sima felületű felső részét a vállon kis körülárktolt bütyök és besimított motívumkombinációk, öblén pedig rovátkolt lécek díszítik; alsó része seprű-díszű. Barna, ép. M: 15,4, szá: 16,5, fá: 8,5 cm. Ltsz.: 298/1876.17.

Füles korsó (7. kép 5). Vállát ferde árkolás borítja. Szürkésbarna, ép. M: 10, szá: 10,7, fá: 4,5 cm. Ltsz.: 298/1876.

Bronz tör (7. kép 4). Három nitszeges tömör markolata és pengéje egybeöntött. Ép, felülete többhelyütt erősen korrodált. H: 13,2 cm. Ltsz.: 298/1876.43.

Tápiószele

Márton Lajos gyűjtése révén került innen múzeumba, további adatok nélkül, egy edény.

Füles bögre (7. kép 11). Vállán rovátkolás, sraffozott háromszög-motívum, öblén árktolt, bearkolt vonalakkal övezett bütyök díszíti. Barna, erősen hiányos. M: 6, fá: 4,7 cm. Ltsz.: 25/1904.1.

Tápióbicske

A leltárkönyvi bejegyzés szerint Széles József kertjében, szőlő aláforgatáskor csontváz és kisebb-nagyobb edények kerültek felszínre. Közülük csak egy jutott a Magyar Nemzeti Múzeumba. A község határában fekszik a hatvani kultúra erődített telepe (Kalaposhegy), és egy középső bronzkori temető, amelynek egy sírleletét (?) — koszideri típusú bronzokkal — őrzi a ceglédi múzeum.³⁶

Füles bögre (7. kép 10). Besimított vízszintes és függőleges vonalak, pontokkal körülvett lencse-motívum díszíti. Erősen hiányos, sötétszürke. M: cca. 8,5 cm. Ltsz.: 59.71.1.

Tápióság

Közelebbi adatok nélkül az alábbi két edény, ajándékként, együtt került a Magyar Nemzeti

³⁶ Kalicz, N., Die Frühbronzezeit ... 126; Trogmayer O., MFMÉ 1966—1967, 26—27; Dinnyés I., Studia Comitatus 9 (1980) 39—56.

Múzeumba. Esetleg sírból származnak? Ltsz.: 64.5.1—2.³⁷

Négy lábon álló edény (8. kép 2). Vállán rovátkolás-csoportok, öblén négy körülárlólt bütyök, köztük függőleges árkolás díszíti. Szürke, szájspereme és lábai hiányosak. M: 10,7 cm.

Tál (8. kép 1). Minden mintája — sraffozott háromszögek, rovátkolás-sor, egyenes és behajló vonalakból alkotott motívum — eredetileg mészbetéttel volt kitöltve; talpát négy lyuk töri át. Szürke, ragasztott. M: 6,3, szá: 16, fá: 8,3 cm.

Aszód vidéke

A múlt század hetvenes éveiben különböző korú tárgyakat magában foglaló magángyűjteményt vásárolt a Magyar Nemzeti Múzeum. A leletek többsége — nagy valószínűséggel — Vác-szentlászlói és Aszód körzetéből származik. Így az alábbi két edény is.³⁸

Urna (4. kép 14). Vállán hat nagyobb, egy kisebb körülárlólt bütyök, öblén plasztikus minták díszítik. Szürkésbarna, nyaka hiányzik. M: 17 cm. Ltsz.: 164/1872.V.69.

Korsó (4. t. 15). Vállán körbefutó besimított vonalköteg, öblén bekarcolt vonalköteggel övezett spirálbütyök motívum díszíti. Szürkésbarna, füle hiányzik. M: 9 cm. Ltsz.: 164/1872.V.1.

A bemutatott leletek együttesen — egyes esetekben pedig lelőhelyenként is — a hatvani, a füzesabonyi, s kis számban a korai pilinyi kultúra emlékeivel mutatnak rokonságot. Lévéen szórványleletekről szó, szinte kizárólag közvetett adatok segítségével végezhető el értékelésük. További nehézséget okoz az autentikus ásatások anyagának pillanatnyi közöletlensége. Ebből is fakad, hogy a térben és időben egymást „fésűs rendszerben” váltó hatvani és füzesabonyi kultúra egyidejű, ill. eltérő korú emlékcsoportjai még nincsenek kellő mélységig körvonalazva. Területünket illetően pedig, mondhatni, egyáltalán nincsenek. Amint fentebb is láttuk, e kérdéskörben a kutatás több lényeges ponton csak bizonytalanságok jelzéséig, a megoldási lehetőségek teoretikus felvetéséig jutott el, s jószerével kísérlet sem történt a „tényanyagra” épülő bizonyításra. Tudjuk, szórványleleteinkkel mi sem igen léphetünk sokkal tovább, ha arra keressük a választ, hogy kulturálisan hova tartozott Észak-Magyarország nyugati része a középső bronzkor zárószakaszában.

Ehhez jelenleg az új telepátásokról adott beszámolók — leletközlés nélkül — inkább tájé-

kozódsági pontokat, mintsem értékelhető adatokat képeznek. Miszerint Aszód-Manyik megmaradt legfelső szintjének anyaga a továbbélő hatvani kultúrát képviseli,³⁹ Jászdózsza-Kápolnahalmon a hatvani rétegeket a későfüzesabonyi szintek követik,⁴⁰ Tószegen pedig a hatvani kultúra telepe fölött Füzesabony B—C, Vátya II—III, Szőreg 4—5 periódusra jellemző leletek voltak, majd a zárószintet Post-Füzesabony, Post-Vátya település képezi.⁴¹ Egyszerűen szólva, számunkra egyelőre áthidalhatatlan nehézséget jelent, kinél mit takar pontosan valamely elnevezés. Az viszont egyértelmű, e telepeket folyamatosan használták a középső bronzkor végéig. Amint az is összecsengő, hogy mind Jászdózsán, mind pedig Tószegen eltérő a legfiatalabb hatvani és a legidősebb füzesabonyi település szerkezete. De amíg Stanczik I. szerint a füzesabonyi kultúra e két telepet meghódította,⁴² Bóna I. úgy véli, a szóban forgó helyeken a füzesabonyi kultúra csak korszakváltó idegenként fordul elő.⁴³ Vajmi kevés értelme lenne leletekkel még alá nem támasztott feltételezéseket hasonlóval vitatni. Csupán annak fontosságát hangsúlyozzuk, hogy az említettek mellett más tell-telepeken is lényeges eltérés tapasztalható a hatvani, ill. a füzesabonyi kultúra falvainak szerkezete között (pl. Tiszafüred-Ásotthalom⁴⁴), mások pedig a füzesabonyi kultúra idején elnéptelenednek.⁴⁵ Ami persze önmagában kevés információt jelent a korszak (kultúra) váltás jellegének meghatározásához.

Annak ismeretében, hogy a hatvani kultúra kizárólagosan hamvasztotta, a füzesabonyi kultúra pedig (zárószakaszát leszámítva) csontvázasan temette halottait, különösen fontosak a területünkre vonatkozó olyan adatok, amelyek csontvázas temetkezésre utalnak. A jászdózsai település körzetében a füzesabonyi kultúra egy zsugorított csontvázas sírja került elő.⁴⁶ Tápióbicskéről — a találó elmondása szerint — csontvázás sír-mellől került egy későfüzesabonyi korsó a Magyar Nemzeti Múzeumba (7. kép 10).⁴⁷ Patay P. beszámolója szerint Kisterenye-Hársashegyen, homokbányában, a füzesabonyi kultúra 9 csontvázás sírját bolygatták meg.⁴⁸

A hatvani egyike azon bronzkori kultúránk-nak, amelynek monografikus feldolgozása igen kevés hitelesen feltárt forráspanyagra épülhetett.⁴⁹ Ebből fakad, hogy a jellegzetesnek nevezett kerámia típusai között több olyant tart számon a kutatás, amelyek igen kis példányszámban ismertek, vagy éppen egyedinek tekinthetők. Különösen vonatkozik ez területének északnyugati

³⁷ Más összefüggésben foglalkoztunk a lelettel a süttői telep feldolgozása kapcsán (vö.: 15. j.).

³⁸ Vö. Kalicz, N., *Die Frühbronzezeit*. . . 125, 95. t. 22.

³⁹ Tárnoki, J., i. m. 140.

⁴⁰ Stanczik, I., In: *Beiträge*. . . 387.

⁴¹ Bóna I., Szolnoki MÉ 1979—80, 93; Bóna I. — Nováki Gy., *Cumania* 7 (1982) 82.

⁴² L. 41. j.

⁴³ Bóna I., Szolnoki MÉ 1979—80, 93.

⁴⁴ Kovács, T., *ArchÉrt* 100 (1973) 260—261.

⁴⁵ Kalicz, N., In: *Kulturen*. . . 201—202.

⁴⁶ Stanczik, I., In: *Beiträge*. . . 387.

⁴⁷ Arra vonatkozó adattal nem rendelkezünk, hogy zsugorított, vagy nyújtott csontvázás temetkezés volt-e.

⁴⁸ Patay P., *RFüz Ser. I. No. 9*. (Bp. 1958) 15; Bóna, I., *Die mittlere*. . . 149. — Bár ezek mellékleteit nem ismerjük, tudva, hogy e vidéken a bronzkori lakosság a füzesabonyi kultúra kivételével csak hamvasztásosan temetkezett, az adatot fontosnak véljük.

⁴⁹ Kalicz, N., *Die Frühbronzezeit*. . . 110.

részére. Kicsit hasonló a helyzet a füzesabonyi kultúrával is. Igaz, autentikus leletanyaga több, de ezek jórésze a törzsterület keleti felében fekvő temetőkből származik,⁵⁰ s minimális telepélet közzététele történt meg.⁵¹ Így a szakirodalomra épülő típuselemzésre csak korlátozott lehetőség nyílik. Ennek ellenére, a közöletlen forrásanyagra való hivatkozást igyekszünk mellőzni.

Eddig úgy tűnt, a nagyobb körárkos bütykökkel, plasztikus bordákkal díszített edények a — Kalicz-szerinti — későhatvani kultúra formakincsét képviselik. Feltehetően időbeli behatárolhatóságuk bizonytalansága miatt mégis jórészt lemaradtak a kultúra eddigi kerámia típusátláiról. Valószínűleg helyesen. Amint Kalicz N. megállapítja, a körárkos bütykök a hatvani kultúra második szakaszában tűnnek fel.⁵² De tegyük hozzá: kisebb-nagyobb változatban, elejétől végéig előfordulnak a füzesabonyi kultúra motívumai között.⁵³ Az egyenes (vö. 1. kép 3, 10—11, 13), ill. egyenes és ívelt (vö. 7. kép 3) bemélyítésekből álló minta pedig döntően a füzesabonyi kultúra klasszikus és késői szakaszára jellemző Jászdózsza, Tószeg, Tiszafüred zárt leletei alapján.⁵⁴ Így nézve, az aszódai urna (4. kép 14)⁵⁵ a pilinyi és a hatvani kétfülű fazekak (1. kép 10, 13, 7. kép 3),⁵⁶ valamint a zagyvaszántói és vámosgyörki tálak (4. kép 1, 5. kép 3) és talán a pilinyi és hatvani kétfülű korszók (1. kép 4, 7. kép 2) nem feltétlenül „férnek bele” a klasszikusan értelmezett hatvani kultúra típus-, s főleg időkeretébe. A kétfülű korszókhoz jó időrendi támpontot képeznek a helembai (Chlaba) sírokban talált hasonló, meglehetősen fiatal példányok.⁵⁷ Közvetett kronológiai támpontot jelentenek a késővatyai lelőhelyeken talált, körárkos bütykökkel és bemélyített mintákkal díszített edények.⁵⁸

⁵⁰ Bóna, I., Die mittlere... 148—151; Kószegi, Fr., i. m.; Kemenczei, T., Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej. RFüz Ser. II. No. 20. (Bp. 1979). Polla, B., In: Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei I. (Bratislava 1960) 299—386.

⁵¹ Tompa, F., BRGK 24—25, 90—97; Mozsolics, A., Acta ArchHung 2 (1952) 35—69; Banner J.—Bóna I.—Márton L., Acta ArchHung 9 (1957) 1—87; Vladár, J., SIA 1 (1973) 276—293; Vladár, J.—Bartonek, A., SIA 25 (1977) 371—390; Točík, A.—Vladár, J., SIA 19 (1971) 393—394, 19. kép.

⁵² Kalicz, N., Die Frühbronzezeit... 175.

⁵³ Bóna, I., Die mittlere... 151—152; Kovács, T., In: Kulturen... 239—241.

⁵⁴ Kovács, T.—Stanczik, I., ArchÉrt 107 (1980) 49—50.

⁵⁵ Feltehetően a példányok kis száma miatt, vagy kronológiai megfontolásból e típusváltozat nem szerepel a kultúra kerámiajáról készített típusátlázatokon. Vö. Kalicz, N., Die Frühbronzezeit... 149, 128. t.; Uő., In: Kulturen... 55. t.

⁵⁶ Ami a bemélyített motívumot, ill. annak körárkos bütykökkel történő kombinációját illeti, az imént mondottak e típusra is érvényesek. — A hasonló díszű tálakhoz viszont fontos időrendi támpontot képeznek a hiteles tószegi példányok: Bóna I., Szolnoki MÉ 92—93, 17—21. kép.

⁵⁷ Veliačik, L., SIA 20 (1972) 5. kép 7, 9. kép 2.

⁵⁸ Bóna, I., Die mittlere... 42. t. 1, 3, 43. t. 1, 44. t. 3; Tompa, F., BRGK 32. t. 17. — Különösen sok talál-

Főleg ami a díszítést illeti, e típuskörhöz kapcsolódik a pilinyi áttört talpú fazék (1. kép 3). Közele analógiája a tarnaméri temetőből és a jászdózsai telepről szórványként maradt ránk, amint a tószegi telep felső rétegeinek keveredett anyagából is.⁵⁹ Hasonló formájú-mintájú, de talpnélküli példány a tiszafüredi temető egyik korai sírjából került elő, míg egy áttört talpú, tölcseres nyakú változatot nyéltarajos cőfalvi típusú csákány társaságában találtunk a B 75. sírban.⁶⁰

A szécsényi kihajló peremű, egyfülű nagyobb edény (2. kép 14) formája még leginkább a hernádkaki 44. sír urnájára vezethető vissza.⁶¹ A v-alakú vagy sugarasan elágazó vonalakkal kitöltött háromszög-minta egy hernádkaki fazékon, egy megyaszói talpas korsón,⁶² egy jászdózsai kétfülű korsón, a nagyrévi aszkoszon fordul elő.⁶³ Továbbá számos geleji és bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) edényen,⁶⁴ tehát hosszú ideig divatban volt. A körülárlkolt, pontsorrall övezett bütyökdisz viszont a füzesabonyi kultúra legfiatalabb szakaszára jellemző.⁶⁵ A többszörös árklolás ritka.⁶⁶

Az éles válltörésű, árklolt bütykökkel díszített tálak (5. kép 1—2, 4—6, 9) a füzesabonyi kultúra klasszikus, s különösen késői szakaszában gyakorik.⁶⁷ A behúzott peremű, girlanddiszes zagyvapálfalvai tálhoz (3. kép 12) hasonlót a megyaszói 160. sírban találtak.⁶⁸

Az 1. kép 11. ábrán bemutatotthoz nagyon hasonló korszót a tiszapalkonyai 5. sírból ismerünk,⁶⁹ s formailag közel álló hozzá annak a megyaszói temetkezésnek egyik edénye, amelyben egy krtenovói típusú csákány is volt.⁷⁰ Egy másik pilinyi korszó (1. kép 8) meglehetősen jó analógiáját szintén a megyaszói leletek között találjuk meg,⁷¹ amint a Hatvanból származó tölcseres nyakú

ható a dunakeszi temető közöletlen leletei között (MNM ltsz.: 37/1951. 1—102.).

⁵⁹ Kalicz, N., Die Frühbronzezeit... 84. t. 4. — Tarnaméra; Bóna, I., Die mittlere... 190. t. 2. — Jászdózsza; Banner, J.—Bóna, I.—Márton, L., i. m. 10. t. alul jobbra. — Tószeg.

⁶⁰ Kovács, T., ArchÉrt 100 (1973) 1. kép 3; Uő., ComAH 1982, 35, 2. kép 12.

⁶¹ Bóna, I., Die mittlere... 159. t. 9.

⁶² Uő. 158. t. 25, 170. t. 6.

⁶³ Kovács, T.—Stanczik, I., i. m. 3. kép, 5. kép c.

⁶⁴ Kemenczei, T., Das mittelbronzezeitliche... 18. t. 7; Polla, B., i. m. 10. kép, 20. t. 2, 28. t. 6, 31. t. 4.

⁶⁵ Polla, B., i. m. 14. t. 2, 19. t. 2, 23. t. 5; Banner, J.—Bóna, I.—Márton, L., i. m. 7. kép 8; Bóna, I., Die mittlere... 190. t. 2.

⁶⁶ Kovács, T., In: Kulturen... 67. t. 4. — Füzesabony-Öregdomb.

⁶⁷ Mozsolics, A., ActaArchHung 2 (1952) 2. t. 3, 3. t. 9, 4. t. 3; Banner, J.—Bóna, I.—Márton, L., i. m. 22. kép 8; Kószegi, Fr., i. m. 121, 17 t. 6, 18. t. 2; Bóna, I., Die mittlere... 190. t. 3; Kovács, T., ActaArchHung 27/1975, 2. kép 8; Uő., In: Südosteuropa... 6. kép 3; Uő., In: Kulturen... 66. t. 16—17; Kemenczei, T., Das mittelbronzezeitliche... 6. t. 1, 14, 18. t. 7, 19. t. 12.

⁶⁸ Bóna, I., Die mittlere... 177. t. 19.

⁶⁹ Kovács, T., FA 30 (1979) 3. kép 6.

⁷⁰ Bóna, I., Die mittlere... 176. t. 11.

⁷¹ Uő. 172. t. 3.

korsóé is (7. kép 5).⁷² Ennél fiatalabb típust képvisel az a ferdén árkolt alsó részű korsó, amelynek nyakát a későfüzesabonyi időszakra jellemző minta díszíti (7. kép 1).⁷³

A nyakán körbefutó bekarcolt vagy besímitott vonalköteggel, öblén spirálbütyökkel díszített hordó alakú korsó (4. kép 15) döntően a későfüzesabonyi kerámiaművesség reprezentánsa.⁷⁴ Ennek a típusnak egyik változata a tápióbicskei példány (7. kép 10). Analógiái⁷⁵ és pontokkal övezett lencse-motívuma alapján a füzesabonyi kultúra késői emlékei közé tartozik.⁷⁶ Valószínűleg ugyanez érvényes az egyik vizslási bögrére is (3. kép 9), bár a hasonló példányok a kultúra klasszikus és késői szakaszából is ismertek.⁷⁷

A hazai középső- és későbronzkor váltása körüli időben elterjedt talpas korsók megannyi változatával már részletesen foglalkozott a kutatás.⁷⁸ Itt csupán arra az erős hasonlóságra hívjuk fel a figyelmet, amely a szécsényi (2. kép 8) és a füzesabonyi telep egy-egy példánya között észlelhető.⁷⁹

A profilált aljú, sok esetben a füllel szemben felemelkedő szájperemű korsó (1. kép 1) megannyi változata található meg a későfüzesabonyi emléktárhelyen. Öblüket többnyire spirálbütyökös motívum,⁸⁰ vagy ennek „deformálódott variánsa” díszíti.⁸¹ Ez utóbbiakból alakulhatott ki a körárkos bütykökkel mintázott változat. E tekintetben a pilinyiekhez közelálló példányt találtak a bodrogszerdahelyi temetőben, igen hasonló került Groningenbe Tószegről, és előfordul a kéméendi (Kamenin) edénydepót korsói között is.⁸²

A lencse-mintának nevezett — gyakorta kis pontokkal keretezett — benyomott nagyobb pontokból alkotott motívum-kombinációk a középső bronzkor utolsó periódusának általánosan elter-

jedt díszítményei közé tartoznak.⁸³ Ugyanez mondható az árkolt vagy bekarcolt, olykor kombináltan alkalmazott, s nem egyszer pontsorral is övezett bütyökdíszekről; továbbá a többnyire nyakat körbefutó vonal-pontsor kombinációról, valamint a perem fölé emelkedő, sokszor „szögben törő” egyszerű vagy „ansa lunata-szerű” edényfülről. Ezeket tudva véljük, hogy az ilyen mintákkal ellátott, az eddig ismertektől részben eltérő edények a füzesabonyi kultúra késői szakaszának reprezentánsai a tárgyalat vidéken.⁸⁴

Közülük egyesek (1. kép 2) előformája ugyan korábbi időkbe gyökerezik,⁸⁵ de egykorú analógiái előfordulnak szomszédos vidékek késői leletei között.⁸⁶ Mások Észak-Magyarország nyugati részén alakultak ki, s e terület jellegzetes típusait képviselik. Gondolunk itt elsősorban Szécsény-Kerekdomb (2. kép 1—7), 7. kép 6, 9), Szécsény-Benczurfalva (3. kép 1—4), Ecseg-Vár (8. kép 3) bögréire és korsóira, valamint a pilinyi tálra (1. kép 5). Nehezebb a díszítetlen bögrék (1. kép 9, 2. kép 9—11) időbeli körülhatárolása. Úgy tűnik, hatvani típusok füzesabonyi változatának tekinthetők.⁸⁷ Kivételt egy képez (2. kép 12), amely száj és váll képzése alapján a fiatalabb formák közé tartozik.

A vállon bekarcolt vagy besímitott vonalcsoportokkal és függőleges bordákkal díszített későfüzesabonyi bögrék nagyobb számban a geleji⁸⁸ és a pusztaszikszói⁸⁹ temetőben, valamint a füzesabonyi telepen⁹⁰ kerültek elő (3. kép 6—8).

A tápiósági tál (8. kép 1) áttört talpa révén kapcsolódik a füzesabonyi kultúra fentebb idézett hasonló edényeihez. Formáját tekintve közeli rokona a helembai temető 10. sírjában került elő.⁹¹ A fül melletti minta — mint láttuk — plasztikus és bemélyített változatban a hatvani és a

⁷² Uo. 173. t. 2. — A geleji 217. sírban hasonló példány gömb- és kúpfejú tű társaságában került elő: *Kemeneczei, T.*, *Das mittelbronzezeitliche*. . . 24. t. 14.

⁷³ *Bóna, I.*, *Die mittlere*. . . 192. t. 2. — Gelej.

⁷⁴ *Polla, B.*, i. m. 25. t. 7, 26. t. 8; *Kőszegi, Fr.*, i. m. 21. t. 2; *Kemeneczei, T.*, *Das mittelbronzezeitliche*. . . 9. t. 3, 20, 12. t. 1, 28. t. 5; *Kovács, T.*, In: *Kulturen*. . . 66. t. 13. *Schalk, E.*, *Dacia* 25 (1981) 22. t. 63.

⁷⁵ *Kemeneczei, T.*, *Das mittelbronzezeitliche*. . . 6. t. 10. t. 4—5.

⁷⁶ *Vö. Polla, B.*, i. m. 10. t. 6, 20. t. 4, 27. t. 5, 28. t. 5; *Bóna I.*—*Nováki Gy.*, i. m. 4. t. 3, 7. t. 5, 9. t. 11, 16. t. 2, *Točík, A.*, *Sbornik* (Brno) 3 (1963—64) 21. t. 2.

⁷⁷ *Tompá, F.*, *BRGK* 40. t. 8; *Kőszegi, Fr.*, i. m. 17. t. 1, 18. t. 7, 22. t. 1, 23. t. 11; *Kemeneczei, T.*, *Das mittelbronzezeitliche*. . . 8. t. 2, 17. t. 1, 18. t. 6, 19. t. 14, 20. t. 2; *Kovács, T.*, *FA* 30 (1979) 4. kép 11—12. *Vö. még Foltiny St.*, *BJ* 176 (1976) 31—32, 2. kép 3.

⁷⁸ *Bóna I.*, *HOME* 3 (1963) 17—18; *Kemeneczei, T.*, *ArchÉrt* 90 (1963) 178—179; *Kovács, T.*, *ArchÉrt* 93 (1966) 194; *Schreiber R.*, *ArchÉrt* 94 (1967) 48—50; *Bóna I.*—*Nováki Gy.*, i. m. 76—78.

⁷⁹ *Tompá, F.*, *BRGK* 40. t. 16.

⁸⁰ *Polla, B.*, i. m. 8. t. 4, 29. t. 2; *Kőszegi, Fr.*, i. m. 17. t. 5, 26. t. 1; *Kemeneczei, T.*, *Das mittelbronzezeitliche*. . . 5. t. 9, 17. t. 9; *Schalk, E.*, i. m. 22. t. 59.

⁸¹ *Kovács, T.*, *ActaArchHung* 27 (1975) 2. kép 12; *Uő.*, In: *Südosteuropa*. . . 6. kép 6.

⁸² *Polla, B.*, i. m. 23. t. 6; *Schalk, E.*, i. m. 22. t. 60; *Točík, A.*, *Sbornik* (Brno) 3 (1963—64) 21. t. 6. — *Vö. még: Kemeneczei, T.*, *Das mittelbronzezeitliche*. . . 23. t. 6.

⁸³ Röviden összefoglalva l. *Kovács, T.*, *ArchÉrt* 103 (1978) 220—221.

⁸⁴ Ennek nem mond ellent a sraffozott háromszög-minta alkalmazása sem. Ami ugyan — korai szakaszától — kedvelt motívuma a füzesabonyi kultúrának [*vö. Kovács, T.*, *FA* 30 (1979) 64; *Kemeneczei, T.*, *Das mittelbronzezeitliche*. . . 15. t. 6, 18. t. 7, 23. t. 6.], de más területen előfordul a korszaki emlékeink is: *Kovács, T.*, *ActaArchHung* 27 (1975) 3. kép 1, 12, 18; *Bóna I.*—*Nováki Gy.*, i. m. 13. t. 16, 18. t. 2.

⁸⁵ *Bóna, I.*, *Die mittlere*. . . 162. t. 8.

⁸⁶ *Uo.*, 44. t. 10, 54. t. 19.

⁸⁷ A szóba jöhető analógiák szórványleletek, s Tarnaméra kivételével olyan lelőhelyekről származnak, amelyeket nemcsak a hatvani népesség használt. *Vö. Kalicz, N.*, *Die Frühbronzezeit*. . . 75. t. 5, 86. t. 7, 101. t. 11, 108. t. 2.

⁸⁸ *Kemeneczei, T.*, *Das mittelbronzezeitliche*. . . 33.

⁸⁹ *Kőszegi, Fr.*, i. m. 119.

⁹⁰ *Tompá, F.*, *BRGK* 40. t. 7; *Kovács, T.*, In: *Kulturen*. . . 66. t. 7; *Kemeneczei, T.*, *ArchÉrt* 90 (1963) 1. kép 1, 3. — Hasonlók Szihalomról: 1. kép 7—8. *Vö. még Foltiny, St.* i. m. 2. kép 2.

⁹¹ *Veličik, L.*, i. m. 9. kép 6.

füzesabonyi kultúra edényein fordul elő, s bizonyos kombinációját tekintve hasonlít a késői Litzen-kerámia egyik kedvelt motívumára.⁹² Anégy lábbon álló kis edény, szintén Tápióságról és Szécsény-Benczurfalváról (8. kép 2, 3. kép 2), ritka a füzesabonyi kultúrában. Egy hasonló került elő — ún. lapátfejű tű társaságában — a tiszafüredi temetőben. Az itt bemutatottakhoz igen közeli található a ceglédő késővatyai temető leletei között.⁹³

A Hatvan-Strázsahegy-i bronz tör (7. kép 4) a halomsíros kultúra korai időszakát képviseli. Hozzá igen hasonló hiteles példányok a Kárpát-medencében a közeli Jánoshidán⁹⁴ és Pittenben⁹⁵ kerültek elő, de előfordulnak ilyenek Közép-Európa más vidékein is.⁹⁶ E fegyvertípus jól elkülöníthető a többféle változatban ismert, többnyire középhordás tömörmarkolatú töröktől.⁹⁷

A szóba jöhető analógiák iménti számbavétele, ha mást nem is, azt azért jelzi, hogy a tárgyalt kerámia leletek többsége konkrétan kapcsolódik a füzesabonyi kultúra edénytípusaihoz. Sőt részleteikben, olykor teljességükben azonosak is egymással. Különösen vonatkozik mindez a kultúra késői szakaszából származó emlékekre. Erre és a már említett csontvázas temetkezések meglétére építve véljük megerősítettnek azon korábbi feltételezést, hogy az Ipoly—Zagyva-völgy és a közvetlenül kapcsolódó vidékek a füzesabonyi kultúrához tartoztak a magyarországi középső bronzkor utolsó szakaszában. Annak megállapításához viszont az ismertetett — válogatott — szórványleletek semmilyen valós támpontot nem adnak, hogy a szóban forgó vidéken a korszak-, illetve kultúraváltások mikor és milyen körülmények között történtek a hatvani kultúra „végétől”

a pilinyi kultúra kialakulásáig terjedő időben.⁹⁸ Amint arra is legfeljebb a jövőben kaphat választ a kutatás, vajon mivel magyarázható, hogy amíg egyes magaslati telepeket — több esetben a rézkortól — folyamatosan laktak a bronzkor folyamán (pl. Kisterenye-Hársashegy, Piliny-Várhegy), másokat csak bizonyos időszakokban. Ilyen például Szécsény-Benczurfalva, Ecseg-Várdomb, s nem utolsósorban, Szécsény-Kerekdomb. Utóbbi leletei — ha szűk keresztmetszetben is — talán leginkább adnak képet e vidék középső bronzkor végi kerámiajáról.⁹⁹

Végül szeretnénk hangsúlyozni, ma még jó esetben is csak felvethető igény lehet a füzesabonyi kultúra vélt vagy tényleges területi csoportjainak körülhatárolása. Szinte egyáltalán nem állnak rendelkezésre az ehhez szükséges adatok. Jószerével csak a kerámia stílusbeli eltérései utalnak bizonyos különbségekre, ami önmagában természetesen korántsem tekinthető „etnikum jelzőnek”. S ez különösen vonatkozik a koszideri idősakra, amikor nemcsak a fémek, hanem a kerámia produktumok is erőteljesen homogenizálódtak.¹⁰⁰ Azaz: sok a nagyobb területen elterjedt többé-kevésbé azonos típus, továbbá, a jól-rosszul körvonalazott kultúrák határvonaláiban igen gyakori az alapformáknak nevezett edények kölcsönös jelenléte.¹⁰¹ Szerencsés esetben bizonyos típusok előfordulásának gyakorisága adhat némi orientációt objektumok, ill. leletcsoportok kulturális hovatartozását illetően. A jövőbeni kutatásra gondolva, tulajdonképpen csak ehhez biztosíthat adatokat jelen forrásközlés. Sajnos, aligha többet.¹⁰²

Kovács Tibor

⁹² Mithay S., In: Győr története a vaskorszakig: (Győr 1942) 4. t. 1.; Neugebauer, J. W., AKorr 6 (1976) 14. t. 1—2.

⁹³ Bóna, I., Die mittlere. . . 44. t. 9. — vö. még: t. 4, 54. t. 6.

⁹⁴ Csányi M., In: Szolnok megye története a régészeti leletek tükrében. (Szolnok 1982) 126, 33. kép.

⁹⁵ Hampl, F.—Kerchler, H.—Benkowsky-Pivovarov, Z., Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich Bd. 2. Teil 1. (Wien 1982—85) 78.

⁹⁶ Čujonová-Jilková, E., Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfeld in Westböhmen. (Praha 1970) 13. t. 7.

⁹⁷ Bóna I., HOMÉ 3 (1963) 19—27; Kemenczei, T., Acta ArchHung 19 (1967) 299; Mozsolics, A. Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. (Bp. 1973) 32—33.

⁹⁸ Az újabb alapvető feldolgozásokban [Furmánek, V., SIA 25 (1977) 251—370; Ua., SIA 29 (1981) 37—50; Kemenczei, T., Die Spätbronzezeit. . . 9—39.] eltérő vélemények láttak napvilágot a pilinyi kultúra kialakulásának folyamatáról és időpontjáról. Ha tudjuk, hasonló nézetkülönbségek tapasztalhatók a nemzetközi kutatásban a Kárpát-vidéki halomsíros kultúra egészét illetően is [vö. Kovács, T., ActaArchHung 27 (1975) 297—301.], akkor fontos ismételt hangsúlyozni: az itt közölt leletek döntő többsége az ún. halomsíros időszakot megelőző korszakból

származik, de korántsem mindegyikük egykorú. Amint láttuk, csupán a hatvani tör sorolható „biztosan” a hazai későbronzkorba, és ez felmerülhet még néhány bögre esetében is (3. kép 6—8, 11, 4. kép 3, 11).

⁹⁹ A Kerekdombról származó, időrendi támpontul is szolgáló korszakkal (2. kép; 13, 15) máshelyütt már foglalkoztunk [vö. 15. j.].

¹⁰⁰ Az Alsó-Ipoly-völgy balparti részéről — a letkési temetőt leszámítva [Nagy L., MittArchInst 1 (1970) 110—111.] — továbbra sem rendelkezünk igazán értékelhető adatokkal. Csupán feltételezhető, hogy a kiskeszzi (Malé Kosihi) telepeken lakókkal azonos népesség élhetett itt is. Ezek emlékei között szép számmal találhatók olyan kerámiatípusok, amelyek közelállók az általunk közöltékhez [vö. Točík, A., Malé Kosihi, osada zo staršej doby bronzovej. (Nitra 1981) 265—266.].

¹⁰¹ Az ebből fakadó — higgyük pillanatnyi — bizonytalanságot fejezik ki az olyan kettős elnevezések, mint pl. „Besiedlung vom Volk der gemischten Madarovce-Nordpannonischen Kultur” [Točík, A., i. m. 259], „Post-Füzesabony, Post-Vatya település” Tószegen [Bóna I., Szolnoki MÉ 99.], „Hatvan-Ottomány culture” [Máthé, M., ActaArchHung 36 (1984) 156—157.].

¹⁰² A rajzokat Nagy Katalin (1, 3—8. kép) és Dékány Ágoston (3. kép) készítették.

Auszug

Darüber, wohin der westliche Teil Nordungarns in der mittleren Bronzezeit kulturell gehörte, erblickten neuerdings abweichende Voraussetzungen das Tageslicht, I. Bóna, der früher die Bevölkerung dieser Gegend für zur Füzesabony-Kultur gehörend erachtete, modifizierte später seinen Standpunkt.³ Aufgrund der authentischen Graubungsergebnisse von Tószeg und Jászdózsa spricht er nur mehr über die Verbreitung des Füzesabony-Stils, der den Charakter der Keramik der einheimischen Bevölkerung (Hatvan-Kultur) umgeprägt hat.⁹⁻¹⁰ In diesem Gebiet rechnen N. Kalicz mit einem Weiterleben der Hatvan-Kultur von gewissen Grade¹² und besonders J. Tárnoki,¹⁴ die sich auf authentische Siedlungsfunde stützend voraussetzt, daß die Hatvan-Kultur außer einer umgestaltenden Wirkung der benachbarten Kulturen in einem kleineren Umgang die Koszider-Periode erlebt hat. Wir selbst waren der Meinung, daß mit Hilfe weiterer authentischer Funde im Einzugsgebiet der Ipoly-Zagyva-Tápióflüsse eine solche territoriale Gruppe der Spät-Füzesabony-Kultur umrissen werden kann, deren eine "ethnische Komponente" die "weiterlebende" Hatvan-Kultur war.^{13,15}

Die angeführten Meinungen können vielleicht nicht einmal für Hypothesen angesehen werden, sondern nur für sich auf freigelegte bzw. zusammengesammelte, jedoch unbearbeitete Funde stützende Vorstellungen. Deshalb kann momentan nicht die Bestimmung der kulturellen Zugehörigkeit dieser Gegend, sondern eher die Publikation der in Betracht ziehbaren Denkmäler das primäre Ziel sein. Diese Funde können im besten Fall nur eine Orientation, jedoch in sich nur wenige effektive Beweise zur Beantwortung der ethnisch-kulturellen Fragen geben. Insbesondere bezieht sich dies auf die vom Ungarischen Nationalmuseum hier vorgeführten, meistens aus alten Ausgrabungen oder von der Oberfläche eingeholten Sammlungen stammenden, nähere Angaben nicht enthaltenden Funde. Ihre Publikation kann nur als ein sehr bescheidener Schritt zur zukünftigen Abschaffung eines weißen Fleckes betrachtet werden.

Von diesen kamen zahlreiche, an — öfters — von verschiedenen Populationen bewohnten, mehrschichtigen Siedlungen zum Vorschein: *Piliny-Várhegy* (Abb. 1, 1-13),¹⁷⁻²⁰ *Szécsény-Kerekdomb* (Abb. 2, 1-18, Abb. 7, 6-9),²³⁻²⁵ *Szécsény-Benczurfalva-Majorhegy* (Abb. 3, 1-4),²⁶⁻²⁷ *Ecseg-Várdomb* (Abb. 8, 3),³⁴ *Vámosgyörk Atkári lapos* (Abb. 5-6).³³ Mit großer Wahrscheinlichkeit sind noch folgende als Siedlungsfunde zu betrachten: *Karancslapujtő-Pókahegy* (Abb. 4, 8-13),²⁸ *Zagyvaszántó-Sósdomb* (Abb. 4, 1-7),³² Grabfunde: *Vizslás* — Brandgräberfeld — (Abb. 3, 6-11).³⁰⁻³¹ *Tápióbicske* — Skelettgrab —³⁵⁻³⁶ (Abb. 7, 10) und eventuell *Tápióság*³⁷ (Abb. 8, 1-2).³⁷ Einzelfunde: *Aszód* (Abb. 4, 14-15),³⁸ *Hatvan* (Abb. 7, 1-5),³⁴ *Tápiószele* (Abb. 7, 11).

Die vorgeführten Funde zeigen in ihrer Gesamtheit — in einzelnen Fällen jedoch je Fundstelle — mit den Denkmälern der Hatvan- und Füzesabony-Kultur, in geringerer Anzahl aber mit denen der Frühhügelgräberzeit eine Verwandtschaft. Eine Schwierigkeit verursacht, daß in diesem Raum die gleichzeitigen bzw. aus verschiedenen Zeitaltern stammenden Fundgruppen der sich territorial und chronologisch in einem "Kammsystem" wechselnden Hatvan- und Füzesabony-Kultur in nicht genügender Tiefe umrissen sind. Betreffs unseres Gebietes gibt es überhaupt keine solche, ja selbst die authentischen Ausgrabungen (Buják, Aszód-Manyik, Jászdózsa, Tószeg) sind noch unpubliziert.³⁹⁻⁴³

Unserer Typenanalyse nach haben die Urne von Aszód (Abb. 4, 14),⁵⁵ die zweihenkligen Töpfe von Piliny und Hatvan (Abb. 1, 10, 13, Abb. 7, 3),⁵⁶ sowie die Schüsseln von Zagyvaszántó und Vámosgyörk (Abb. 4, 1, Abb. 5, 3) und vielleicht auch die zweihenkligen Krüge von Piliny und Hatvan (Abb. 1, 4, Abb. 7, 7) nicht unbedingt in den typologischen und vor allem chronologischen Rahmen der klassisch aus gelegten Hatvan-Kultur Platz. Zu den

zweihenkligen Krügen bilden einen guten chronologischen Anhaltspunkt die in den Gräbern von Chlaba (Helemba) gefundenen ähnlichen Exemplare.⁵⁷ Das Gefäß von Piliny mit durchbrochenem Boden gehört — vor allem, was die Verzierung anbelangt — zu diesem Typenkreis (Abb. 1, 3).⁵⁹⁻⁶⁰

Die Analogien der Form- und Zierelemente mehrerer Gefäße weisen darauf hin, daß die ähnlichen Produkte in der entwickelten und späten Phase der Füzesabony-Kultur beliebt waren. Diese sind die folgenden: größeres Henkelgefäß (Abb. 1, 14),⁶¹⁻⁶⁶ Schüsseln mit scharfem Schulterumbruch (Abb. 5, 1-2, 4-6, 9),⁶⁷ mit Girlande verzierte Schüssel (Abb. 3, 12),⁶⁸ Krüge mit trichterförmigem Hals (Abb. 1, 8, 11, Abb. 7, 1, 5).⁶⁹⁻⁷³ Nach ähnlichen Gesichtspunkten sind vor allem oder gerade ausschließlich für die Spät-Füzesabonyzeit die folgenden Typen charakteristisch: tonnenförmige Krüge (Abb. 4, 15, Abb. 7, 10),⁷⁴⁻⁷⁶ überrandständiger Krug (Abb. 3, 9),⁷⁷ Fußkrug (Abb. 2, 8),⁷⁹ Krug mit profiliertem Boden und ungerillten Buckeln (Abb. 1, 1).⁸⁰⁻⁸²

Das sog. Linsenmuster gehört zu den in der letzten Phase der mittleren Bronzezeit allgemein verbreiteten Motiven.⁸³ Dasselbe kann auch von den gerillten oder eingeritzten, öfters kombiniert angewandten, ja sogar häufig mit Punktreihe umnommenen Buckelzierden, ferner von einer auf dem Hals ringsumlaufenden Punktreihenkombination sowie von den überrandständigen, oft in "Winkel brechenden" einfachen oder ansa lunata-artigen Gefäßhenkeln gesagt werden. In Kenntnis all dieser sind wir der Meinung, daß die mit solchen Mustern verzierten, von den bisher bekannten, zum Teil abweichenden Gefäße im erwähnten Gebiet Repräsentanten der Spätphase der Füzesabony-Kultur darstellen. Die Vorform einzelner Exemplare von diesen (Abb. 1, 2) wurzelt in früheren Zeiten,⁸⁵ jedoch ihre gleichaltrigen Analogien kommen auch unter den Funden der benachbarten Gebiete vor.⁸⁶ Andere entstanden im westlichen Teil Nordungarns und sind charakteristische Typen dieses Raumes: Abb. 2, 1-7, Abb. 3, 1-5, Abb. 7, 6, 9, Abb. 8, 3.

Den kleinen Töpfen von Vizslás (Abb. 3, 6-8) ähnliche Exemplare kamen in größerer Zahl in den Gräberfeldern von Gelej⁸⁸ und Pusztaszikszó⁸⁹ sowie an der Siedlung von Füzesabony zum Vorschein. Die Schüssel von Tápióság (Abb. 8, 1) knüpft sich aufgrund ihres durchbrochenen Bodens den oben angeführten analogen Gefäßen der Füzesabony-Kultur an. Das Motiv neben dem Henkel (Abb. 8, 1a) erscheint — in einer plastischen und eingetieften Variante — an den Gefäßen der Hatvan- und Füzesabony-Kultur und ähnelt angesichts seiner gewissen Kombination dem einen beliebten Motiv der späten Litzén-Keramik.^{55, 91-92} Ein verwandtes Stück der an vier Füßen stehenden kleinen Gefäße (Abb. 3, 3, Abb. 8, 2) kam im Gräberfeld von Tiszafüred in der Gesellschaft einer sog. Ruderkopfnadel und zerstreut in einem Gräberfeld der Spät-Vatya-Kultur hervor.⁹³

Der Bronzedolch von Hatvan (Abb. 7, 4) vertritt die frühe Hügelgräberzeit. Ihm sehr nahestehende authentische Exemplare wurden im Karpatenbecken in János-hida und in Pitten gefunden.⁹⁴⁻⁹⁶ Dieser Waffentyp läßt sich gut vor den in mehreren Varianten bekannten Dolchen mit meistens mittlerer Rippe und massivem Griff gut absondern.⁹⁷

Die Berücksichtigung der in Betracht kommenden Analogien zeigen — wenn auch nichts anderes — dennoch an, daß sich die Mehrheit der erörterten Keramikfunde konkret den Gefäßtypen der Füzesabony-Kultur anschließen. Ja sogar in ihren Details, zuweilen gänzlich einander gleich sind. Insbesondere bezieht sich all dies auf die aus der Spätphase der Kultur stammenden Funde. Uns auf diese Beobachtung und auf das Vorhandensein der Körperbestattungen (Jászdózsa,⁴⁶ Tápióbicske,⁴⁷ Kisterenye⁴⁸) stützend, vermuten wir all jene früheren Voraussetzungen bestätigen zu können, daß das Eipel-Zagyvatal und die sich an diese anschließenden Gebiete in der letz-

ten Phase der mittleren Bronzezeit Ungarns zur Füzesabony-Kultur gehört haben.

Über die damalige Keramik dieses Gebietes, innerhalb dieses vor allem aus dem Eipeltal geben am meisten vielleicht die Funde von Szécsény (Abb. 2, Abb. 3, 1—4) einen gewissen Querschnitt.

Schließlich soll betont werden, daß die Umgrenzung der vermuteten oder effektiven territorialen Gebiete heute noch selbst im besten Fall nur einen eventuellen Anspruch erheben kann. Eigentlich weisen nur die Stilabweichungen der Keramik auf gewisse Unterschiede hin, was bei weitem nicht als Andeuter einer ethnischen Zugehörigkeit zu betrachten ist. Und dies bezieht sich besonders auf die die Schlußphase der mittleren Bronzezeit bedeutende Koszider-Periode, als sich nicht nur die

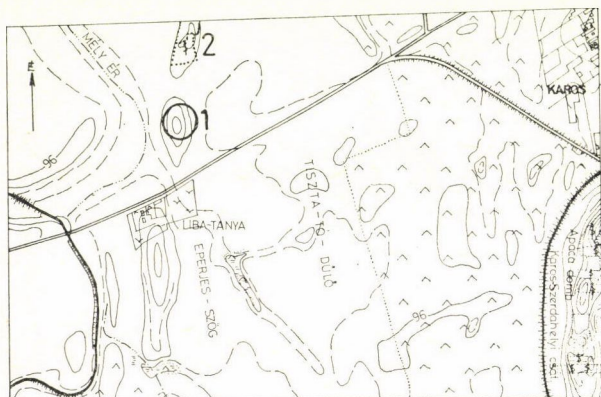
Metalle, sondern auch die keramischen Produkte kräftig homogenisiert haben. Das heißt: es gibt viele in einem größeren Gebiet verbreitete, mehr oder weniger gleiche Typen, ferner kann auch in den Grenzzonen der gut oder schlecht umrissenen Kulturen sehr häufig das gegenseitige Vorhandensein der für Grundformen gehaltenen Typen wahrgenommen werden.⁹⁸ In glücklichen Fällen kann die Häufigkeit des Vorkommens bestimmter Typen bezüglich der kulturellen Zugehörigkeit von Objekten bzw. Fundgruppen eine gewisse Orientierung geben. An die zukünftigen Forschungen denkend, kann die vorliegende Quellenmitteilung zu diesen eigentlich nur Angaben sichern. Leider kaum etwas mehr.

T. Kovács

ELŐZETES JELENTÉS A KAROSI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ ÁSATÁSÁRÓL (1986–87)

I. Karos — Eperjesszög neve már közel egy évszázada jól ismert a magyar honfoglaláskor kutatói számára. 1899-ben a *Sennyey*-birtok külső szénarakodójánál 5–6 sírt bolygattak meg répa-
vermelés során, a leleteket *Dókus Gyula*, Zemplén vármegye alispánja gyűjtötte össze és tette közzé.¹ A terület később *Gecse József* birtokába került, aki szőlőtelepítés során újabb 20–30 sírt pusztított el. A leletmentésre kiszálló *Horváth Tibornak* ugyanis arról számol be, hogy több mint 20 pár kengyelt talált. *Horváth* 1936 februárjában

1. kép. 1. Karos-Eperjesszög, Libatanya (2. temető);
2. Karos-Eperjesszög, Gecse J. földje (1. temető)

Рис. 1. 1. Карос-Эперйешсег, Лидатанья (могильник 2);
2. Карос-Эперйешсег, Гече земля Я. Гече (могильник 1)

Fig. 1. 1. Karos-Eperjesszög, Libatanya (Cemetery 2); —
2. Karos-Eperjesszög, the property of J. Gecse (Cemetery 1)

¹ *Dókus, Gy.*, ArchÉrt 20 (1900) 47–50; *Hampel, J.*, A honfoglalási kor hazai emlékei. In: A magyar honfoglalás kútfei. Szerk. *Pauler, Gy.*—*Szilágyi, S.* (Bp. 1900) 631–633; *Ua.* Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. (Braunschweig 1905) II. 633–634, (téves megnevezéssel).

² *Horváth, T.* Jelentése: MNM AD 107. K. III. Az 1936-ban végzett ásatás 1. sírja került a MNM-ba: MNM KO, NN 5/1936. 1–20.; a többi lelet a korábbiakkal együtt Sátoraljaújhelyre, a Vármegyeház gyűjteményébe vándorolt. Innen 1944-ben Borsiba vitték, más bodroglői honfoglaláskori leletekkel együtt. Ma ismeretlen helyen lappanganak, feltehetőleg Szlovákia múzeumaiban. E sorok írója a Dókus-féle leletmentés anyagának egy részét 1987. áprilisában a kassai múzeum raktárában és állandó

és márciusában 13 bolygatatlan sírt tárt fel.² A fentiekből tehát úgy tűnik, hogy a többszöri bolygatás, ill. ásatás egy rangos közösség közel 60 sírját érintette. 1985 novemberében *Nagypál Sándor* karosi lakos arról értesítette a nyíregyházi *Jósa A. Múzeumot*, hogy az Eperjesszögön újabb honfoglaláskori tárgyakat hozott felszínre az eke.³ E sorok írója 1986 májusában, októberében és 1987 májusában végzett leletmentő ásatást a helyszínen. Már az első napokban kiderült azonban, hogy lelőhelyünk nem azonos a fent említett, két alkalommal is megbolygatott temetővel. Ásatási munkáim olyan élményszerűen emlékeztek mind a *Sennyey*-birtok gazdasági épületének helyére, mind az 1936-os ásatások helyszínére, hogy kétség sem férhet hozzá: az általam feltárt temető nem azonos a már korábban ismert leletek előkerülési helyével.⁴

A lelőhely Karostól Ny-ra 1,5 km-re található, a Vajdácska felé haladó műút jobb oldalán, az úttól 100 m-re északra. A sírok egy 200 m hosszú 90 m széles homokdombon feküdtek, mely környezetéből mintegy 3 m-re magasodik ki. E dombtól északra újabb 200 m-re húzódik az a másik, az előzőnél jóval kisebb homokdomb, amelyen 1899-ben és 1936-ban előkerültek a másik honfoglaló közösség sírjai (1. kép). Mindkét domb gerince É–D-i irányú, vonulatukat nyugatról a Mély-ér kíséri. E homokdombokat agyagos sík terület fogja közre, melynek legelőit hajdan a közeli Bodrog áradásai öntözték. A látóhatárt északon a sátoraljaújhelyi, bodrogszerdahelyi, kövesdi hegyek karéja zárja le.

Leelőhelyünkön az eddigi három ásatási idényben 61 sír került elő. Nagyrészüket a homokos

kiállításán látta, „Medžibodrožie” felirattal. A MNM gyűjteményébe került 1. sír anyagát *Fettich, N.*, közölte: A honfoglaló magyarság fémművészete. Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. AH 21. (1937) 134–136.

³ Ezúton is köszönetemet fejezem ki a *Jósa A. Múzeum* munkatársainak: *Németh Péternek*, *Kurucz Katalinnak* és *Istvánovits Eszternek*, akik a leleteket és a bejelentést eljuttatták a területileg illetékes Herman O. Múzeumhoz.

⁴ Főként *Vaszily András*, *Csizmádia Elek*, *Molnár Béla* karosi, *K. Nagy István* karcsai lakosok visszaemlékezéseire támaszkodhattam. A jelzett terület ma is a Gecse család tulajdona, *Gecse J.* özvegyével még alkalmam volt beszélni. A ma is szőlővel belüttetett rész azonos az 1936-os bolygatás, ill. ásatás által érintett területtel.

talajba ásták, sírfoltnak sajnos egy esetben sem akadtunk nyomára. A sírgödörök alakjának megfigyelésére így nem nyílt lehetőség. A domb északi szegélyén néhány váz már agyagos öntéstalajban nyugodott, mely a csontokat nagyrészt elpusztította. E tény is arra figyelmeztet bennünket, hogy a X. század folyamán egy olyan szárazabb időjárási periódussal számolhatunk, amely lehetővé tette a korábban vízjárta területeken történő temetkezést is.⁵

A temető feltárása még nem fejeződött be, s az előkerült leletanyag egy része is restaurálatlan. Annak gazdagsága, egyes tárgyak honfoglaláskori leleteink közötti egyedülálló volta mégis indokoltá teszi az eddigi eredmények rövid bemutatását, anélkül is, hogy a temető szerkezetére vagy tárgyak, jelenségek részletesebb elemzésére, párhuzamaik feldolgozására e helyütt sort kerítenénk.

Az ugyanazon dűlőben előkerült két temető megkülönböztetésére a Karos—Eperjesszög I. temető (Gecse J. földje) és Karos—Eperjesszög II. temető (Liba-tanya) elnevezést javaslom.

II. *Lovas sírok, lószerszám.* A 61 eddig feltárt sírból 32-ben találtunk lócsontokat. Ezek közül 22 férfi, 8 női és 2 gyermek temetkezés volt. A fentiekén kívül még 3 nő és egy férfi esetében tártunk fel lószerszámot. Meglepően magas tehát a lovas temetkezések aránya, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a 25 ló nélkül eltemetett egyén közül 12 gyermek volt. Mindössze 8 férfit és 5 nőt bocsátottak gyalogosan a túlvilági útra. Meg kell jegyeznem, hogy ezek közül hatnak a sírját a szántás erősen megbolygatta, nem kizárt, hogy az egyébként is magasabban fekvő lócsontokat néhány esetben az eke hurcolta el.

Leggyakrabban az összehajtott lóboros temetkezésekkel találkozhatunk: a ló koponyája (mely orrával minden esetben nyugatra néz) a medence vagy a combcsont mellett van, s mögötte fekszik a két mellső, majd a két hátsó lábszárcsont.⁶ Ennek egyik változata, amikor az elhunyt lábszárai fölé vagy mellé teszik a ló lábszárcsontjait, s ezek fölé a lókoponyát (2. kép 1—2). Említésre méltó a 14. sír, ahol a váz lábujjperceitől 90 cm-re keletre helyezték el a lócsontokat! Eddig mindössze egyetlen kiterített lóboros temetkezésre akadtunk: a 15. sírban egy 16—18 éves nő bal oldala mellé fektették a temetési szertartás során a felszerszámozott lóborot (2. kép 3). A kengyeleket

és a zablát a lovas és a lószerszámú sírok esetében is legtöbbször a lócsontok közt, vagy az elhunyt lába közt helyezték el. A 2. és a 11. sírban a zablát a ló tarkóján, a 15. sírban a ló orrán fektették keresztbe, egyetlen alkalommal (56. sír) a hátsó szájába tették.⁷ Néhány alkalommal hiányzik a lócsontok mellől a szerszámzat (5., 6., 59. sír) de e tény feltehetőleg a szántás számlájára írható. A 13. sírban a kengyelpár és a rozettás lószerszámdíszek mellé nem tettek zablát, a 20. sírban pedig a lócsontok mellett mindössze egy kengyel van.

A zablák zöme csikózabla, oldalpálcás változatot hét férfi és négy női sírban tártunk fel.⁸ A kengyelek zöme az ún. körte alakú változat, a többi típust 1—1 hurkosfülű, villásszárú, vállába kovácsolt fülű és vállas kengyel képviseli. Méreteik néha egy síron belül is eltérnek, női sírokban néha egészen kisméretű példányok (45. sír) is előfordulnak. A 25. és 47. női sírokban a kengyelek függesztő szíját bronz, ill. aranyozott ezüst veretekkel ékesítették, az előbbi esetében úgy tűnik, hogy csak az egyik szíjat.

Néhány alkalommal a kantárszíjakat vékony ezüstlemezekkel díszítették (14., 36., 56. sír), vagy átfűrt ezüstpénzeket varrtak rájuk (7., 15. sír) (3. kép). Az egyik tarsolylemez férfi (29) lovának kantáratára változatos formájú vereteket illesztettek: A nagyméretű, közepén félgömbbel s azt körülvevő szívalakokkal díszített darab minden bizonnyal a homlokszíz közepén, a négy kisebb kerek veret pedig a pofaszíjak illeszkedési pontjánál helyezkedhettek el, köztük a pillangó alakú veretek⁹ (19. kép). Valamennyi aranyozott ezüsből készült, kéregöntéssel.

Rozettás lószerszámvereteket négy női sírban tártunk fel. Mintázatuk eléggé egyöntetű: aranyozott háttérből kiemelkedő háromszirmú virág, melynek bimbóját gyöngyözött keret övezi. A 49. sírban e típuson kívül nagyméretű szíjvég és füllel ellátott rozetták is vannak. A készlet legérdekesebb darabja azonban egy kúp alakú, 14 cm magas, 15 cm átmérőjű rosszezüst tárgy (4—5. kép), melynek oldalát körben bemélyedő vonalak, ill. bordák díszítik. Felső harmadában aranyozott tojássor minta fut körbe. Áttört peremben végződik. Párhuzama a honfoglaláskori leletanyagból mindeddig ismeretlen. Az bizonyos, hogy lószerszámdísz lehetett, mivel a rozettás veretek közt került elő. Méreteinél fogva csak a ló fején vagy szügyén lehetett elhelyezni. Mivel egy szív alakú

⁵ Hasonló jelenséget tapasztaltam a B. Nagy Katalinnal közösen feltárt 10—11. századi temető esetében Hódmezővásárhely-Nagyszigeten is.

⁶ A lovas temetkezések változatairól l. Bálint, Cs., MFMÉ 1969/1 107—114; Ua. MFMÉ 1971/2 85—108; kritikája Fodor, I., Bolgár—török jövevényszavaink és a régészet. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha, A.—Czegléd, K.—Róna-Tas, A. (Bp. 1977) 104—105, 57. j.; Dienes, I., ArchÉrt 105 (1978) 111.

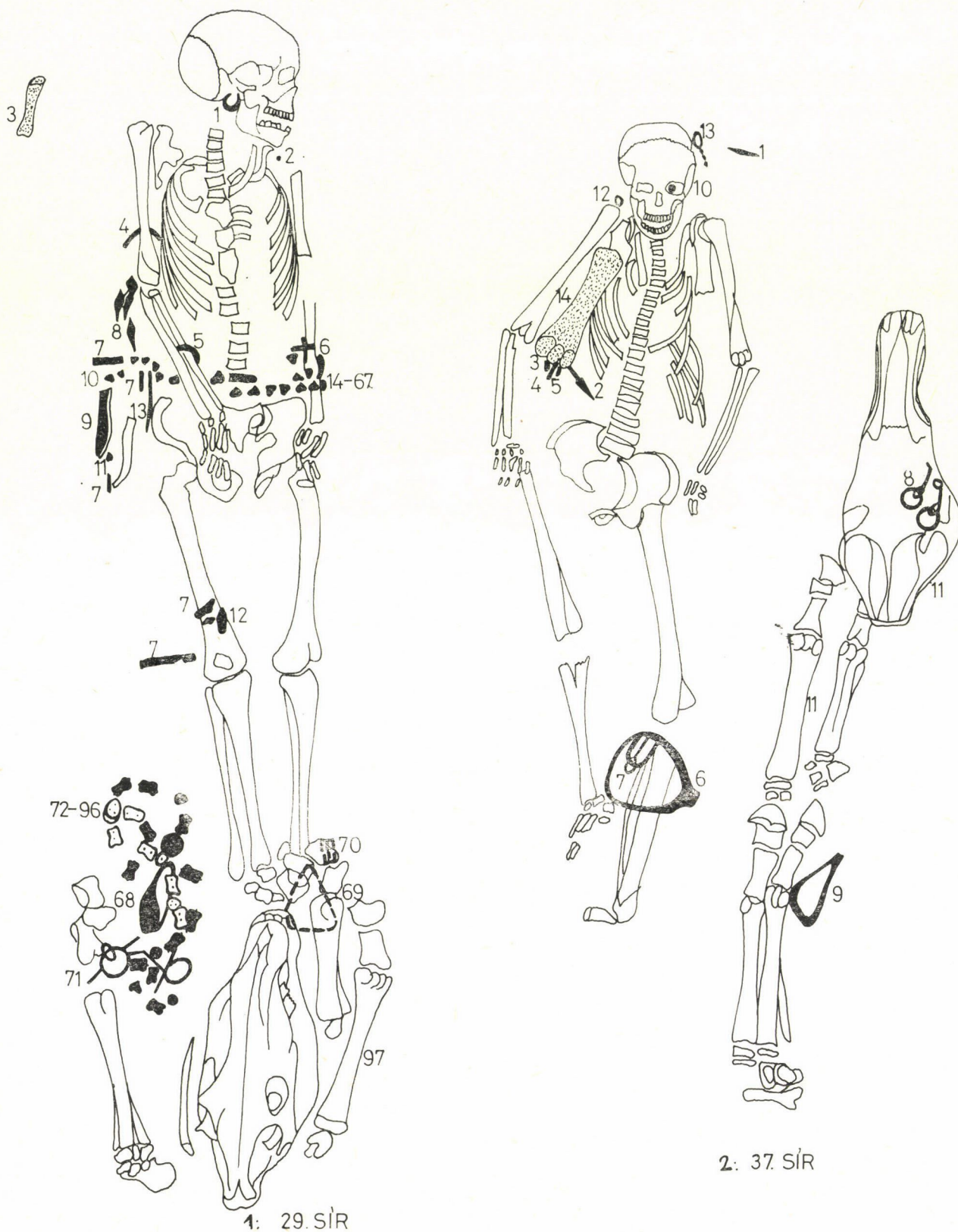
⁷ Bálint, Cs., BékMKI (1971) 40—46; Ua., A honfoglaláskor. Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának for-

rásaiba I: 1 szerk. Hajdú, P.—Kristó, Gy.—Róna-Tas, A., (Bp. 1976) 136; Kürti, B., MFMÉ 1978—79/1 341; Révész, L., ActaArchHung 39. (1987) 263—264.

⁸ Dienes, I., ArchÉrt 93 (1966) 208—232.

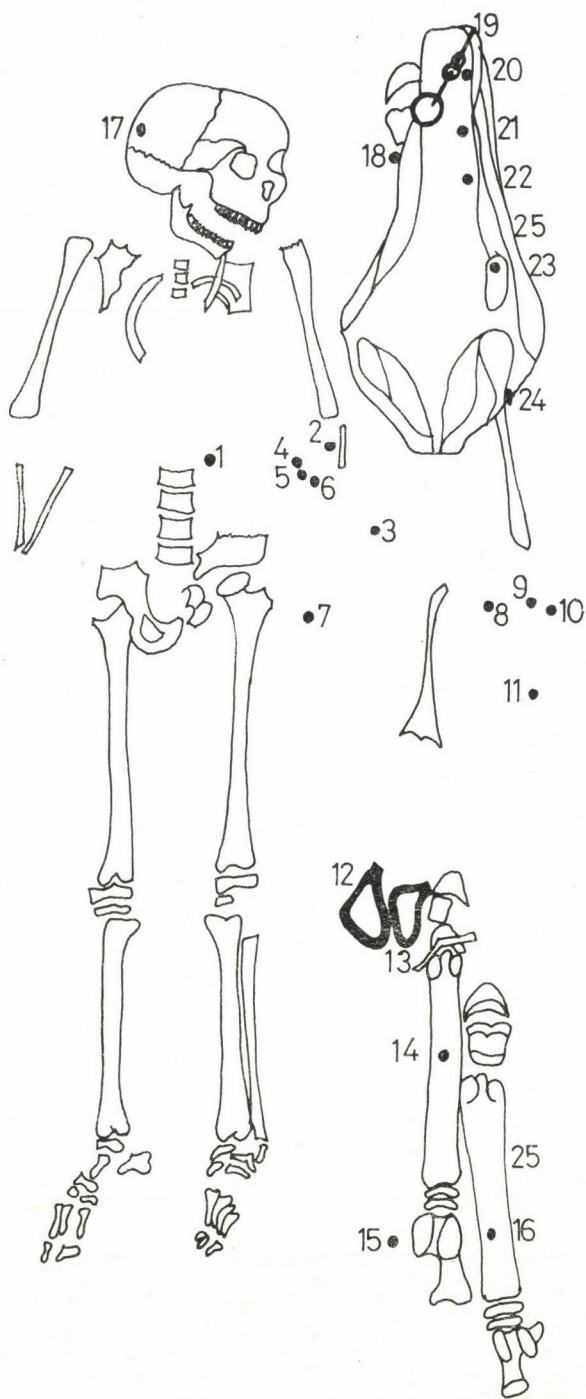
⁹ Hasonló szerkezetű kantárt közöl a malisevói temetőből Erdélyi, I., Az ősmagyar régészeti emlékei Kelet-Európából. MÖT szerk. Bartha, A.—Czegléd, K.—Róna-Tas, A. (Bp. 1977) 71., 5. kép; közelebbi párhuzama a zempléni vezér lovának kantáratára: Budínský-Krička, V.—Fettich, N., Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. (Bratislava 1973.) 80., Abb. 20, 23.

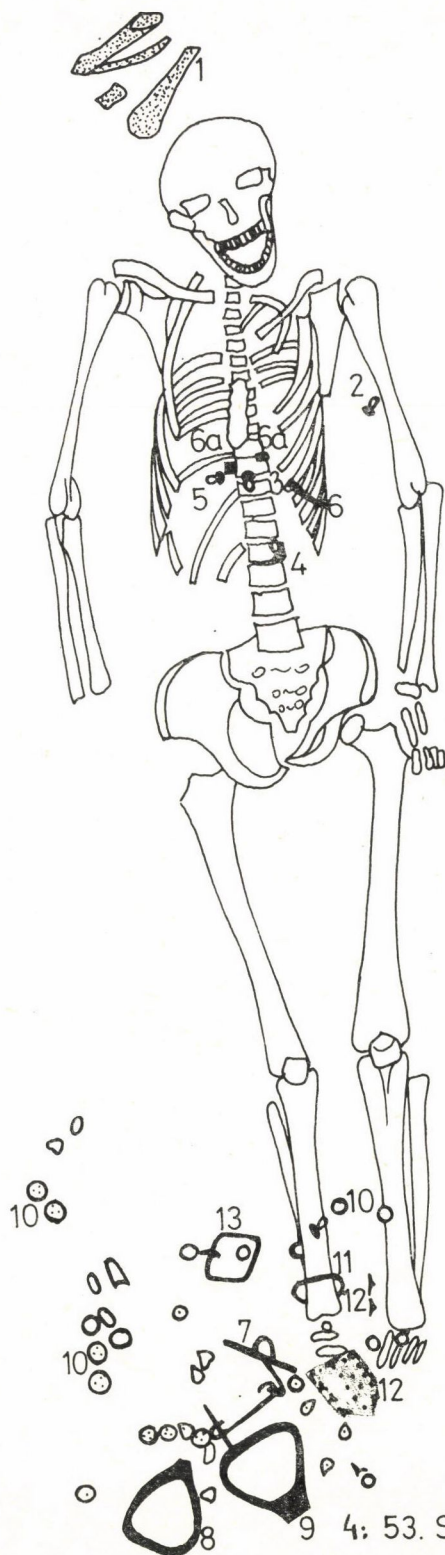

2. kép. Lovas sírok a Karos-Eperjesszög II. temetőből
 Рис. 2. Конские захоронения из могильника II у Карош-Эперйешсёр
 Fig. 2. Inhumations with horses from Karos-Eperjesszög Cemetery 2

3: 15. SİR

0 30cm

3. kép. Lószerszám szíjazatára varrott ezüstpénzek a 15. sírban

Рис. 3. Серебряные монеты, нашитые на конскую узд из могилы 15.

Fig. 3. Silver coins sewn on the straps of horse harness from Grave 15

szügyelődísz már ismeretes a leletegyüttesből, egyelőre csótárdísznek vélem.¹⁰ Feltehetőleg széles bőrszalagra szegecselve illeszthették a ló fejére. A tárgy csúcsát átlukasztották, a lyuk széle azonban nem kopott, inkább egy szegecs helyének tűnik. Arra gondolhatunk, hogy itt erősíthették hozzá azt a — már elveszett — csövecskét, amelybe a csótár tollait fűzhatték. Ilyen tolforgók a közép-ázsiai korabeli freskók és ötvös-tárgyak ábrázolásain jól tanulmányozhatók.¹¹ A pofaszíjakat ékesíthették a kis rozettás fejű szegecses és lapos kerek veretek is¹² (13., 49. sír) (4–5. kép). Végezetül két sírban (49., 56.) a rozetták között ezüst csörgők is előkerültek.

Néhány esetben a nyereg maradványaira is ráakadtunk: A kápát félgömbfejű ezüst szegekkel (16) vagy ezüst lemezekkel díszítették (49., 45., 52. sír). Különös szerencse folytán az 52. sír fa nyergének elülső és hátsó kápája szinte teljes egészben fennmaradt.¹³

A lóval, lószerszámmal történő temetésnek a karosi temetőn belül különösebb rangjelző szerepet nem tulajdoníthatunk, jelen esetekben inkább ezek esetleges hiánya a feltűnő. A lószerszám

maradandó anyaggal történő díszítésére a férfiak esetében csak a két legelőkelőbb, tarsolylemez harcsonál fordítottak figyelmet (29. sír: kantárveretek, 52. sír: ezüstlemezes nyereg és szügyelőveretek). A rozettás lószerszámmal elhantolt nők valamennyien előkelő férfisírok szomszédságában vannak (53., 56. sír az 52. sír harcosa mellett), a 13. és 49. sír halottai pedig egy-egy rangos férfisírral párt alkotva, elkülönülnek a temető többi sírjától.

III. Ékszerek. A korszak egyik legelterjedtebb ékszere, a *hajkarika* viszonylag kis számban került elő a sírokból.¹⁴ 15 váz mellett összesen 17 darabot találtunk, mindössze egy kislány és egy férfi koponyája mellett leltünk kettőt-kettőt, a többi sírban csak egy-egy példány akadt. Valamennyi kerek átmetszetű huzalból hajlított, nyitott típus. Zömük ezüsből készült, a 6. és az 52. sírban nyugvó férfiaké aranyból volt. Különösen érdekes 49. (női) sír hajkarikája, melyet bronz huzalból készítettek, s erre vékony arany fóliát hajlítottak rá (6. kép 1–3). Két alkalommal vashól készült darabokat is megfigyelhettünk.

A lányok, asszonyok kedvelt ékítményei voltak a *gömbörsüngős fülbevalók*,¹⁵ más típusú függők nem is kerültek eddig elő a temetőből. Formailag eléggé egységesek: ovális, felső harmadában kis gömbösvégű nyúlvánnyal ellátott karikáról csüng alá egy vékony bronz huzal, melyre 4–4, két félgömbből összeillesztett ezüstgömböcskét húztak. Ezeket a lecsüngő huzalra rátekeresztelt vékony drótszálak választják el egymástól (6. kép 4–7). A fülbevalókon gyakran aranyozás nyomait láthatjuk. A 37. sír fülbevalópárjának karikáját arany huzalból hajlították, s csüngőjét gyöngyszemekből állították össze.¹⁶ Egyetlen, az eddigiektől eltérő fülbevalótípus a 14., övgarnitúras férfisír kétgömbös függője, melyet azonban nem eredeti funkciójában használtak: Tulajdonosa karja köré hajlította, feltehetőleg kaftánjának szövetébe tűzte (6. kép 11).

Honfoglaláskori ötvösművességünk legszebb tárgyai közé tartozik a 47. sír mitikus állatokat ábrázoló poncolt lemezese hajfonatkorongpárja.¹⁷ Mindkettőt a mellkason találtuk, s előkerültek függesztőszalagjuk rozettás díszei is (7. kép). Az egymással szembenéző, viselőjüket óvó, védel-

¹⁰ A szaltovói kultúrában szokásos volt a ló fejét csótárral díszíteni, bár a karosi lelet nem hasonlít az általam ismert szaltovóiakhoz: *Pletnjowa, S. A.*, Die Chasaren. (Leipzig 1978) 75–96., Taf. 69; Ilyen díszek felbukkannak a pendzsikenti freskókon is: *Belenizki, A. M.*, Mittel-asien. Kunst der Sogden. (Leipzig 1980) Abb. 25, 31.

¹¹ *Belenizki, A. M.*, i. m. 11., Taf. 34.

¹² Hasonló a Karos I. temető területéről is ismertek: *Fettich, N.*, i. m. CXXXII. t. 20–47. Jelenleg ezek is Kassán találhatóak.

¹³ A nyergekről összefoglalóan *László, Gy.*, A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. AH 27 (1943); a szakonyi nyeregről: *Dienes, I.*, A honfoglaló magyarok (Bp. 1972) 26., 8. kép; a gádorosi nyeregről *Bálint, Cs.*,

ArchÉrt 101 (1974) 17–43; az izsák-balázspusztai lelet-ről *H. Tóth, E.*, Cumania 4. (1976) 141–184.

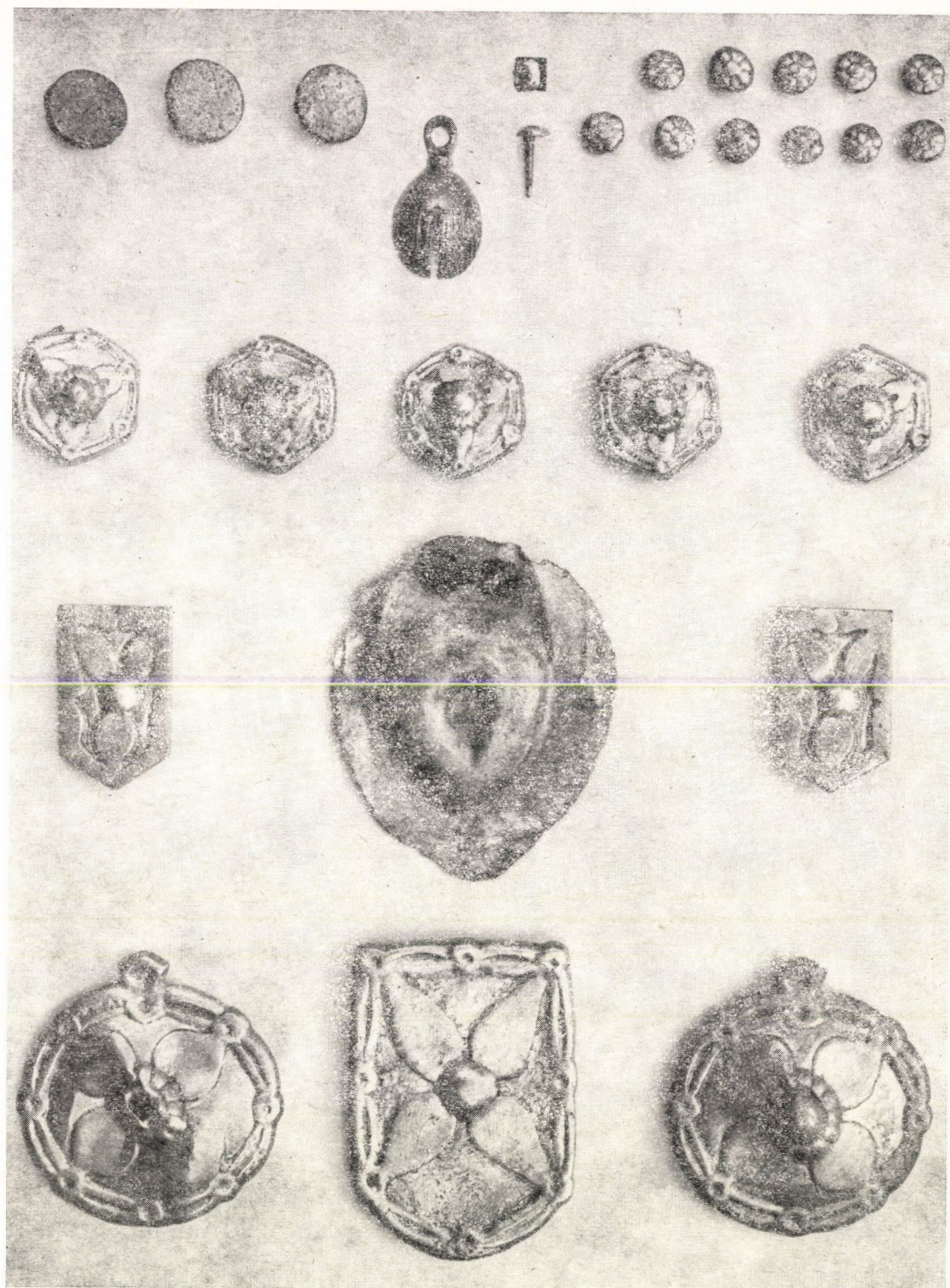
¹⁴ Hasonló a helyzet egy másik rangos temetőben, Algyőn is: *Kürti, B.*, i. m. 325.

¹⁵ Az ékszertípus legújabb összefoglalása: *Révész, L.*, HOMÉ 25 (1988) 141–159.

¹⁶ A Kárpát-medencéből ezen kívül csak Hajdúböszörményből ismert gyöngyös csüngőjű fülbevaló: *Dienes, I.*, A honfoglaló... 44. kép.

¹⁷ Legszebb párhuzamai: Aldebrő-Mocsáros (közöletlen, a leletet *Dienes I.* szívességéből nézhettem meg); Szeged-Jánoszállás: *Bálint, Cs.*, Délmagyarország a X. században. (Kandidátusi értekezés. Kézirat 1975) 16–30; valamint a szarvasi karperec állatalakja: *Kovalovszki, J.*, FA 12(1960) 173–182., XXXVI. t.

4. kép. Rozettás lószerszámdíszek a 49. sírból

Рис. 4. Украшения конского убора в виде розеток из могилы 49.

Fig. 4. Harness decorations with rosette motives from Grave 49

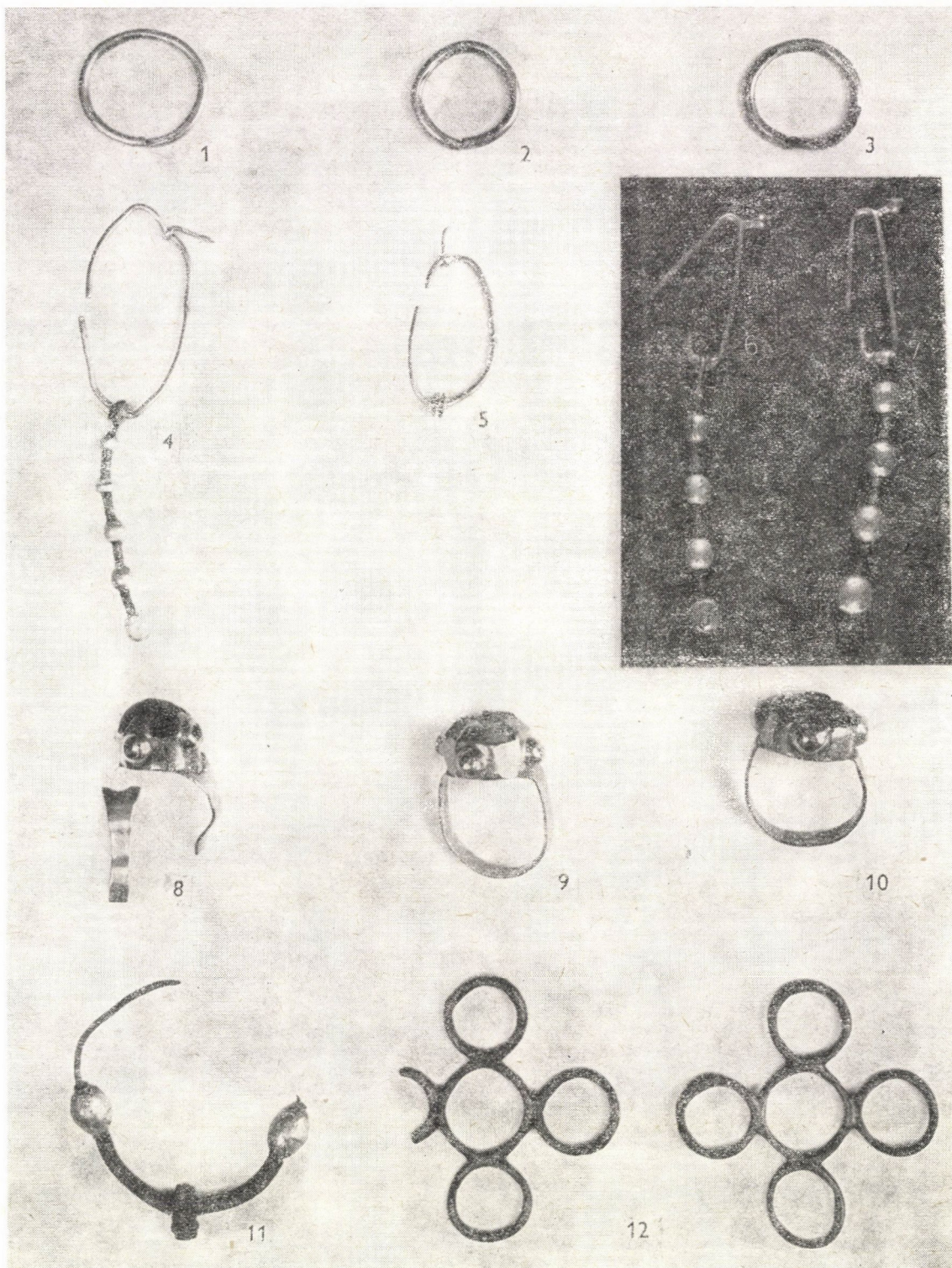

5. kép. A 49. sír lószerszámdíszei
 Рис 5. Украшения конского убора из могилы 49.
 Fig. 5. Harness decorations from Grave 49

5/a. kép. Csótárdísz a 49. sírból
 Рис. 5/a. Украшение чепрака из могилы 49.
 Fig. 5/a. Frontal piece of caparison from Grave 49

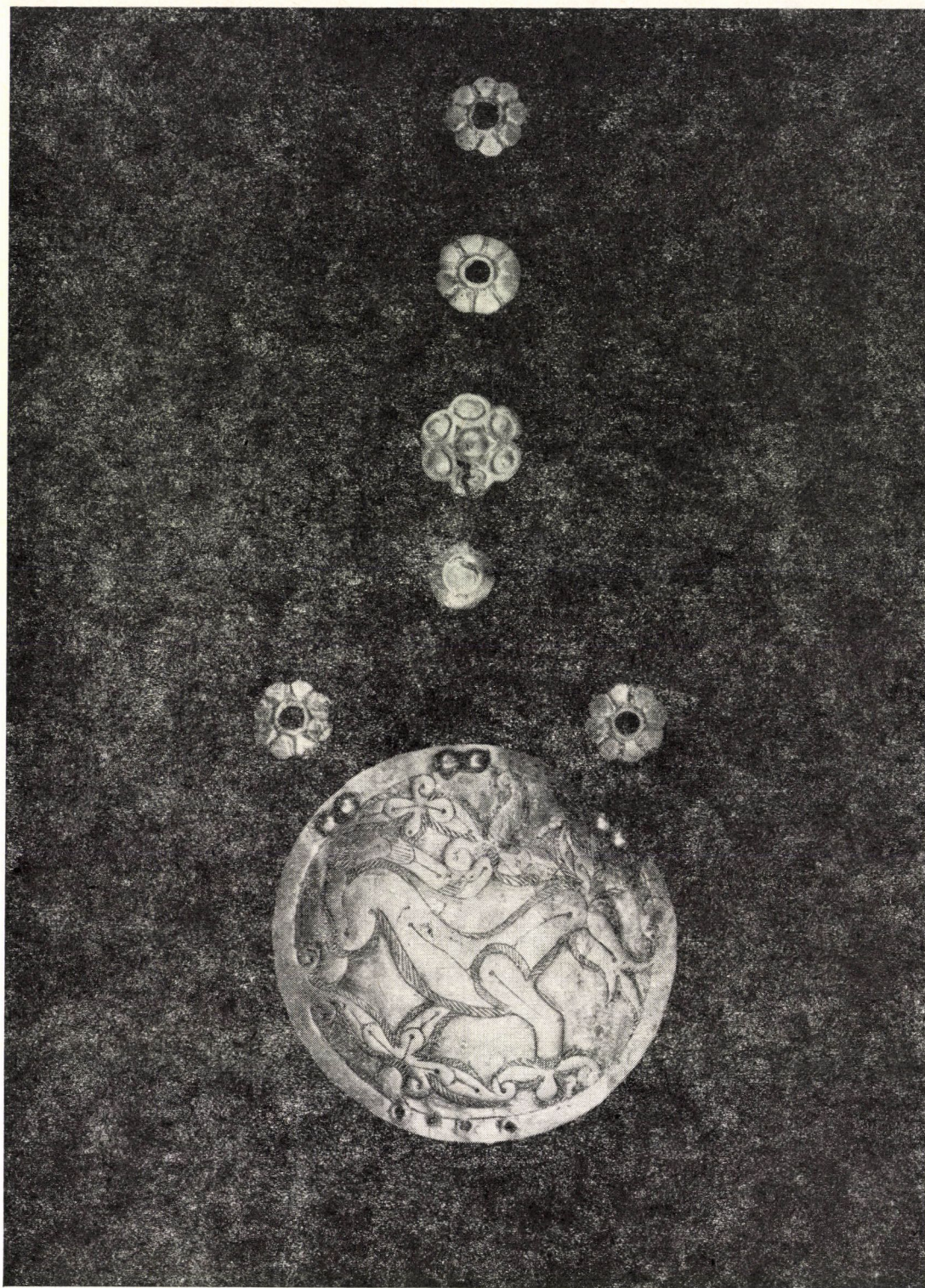

6. kép. Arany- és ezüstékszerek a temetőből. 1. 52. sír. — 2. 6. sír. — 3. 49. sír. — 4–5. 37. sír. — 6–7. 25. sír. — 8. 11. sír. — 9. 47. sír. — 10. 52. sír. — 11. 14. sír. — 12. 56. sír

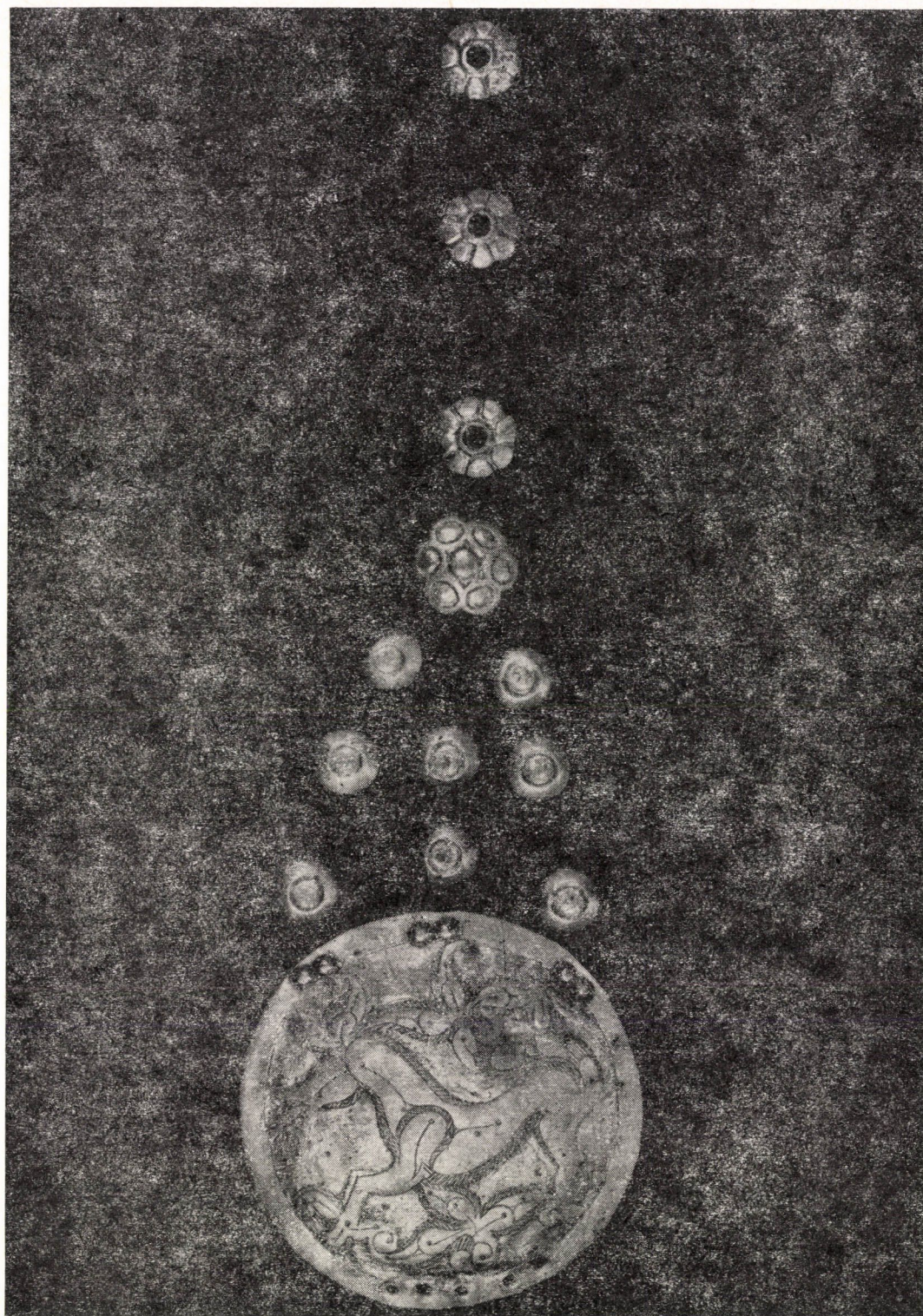
Рис. 6. Золотые и серебряные украшения из могильника. 1. могила 52; — 2. могила 6; — 3. могила 49; — 4–5. могила 37; — 6–7. могила 25; — 8. II могила II; — 9. могила 47; — 10. могила 52; — 11. могила 14; — 12. могила 56.

Fig. 6. Golden and silver jewelry from the cemetery. 1. Grave 52; — 2. Grave 6; — 3. Grave 49; — 4–5. Grave 37; — 6–7. Grave 25; — 8. Grave 11; — 9. Grave 47; — 10. Grave 52; — 11. Grave 14; — 12. Grave 56

7. kép. 1—2. A 47. sír hajfonatkorongjai, a függesztőszíjat ékesítő rozettákkal

Рис. 7. 1—2. Круглые застёжки для волос из могилы 47, подвесной ремень, украшенный розетками

Fig. 7. 1—2. Hair decoration discs from Grave 47, with rosettes decorating the suspension straps

mező állatalakok (táltos lovak?) végtagjai egy-egy palmettacsokorra bomlanak, készítőjük talán az életfa ágai közt száguldó táltosparipát kívánta ábrázolni.¹⁸ Öntött, ötkarikás áttört korongpár látott napvilágot az 56. sírból¹⁹ (6. kép).

A nyak díszai közül a *gyöngyök* 7 női és 8 gyermeksírból kerültek elő, formájuk igen változatos. Apró egy- és kétagú sárga gyöngyöktől dudoros, gerezdelt, hasáb és hordó alakú típusokig terjed a skála. Két sírban (45, 49) granulációval és filigránnal díszített ezüstgyöngyök ékesítették az elhunyt nyakláncát, az 1. sírban nyugvó nő pedig kauri-kagylókat fűzött fel rá. Egy férfi (14) kis kerek arany lemezkét, egy nő pedig (56) római gemmát akasztott nyakláncára. Két rangos férfi sírjában találtunk a nyaktájon egy-egy szem gyöngyöt (29, 61). Néhány esetben a gyöngyök díszes pártára lehettek felvarrva (3, 25).

*Karperec*et kilenc sírban tártunk fel.²⁰ Egy kivétellel valamennyi lapos, díszítetlen, lekerékített végű pántkarperec, ezüsből készültek. A 32. sírban egy elhegyesedő végű huzalkarperec fogta körül az elhunyt karját. E kedvelt női ékszer két rangos férfi sírjában is megfigyeltük (29, 61). Ez, s a temető egyéb jelenségei is alátámasztják azt a korábbi megfigyelést, hogy előkelő férfiak gyakran hordanak egyébként nőkre jellemző ékszereket.²¹

Meglepő a *gyűrűk* eddig viszonylag kis száma: öt sírból 6 db került elő. Egyetlen egyszerű, drótból hajlított példány (1) kivételével valamennyi köves gyűrű. A 45. női sírban két ezüst-, a 11., 52. férfi és a 47. női sírban pedig aranygyűrű díszítette az elhunyt ujját. A foglalatban legtöbbször egyszerű üveg- vagy üvegpasztá betét ült, egyikben azonban ún. csillag-rubint találtunk. A karosi közösség életében feltehetőleg a kőbetétes vastag aranygyűrűnek rangjelző szerepe is lehetett, hiszen azon sírokban nyugvók méltóságát, melyekben előkerült, veretes tarsoly (11), tarsolylemez (52), ill. hajfonatkorong is jelezte (47) (6. kép 8–10).

IV. *Ruhadíszek*. A feltárt sírok alapján úgy tűnik, az itt nyugvók kevés fémdísz hordtak ruházatukra varrva.²² A főként Dél-Magyarországon népszerű kettős csüngők, kaftánveretek Karosról teljesen hiányoznak. *Rombusz alakú ingnyakdíszek* is csak két temetkezésből ismertek. Egyik közülük bolygatott, így viselet-rekonstrukcióra

nem alkalmas. A hajfonatkorongok révén már idézett 47. sír bontása közben azonban megfigyelhettük, hogy a veretek két, egymásra merőleges sorban húzódnak (8. kép). Feltehetőleg a nyitott ing szegélyére²³ varrhatták a préselt, aranyozott ezüst vereteket, mégpedig a szerves anyagok maradványai alapján oly módon, hogy az ingnyakdíszeket először bőrszalagra erősítették, s ezt varrták a ruha szegélyére.²⁴ Az ing bal szárnyára tehát ráhajtották a jobb oldalit, s két füles gombbal zárták a ruhát. Több alkalommal sikerült pontosan rögzítenünk a *fülesgombok* elhelyezkedését, s ennek alapján kiolvasható bizonyos eltérés a férfi- és a női viselet közt. A férfisírok egy részében azt tapasztaltuk, hogy a gombok a gerincoszlop jobb oldalán találhatók egymástól 8–10 cm-re, egyesével vagy párosan (14, 20, 35, 36). A női viseletben a gombok száma kevesebb, s általában a gerincoszlop közepe táján, egymással szemben vagy egymás mellett láthatók (13, 45, 47, 53). Az 56. (női) sír 6 db két félgömbből álló, granulált díszű nagyméretű fülesgombjai a szegycsonttól a keresztcsontig egy sorban húzódtak. Méretük alapján ing zárására kevésbé lehettek alkalmasak, ez esetben inkább egy rövid, csipőig érő, ködmönszerű ruhadarabon alkalmazhatták őket. Ilyen típusú viselet meglétét igazolja valószínűleg az a tény is, hogy az 52. sírban a medence alatt és felett 12 db átlukasztott dénárt találtunk, melyek e rövidebb ruhadarab szegélyét ékesítették. Egy esetben tudjuk valószínűsíteni a ruha bal vállnál történő összegombolását (27).

Mindmáig megoldatlan a sírokban talált *vékony ezüst lemezek* funkciójának meghatározása. Apró, néha milliméternyi töredékeket találtunk a szegődörben (37, 56), egy bolygatott sír esetében pedig az egész arckoponyát zöld patina borította. Ez esetekben bizonyosan a halotti szemfedő maradványaira bukkantunk.²⁵ Női sírokban a párta vagy a hajfonatkorong lecsüngő szalagjait is ékesíthették (3, 47), vagy a ruhára lehettek felvarrva (4, 53). Legtöbb vita a ruházatra varrt ezüstszalagok funkciója körül dúl: jónéhányan halotti lepel vagy halotti ruházat elemeinek tartják,²⁶ mások szerint gyakorlati funkciója is volt, a díszruhát ékesíthette.²⁷ Magam az utóbbi véleményhez csatlakozom. A halotti leplet ugyanis a test fölé szokás teríteni, esetleg az elhunyt testére csavarhatják. E vékony lemezeket azonban

¹⁸ Fodor, I., FA 31(1980) 189–219. dolgozta fel legutóbb az életfa előtt álló állatalakok kérdését.

¹⁹ Párhuzamai: Tiszaeszlár-Bashalom I.; Dienes, I., ActaArchHung 7 (1956) LXIX. t.; Ua. ArchÉrt 84 (1957) 24–37; Halimba 859. sír: Török, Gy., Die Bewohner von Halimba in 10. und 11. Jahrhundert. (Bp. 1962) 144., Taf. XIII.

²⁰ Noha funkciójuk hasonló volt, nem karperecként (= ékszerként) hanem ruhadíszként tárgyalom az ing vagy a kaftán ujjának leszorítására használt ezüstlemezeket, huzalokat.

²¹ Dienes, I., A magyar honfoglalás kora. In: A magyar régészet regénye. Szerk. Szombathy, V. (Bp. 1976) 162–163.

²² Bálint, Cs., Délmagyarország. . . 113–118.

²³ Hasonló elrendezés: Sándorfalva-Eperjes 19. sír: Fodor, I., Acta Ant et Arch Suppl. V. (1985) 25.

²⁴ Roska, M., Dolg (1914) 134; Dienes, I., A honfoglaló magyarok. Orosháza története és néprajza. Szerk. Nagy, Gy. (Orosháza 1965) 147–149; Köhegyi, M., ActaArchHung 32 (1980) 212–213; Kürti, B., i. m. 334., 28. j.

²⁵ Dienes, I., ArchÉrt 90 (1963) 108–111; Fodor, I. FA 24 (1973) 172.

²⁶ Dienes, I., Göcseji Múz. Közl. 7 (1960) 118; Kürti, B., i. m. 327.

²⁷ Bóna, I., ArchÉrt 98 (1971) 170–172; Kovács, I., Közl. 2 (1942) 104., 110.

8. kép. A 47. sír feltárás közben
 Рис. 8. Могила 47 в процессе вскрытия
 Fig. 8. Grave 47 during excavation works

9. kép. Félgömbfejű ezüst szegecs a 45. sírban talált
 esizmán

Рис. 9. Серебряные гвоздики с полусферической шляпкой
 для сапог из могилы 45.

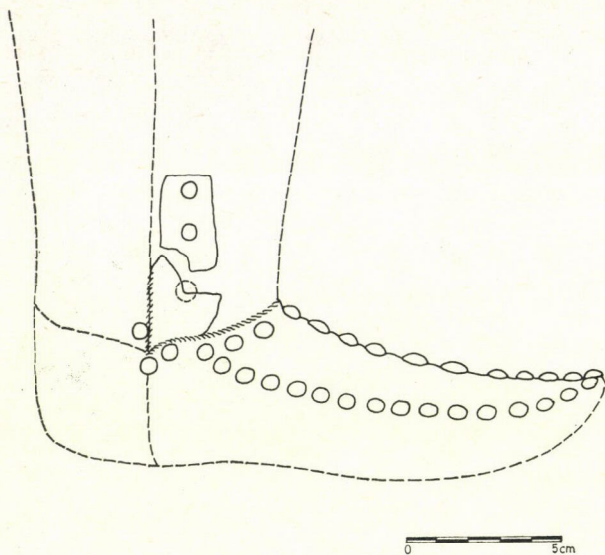
Fig. 9. Semi-spherical silver rivets from the boot found
 in Grave 45

10. kép. Az 53. sír lábbeliveretei

Рис. 10. Бляшки обуви из могилы 53.

Fig. 10. Mounting from boots or shoes found in Grave 53

11. kép. A 45. sír csizmájának rekonstrukciója (B. Perjés Judit nyomán)

Рис. 11. Реконструкция сапог из могилы 45 (вслед за Юдит Б. Перйеш)

Fig. 11. The reconstruction of boot discovered in Grave 45 (after Judit B. Perjés)

leggyakrabban az alkarok, csuklók (6, 11, 41) vagy a lábszárak, bokák körül (19) találjuk, 'ez esetekben lepelen semmiképpen nem lehettek, legfeljebb „halotti ruhán”²⁸ Értéketlennek tűnik azonban számomra, miért kellene valamiféle külön halotti ruhát varrni az elhunyt számára, amikor egyébként a hozzátartozók kínosan ügyeltek arra, hogy az elhunyt legkedvesebb ékszereit, mindennapi használati tárgyait betegyék a sírba! A jól feltárt és dokumentált honfoglaláskori leletanyagban elenyésző azon tárgyak száma, melyekről bizonyosan állíthatjuk, hogy csak a sír számára készültek. Ráadásul e ruhákön a nemesfém szalagokon kívül sokszor díszes veretek sokasága is rajta van, nem is szólva a ténylegesen funkcionáló gombokról!²⁹

A fő érv amellet, hogy e pántoknak nem lehetett gyakorlati funkciója, nem lehettek a viselet részei, azok vékonysága. Maga a tény kétségbevonhatatlan, csak hogy más esetekben is találkozzunk olyan préselt, néha hártavékony ruhadíszekkel, melyek használatát mégsem vonta kétségbe

mindeddig senki sem.³⁰ Úgy vélem, a honfoglaló magyarok viseletének elemei között számolnunk kell a lemezpántokkal, melyeknek töredezését egy bőr- vagy textiltfogalat kiválóan megakadályozhatta.

A következő kérdés az lenne, a ruházaton hol helyezkedhettek el a tárgyalt pántok. Előkerülési helyük leggyakrabban a csukló- vagy az alkarcsont középső része. Feltehetően olyan széles „mandzsettával” díszített kaftánokon alkalmazhatták azokat, amelyeket a közép-ázsiai 6–8. századi freskókon, ötvöstárgyakon ábrázolt harcosok viselnek.³¹ E kézhez simuló „mandzsetták” két végén alkalmazhatták e pántokat, melyek egyébként mindig nyitottak, két végükön egy-egy lukkal. Nyilván ezeken húzták át azt a zsinórt, amellyel a kaftán ujját (tehát a „mandzsetta” két végét) az alkarhoz szorították.³²

A 14. sírban a térdek körül találtunk apró, 1–2 cm hosszú ezüstlemezeket. Ezek a kaftán szegélyét díszíthették, talán szintén bőr- vagy textiltfogalat betétjeként funkcionálhattak. A 19. sírban a bokák felett feküdtek az ezüstlemezek. A nadrágszegély díszítésére nemigen gondolhatunk,³³ mert azt a csizmaszárbba tűrték, s nem látszott volna a dísz. Ez esetben talán a csizma torkát ékesíthették a kis ezüstlapokkal.

Lábbelivereteket négy női sírban tártunk fel. Két alkalommal félgömbfejú ezüstszegecseket találtunk, a másik két sírban ezeket háromágú, levélmintás díszekkel kombinálták (9–10. kép). Mindkét típus rekonstruálható egy-egy sír alapján: a csizma fejének két szélét és középtengelyét díszítették (az 53. és 56. sírban a két szélén a szegecs helyén háromágú vereteket találtunk), valamint a csizma torokrészét. A lábbeli hegyes orra felfelé kunkorodott (11. kép).³⁴ Az 53. sírban a boka felett vastag ezüstpánt fogta körbe a lábszárcsontot. Talán a csizmába tűrt nadrág szárát szorították le vele.³⁵

V. *Használati eszközök, kerámia.* Viszonylag kisszámban találtunk a sírokban *csiholóacélt* (8 sírban), s mellette vagy hozzá rozsdásodva kovát. Kova- vagy obszidián darabok egyébként olyan sírokban is előfordulnak, ahol nem volt csiholóacél (2, 35). A rövid, egyélű, nyéltüskével ellátott *vaskéseket*, valamint *árakat* 23 váz mellett találtuk, utóbbiakat főként női sírokban. Az ár időn-

²⁸ Kovács, I., i. m. 96., 103., 110; Szőke, B., FA 3–4 (1941) 222; Patay, P., ArchÉrt 84 (1957) 58–63; Jóna, A., ArchÉrt 34 (1914) 313., 319–322., 330.

²⁹ A teljesség igénye nélkül néhány kiragadott példa: Szeged-Bojárhalom: Reizner, J., ArchÉrt 23 (1903) 269; Bodrogszerdahely-Bálványdomb 4. sír: Erdélyi, I., JAMÉ 4–5 (1961–62) 24; Kecskemét-Lakihegy „A” sír: Szabó, K., FA 7 (1955) 123; Orosháza-Pusztai Ignácné tanyá 2. sír: Dienes, I., A honfoglaló magyarok. Orosháza... 146; Kenéz-ló-Fazekaszug 21. sír: Jóna, A., i. m. 330.

³⁰ Dienes, I., A honfoglaló magyarok. Orosháza... 136–174.

³¹ Belenizki, A. M., i. m. Abb. 38–40, 51–54;

³² E pántok alkalmazása csak ilyen testhez simuló

ruharészleten képzelhető el, bő ruhaujjon valóban darabokra törtek volna. Az említett kaftántípus meglétét sugallja, hogy a sírokban a karpereceket gyakran a felkar felső harmadában találjuk. Esetenként valóban a bő ruhaujjakat szoríthatták le, máskor viszont a „mandzsetták” felső részénél lehettek, netán oda is varrták azokat.

³³ Nadrágszegély díszének gondolja Jóna, A., i. m. 313; Kovács, I., i. m. 104. szerint a csizma szárát ékesíthették.

³⁴ A restaurálást és a rekonstrukciós rajzot B. Perjés Judit készítette.

³⁵ Hasonló esetet honfoglaláskori leleteink között nem ismerek. A veretes lábbelikről Csallány, D., ActaArch-Hung 22 (1970) 261–299.

ként szokatlan helyen feküdt: a koponya mellett (23, 37), vagy a has tájékán (47). Érdekes, hogy a vaskés legtöbbször közvetlenül a csiholó mellett feküdt, s velük együtt a veretes tarsoly (41) vagy tarsolylemez (52) felett, ill. alatt. Nem egy esetben bizonyára a bőrtarsoly hátoldalához varrott kis tokban is viselhették. Két kés mérete eltérő a megszokottól, annál jóval nagyobb: 23, ill. 22 cm (9., 60). Mindkét esetben *szalu* is volt a sírban, amely lóval, tegezzel, íjjal eltemetett harcosokat rejtett.³⁶ A készletet egy-egy *fenőkö* egészítette ki. (A harmadik fenőkövet a 26. sírban találtuk.) E sírokban talán egy mesterember nyugszik, bár a szaluk kis méretük folytán csak finomabb munkákra lehettek alkalmasak: íjak vagy nyílvevesszők faragására.³⁷

Egy-egy sírban találtuk a következő kisebb csonteszközöket: agancs bogozót (36) (12. kép), két hasáb alakú üveggyöngy közé illesztve egy csont tűtartót (37), csont tömlőszáját (52), félgömb alakú, átfúrt, ismeretlen rendeltetésű csonttárgyat a lószerszámok között (41).

Edényt nyolc sírban tártunk fel, egy kivétellel valamennyi gyermeksír volt. A kerámia formailag eléggé egyöntetű: sötétszürke, erősen kihajló peremű, zömök testű edényekből áll, melyek testét bekarcolt vonal-, ill. hullámvonalkötegek díszítik (13. kép). A 3. sír kivételével valamennyi esetben a koponya mellett találtuk őket.

VI. *Pénzek.* A temető hat sírjában összesen 44 érmét találtunk, 33 db nyugat-európai dénárt és 11 db dirhemet. A leletbejelentő felszíni gyűjtéséből származik ezeken túl még egy egész és egy negyedbe vágott dirhem. A közelmúltban megélénkült a korszak pénzei iránti érdeklődés.³⁸ Mivel a fenti érmék komoly érdeklődésre tarthatnak számot, s történeti, kronológiai szempontból sem minden tanulság nélküliek, az alábbiakban ismertetem meghatározásukat.³⁹

1. sír (férfi): 1. (2)
Szétkalapált, meghatározhatatlan dirhem, a jobb oldali bordák között.
2. sír (férfi): 1. (9)
Szammanida dirhem levágott negyede, a szegycsonton.
7. sír (férfi): 1. (8)
Nasr ibn Ahmad szammanida emír (301–331. h. sz. = 914–943) Anderaba-ban, a 305. h. sz. (= 917–918)-as évben vert dirheme.
2. (13)
Szammanida emír?, Anderaba-ban h. sz. 299–307 (= 911–920).⁴⁰

12. kép. Szablyával, tegezzel, agancsbogozóval eltemetett harcos a 36. sírban

Рис. 12. Погребение воина с саблей, колчаном и роговым инструментом для развязывания узлов в могиле 36.

Fig. 12. The warrior buried with his sabre, quiver and antler weaver in Grave 36

3. (14)
Ismáil ibn Ahmad szammanida emír h. sz. 279–295 (= 892–907) veretének korabeli utánzata.
4. (16)
Ismail ibn Ahmad h. sz. 285 (= 897–898) el-Sas-ban vert dirheme.
Valamennyi a lócsontok közt volt, 2–2 lukkal átlukasztva.
15. sír (16–18 éves nő)
Berengár imperátor Páviában (Itália) (915–924) vert 20 db érméje, valamennyi CNI. IV. 9.

³⁶ A honfoglaláskori és avar szalukról összefoglalóan 1. Kovács, L., HME 5 (1984) 19–53; *Ua.* ActaArchHung 33 (1981) 81–103.

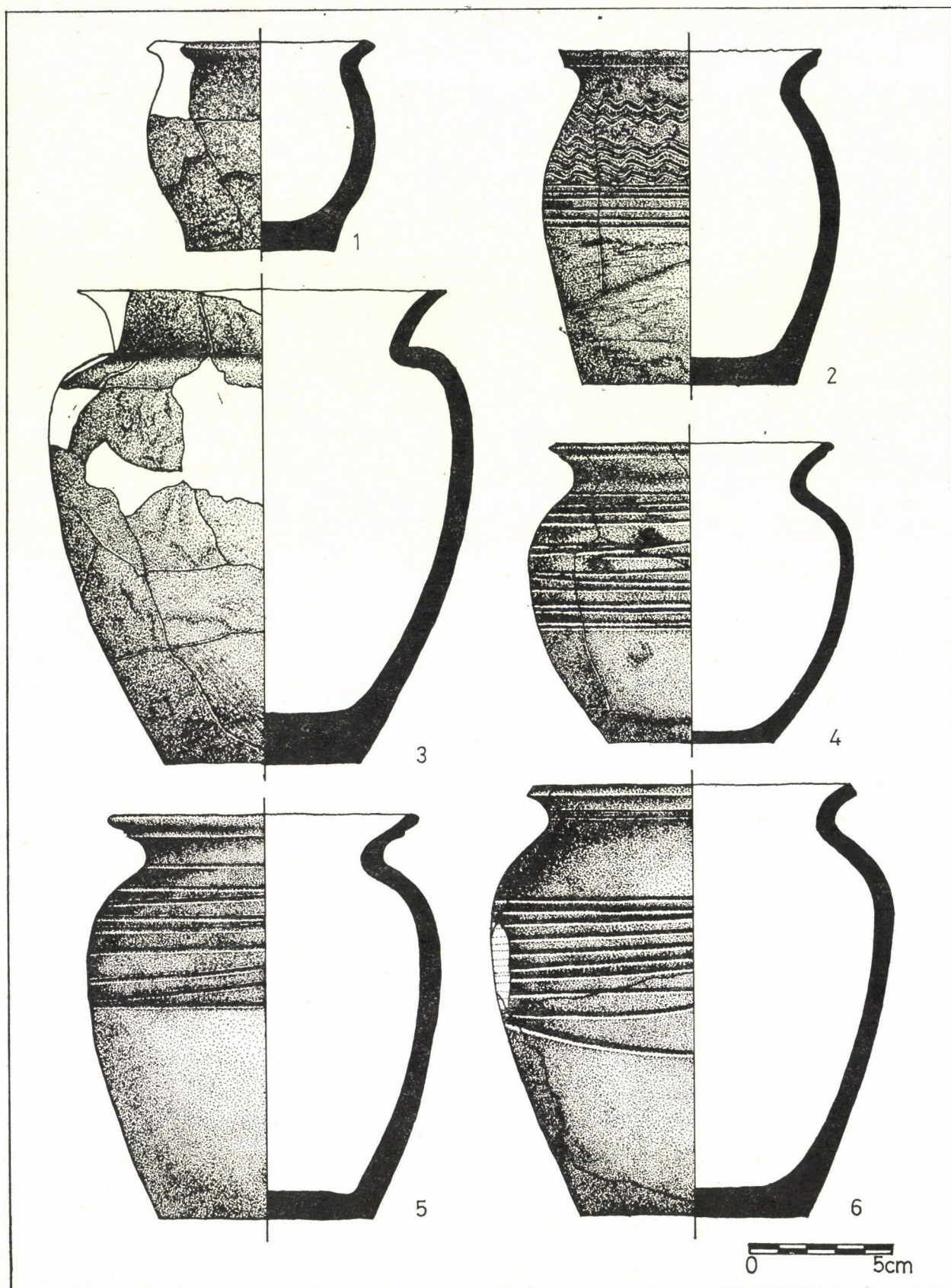
³⁷ *Uo.* 35–51; valamint Bakay K. észrevétele, szíves szóbeli közlése alapján.

³⁸ *Bálint, Cs.*, Száz. 1982/1 3–32; Kovács, L., ArchÉrt 112 (1985) 36–52; *Ua.* Die Münzen der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Studien über die arabischen byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen

im Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. Fontes ArchHung (A kéziratot a szerző szíves engedélyével olvashattam); *Gedai, I.*, Cumania I. (1972) 169.

³⁹ A nyugati érméket *Gedai I.*, az arab dirhemeket A. V. Fomin (Moszkva, Tört. Múz. Éremtára) határozta meg, Kovács L. közreműködésével. Mindannyiuk segítségét szeretném itt is megköszönni. A leírásnál az érme sorszáma után zárójelben a sírrajzon és az ásatási naplóban szereplő tételszámot közlöm.

13. kép. A temető területén előkerült edények
 Рис. 13. Сосуды, найденные на территории могильника
 Fig. 13. Pots found in the area of the cemetery

Átfúrva a lószerszámmra varrták őket.

Berengár rex (888—915) Milánóban vert dénára (1 db), CNI. V. 44. Átfúratlan, az emberi váz koponyájának jobb oldalán.

51. sír (férfi): 1. (1)

Ahmed ibn Iszmail (= 907—913) szammanida emír h. sz. 298 (= 910—911)-ben, el-Sas-ban vert dirheme, a jobb oldali bordákon.

2. (2)

Tahir ibn Mohamed szaffarida emír h. sz. 294 (= 906—907)-ben Madinat Zerendzsben vert dirheme a bal bordák felett.

3. (3)

Iszmail ibn Ahmed szammanida emír h. sz. 285 (= 897—898)-ban el-Sas-ban vert érme a bal alkar alatt.

52. sír (férfi): 1. (6.1)

Iszmail ibn Ahmed szammanida emír h. sz. 292 (= 904—905)-ben el-Sas-ban vert ép dirheme a fogakon.

2. (6.2)

Iszmail ibn Ahmed emír h. sz. 292 (= 904—905)-ben Balkh-ban vert ép dirheme a bal bordákon.

3. (6.3—14)

12 db ún. „wenden pfennig”, Dbg. 1325. A X. századon belül a pontos verési idő és hely egyelőre megállapíthatatlan. Talán szász területen készültek. A két-két lukkal átlukasztott érmék a medencét fogták koszorúba.

A fentiekből tehát megállapíthatjuk, hogy az értékelhető veretek közül Berengár imperátor dénarái a legkésőbbiek (915—24). A két — nyugat-európai sorozat teljesen egységes volta a tüzetesebb vizsgálatok során talán hozzásegít bennünket a pénzek egy-egy történelmi eseményhez (kalandozó hadjáratához?) történő kapcsolásához. Az itáliai vereteket *Gedai István* feltételelesen a magyarok 924. évi, Pávia ellen vezetett hadjáratával hozza kapcsolatba.⁴¹ Magam teljes mértékben egyetértek megállapításaival.

Tudomásom szerint első alkalommal fordul elő, hogy hitelesen feltárt honfoglaláskori sírban arab és nyugati veretek együtt kerülnek elő. Az arab dirhemek alig két évtizednyi időhatárok között

mozognak: valamennyi 897/98—920 között készült. A Kárpát-medencébe jutásuk fő indokaként a kereskedelmet határozza meg szakirodalunk,⁴² s fő elterjedési területük éppen a Bodrogköz és szűkebb szomszédsága! E jelenség okának elfogadható magyarázata még nem született meg,⁴³ meglete viszont méginkább aláhúzza a jelzett terület elsőrendű fontosságát a 10. sz. első felében.

Az érmék felhasználása eléggé változatos volt, a lószerszám szíjazatára éppúgy felvarrták azokat (7, 15) (3. kép), mint a ruha szegélyére (51, 52) (14. kép). Meggondolkoztató az 1. sír szétkalapált, de átfúratlan dirheme; úgy vélem, ilyen esetekben nem elképzelhetetlen, hogy — a már tárgyalt módon — bőr-, textilfoglatatba illesztve a ruházatot, vagy a pártá lecsüngő szalagját díszítette a veret. A negyedbe vágott (2), ill. a fogakon talált, szintén átfúratlan dirhemek (52) esetleg a sokat vitatott halotti obulusadás szokásának meglétére utalhatnak.⁴⁴

VII. *Állatsontok, ételmelléklet.* A túlvilági útra-valóra utaló állatsontok viszonylag ritkák a honfoglaláskori temetőkben, bár ennek okát főként a korábbi ásatások esetében a hiányos megfigyelésnek tulajdonítom.⁴⁵ A karosi temetőben e szokás gyakorinak nevezhető, négy gyerek, hét nő és 10 férfi sírjában találtunk állatsontokat. Leggyakrabban a koponya mellett, néha a koponya felett vagy a felsőtesten (27, 37, 47, 56) helyezték el a halotti torból az elhunytat megillető részt.⁴⁶ Ez utóbbi két esetben feltehetően a temetés során, az elhunytat már befedő vékony földrétegre helyezték az ételt.

Leggyakoribb a juhcsont volt, de előfordul kecske, és négy női sírban szarvasmarha femur, ill. humerus. Tüzetesebb állattani vizsgálat szükséges annak eldöntésére, hogy a feltárás során — néha a sírok mellett, azok sorához igazodva — előkerült róka-, tyúk-, őz- és borzcsontok a temetőhöz tartoznak-e.

VIII. *Fegyverzet.* A *visszacsapó íjat* borító csontlemezeket 12 sírban figyelhetjük meg, a férfisírok közel felében. Öt alkalommal csak a fegyver

⁴⁰ *Gedai I.* szerint utánzat, *Fomin, A. V.* Naszr ibn Ahmad veretének tartja.

⁴¹ *Gedai, I.*, Berengár pénzei egy X. századi magyar sírleletben. (Kézirat. A Szerző szívesességéből tanulmányozhattam.) *Gedai I.* joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy ha több országot érintő hadjárat alkalmával került volna a kalandozó harcos birtokába a pénzegyüttes, óhatatlanul keveredett volna más érmékkel. Nem valószínű, hogy bármelyik honfoglaló magyar gondot fordított volna arra, hogy típus szerint válogatva adja feleségének (lányának, jegyesének stb.) az érméket a lószerszám díszítésére! Feltehetőleg hasonló lesz a helyzet a wend pfennigek esetében is.

⁴² *László, Gy.*, A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944) 362—367; *Dienes, I.*, A honfoglaló... 40.

⁴³ Az esetleges magyarázatok sorából véleményem szerint azt mindenképpen kizárhatjuk, hogy a tárgyalt jelenségnek az oka a terület népességének kabar voltában

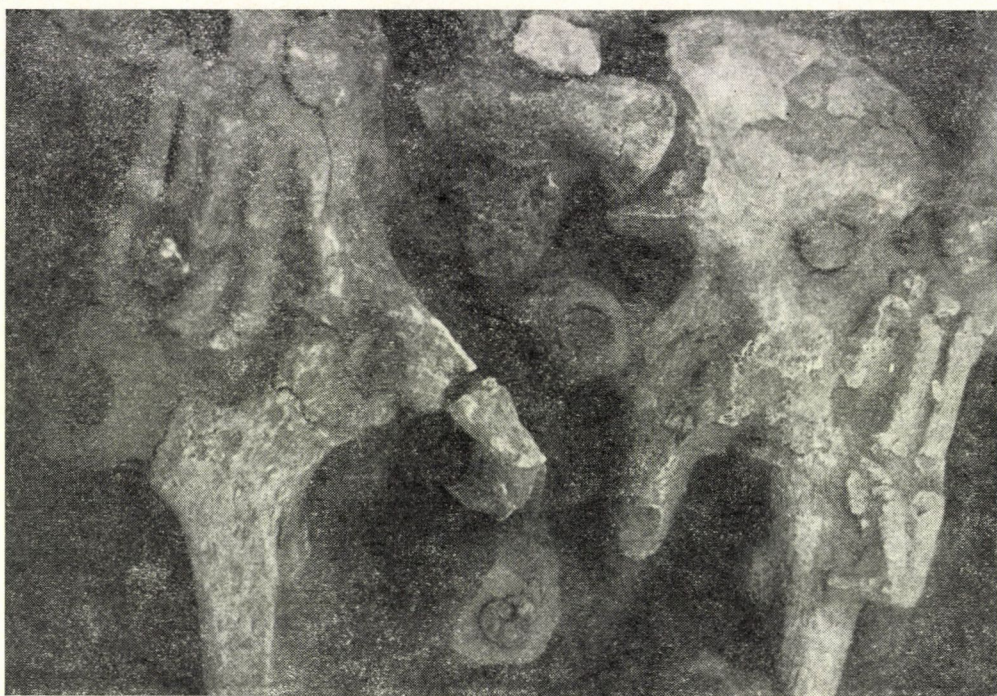
keresendő: *Fodor, I.*, Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. In: *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról.* Szerk. *Németh, P.* *Folklor és Etnográfia* 24 (1980) 99—114.

⁴⁴ *Bálint, Cs.*, A honfoglaláskor... 145—146; *Ua.* *Délmagyarország...* 82—83; *Dienes, I.*, *ArchÉrt* 105 (1978) 113.

⁴⁵ *Dienes, I.*, *ArchÉrt* 84 (1957) 30; *Bálint, Cs.* *ArchÉrt* 102 (1975) 58; *Kürti, B.*, i. m. 337; A korábbi feltárásokról összefoglalóan *László, Gy.*, i. m. 31., 125—166. A karosi állatsontanyag feldolgozását *Vörös István* végzi, a csontok meghatározását neki köszönhetem.

⁴⁶ A ma elfogadott magyarázat szerint az elhunyt lovát a temetési szertartás során fojtják meg, s sírba nem kerülő részeit a halotti toron fogyasztják el. Meggondolkoztató viszont az a tény, hogy tudomásom szerint lócsontokat ételmellékletként honfoglaláskori sírban még sehol nem találtak!

14. kép. A ruházatra varrott pénzek az 52. sírban
 Рис 14. Монеты, нашитые на одежду, в могиле 52.
 Fig. 14. Coins attached to clothing as found in Grave 52

15. kép. A tegez fedelét borító csontlapok elhelyezkedése a 60. sírban
 Рис 15. Костяные пластины, покрывающие поверхность колчана из могилы 60 (их расположение)
 Fig. 15. The location of bone sheeting used to cover the quiver in Grave 60

markolatára illesztett lemezeket találtuk meg.⁴⁷ Mindössze egy alkalommal maradt valamennyi íjsont eredeti helyén (14), ez esetben megállapíthattuk, hogy a fegyvert nyugalmi állapotában tették gazdája mellé. Az íjsontok elhelyezkedésé-

ben semmiféle rendszert nem ismertünk fel, a test jobb és bal oldalán éppúgy megtalálhatók, mint arra ráfektetve.

Íjtegez száját borító csontlemezpárt a 16. sírban tártunk fel.⁴⁸ Egyik-egyik a bal, ill. a jobb

⁴⁷ László, Gy., FA 7 (1955) 111–122; Fodor, I., ComAH 1981, 149–157; Fodor, I., Acta Ant. et Arch. Suppl. 5 (1985) 23.

⁴⁸ Az íjtegez rekonstrukciójáról: László, Gy., FA 7 (1955) 111–122.

16. kép. Az 52. sír tegeze: száját és fedelét csontlapok borítják, a szájniflást ezüstveretes bőrköpeny takarta

Рис. 16. Қолчан их могилы 52. Его отверстие и поверхность покрывают костяные пластины, причем, отверстие прикрывает кожаная крышка с серебряными бляшками

Fig. 16. The quiver from Grave 52: its mouth and cover are decorated by bone plates, the opening is covered by a silver riveted piece of leather

lábszár mellett feküdt, felső végével kelet felé. Az előbbi mellett megtaláltuk az íjvégszontokat is. Az íjtegez tehát feltehetőleg megfordítva, s száját kioldva helyezték az elhunyt mellé.⁴⁹

Tegez 15 sírban volt, szerkezeti elemeinek elrendezése néhány alkalommal jól követhető volt. Fedelüket gyakran csontlapokkal borították (14, 52, 60), melyek ezúttal is a tegez teste felé lejtettek⁵⁰ (15. kép). Egy alkalommal a tegez szájának oldalát is széles, palmettamintás csontlapok és keskeny csontlécek szegélyezték,⁵¹ s tudomásom szerint első alkalommal sikerült megfigyelni, hogy a tegez száját háromszög alakban bőr köpeny takarta, melyet karélyos ezüstveretekkel és fél-gömbfejú szegecsekkel ékesítettek (52) (16. kép).

A más leletekből már ismert nyakpánt — s rá merőlegesen a mindedig rejtélyes rendeltetésű 5–7 cm-es levél alakú vaslemezt⁵² — s az oldal-

pálcákat a szokott elrendezésben találtuk. Az 52. sír esetében a tegez testét alul széles, tetején pártadíszes csontlappal burkolták be. A fegyver fel-függesztését líra alakú csatokkal⁵³ (14, 36), ill. 3–3 küllős szíjelosztó karikával⁵⁴ oldották meg. Egy alkalommal (18) a tegez függesztszóját két préselt ezüstrozettával díszítették.

A nyílhegyek pontos számáról — lévén restaurálatlanok a gyakran egycsomóba rozsdásodott tárgyak — még nem tudok számot adni. Annyi azonban máris megállapítható, hogy minden ismert típus jelen van.⁵⁵ Rangosabb harcosok esetében gyakoriak az igen nagyméretű és a páncéltörő típusok. Egy esetben (51) a többi közt két köpűs nyílhegy is előkerült. Összesen 20 sírban találtunk nyílhegyeket; valamennyi tegezes temetkezésnél, két alkalommal bizonyos vas alkatrész nélküli tegezben tartotta gazdája a nyílköteget (9, 61),

⁴⁹ Ugyanilyen helyzetben feküdt a kenézli 11. sír íjtegeze: *László, Gy.*, i. m. 111–122.

⁵⁰ Honfoglaláskori tegezeink rekonstrukciójáról: *Cs. Sebestyén, K.*, *Dolg.* 8 (1932) 167–226; *Révész, L.* *Acta Ant. et Arch. Suppl.* 5 (1985) 35–53.

⁵¹ Hasonló megoldás a magyarhomorogi: *Dienes, I.*, *A honfoglaló... 20. kép; Orosháza-Pusztai Ignác tanya 1. sír: Dienes, I.*, *A honfoglaló magyarok. Orosháza... 144., V. t. 2.*

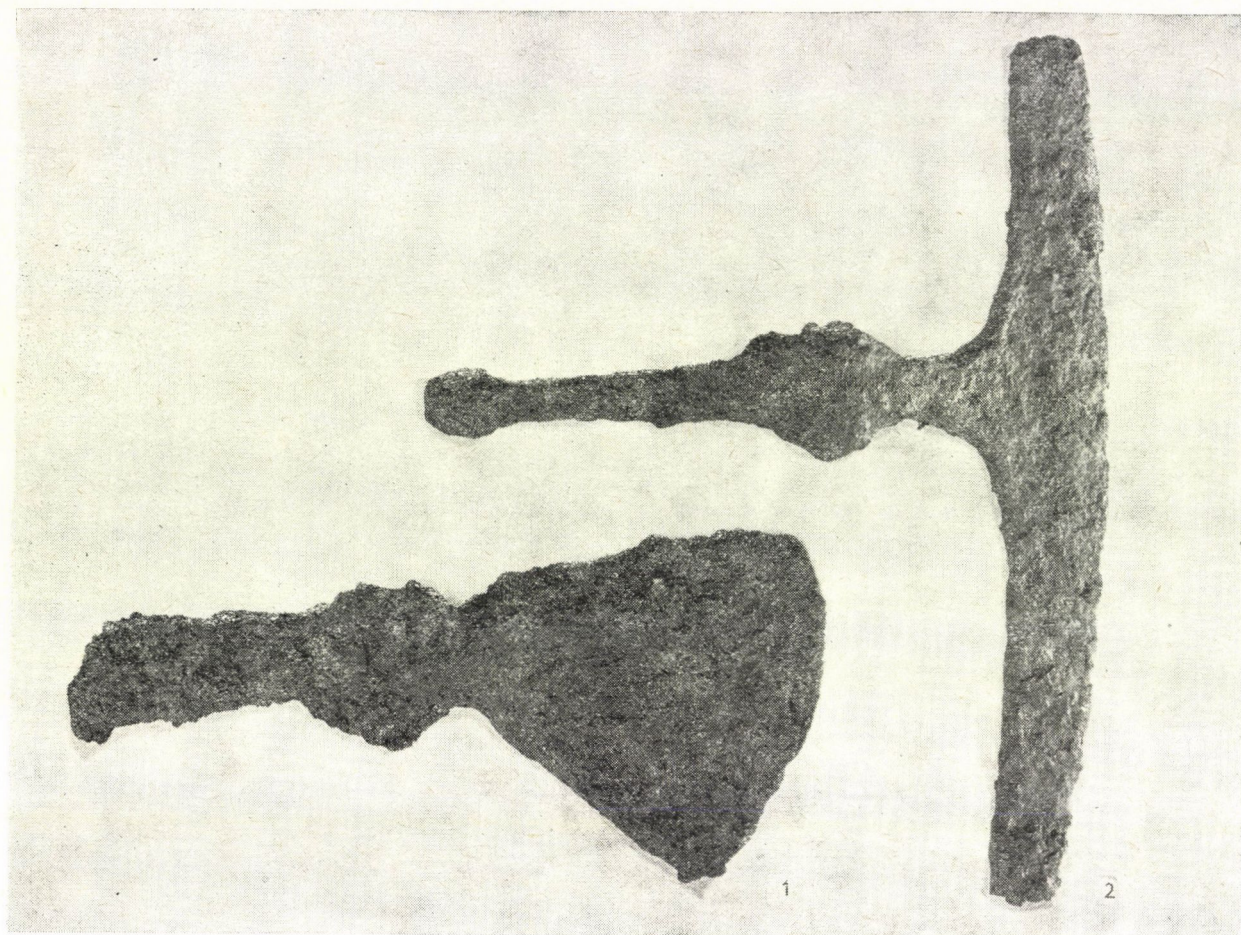
⁵² *Révész, L.*, i. m. 42., 53. j.

⁵³ A líra alakú csatokról összefoglalóan *l. Révész, L.*, *ActaArchHung* 39 (1987).

⁵⁴ A szíjelosztó karikák szerepéről legutóbb *l. Fodor, I.*, *Acta ArchHung* 28 (1976) 371–382, kimutatta, hogy ezek nem a tegez testére voltak szerelve, mint *Gening, V. F.* — *Halikov, A. H.*, *Rannie bolgari na Volge (Moszkva 1964) 49–50., XIII. t. 20. vélté. A szíjelosztó karikák elhelyezkedésének pontos rekonstrukciója még nem született meg.*

⁵⁵ A nyílhegyek típusairól *l. Cs. Sebestyén, K.*, i. m. 167–226; *Kovács, L.*, *Viselet, fegyverek. In: Kristó, Gy.*, *Az Árpád-kor háborúi. (Bp. 1986) 228–230., 16. kép.*

17. kép. Harci balták. 1. 16. sír; — 2. 11. sír
Рис 17. Боевые топоры. 1. могила 16; — 2. могила 11.
Fig. 17. Battle axes. 1. Grave 16; — 2. Grave 11

két sírba pedig talán hitvilági okokból került két, ill. három darab (17. gyerek, 33. szolgarendű).

A fentiek összegezéseként megállapíthatjuk, hogy valamennyi íjas sírban volt tegez is (vagy tegezre utaló nyílhegyköteg), s ahol a tegez mellett nem találjuk az íjsontokat, ott is feltételezhető a tiszta faszerkezetű íj hajdani megléte.⁵⁶

Harci baltát két sírban találtunk. A 16. sír esetében egy ún. fokos bárdot, mely szinte pontos mása a Kecelről már régóta ismert fegyvernek, ami leletanyagunkban mindeddig egyedülálló típusnak számított.⁵⁷ Nem ismerem pontos formai párhuzamát a 11. sír talán baltás bárdként meghatározható fegyverének (17. kép).

Szakirodalmunkban vitatott a harcosokon belül az ún. „baltások” rangja, besorolásuk inkább a rangsor alsó skálája felé közelít.⁵⁸ Karoson ezzel ellentétben úgy tűnik, hogy e két vitéz rangosabb volt az átlagnál. Erről tanúskodik a velük temetett ló, tegez, csontos íj, valamint a veretes tarsoly, ékköves aranygyűrű, ezüstlemezzel borított markolatú szablya (11), illetve a csontos íjtegez, ezüstszegekkel ékesített nyereg s a sír kirablásának ténye (16). Ez esetekben — s a többi baltás sír közül is jó néhányban — inkább arról lehet szó, hogy az elhunyt mellé tették különösen kedvelt fegyverét is, melynek forgatásában esetleg kitűnt társai közül.

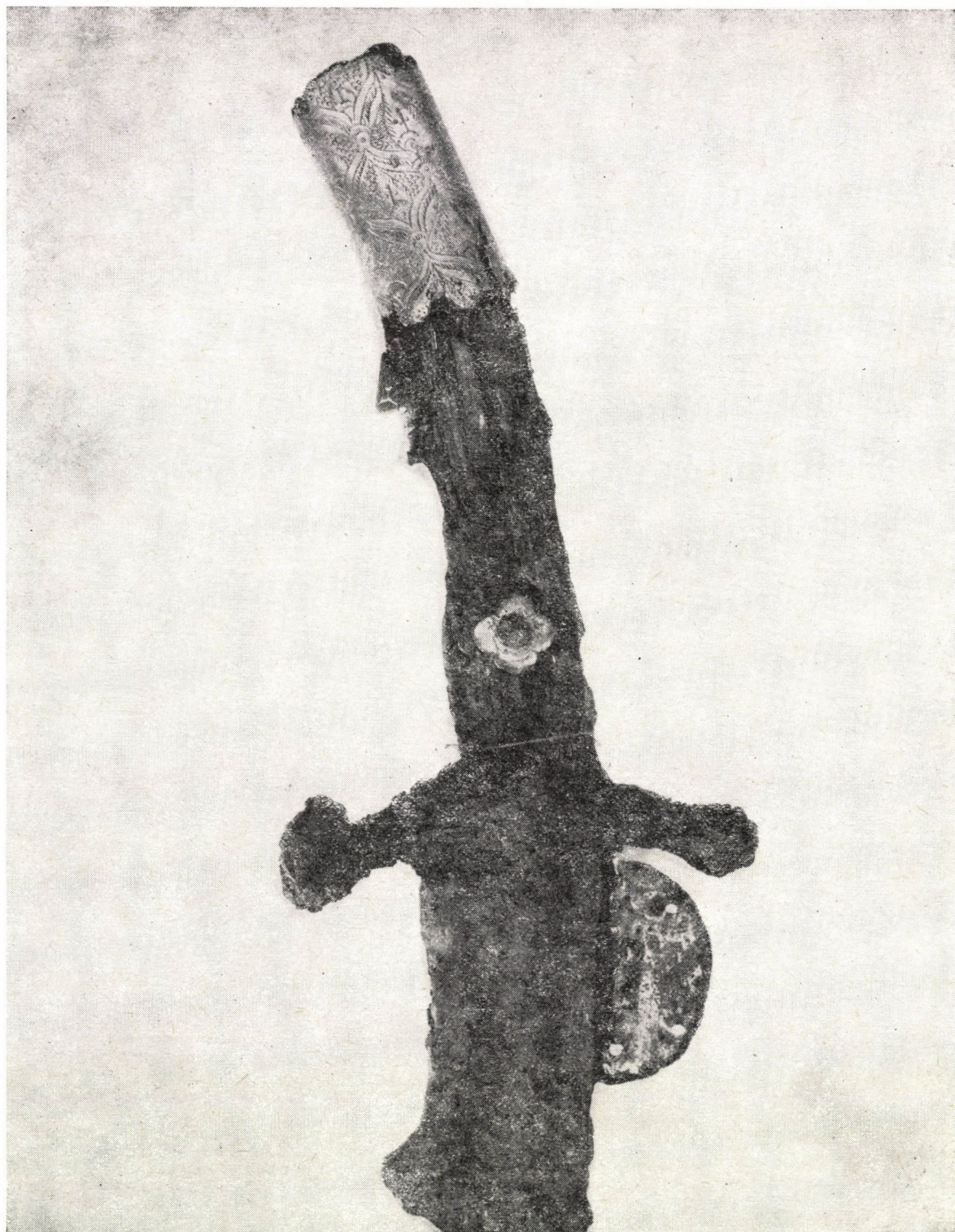
⁵⁶ L. 47. j; Szakirodalmunkban újabban Kürti, B., i. m. 340., 46. j. vetette fel, hogy az önmagában előforduló tegez, ill. íj rangjelző szerepű lenne. Túl azon, hogy őseinknek bizonyosan voltak tiszta fa szerkezetű íjaik is, a jelzett rendszer olyan merev rangsort tételezne fel, amelynek — ha létezett volna is — csak a fejedelmek, törzsfők udvarában lenne értelme. A példaként felhozott középzásiai miniatúrákon az uralkodó mellett álló előkelők az

uralkodó szabályját, tegezését (= méltóságjelvényeit) tartják, s azok nem saját rangjukat jelképezik!, L. Berentjes, B., Mittelasién. (Leipzig 1977) 127. kép, V. t.

⁵⁷ Kovács, L., A magyar honfoglaláskor fegyverei: Szabályák, harci balták, lándzsák. (Moszkva 1980. Kandidátusi értekezés kézírata, használatáért a szerzőnek tartozom köszönettel.) 78—79.

⁵⁸ Kovács, L., Viselet, fegyverzet. . . 237—238.

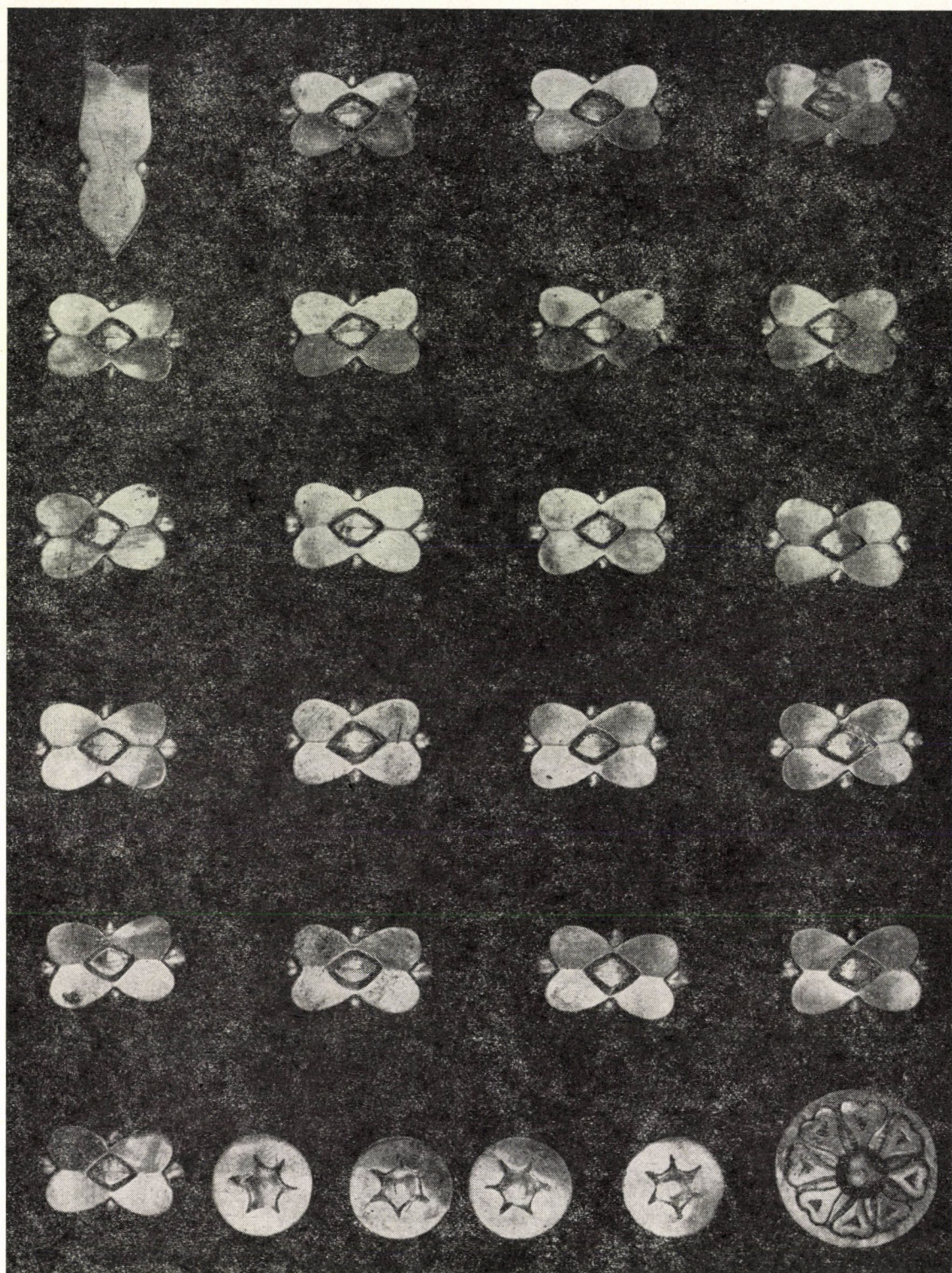

18. kép. Ujjosztó pecekkel felszerelt szablya a 11. sírból

Рис. 18. Сабля, рукоять которой оснащена шипами для разделения пальцев, из могилы 11.

Fig. 18. Sabre with finger divider from Grave 11

19. kép. A 29. sír kantárveretei

Рис 19. Накладкамы узды из могилы 29.

Fig. 19. Mounted harness decorations from Grave 29

Szablyák számában e temető felülmúlja az összes eddig feltárt lelőhelyet: összesen nyolc sírban, a férfisírok közel egyharmadában megtaláltuk e ritka fegyvert.⁵⁹ Valamennyi enyhén ívelt pengéjű, alsó harmadában fokéllal, él felé hajló markolatúskéjük a pengével egybekovácsolták. Ellenzőjük vashól van, gömbös véggel (5, 11, 36, 41) vagy hiányzik (6, 20). Egy kivétellel (41) a váz bal oldala mellé fektették őket, néha hegyükkel a koponya felé fordítva (6, 52).

Három esetben különleges szépségű darab is akad köztük. Az 50., kirabolt sírban olyan apró, palmettadíszes, poncolt és aranyozott háttérű ezüstlemezek töredékei kerültek elő, melyek bizonyonnyal egy díszes szablya hüvelyét és markolatát ékesítették egykor. A 11. sírban a szablya markolatának felső harmadát poncolt és aranyozott háttérű palmettás ezüstlemezzel borították (18. kép). A lemez szélei töredeztettek, kopottak, ami hosszú használatra utal. A palmettaháló motívumkincse első pillantásra a kijevei kard markolatborítását idézi, az esetleges összefüggések még további vizsgálatot kívánnak. A markolat él felé hajló részén kis rozettamintás gúla látható: egy ún. ujjasztó tüske. E szerkezeti elem népszerű a kazár — főként a kaukázusi — szablyákon,⁶⁰ mindeddig egyedülálló viszont honfoglaláskori emlékeink között. A markolat lapján négylevelű virágot mintázó ezüstszegecs a csuklószíjat tartó kis vaskarikát rögzítette. A szablya függesztőfülei ezüstlemezzel bevont vörösrézről készültek, s hüvelyvégét szintén ezüstlemez borította.

A honfoglaláskor legpompásabb ötvösremekei közé tartozik az 52. sír szablyája. A körte alakú markolatgombot s a markolat tövét borító gyűrűt egyaránt poncolt, aranyozott háttérű ezüstlemezről alkotta az ötvös, melyet leheletfinom palmettahálóval borított be. A markolat él felőli oldalát is palmettás ezüstlemez díszíti.⁶¹ Ellenzőjét bronzból öntötték. Palmettás, poncolt ezüstlemez borítja mindkét függesztőfület s a hozzájuk kapcsolódó torkolatvereteket is. A hüvely alsó felét díszítetlen ezüstlemezzel vonták be. E fegyver méltó párja a tarcali, rakamazi, geszterédi szablyáknak,⁶² hiteles feltárás folytán azonban azoknál

teljesebb. A „bécsi szablya” legközelebbi rokonává az avatja, hogy — az előbbiekkal ellentétben — nemcsak a függesztőfület, hanem az ahhoz kapcsolódó torkolatvereteket is díszítették.

Noha a temetőben a szablyák főként a veretes tarsolyos (11, 14), tarsolylemez (52) sírokra jellemzők, egyszerűbb változataik kevésbé rangos harcok mellett is megtalálhatók (5, 6, 20, 36).

IX. *Övveretek.* A feltárás során eddig nyolc férfisírban találtunk övvereteket. Ezen felül a szántásból, szórványként szedtük fel a 9. garnitúra négy övveretét és nagyszíjvégét. Az övveretes sírok közül kettő kirabolt (16, 50), s így az övek szerkezete, ill. a garnitúra teljessége szempontjából nem értékelhető.⁶³ Teljesnek mondható viszont a 14., 29., 35., 52. és 61. sírok övkészlete, jöllehet nagyszíjvég csak a két tarsolylemez sírban (29, 52) volt. Három alkalommal (29, 52, 61) a helyszínen tett megfigyeléseink arra utalnak, hogy a tényleges kapcsolószíjat is veretekkel, s kisszíjvéggel díszítették. Ezek esetében a tarsoly függesztőszíjának, a 61. sírban pedig a tarsoly zárószíjának a veretei külön is megvoltak.⁶⁴

Az előkerült övveretek, szíjvégek mintázata nagyon archaikus. Palmettás (14, 50, 60), életfát ábrázoló (35, 61), valamint indás-virágos⁶⁵ (52) egyaránt előfordul. A 29. sír övkészletét fényképen is bemutatjuk (20. kép): vésett, indás díszű csatja párhuzam nélküli a honfoglaláskori leletanyagban (illetve: pontos mása, valamint a kisszíjvég és a kapcsolószíj vereteinek párja a vele szomszédos 14. sírból látott napvilágot). A szélesebb veretek aranyozott, sugaras háttérből kiemelkedő bimbódíszre is egyedinek számít. Talán e gondolati-ábrázolási kör távolabbi rokonai a karancslapujtói, a karancsaljai s a vele rokon rakamazi övveretek, valamint az orsovai, németkomlói övdíszek.⁶⁶

Érdekes, hogy az övveretes sírok nagy részében (a legrangosabb 50., 52. kivételével) nincs szablya, még a 29. sír tarsolylemez halottja mellett sem. Mindössze négy, ezüstözött ón övveret járt a 60. sír íjas, tegezes, szalus harcósának. A 35. sírban fekvő 10—12 éves fiút viszont nyilván méltósága jeléül, már felövezték.⁶⁷ Két sírban találtunk szakirodalmunk által *tarsolyfüggesztőnek* nevezett vere-

⁵⁹ A szablyákról összefoglalóan l. Kovács, L., A magyar honfoglaláskor... 10—67; Ua. Viselet, fegyverzet... 232—237.

⁶⁰ Zakharov, A. — Arendt, V., Studia Levedica. AH 16 (1935) 48—68.

⁶¹ Egyetlen ismert párhuzama Arad-Csájáról való: Kovács, L., A magyar honfoglaláskor... VI. t. 1—3.

⁶² Tarcal: Fethich, N., i. m. 73—75., LXII—LXVII. t.; Geszteréd: Kiss, L., A geszterédi honfoglaláskori sírlelet. AH 24 (1938); Rakamaz: Dienes, I., A Felső-Tisza-vidék a X. században. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. (Bp. 1986) 32—33. kép.

⁶³ A honfoglaláskori övek rekonstrukciójáról: Dienes, I., ArchÉrt 86 (1959) 145—159; Ua. ArchÉrt 87 (1960) 177—187.

⁶⁴ Szakirodalmunk a kapcsolószíjat mindeddig hangsúlyozottan díszítetlennek tartja: Dienes, I., ArchÉrt 86 (1959) 151., 154—155; Kovács, L., Viselet... 218. Dienes, I.,

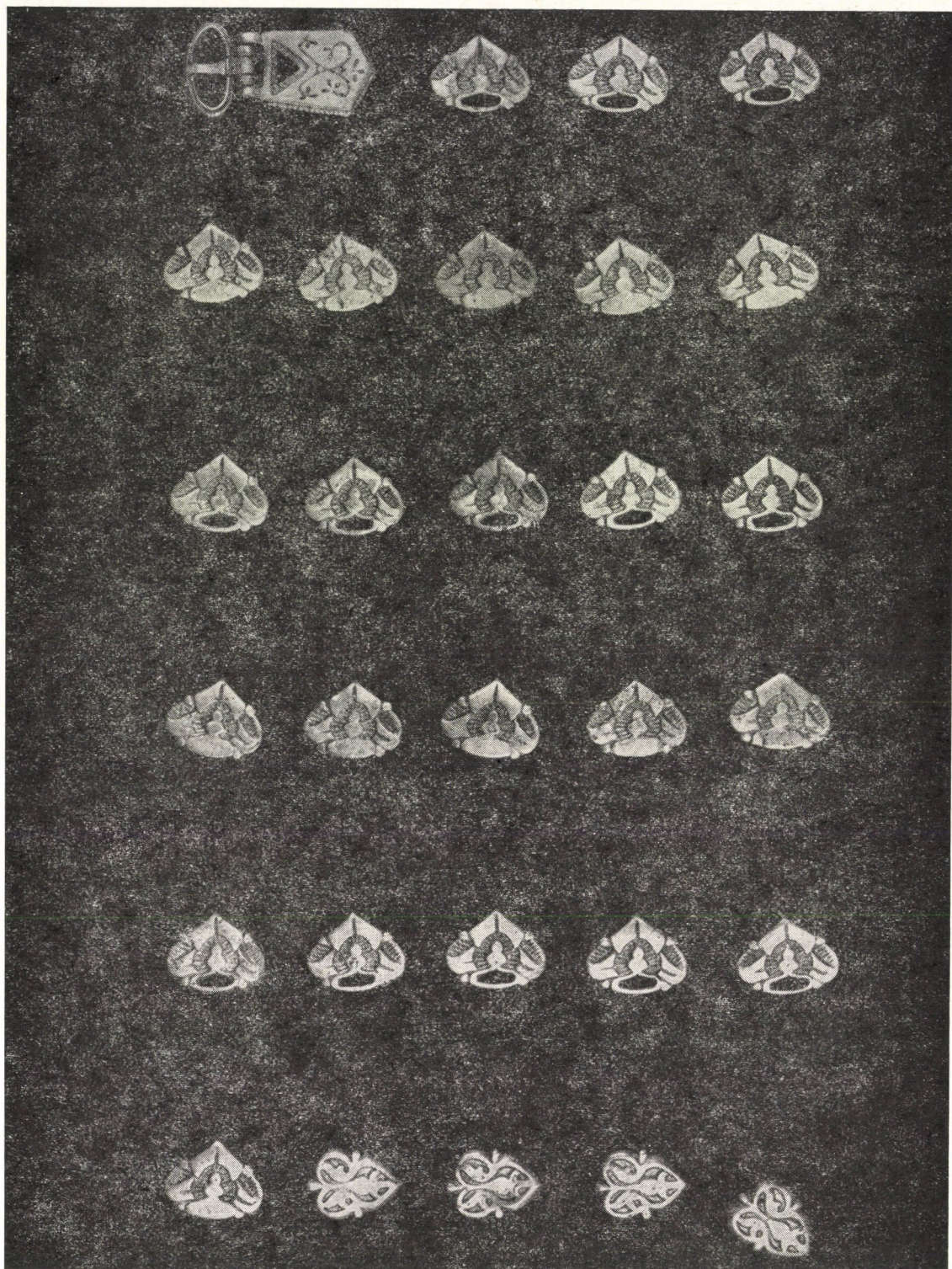
a későbbiekben a nagykorú és a karancslapujtói övek kapcsán óvatosan felvetette azt a lehetőséget is, hogy a kis szív alakú veretek a mellékszíjat ékesíthették: ArchÉrt 87 (1960) 184; ArchÉrt 91 (1964) 25.

⁶⁵ Az 52. sír övveretei közül a szélesebbek szinte pontos megfelelői a nagykorúsi vereteknek (megegyeznek a zárószíj veretei is!): Dienes, I., ArchÉrt 87 (1960) 177—187., a további párhuzamok felsorolásával. A keskenyebb veretek a szeredi, szerencsi, budapest-farkasréti övek közeli rokonai: Dienes, I., FA 24 (1973) 177—217; e leletkör összefüggéseiről: Ua. A honfoglaló... 40.

⁶⁶ Dienes, I., ArchÉrt 91 (1964) 18—40; Ua. A Felső-Tisza-vidék... 37. kép; Fodor, I., Verecke híres útján. A magyar nép őstörténete és a honfoglalás (Bp. 1980) 81. kép.

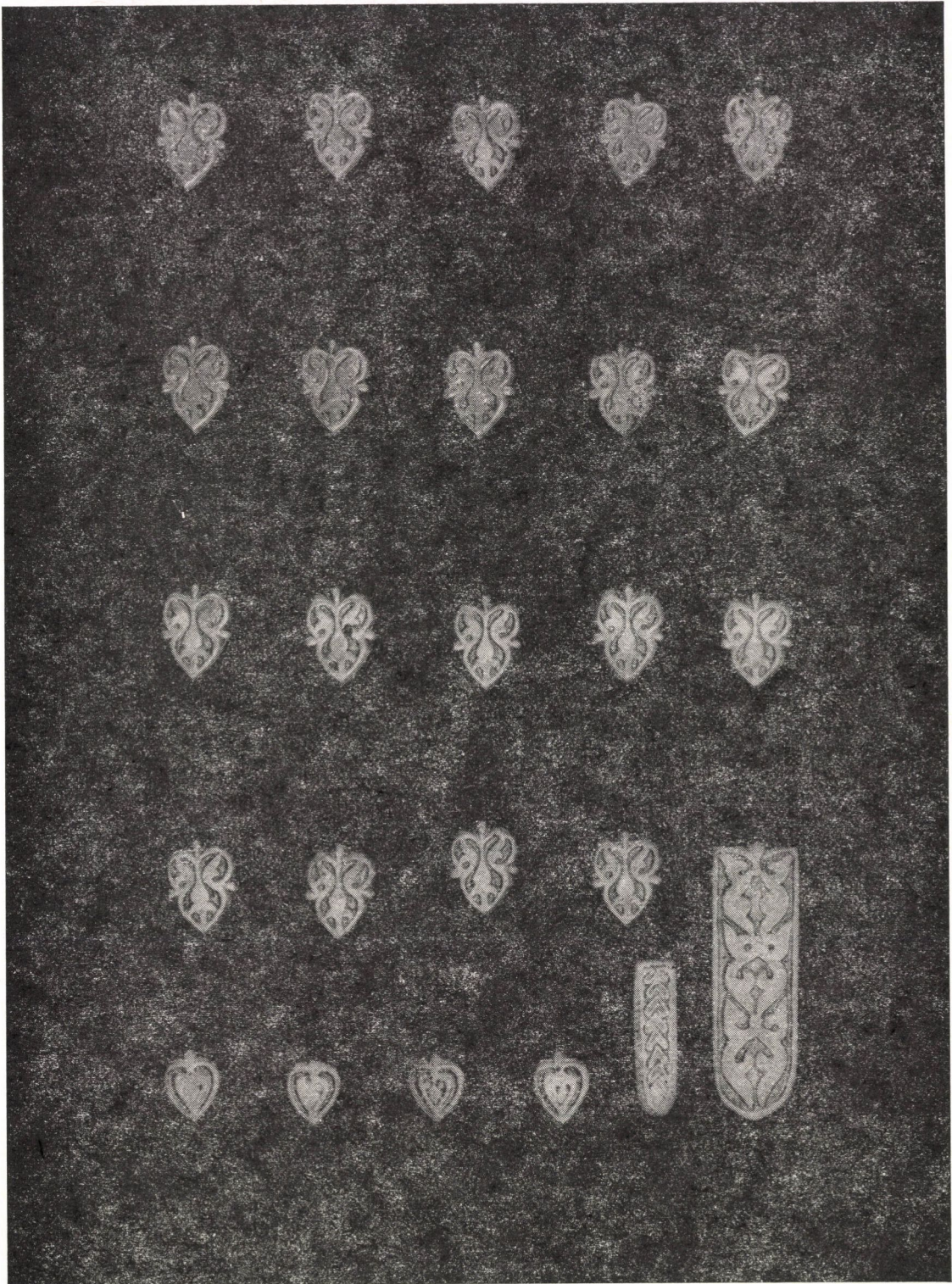
⁶⁷ László, Gy., A honfoglaló... 205—208., 219; Dienes, I., FA 16 (1964) 89—90.

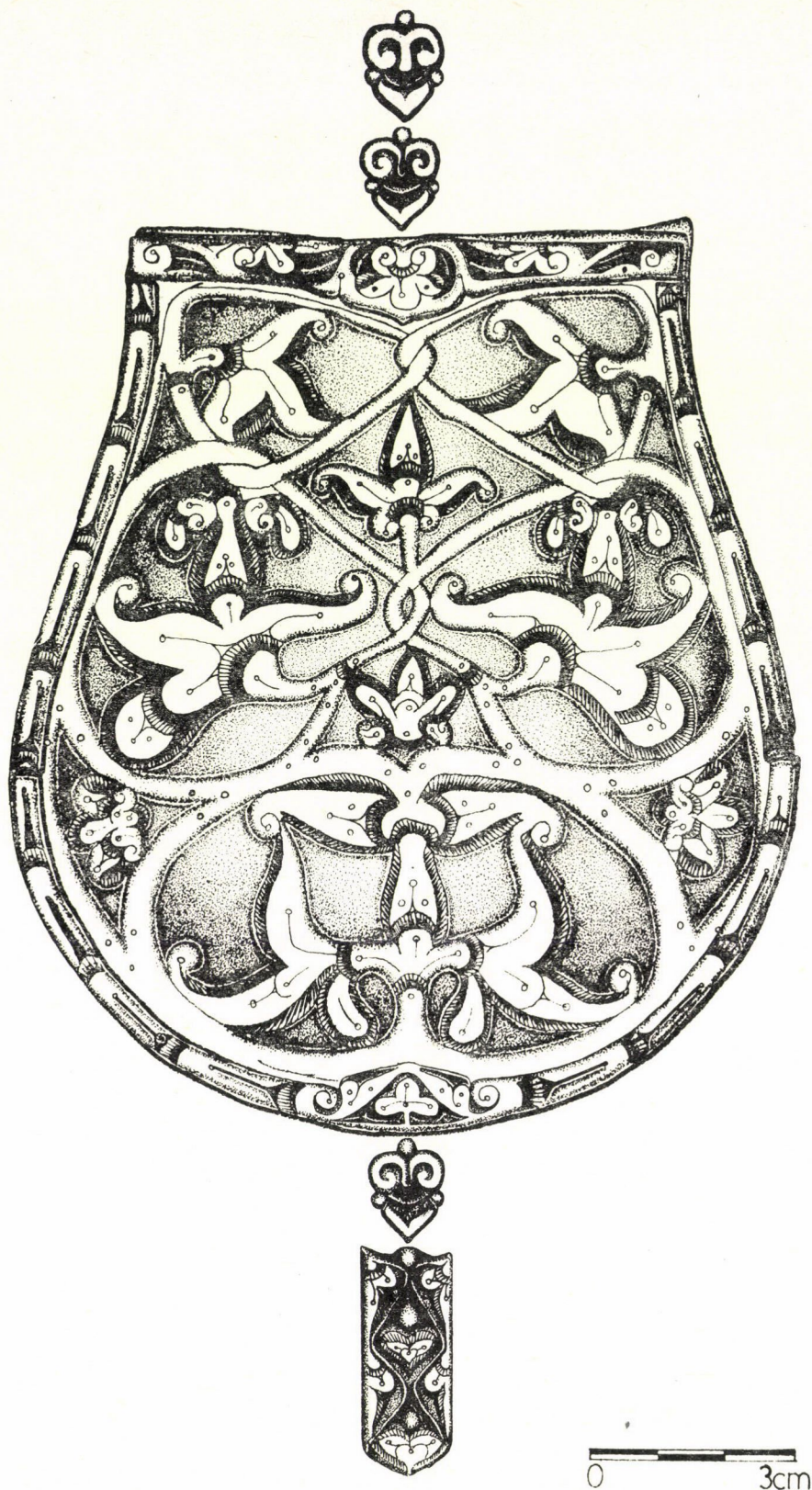

20—20a kép. A 29. sír övkészlete
 Рис 20—20a Набор поясных накладок ремня из могилы 29.
 Fig. 20—20a. Belt set from Grave 29

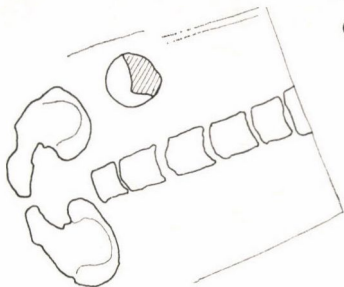

21. kép. Tarsolylemez a 29. sírból
 Рис. 21. Накладка сумки из могилы 29.
 Fig. 21. Pouch cover from Grave 29

Egyéb leletek a jobb mellkason, a medence-
csont felől kerültek elő. Innen került elő az
ezüstcsat és a nagy
ezüst veretek.

22. kép. A Karos-Eperjesszög I. temető 9. sírjából
előkerült veretes tarsoly

Рис. 22. Сумка с бляшками из могилы 9 могильника
1 в Карош-Эперйешсег

Fig. 22. Mounted pouch found in Grave 9 of Karos-
Eperjesszög Cemetery 1

tet (52, 60). Sírbeli helyzetük alapján bizonyos,
hogy egyik esetben sem a tarsolyt függesztették
rájuk, a 60. sírban feltehetőleg a tegez felfüggesz-
tésére szolgált⁶⁸ az egyébként aszimmetrikus tárgy.
E több funkcióra is alkalmas tárgytípust a jövőben
talán pontosabb lenne egyszerűen függesztőveret-
nek hívni.

Mindeddig nem tudtam meghatározni az 52.
sírban talált, egymás mellett több sorban fekvő,
különböző méretű és formájú — köztük egy
svasztikas korongot is magában foglaló — veret-
együttes funkcióját. A veretek talán egy kb. 15 cm
széles, 70 cm hosszú bőrszalagon voltak.⁶⁹

X. *Tarsolyok.* Az eddigi feltárások két veretes
tarsolyt hoztak felszínre, valamint két tarsoly-
lemezt. Ötödikként talán a 61. sír fent említett
veretei csatlakozhatnak az eddigiekhez, melyek
a tarsoly zárószíját ékesíthették.⁷⁰ Egy ilyen meg-
oldás nem állna párhuzam nélkül honfoglaláskori
leletanyagunkban; példa rá a szomszédos Karos-
Eperjesszög I. temető 9. sírjának hasonló tarsolya.
E tárgy mindeddig ismeretlenül lappangott. Maguk
a veretek sajnos elvesztek, az ásató Horváth Tibor
leírása és rajza (22. kép) azonban egyértelmű

23. kép. A 41. sír tarsolyveretei a feltárás után

Рис. 23. Бляшки сумки из могилы 41 после ее вскрытия

Fig. 23. Pouch mounted decorations from Grave 41
after discovery

bizonyíték előkerülésükre.⁷¹ Annyi a vázlatból is
kitűnik, hogy szerkezete a csernyigovi,⁷² bodrog-
szerdahelyi⁷³ tarsolyok zárószíjával közeli rokon.
Az általam feltárt temető 11. sírjában talált
veretes tarsoly pontos rekonstrukciója még nem
készült el. Mivel bújtató verete nem volt, arra
kell gondolnunk, hogy fedele úgy funkcionált,
mint a tarsolylemezeké, tehát csak díszítő szerepe
volt: közepén egy nagyobb, négy sarkánál 1–1
kisebb veret díszítette, peremét pedig viszonylag
laza elrendezésben háromágú veretek⁷⁴ ékesítették.
Hasonlókat szegecselhettek talán zárószíjára is,
melynek végét szív alakú veret védte.

Egyértelmű viszont a 41. sír bronzveretes
tarsolyának szerkezete, hiszen elrendezése a sírban
jól megőrződött (23, 24. kép). Honfoglaláskori
leleteink között első ízben figyelhetjük meg, hogy
a tarsoly peremét áttört veretek ékesítik, sűrűn
egymás mellett.⁷⁵ Bújtató verete is díszesebb a
megszokottnál, két oldalát pedig 3–3 rozetta⁷⁶
fedi. Zárószíjára kis levél alakú veretek kerültek.
E tárgy kitűnően szemlélteti a tarsolyokon lévő

⁶⁸ Bálint, Cs., Délmagyarország. . . 124–125. e vere-
teket egy iszákszerű bőrzacsó felső ívén helyezi el.
Kritikája: Dienes, I., ArchÉrt 105 (1978) 123–124; E
tárgytípus részletesebb elemzését egy következő dolgoza-
tomban szeretném elvégezni. Valamennyi eddig általam
megvizsgált darab függesztőkarikája *féloldalasán* kopott!

⁶⁹ Hasonló funkciót tölthettek be az eperjeskei 2. és 3.
sír rejtélyes veretei: Fettich, N., i. m. LVIII. t. 2, LIX.
t. 1; Bodrogszerdahelyen a Neustupny, J. által feltárt sír
veretei: Erdélyi, I., JAMÉ 4–5 (1961) I. t; A karosi ása-
tás egyik legjelentősebb eredménye a tárgyalta veretegyüt-
tes pontos megfigyelése és dokumentálása, segítségével
lehétvé válhat a tarcali, geszterédi sírok bizonytalan
rendeltetésű tárgyainak rekonstrukciója.

⁷⁰ Ilyen megoldásra már gondolt Dienes, I., ArchÉrt
87 (1960) 184; Kürti, B., i. m. 336.

⁷¹ Horváth, T., Jelentése: MNM Adattár 107. K. III.
8. lap.

⁷² Rekonstrukciója: Fodor, I., Altungarn, Bulgaro-
türken und Ostslawen in Südrusland. Acta Ant. et Arch.
20 (1977) Taf. XIV.

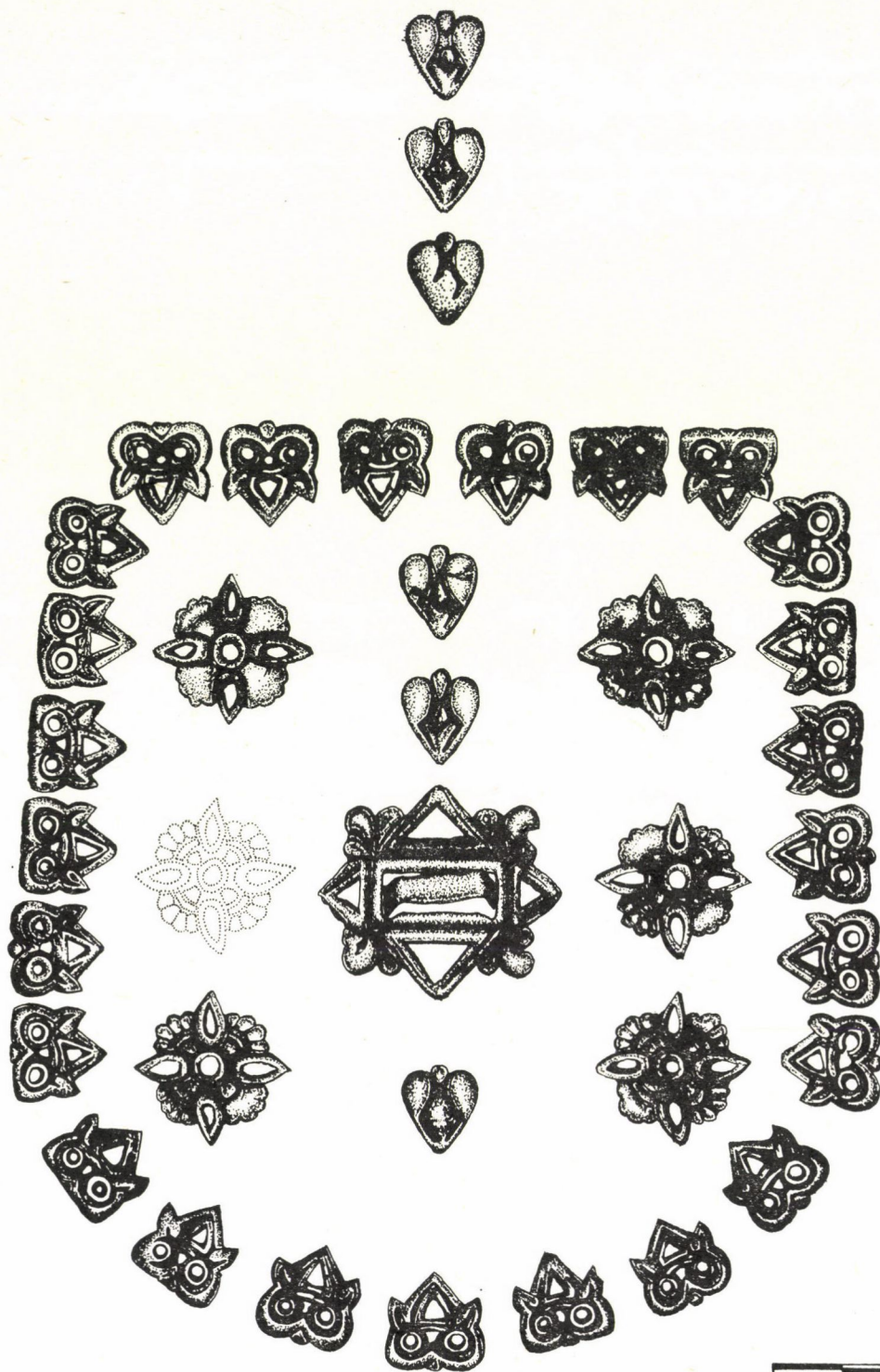
⁷³ Dienes, I., FA 16 (1964) 92–97., 29, 30. kép.

⁷⁴ A háromágú veretek párhuzamai: Eperjeske, 3. sír:
Fettich, N., i. m. LIX. t. 1, de ezek nem tarsolyt díszí-
tettek, L. 69. j; a tárgyalta tarsoly párhuzama a Kauká-
zusból ismert, Martan-Ču temetőjéből: Vinogradov, B.,
ActaArchHung 35 (1983).

⁷⁵ Szegélyvereteinek a párhuzamát szintén a Kauká-
zusból ismerem: Abramova M. P., SzA 1982/2 140.,
4. kép.

⁷⁶ Legközelebbi párhuzama Tápé-Malajdok B.: Széll,
M., Dolg. 18 (1942) 178., 1. kép 14.

24. kép. A 41. sír veretes tarsolya
 Рис 24. Сумка с бляшками из могилы 41.
 Fig. 24. The mounted pouch from Grave 41

veretek sűrűsödésének folyamatát,⁷⁷ mely a tarsolylemezek megalkotásában nyeri el végső formáját. A veretek igen kopott volta (az egyik rozetta el is veszett!) a tárgy hosszú ideig tartó használatáról tanúskodik.

Tarsolylemez a 29. és az 52. sírból került elő. Az utóbbi egyszerű, díszítetlen példány, vörösréz hátlappal. Előlapját arra rászegecselt, szintén díszítetlen ezüstszalag keretezi, mely kis darabon hiányos. A tárgy kopott, elég hosszú ideig használhatták. Viszonylag kisméretű, hossza 11,0 cm, legnagyobb szélessége 9,2 cm, egyenes végénél 6,8 cm.⁷⁸ Egyik legigénytelenebb megformálású tarsolylemezünk.

Veletlenül honfoglaláskori ötvöseink legzebb alkotásai közé sorolhatjuk a 29. sírból előkerült tarsolylemez. A sírban az elhunyt jobb csípője mellett, élén állott (2. kép 1) s függesztő-, valamint zárószíját összesen 3 db maszkos veret⁷⁹ ékesítette, s utóbbit gondosan megmunkált, öntés után véséssel finomított kisszíjvég zárta le. A motívumkincs, a technikai kivitelezés alapján ezek a tarsolylemez egy műhelyben, azonos időben készülhettek. A tarsolylemez előlapját ezüstszalag ékesíti, melyet — a tarsoly egyenes oldalának kivételével — bemélyedő, vonalkázott, aranyozott mezőre támaszkodó pont-vonalakkal díszítettek. A tarsoly tengelyében, alul és felül egy-egy palmettacsokor látható, az egyenes oldal szegélydíszét további beponcolt palmetták alkotják. A keretet alkotó ezüstszalag hátoldalára forrasztott szegecses rögzítik egymáshoz a szegélyt, a díszített előlapot és a vörösréz hátlapot.

A tarsolylemez előlapjának díszítéséhez a hajdani ötvösművész szinte minden négyzetcentiméternyi helyet kihasználta. A kompozíció belső keretét lendületesen kanyargó, egymásba fonódó indaháló adja, melynek tengelyében emelkedik a bimbós, húsos levelekkel ékes életfa. Ágait palmettacsokrok képezik, melyek szegélyét sűrű vonalkázással, belső felületét pedig pont-vonalakkal hangsúlyozta alkotójuk. Az indák által közepesen közrezárt nyílás talán az életfa odvát jelképezi (21. kép).

A fent bemutatott tarsolylemez igen közeli rokona a tarcali, rakamazi tarsolylemezeknek, megmunkálásuk, a mintakincsel kifejezett gondolatvilág olyannyira közel áll egymáshoz, hogy

joggal tarthatjuk e darabokat egy műhely, talán egy mester kezemunkájának.⁸⁰ Bővebb elemzésre itt nem lévén lehetőség, csak annyit szeretnék megjegyezni: véleményem szerint e körhöz igen közel áll a kinskunfélegyházi lemez,⁸¹ archaikus előképük pedig talán a bezdédi tarsolylemezben kereshető.⁸²

A tarsolyok rangjelző szerepe a karosi temetőben is kétségtelen. Első pillantásra feltűnik, hogy a veretes tarsoly viselésére jogosultaknak nem járt nemesfémmel kivert öv, felszerelésükhöz tartozott ellenben a szablya. Ez utóbbi viszont hiányzott a tarsolylemez, övkészletes 29. sírból. A teljes együtttest csak az 52. sírban találjuk meg, amelynek halottjában talán egy nemzetségfőt tisztelhetünk. A másik három sírban nagycsaládfők nyugodhattak, akik rangjuk vagy származásuk (előkelőségük) alapján jutottak a nekik járó rangjelző tárgyhöz. Nem lehetetlen, hogy a tarsolylemez — s talán más rangjelző tárgyakat is — tulajdonosuk bizonyos rangra emelés vagy valamely funkcióba történő kinevezés során adományként nyerte⁸³ urától. A 29. sír pompás tarsolylemeze szinte verdefényes, kopásnyom egyáltalán nincs rajta. (Hasonló a rakamazi is, ellenben a tarcali használt, javított darab.) E tárgyak első — s véleményem szerint egyetlen — használójuknak uruktól nyert rangját jelezték, s azzal sírba is szállottak. E kérdés további vizsgálatot igényel, mert fontos társadalom-, ill. politikatörténeti következtetések vonhatók le belőle. Ha a rangjelző tárgy *adományként* jut tulajdonosához, s annak saját, nem örökíthető méltóságát jelzi, ez urához való szoros kötődését, függőségét jelenti. Ha ellenben a méltóságjelző tárgy *örökölhető*, úgy a központi hatalomtól való függés lazább, s viselőjükön keresztül a nagycsalád, nemzetség rangja-hatalma jut kifejezésre. A tarsolylemez korlátozott területi elterjedése miatt az előbbi lehetőséget tartom valószínűbbnek.

XI. *A karosi honfoglaláskori közösség az eddig feltárt leletek alapján.* Noha a még csonka temetőtérkép tüzetesebb vizsgálatra egyelőre nem alkalmas, jónéhány következtetést már most megfogalmazhatunk. Ezek közül legfontosabb, hogy — jóllehet a sírok többsége sorokba rendeződik — az egy- vagy több sorból álló csoportok között

⁷⁷ Dienes, I., FA 24 (1973) 182–183; uő. rekonstruálta a Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 13. (kirabolt) sírjának szegélyveretes tarsolyát, szakirodalmunkban először: A Felső-Tisza-vidék... 43. kép.

⁷⁸ Dienes I. a tiszánánai tarsolylemez méretei és igénytelensége alapján a 12–14 éves gyermekemberhez méretezett darabnak tartja: FA 16 (1964) 89., úgy tűnik azonban, a tarsolylemez mérete és díszítettsége kevésbé volt lényeges, maga a tárgy léte volt a fontos. Karoson a bizonyosan sokkal rangosabb 52. sírban szinte primitív darabot találtunk, szemben a jóval kisebb méltóságot viselő 29. sír harcósának ékes tarsolylemézével!

⁷⁹ A maszkos veretekről l. Dienes, I. FA 97–99; a kérdéskör részletesebb kifejtése H. Tóth, E., Cumania 4(1976) 179.

⁸⁰ Dienes, I., A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. In: Uráli népek. szerk. Hajdú, P. (Bp. 1975) 104.

⁸¹ H. Tóth, E., ArchÉrt. 101 (1974) 112–126.

⁸² Tarsolylemezeink közül, úgy tűnik, egyedül a bezdédi készült keleti területeken: Fodor, I., SzMMÉ (1981) 85; Fettiich, N., AH 21 (1937) 92–93.

⁸³ Dienes I. a fejedelmi háztól való közvetlen függés kitüntetett jelvényének tartja a tarsolylemez: A Felső-Tisza-vidék... 96; Viselőiket korábbi dolgozataiban is egyes törzsfők, nemzetségfők személyes kísérőinek tartotta: FA 16 (1964) 81.

⁸⁴ E kérdéskör máig ható érvényű feldolgozása: László, Gy., A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. (1944.)

tetemes, olykor 15–20 méteres üres sávok vannak! E tény fényében, úgy vélem, újra kell gondolnunk a 15–25 sírból álló ún. „nagy családi” temetők kérdését.⁸⁴ László Gyula fenti elméletének megalkotása során olyan temetők elemzésére támaszkodhatott, melyek nagyrészt nem régész tártta fel, s ha igen, akkor is mára már elavult módszerekkel.⁸⁵ Elődeink, sokszor anyagi eszközök híján, kutatóárkaikkal nemigen vizsgálták át a legszélső síroktól 8–10 méternél távolabbi területeket. A bezdédi, eperjeskei, kenézlői stb. temetőknek valószínűleg csak kis részleteit hozták napvilágra, hiszen az elmúlt években előkerült középrétegbeli temetők⁸⁶ sírszáma minden esetben meghaladja a nyolcvanatot!

Hogy a karosi közösség milyen alapsejtekből állhatott, arra végleges választ csak az antropológiai vizsgálat elvégzése után adhatunk. A régészeti elemzés arra utal: részben egymással rokon kiscsaládok alkothatták e temetőt, mely a szomszédos dombon található vele egykorú temetővel együtt talán valamely előkelő nemzetség egyik ágának szolgált nyugvóhelyül. E gondolat jegyében a közeljövőben újra kell vizsgálnunk más, egymás közelében előkerült temetőcsoportokat is.⁸⁷

A fent bemutatott sírok alapján úgy vélem, joggal állapíthatjuk meg: E közösség tagjai nagyrészt hivatásos harcosok voltak, tagjai valamely törzsfő (vagy fejedelem) katonai kíséretének. A nyugati pénzek bizonyossága szerint a kalandozó hadjáratoknak is részesei lehettek. Gazdasági

alaptevékenységük az állatcsontleletek alapján a nomád állattenyésztés lehetett, ami bizonyosan kiegészült némi földműveléssel is. Nyájaik, ménekeik, csordáik az ártéri s az időszakosan vízjárta területeken bőséges táplálékot találtak az évente többször is újrasarjadó legelőkön, anélkül, hogy nagyobb távolságokra kellett volna azokat hajtani. Kiterjedtebb földművelésnek a talaj minősége s az ármentes terület viszonylag csekély volta önmagában is gátat szabhatott.

A temető időrendi határait részben az a tény határozza meg, hogy nagyszámban találtunk olyan, archaikus jegyeket viselő tárgyakat, melyek vagy ritkák, vagy egyedülállóak honfoglaláskori leleteink között, s friss keleti kapcsolatokra utalnak. Egy részük talán még a honfoglalás előtt készült (11. sír szabályája, 49. sír csótárdíszje). A nagyszámú érme közül az értékelhető darabok legfiatalabbjai sem lépik túl a 10. század harmadik évtizedét. E tény sokatmondó a temető datálásánál. Noha teljes mértékben elfogadom a korszak pénzleleteinek pontos korhatározó értékével szembeni fenntartásokat,⁸⁸ esetünkben talán némi fogódzót jelent, hogy a két sorozat nyugati pénz azonos veretekből áll. A fenti megfontolások alapján úgy vélem, a temető első sírjait közvetlenül a honfoglalás után áshatták, talán még a 9. sz. utolsó éveiben, s a legutolsók is földbe kerülhettek a 10. század közepe előtt.

Révész László

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ ОТЧЕТ О РАСКОПКАХ МОГИЛЬНИКА ЭПОХИ ОБРЕТЕНИЯ ВЕНГРИИ РОДИНЫ В КАРОШЕ, ПРОВЕДЕННЫХ В 1986–1987 ГОДАХ

Резюме

Земляными работами, проводившимися на окраине бодрокёзского с. Кароша в 1899 и 1936 годах, были уничтожены все 40 погребений. Тринадцать погребений, которые удалось вскрыть, принадлежали захороненным в этой части могильника представителям привилегированной верхушки. В 1986–1987 годах в югу отсюда, на другом песчаном холме обнаружили новый могильник с еще более богатыми захоронениями. До сих пор здесь удалось вскрыть 61 погребение.

Захоронение коня было обнаружено в 32 могилах, в четырех случаях рядом с погребенным находилось лишь конское снаряжение. Могильник отличается богатым погребальным инвентарем, представленным оружием. Так в 8 могилах были обнаружены сабли, среди них два экземпляра заслуживают особого внимания. Рукоять сабли из погребения 11, вернее, верхняя треть ее была покрыта серебряной пластиной, на позолоченном фоне которой, обработанной пуансоном, находились пальметки. На рукояти и ее верхней части помещались шипы для разделе-

ния пальцев (рис. 18). В погребении 52 завершение рукояти, кольцевое навершие, два ушка для подвешивания и связанные с ними накладки отверстия оказались украшенными серебряной пластиной с пальметками. Боевые топоры происходят из двух могил, лук и колчан был положен рядом почти с каждым воином. В двух погребениях находились тесла.

Бляшки происходят из 8 могил, в одной из них находился скелет десяти-двенадцатилетнего мальчика. Наиболее роскошные находки мужских могил — сумки с бляшками (рис. 24) и накладки сумок, являвшиеся символом привилегии в рамках большой семьи, а в одном случае (погребение 52), вероятно, рода. В материале эпохи обретения венгрии родины мы впервые встретились с такой сумкой с бляшками, у которой был украшен и ее край. Одна из накладок сумки (погребение 52) неорнаментирована, на другой прослеживаются мотивы, связанные с изображением древа жизни. Последние родственны накладкам сумок, найденным в Тарпале, Ракамазе (рис. 21).

⁸⁵ Bakay, K., Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén. StCom. 6 (1978) 167., 172. j.

⁸⁶ Az algyői temető 83 síros: Kürti, B., i. m. 325; a sándorfalva-eperjesi 105 sírből áll: Fodor, I., Acta Ant. et Arch. Suppl. 5. (1985) 17; Sárrétudvari-Hízóföldön 261 temetkezést tárt fel M. Nepper, I., RFüz. 37 (1984) 84–85; RFüz. 38 (1985) 76. Sajnos a fenti temetőket is csak szűkszavú előzetes jelentésekből ismerjük. Rangos

honfoglaláskori temető közlésére utoljára 30 esztendeje került sor (!): Dienes, I., Acta ArchHung 7 (1956) 245–275; Ua. ArchÉrt 84 (1957) 24–37.

⁸⁷ Dienes, I., Honfoglaló magyarok. In: A kisvárdai vár története. Szerk. Éri, I. (Kisvárdá 1961) 95–196; Ua. A honfoglaló magyarok. Orosháza. . . 136–174.

⁸⁸ Kovács, L., Die Münzen. . . 213.

Среди погребального инвентаря женских могил следует упомянуть пару круглых застёжек для волос (погребение 47), где на позолоченном фоне находилось изображение сказочного коня (рис. 7). Излюбленным украшением являлись серьги с рядом шарообразных привесок, ленточные браслеты, в четырех случаях сапоги имели пряжки. Особенно интересен экземпляр, найденный в погребении 49, представляющий собою украшение покрытия седла конической формы (рис. 5). Среди находок эпохи обретения венграми родины подобные экземпляры неизвестны. Вероятно аналогии могут быть найдены среди украшений покрытия седел салтовской культуры.

Костные остатки, свидетельствующие о присутствии заупокойной пищи, находились в более трети могил. Главным образом представлены кости овцы, но в четырех женских могилах зафиксированы кости и крупного рогатого скота. Сосуды обычно, за исключением одного случая, находились в детских погребениях.

Важными находками в материале могильника являются монеты, которые венграми эпохи обретения родины с целью украшения нашивались на одежду и консую узду. Так арабские дирхемы могли попасть в их распоряжение путем торговли, все они были изготовлены между 893 и 918

годами. Западноевропейские денары происходят из двух могил. В могиле 15 присутствовало 20 штук: С. П. I. IV. 9 императора Берентара, чеканки 915—924 годов из Павии и один денар С. П., I. V. 44 чеканки 888—915 годов в Милане. В погребении 52 одежду воина укашало 12 штук „wenden pfennig” Дбг 1325, более точное время и место чеканки которых не установлено.

Бесспорно, что в могильнике у с. Кароша похоронен т. н. средний слой воинов с семьями. Результаты раскопок свидетельствуют о том, что население, принадлежавшее к воинской прослойке, хоронило своих покойников не в больших семейных кладбищах, состоявших из 15—30 могил. Ранее приведшие к этому заключению наблюдения покоятся предположительно лишь на частично вскрытых могильниках.

Поскольку часть приведенного материала отличается архаичностью, то представляется правдоподобным, что часть погребенных здесь родилась еще до времени, когда начинается эпоха обретения венграми родины. На основании вскрытых погребений могильник может быть помещен в хронологические рамки последнего десятилетия IX — середины X веков.

Л. Рейвейс

PRELIMINARY REPORT ON THE EXCAVATIONS OF THE KAROS CEMETERY FROM THE PERIOD OF THE HUNGARIAN CONQUEST (1986—1987)

Summary

During the years 1899 and 1936 earth moving works destroyed 40 graves in the proximity of Karos, a village in the Bodrog—Tisza Region. At the same times, rescue excavations brought to light thirteen additional burials from the cemetery of a high ranking community of the Period of the Hungarian Conquest. South of this area additional graves were found on a neighboring sand elevation during the excavations organized in 1986 and 1987. This cemetery belonged to an even richer community, and to date yielded 61 graves.

Skinned horses were found in 32 of the burials, in four cases horses were represented only by harness elements. The cemetery is markedly rich in weapons. Until today, eight inhumations contained sabres, two of which are outstanding pieces of craftsmanship. The upper third of the weapon's handle discovered in Grave 11 is covered by dot decorated silver plating showing a palmette design in front of gilded backgrounds. On the side of the edge, the handle is equipped with finger dividing protrusions to insure a firmer grip (Fig. 18). In Grave 52, the end and the ring of the handle, as well as the two suspension loops and the rim of the sheath were decorated with silver plates carrying a palmette design. Battle axes came to light from two of the graves, while bowes and quivers were buried with almost all of the warriors. In two occasions hoe-shaped carving axes were found as well.

Strap decorations were found in eight of the burials. One of these was the inhumation of a 10—12 years boy. The most pompous finds of male graves were brought to light from inhumations where heads of the greater families were buried. In one of these (Grave 52), mounted pouches and covers were discovered which might as well have been the indicator of status for chieftains (Fig. 24). For the first time, a pouch decorated with mounts along its edge, could be observed in the find material from the Period of the Hungarian Conquest. One of the mounted pouch covers lacked any decoration (Grave 52), while the Tree of Life motive shown on the other one is closely related to the Tarcal and Rakamaz covers found previously (Fig. 21).

Of the grave goods from female burials, a piece from Grave 47 is particularly interesting. It is a gilded hair decoration disk its and its matching pair on which a shaman horse is depicted (Fig. 7). Popular female jewelry included earrings with a row of spherical pendants, band

shaped bracelets. In four cases remains of boots with silver mounting could also be identified. Rosette shaped harness decorations came to light from four of the burials. The conical frontal piece of a caparison from Grave 49 is worthy of separate mention (Fig. 5). No such finds have yet been reported from the artifactual material of the Period of Hungarian Conquest. One may hypothesize that this piece is related to decorative pieces of caparison known from the Saltovo culture.

More than one third of the burials contained bone remains which could be interpreted as food offerings; the majority of these belonged to sheep, although cattle bone was also found in four of the female inhumations. With the exception of one burial, dishes could be observed only in the graves of children.

Coins are among the important finds of this cemetery. Most of them were used in the form of appliqué sewn on the clothing or harness straps by the conquering Hungarians with a decorative purpose. They must have procured Arabic Dirhams by commerce: all of these were minted between 893 and 918. Denarius finds from Western Europe were brought to light from two of the graves. A Pavia emission from 915—924 of Imperator Berengar CNI. IV. 9. contributed 20 coins to the grave goods of Grave 15, where a Milono Denarius CNI. V, 44 from 888 to 915 was found as well. The clothing of the warrior placed in Grave 52 was decorated by twelve „wenden pfennings” Dbg. 1325. The exact place and time, where these coins were minted, however, is unknown.

The Karos cemetery was probably used by the families of the military middle stratum of the Conquering Hungarians. Evidence of the excavations suggests that members of this social layer did not use cemeteries with 15 to 30 graves as is characteristic of the greater families. Earlier conclusions concerning the opposite of this theory seem to have been drawn from the information gathered at partially excavated cemeteries.

Since part of the artifactual material presented here displays very archaic characteristics, it seems likely that the majority of people buried here were born before the time of the actual conquest of the Carpathian Basin by Hungarians. The chronological evidence of burials known at present, suggests a dating between the last decade of the 9th and the middle of the 10th century.

L. Révész

KÖZÉPKORI VÁROSI ÉLET — VÁROSI ÉPÍTÉSZET

I. Lakótornyok és városvédelem Sopronban

A soproni Árpád-kori lakótornyok kérdését, mint a városi építészet egyik fontos meghatározóját először 1955-ben tárgyalta Major J.,¹ a város-történet összefoglalása során pedig Mollay K. fejtette ki, hogy véleménye szerint ezek a 13. sz.-ban még fontos védelmi szerepet tölthettek be.² — Az első ismert adat: az 1250. évi vita a várbeliek és a János lovagrend között (akiket meg akartak akadályozni abban, hogy itt tornyot és kúriát kaphassanak) azonban már arra mutat, hogy ekkor a castrumban — a későbbi városban — lakó vezető urak tudatában voltak, egy ilyen torony kivételezett helyzetet biztosít tulajdonosának és nem csak egyszerűen a város védelmében van szerepe. A castrumban ekkor már meglévő tornyok építésének kezdeteiről nem tudunk. IV Béla király kiváltságlevelének későbbi újramegerősítése (1277)³ arra mutat, hogy a század közepén már állhatott jónéhány ilyen toronnyal megerősített kúria (pontosabban meg nem határozott helyeken), s a királyok ezek „jókarban tartására a fertői vám felét” engedték át.

Az okleveles adatok összevetése a későbbi városi és családtörténeti támpontokkal csak egy esetben jelentett helyrajzi tájékoztatást, amikor a tulajdonos nevét is ismerjük. Mollay K. azonosította Péter comes és várnagy (1250—1278) 1256-ban említett „házait és tornyát” avval a városi ingatlannal, amely 1379-ben is a leszármazottak (Ágendorfer János) tulajdonában volt és az Előkapu tornyától számított harmadik telket jelentette (1496-tól városháza, lebontották 1892-ben).⁴

¹ Major, J., A középkori magyar városkép problémájához. Településtudományi Közlemények 7 (1955 márc.) 54—57. Uitt más városok és vidéki tornyok 13—14. sz.-i adatai.

² Mollay K., In: *Csatkai* 49—50.

³ 1277: „pro reparatione et conservatione turrium in eodem castro. . .” CD V/2. 397—401. Új tornyok építése is megengedett.

⁴ Mollay K., Névtudomány és várostörténet. SSz 15 (1961) 114 -skk. *Uő.* SSz 18 (1964) 4. *Uő.* SSz 31 (1977) 234—247. — Evvel azonos Cenki András comes 1339-ben említett tornya: *Házi* I/1. 74.

⁵ Így pl. *Dávid F.*, Magyar Műemlékvédelem 7 (1974) 361, itt a Szt. György u. 14—Új u. 9 között álló „9×9 méteres. . . torony jellegű építmény” kutatásáról; *Uő.*, Magyar Műemlékvédelem 8 (1977) 382, a 14. sz.-ban már

A kutatás számára jelentős továbblépést a belvárosi házak építéstörténeti-műemléki vizsgálata hozott. A 70-es és 80-as években főleg az Új utca és a Kolostor utca közötti hosszú tömb házainak restaurálása során több esetben sikerült eredetileg külön álló, emeletes kőtornyokat vagy torony-szerű maradványokat elkülöníteni.⁵ Az új, most már észlelhető emlékműanyag kiértékelését Sedlmayr J. végezte el.⁶ Dolgozatában a tornyok kérdését három csoportra osztva adja: 1. „A városfalban álló és feltételezett tornyok”, 2. az említett „tömbön belüli lakótornyok”, 3. „Egyéb tornyok”. Magunk részéről elsősorban az első és harmadik kérdéssel foglalkoznánk. Sedlmayr egy meglévő torony (Fő tér 7., a belső városfalgyűrű vonalában⁷ alapján úgy véli, *körös körül hasonló tornyok* tartoztak a 13. sz. végén a legbelső városfalövhöz (nagyjából szabályos távolságra, mintegy 20—22 db). Ezeknek tehát elsődlegesen védelmi szerepük volt, de lakótoronyként is használták őket (1. kép.)

Amint már 1967-ben leszögeztük a középkori városfalak vizsgálatakor, ez a legbelső falgyűrű pusztult el a legjobban a későbbi átépítések során. Sajnos a legrégebb városalaprajz 1597-ből e belső falgyűrűt jelzi ugyan, de tornyok nélkül: ha voltak is, már eltűntek a későközépkori sűrű beépítéssel. Így természetesen egy elméleti rekonstrukciónak tág lehetőségei vannak. Ennek ellenére a magunk részéről a tornyok sorát nem tartjuk valószínűnek. Hisz a még jelenleg is ismert kis falszakaszok (*Holl*, 1974. 1. kép) sem utalnak ilyenekre. Megvizsgálva ezeket, kitűnik, hogy a feltételezett ezekre eső torony — illetve annak nyoma, a külső falsík kiugrása (mint a Fő tér 7-nél), a belső síkon az egykori torony elbontásá-

átépítve. Fő tér 7: *Gertelyffy A.*, Magyar Műemlékvédelem 8 (1977) 380—381. Új u. 18: *Dávid*, 99—99.

⁶ *Sedlmayr*, 323—339. — Sajnos a feldolgozásban nem szerepelnek az egyes tornyok részletes alaprajzi felmérései, így több esetben nem világos, hogy a rekonstrukció min alapszik. Így pl. a későbbiekben mint a várost átszelő fal és tornya szerepel az Új u. 9. tornya, de jóval kisebb formában, mint *Dávid F.* előző jegyzetben említett mérete. Volt e kisebb toronynak és csatlakozó „városfalnak” érzékelhető nyoma? — Ugyane füzetben jelent meg *Entz G.*, Városi lakótornyok a középkori Magyarországon c. cikke, sorra véve Sopron, Pozsony, Buda és Nagyszében emlékeit, Székesfehérvár és Besztercebánya 1-1 adatát; így bizonyítva, hogy korántsem elszigetelt jelenség a városi lakótorony.

⁷ *Sedlmayr*, 328. — E tornyot már 1967-től jelöltem az alaprajzon!

nak helye — nem észlelhető. Nincs ilyen a Szt. György u. 15. teleknél (lásd: *Holl*, 1967, 12. kép alaprajza a középső fal 10. sz. tornya mögött, 4. kép), nem észlelhető a belső városfal maradványán a Városház u. 4.—Szt. György u. 1. teleknél (*Holl*, 1969, 2. kép alaprajza). A Hátsókapu sarka mellett feltételezett belső toronynak semmiféle nyoma sem látható a középkori állapotot még feltüntető földszinti és emeleti alaprajzon, amely a lebontás előtt készült (*Holl*, 1967, 11. kép), pedig ezt a védelmi rendszerben hasznosíthatták volna.

Így továbbra is korábbi véleményünket tartjuk fenn: a II. periódusban (13. sz. vége—1339) a hármas falrendszer megépülése során a legbelső fal a sánc tetején lényegében tornyok nélkül épült. Kivételes az Előkapu két oldala (Fő tér 7. és Péter várnagy tornya a kaputól K-re); esetleg az egykori Zöld torony, a D-i városfalszakasz közepén volt a harmadik, de ez lehetett a középső városfalvonalban is (2. kép).⁸ A középső öv sorakozó féltornyai a római tornyok részbeni újjáépítésének köszönhetik rendszerüket — már ez is kivételezett helyzetet biztosított Sopronnak az egykorú európai városi építészetben.

III. Endre 1297. évi oklevele szerint maga is látta „a város falainak romlását nagy öregsége miatt”, ezért változtat a korábbi királyi segély felhasználásának módján: megvonja a fertői vámbévitel felét a tornyok — amelyek jókarban voltak — tulajdonosaitól és a polgároknak adja a város (és városfal) renoválására.⁹ Erre nyilván a zömmel a város belsejében álló lakótornyok¹⁰ miatt volt szükség, amelyek nem jelentettek teljesértékű védelmet a város számára.¹¹ Ha ezek nagy számban a városfalat erősítették volna, úgy nem lett volna indokolt az új rendelkezés. Az ekkor meginduló II. periódus: a hármas kőfalrendszer egységes, logikus kiépítése (akkor is, ha esetleg a legbelső fallal kezdték el); a régészeti adatok szerint a középső (római) fal rekonstrukciója is megkezdődött a 13. sz. végével. Egy önmagában álló belső falóvval tehát nem számolhatunk, az I. periódust a sánc, illetve ennek lepusztulása után a hevenyészett vékony kőfal az omladék előtt — jelenti.

⁸ Lásd az 1700. évi és az 1748—52 közötti városképeken barokk toronysisakkal: Brückel-torony. *Csatkai*, i. m. 158. Az 1597. évi városalaprajz toronyszerű négyszöget a középső fal belső oldalán mutat.

⁹ *Wenzel G.*, ÁUO V. 171. „... murorum ... civitatis confraccionem ex nimia antiquitate, et operis verustatem vidissemus. ...” — Mint már többször is felhívtuk a figyelmet e megfogalmazásra, itt nyilvánvalóan a római falcsontok és az elpusztult sánc védelemre elégtelen maradványait látta a király: *Holl* 1979, 112; nem pedig egy tornyokkal övezett új városfalat, mint első falgyűrűt. Ásatásaink előtt ezt az oklevelet még nem lehetett világosan értelmezni.

¹⁰ *Holl* 1979, 112. A lakótornyok elsősorban tulajdonosaik védelmét szolgálták, de nem a város egészét. Ezt Pozsonyban is felismerték! 1387-ben a város azért veszi meg Jakab bíró fiainak tornyos házáat, hogy másnak birtokában ne veszélyeztesse a város biztonságát. *Ortway T.*, Pozsony város története. (Pozsony 1900) II/1. 61—62.

Mindebből következik, hogy az 1250—1297 között említett tornyok: a belső telkek lakótornyai feudális urak tulajdonában, s legfeljebb 2—3 kivételes esetben álltak a városfal vonalában. Itt, a sánc dombján a torony valóban városvédő szerepet játszott, s így nem véletlen, hogy Péter várnagyé is ilyen lehetett — de a telek kihasználását a sánc nehezítette.

A külföldi várostörténeti adatok is arra mutatnak: a városi lakótornyok és a szervezett városvédelem két különböző, ellentétes szemlélet eredménye. Az első a feudális — később patricius — családi vagyon védelme és személyi reprezentációja; ezért mindegyik önálló egység, még az sem döntő, hogy a városfalon belül vagy külső területen épülnek meg. Így pl. Zürich esetében a 12. sz.-ban ezek még a védett városterületen kívül álltak (8 db), mint lovagi lakótornyok, magánvárak, s csak később olvadtak a város területébe.¹² A soproni tornyok feudális eredetét az is jellemzi, hogy nem az utcavonalban, hanem a telek belsejében épültek: ez jellegzetesen a városi nemesi építészet velejárója. (Ugyanezért véljük, hogy a Fő tér 6: Fabricius ház hátsó szárnya a városfal belső oldala mellett is nemesi kúria lehetett keresztboltozatos földszinti „pincéjével” és az átlagosnál nagyobb telkével. Ezért is kerül gazdag patricius-kereskedők kezére később.¹³) A zömmel még fából épült házak közt e tornyok vagyonvédelmi szerepe jelentős volt.

A város védelmi rendszerének rekonstruálása során Sedlmayr még egy további városfalat is feltételez: két belső torony helyzete alapján a várost középen kettéosztó falat, két toronnyal és kapukkal.¹⁴ Ez azonban nemcsak védelmi szempontból is indokolatlan. Egy ilyen megoldásnak valamiféle említése, elnevezés-fennmaradása is kellene hogy utaljon a régi állapotra.¹⁵ Érvelésként említi az 1499—1523 között többször szereplő „mörin” — „der Stat Mörin” elnevezést, amit városfalnak fordítanak. Ez azonban nem városfalat jelent, hanem csatornát; a közeli Bécs esetében is 1388-tól szerepelnek fedett szennyvíz-vezető csatornák „mörungen” elnevezéssel.¹⁶ Sopronban is szükség volt a házközők (Reihe) által

¹¹ *Holl* 1967, 162—163, 3. és 10. kép.

¹² *Naegeli, N.*, Die bauliche Entwicklung der Stadt Zürich. (Zürich 1960) 33—37, Abb. 11. — Köln és Mainz lakótornyait a nemesség építi, Frankfurt a. M. viszont a patriciusok uralmát mutatja.

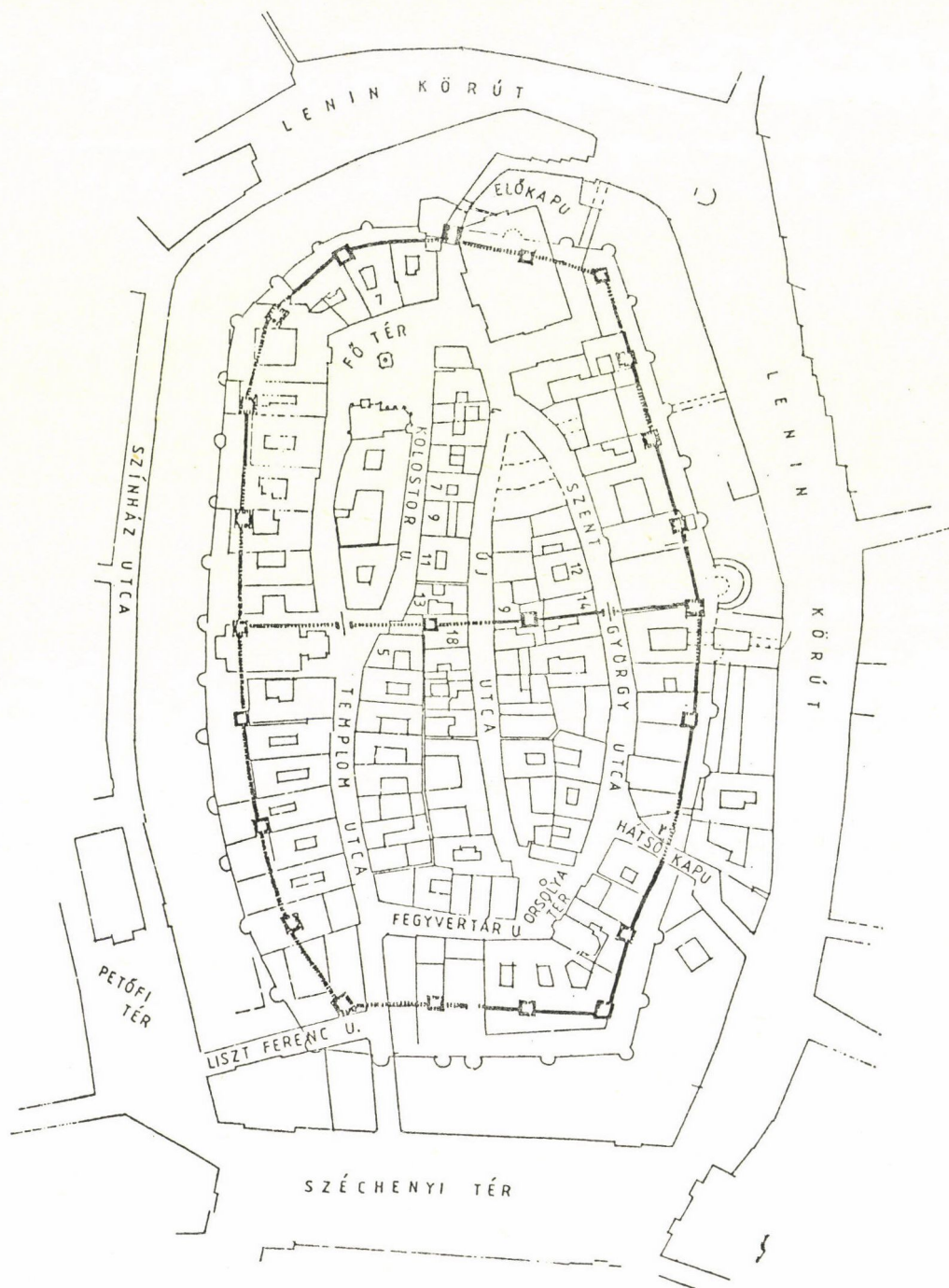
¹³ A tulajdonosok azonosítása 1379-től: *Mollay K.*, SSz 18 (1964) 1—14, 97—117. — Az itt felvetett Dorottya kápolna magyarázatot cáfoltam: *Holl* 1979, 136.

¹⁴ *Sedlmayr*, 334—336; később „akár palánk, akár tornyokkal is ellátott fal”-ról ír.

¹⁵ Lásd például a Kőkapu-Steinhor név megmaradását pusztulása után is az 1851-es várostérképen. *Holl* 1979, 123—124, 133.

¹⁶ *Kühnel, H.*, In: Wien im Mittelalter. Katalog. (Wien 1975) 32. — A városi csatorna elnevezését Sopronban az 1523. évi rendelkezés tisztázza: itt az utcák és csatorna tisztán tartását szorgalmazza a tanács („die gassen vnd mörin sol sawber hallten. ...”), azonkívül a csatornát ki kell tisztítani és ráccsal ellátni, hogy az esső-

1. kép. Sopron, az első városfal rekonstrukciója (Sedlmayr J.)
Abb. 1. Sopron. Die Rekonstruktion der ersten Stadtmauer (J. Sedlmayr)

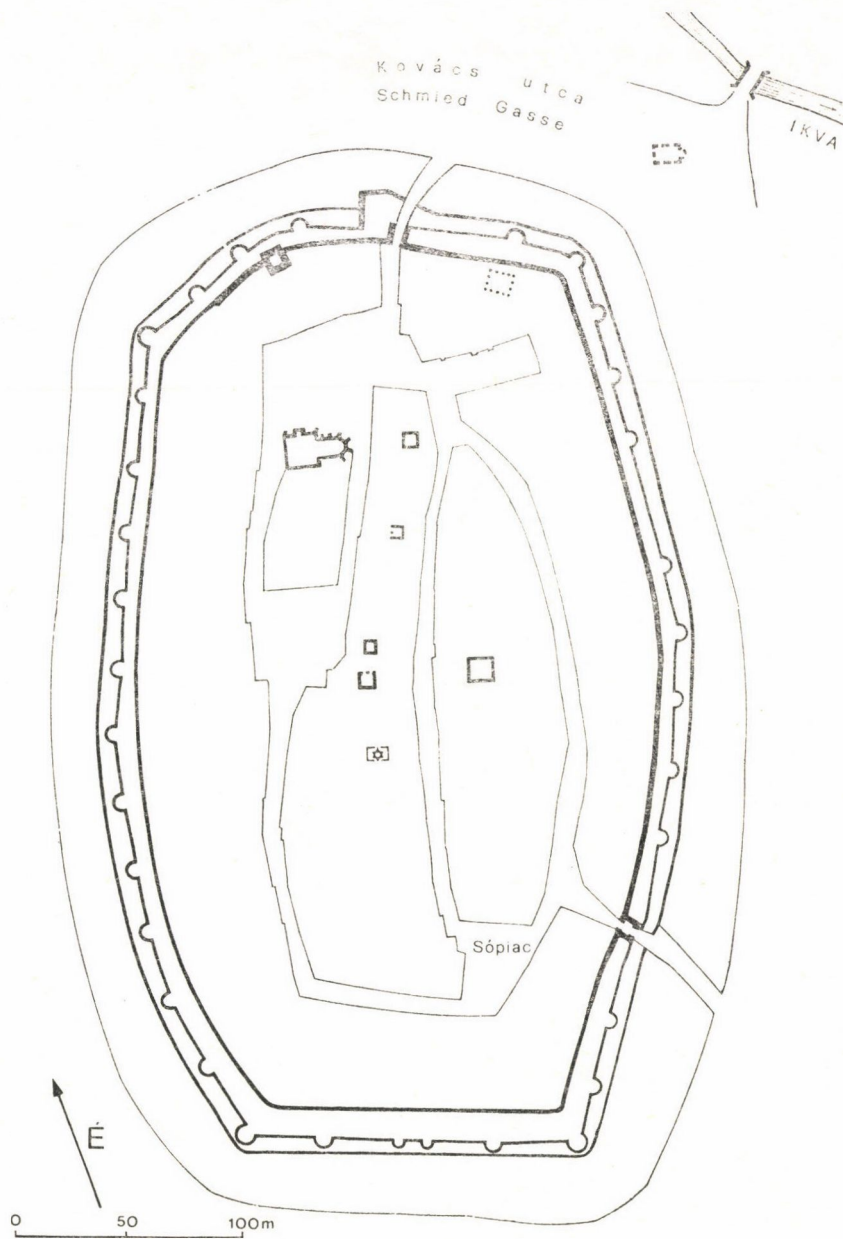
a felszínen kivezetett csapadék és szennyvíz összegyűjtésére és a városárokba vezetésére. A városfalak alatt is átvezető egyik csatorna végét meg is találtuk: egy római kitörőkapu nyílásán át

vezet ki K-felé a városból (Holl, 1967, 29. és 12. kép) a Szt. György u. 17–19. házak közötti vonalban (3. kép).

víz lefolyása meglegyen („die mörin raümen”). Ugyanerre utalnak 1524-ben, majd 1528-ban feljegyzik: a csatornát javítsák ki, hogy a szemét ne folyjon a városárokba („Man sol die morin pössern, damit der vaflat nyt in den grabm

ryn.”) Házi, II/2, 191, 195, 208. (Szómutató: mörin, csatorna.) — 1514-ben a Rövidárok lefolyóját tisztítják és a csatornát javítják. Házi, II/5. 233. Lásd az egész kérdéstről: Holl, 1979, 142–143, 188. jegyz.

2. kép. Sopron. Városfalak és lakótornyok a 14. sz. kezdetén (□ tornyok: 13. sz. . . . Péter comes tornyának valószínű helye: 13. sz. közepe. Városfal: 1297–1339. + Várarokmenti Boldogasszony templom)

Abb. 2. Sopron. Stadtmauern und Wohntürme zu Beginn des 14. Jh. (Türme: 13. Jh. . . . wahrscheinliche Stelle des Turmes des comes Péter: Mitte des 13. Jh. Stadtmauer: 1297–1339. + Unser Frauen Kirche am Graben)

II. A városi házak ülőfülkés kapualja

A polgárházak középkori ülőfülkés kapualjai a városi építőművészet kifejező alkotásai. Művészettörténeti értékük mellett kevesebb szó esett szerepükről. Henszlmann¹⁷ a kassai lakóházak tárgyalásakor úgy magyarázta: „A középkor emberének általános szokása volt gyülekezni ezen . . . árnyékos helyen, azért találunk ilyen . . . ülőhelyeket . . . azért maradt fenn igen sok példánya

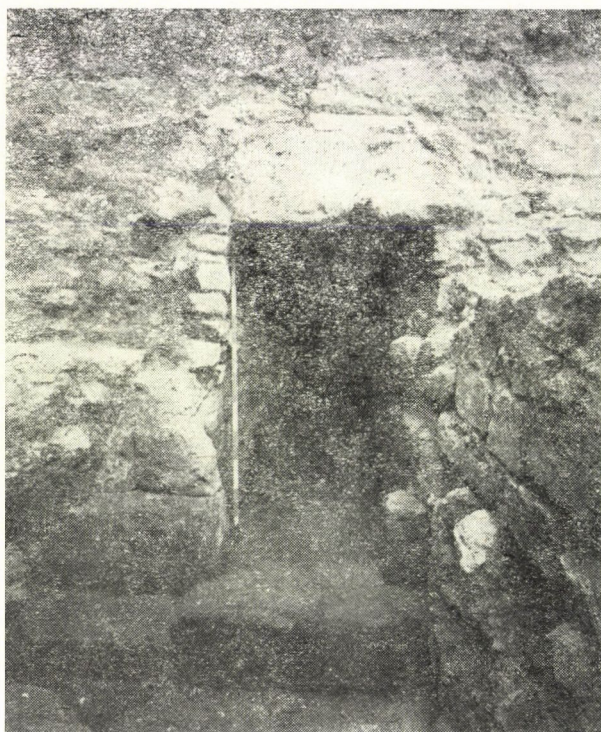
a budai vár régi lakószárnyaiban is.” Később, midőn először került sor a budai emléktárgy topografikus felsorolására, Genthon a középkori „főúri ház rendeltetéséből és szerkezetéből” vezeti le; a „lovon vagy kocsin érkező tulajdonos, meg a . . . vendégek . . . kisebb-nagyobb számú kísérettel jelentek meg. A személyzet . . . az ülőfülkékben . . . várakozott.” Ugyanakkor Horler egyszerűen a ház építészeti gazdagságának kifejezőjeként említi ezeket.¹⁸ A budai polgári építészet

¹⁷ Henszlmann I., ArchKözl. T. V. U. f. 3 (1865) 101.

¹⁸ Genthon I., In: Budapest Műemlékei. I. (Bp. 1955) 112; Horler M., Uo. 133–136. — Egy további feltételezés

szerint az ülőfülkéket áruhadnak használták a posztókereskedők, később meg a kereskedők éjszakai virrasztó őrsége céljaira: Czagyány I., BpR 20 (1963) 85–87.

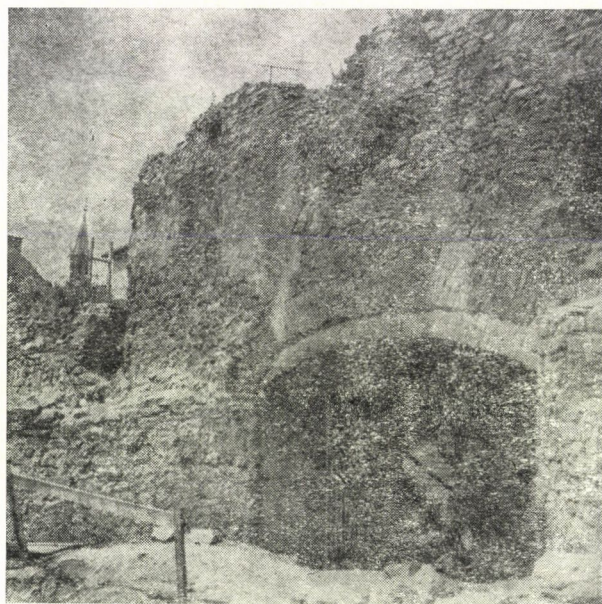
3. kép. Sopron. A középkori városi csatorna nyílása a római átjáró helyén

Abb. 3. Sopron. Öffnung des mittelalterlichen städtischen Kanals an der Stelle des römischen Durchgangs

fejlődéstörténetének megrajzolása során Gerevich a széles kapubejárat és folyosó kialakítását a fél-agráris életforma adottságával bizonyítja, tehát gazdasági-társadalmi tényezőkre vezeti vissza a házak megoldását.¹⁹ A kérdés így már jóval közelebb került az egykori lakók életéhez. Véleményem szerint ezen belül a tényleges indokra Borsos L. mutatott rá, amikor a budai ülőfülkéket a polgári borkiméréssel hozta kapcsolatba.²⁰ Ez a vélemény, talán a részletesebb bizonyítás hiánya miatt nem ment át az irodalomba. A következőkben megkíséreljük több irányból is megvilágítani a kérdést.

Bortermelés a középkori városokban

Jólismert, hogy a középkori városokban a szőlészet-bortermelés jelentős mértékű és a kereskedelem szempontjából is fontos tevékenység. Hazai viszonylatban Buda, Pozsony és Sopron adatainak kiértékelői bizonyították, ez a tevékenység a város polgárságának nagyobb részénél kimu-

4. kép. A belső városfal a Szt. György u. 15. szakaszon

Abb. 4. Sopron. Abschnitt der inneren Stadtmauer unter St. Georgengasse 15

tatható, függetlenül attól, patricius-kereskedő, vagy közepes vagyonú kézműves-iparos helyzetét tekintjük. Olyan kiegészítő foglalkozás ez (egyben vagyonbefektetés), ami az elsődleges tevékenység mellett további rendszeres jövedelmet jelentett. Budán 1505-ben a termelés arányai szerint a szőlőbirtokosok közel 60%-a legfeljebb saját fogyasztásra termelt, de a 40% már eladásra, kereskedelemre — még ha pusztán ebből nem is élhetett mind meg.²¹ Pozsonyban 1434-ben boradót fizetett, tehát szőlőtermelő volt 465 polgár, az összes adózó 56%-a, ezen belül kizárólag szőlősgazda 250 polgár. Sopronban 1433-ban 462 szőlőtermelő polgár volt, az adózók 61%-a, majd 20 ezer akó terméssel, amit több mint 100 ezer hektoliter.²² Az itteni iparosok 42%-ának volt szőlője. Érdekes szempontunkból azt megvizsgálunk, hogy a belvárosban (a fallal kerített városban) lakók közül hányan voltak olyanok, akik *itteni pincéjükben* zárolták borukat (itt vették számba bordézsmajukat, nem a külvárosban)? 1433-ban a belvárosban 62 szőlőbirtokos háztulajdonost találunk és 12 további, borát vele együtt tároló személyt, azaz a mintegy 72 belvárosi ház túlnyomó részében tároltak bort.²³

¹⁹ Gerevich L., Budapest története I. (Bp. 1973) 394—396.

²⁰ Borsos L., Bartók archivum a budai várnegyedben. Műemlékvédelem 15 (1971) 18—19: „... a pincéből való felhordásért külön díj járt, tehát a kimérés helye nem a pince volt.” (A szerkesztő viszont megjegyezésében nem fogadta el a megoldást. Később „a lakótornyok földszintjén” található (?) ülőfülkék megmaradt emlékének, illetve ilyenek utánzásának magyarázza: Gerő L., A Budai Várnegyed. Bp. 1979. 23.)

²¹ Kubinyi A., In: Bptört. II. 60, 128—131.

²² Szűcs J., Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon. (Bp. 1955) 55.

²³ Az adatokhoz az 1437. évi adójegyzéket és az 1433. évi bordézsma jegyzéket használtuk: *Házi*, II/3. 34—35, 78—80. (A számokhoz még hozzáadandó az adómentes városbíró és polgármester, ez még növeli a bort tartók számát.) A külvárosokkal azért nem foglalkozunk, mert a korcsmáltatás lehet hogy az itteni, zömmel nem teljes jogú polgároknak *nem is volt megengedve*, mint ahogy a kereskedésből is ki voltak zárva. Pozsonyban csak a 16. sz.-tól szabad a külvárosi borkimérés.

A várostörténeti kutatás a bortermelést kereskedelmi oldaláról, illetve újabban mint jövedelemkiegészítő-vagyonbefektető mellékfoglalkozást vizsgálja, mint sajátos városi ipart. E közben alig esik szó a *kicsinybeli kimérés* jelentőségéről, egy mindennapos és mint látni fogjuk, általános tevékenységről. Ez a városi foglalkozások közt nem szerepel, hisz nem főtevékenység (s a kapcsolódó munkák végzőinek is csak kisebb része végezte szakmaszerűen). A forrásanyag alapján erről a legjobban Pozsony várostörténetírója tájékoztatott: A városi jogok egyik legfontosabbja az italmérési-korcsmáltatási jog, eredetileg regáljog, de más földesúri jogokkal együtt a városra, s a városról az egyes polgárokra szállt. Kezdetben a borkimérési jog gyakorlásában város és polgár között nincs különbség (a városi jog különválása, új szabályozása csak a 16. sz. elején történt). Egyrészt maga a város is méretett ki bort, hogy haszonra tegyen szert (a tizedbort és külön vásárolt bort is): a bort átadta valamelyik kimérőnek (*leigeben*), aki vagy a város tulajdonát képező házakban, vagy a maga házában, vagy más polgárok házaiban mérte ki. Díjat kapott a kimérő, a bort felhordó pincér (*auftrager*), a pince tulajdonosa (pincejog: *zu keller recht*) és a házigazda, akinek házában a kimérés történt. Ugyanígy minden városi polgárnak joga volt a saját bor kimérésére, s ha ezt nem akarta maga gyakorolni (nyilván ez volt a helyzet a patricius vagy tehetős kézműves esetében), úgy a megbízott kimérő-korcsmáros dolga. E miatt rendelkezik Pozsonyban az 1497. évi statutum a kimérők és felhordók jogairól és kötelességéről. Ünnepnapi kivételével a borkimérés hajnali harangszótól az esti harangig tarthatott, a helyet cégér (forgács, szalmazsup, zöld gally: a bor minősége szerint) adta tudtul.²⁴

Közel hasonló lehetett a helyzet Sopronban. Megtaláljuk a város saját borkimérését: a városi számadás szerint 1440-ben jegyzik fel például

²⁴ *Ortvay T.*, Pozsony város története. II/3. k. (Pozsony, 1900) 40–47; II/2. k. 370–373.

²⁵ *Házi*, II/3. 236–237. „... von dem ersten wein, den man zu dem Andre von Gurment hat geschant. ...” — Novemberben a Kirchsclag (A. Ausztia)-ból vásárolt 3 hordó bort számolják el, „... hat den geschant zum Gutta Jorgen” II/3. 238. — „... dem knecht, der dy wein hat auftragen zum Traismauer vnd zum Niclas von Schadendorff vnd anderswo, wo sy gelegen sein. ...” II/3. 250. — 1441: II/3. 322–323. Egy-egy alkalommal 17–20 fontdénár a bevétel, összesen hatszor. —

A házak azonosításához az 1440-es adójegyzéket vettem figyelembe, alapul véve Mollay K. támpontjait; a belvárosi pincék meglétéhez e személyeknél az 1436-os bordézmát: *Házi*, II/3. 54–55. Mindkettőből kiderül, hogy a leggazdagabb polgárok, maguk is jelentős szőlővel. Körmendi A. kereskedő, városbíró, polgármester személyéről: *Mollay*, i. m. (1964) 107–108. Kristan kramer gazdag kereskedő, Traismauer 1440-ben városbíró, korábban polgármester; Guttai György külvárosi majossal rendelkező gazdag polgár, ugyanígy Schadendorff Miklós és Vetterler. (1440-ben az adójuk: Körmendi 20 arany, Pudlucker 50,

a bevételeket vásárolt és kimért borok után. A kimérés helyei Körmendi András (patricius, Fő tér 6.), Miklós szabó, Pudlucker, illetve Keresztély kalmár háza (Előkapu utáni 2. ház); később Guttai György patricius (Előkapu utáni 3. ház). Ugyanez évben egy másik alkalommal a szolga bérét számolják el, aki több helyen, köztük Traismauernál (Templom u. 4–6. körüli ház), illetve Schadendorff Miklósnál fekvő borokat hordott fel (Szent György u. 1. ház). 1441-ben a város bora utáni bevétel feljegyzésében Juding patricius özvegye (Előkapu után 1. ház) és Vetterler (Frigyes?) neve szerepel (Templom u. 2. vagy mellette a Fő téri ház). Valamennyi gazdag polgár, nagy szőlővel és belvárosi pincével.²⁵ A borkimérők kötelességeiről az első fennmaradt közgyűlési jegyzőkönyv (1455) határozatai intézkednek: igaz mértékkel mérjenek, minden mértéken a város ráégetett (hitelesítő) jegye legyen, a kimérő (*leitgeb*, *weinschenk*) vödrönként (*emer*) 2 dénárt, a kiszolgáló (*Weintrager*) pedig 1-et kapjon. A határozatnak az a kitétele: „... és mindenki, aki itt sajátkezüleg bort mér ki...” mutatja, hogy az általános borkimérés joga megvolt, ezt nem kellett részletezni.²⁶

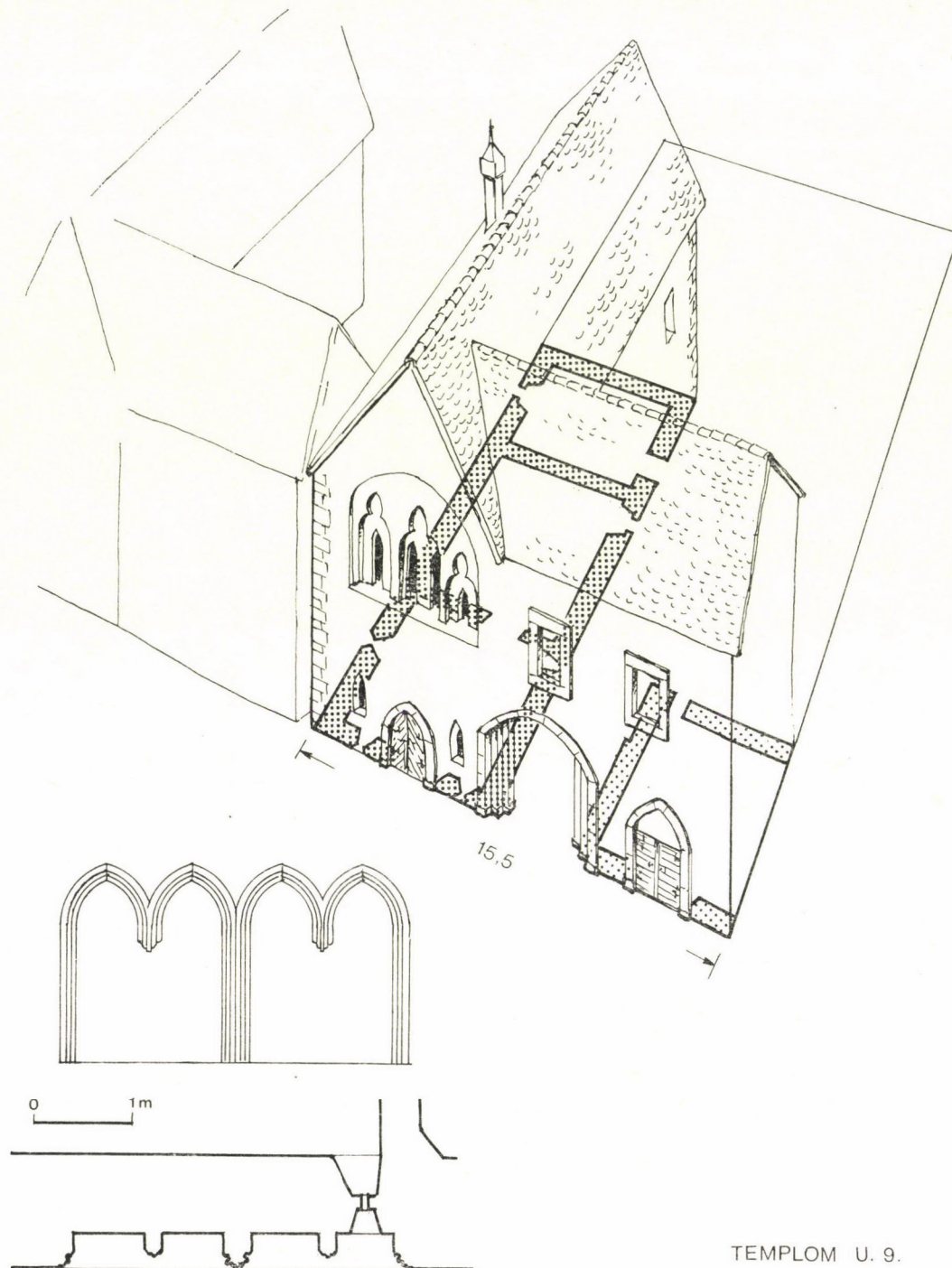
A középkori városi háztípusok

A soproni háztípusok, illetve ezek történeti fejlődésének meghatározása során Dávid F. kimutatta, hogy az átlagos méretű belvárosi telkek nagyobb részén a 14–15. sz.-ban két rokon megoldás uralkodik: az utcai oromfalas, emeletes kőépület a telek egyik szélén, elől utcai bejáratos préház és pince (rendszerint nincs lemelýítve!), az emeleten a díszesebb kiviteli lakórész, elől a kapcsolt ablakos szoba; a másik az ezt továbbfejlesztő L-alakú beépítés. Utóbbiak vagy az első típus átépítése, bővítése során keletkeztek (5. kép), vagy már eredetileg is így épültek meg, fedett széles kocsibehajtos kapualjjal és egyik oldalon további helyiséggel. A bővített változat is meg-

Keresztély 10, Guttai 60, Traismauer 60, Schadendorff M. 24, Juding özvegye 60, Vetterler 80 arany! Csak Miklós szabó tartozik a kisvagyonúak közé 1 arany adójával, talán pincéje fekvése: Szt. György u. eleje? volt kedvező?)

²⁶ „Item die letgeben vnd ain yeder, der do wein schenkt mit seinselbe hannt, sullen aus dem haws rechte maß geben. . . Welher aber seinen wein selbs vnrecht mißt vnd leitgebt, es sey weib oder man geistlich oder weitlich, der ist veruallen 1 lb. den.” *Házi*, II/2. 176–177. Az „akár nő vagy férfi, egyházi vagy világi” megjelölés mutatja, milyen széles körű (valamennyi teljesjogú szőlőbirtokos) a borkimérés joga. A városi számadásokban, adójegyzékben a kimérést végző (evvel megbízott) személyek közül név szerint és megjelöléssel (*leitgeb*) a 30-as években 5 fővel találkozunk, az 50-es években 6 fővel; ezt foglalkozásként végző szegényebb bérlakók. Ők mérik ki a város borát és a tehetős patriciusokét. A saját bort sajátkezüleg kimérő polgár nem szerepel a feljegyzésekben, illetve mint szőlőbirtokos kerül az adójegyzékbe. A felhordók nyilván vagyontalan szolgák közül kerülnek ki, nevük nem szerepel.

5. kép. Sopron. 14. sz.-i háztípus borospincével, a 15. sz.-ban bővítve. (Egyed E. rajza)
 Abb. 5. Sopron. Haustyp aus dem 14. Jh., mit Blockwerkkammer und Weinkeller, vergrößert im 15. Jh.

tartja az 1. típus gazdasági funkcióját (bortermelés), de most már számol egy másfajta tevékenységgel is: a kibővített utcai traktus műhelyként vagy boltként használható.²⁷ Erre mutat e földszinti helyiség kiképzése: a ház többi részétől viszonylag elkülönül, ajtaja nyílik az utcára és

a kapualjba is, ablakai kicsinyek. Legszebb példáinál kőbordás keresztboltozata van.

Magunk úgy véljük, hogy ez a fejlődés a városi kézművesség kialakulásával és erősödésével függ össze, a szőlőtermelés megmaradt, de már mind kevesebbek számára főfoglalkozás, viszont a kéz-

²⁷ Dávid F.

művesek majd fele, a kereskedők-patriciusok mindegyike szőlőbirtokos is. Az utóbbi háztípus így ideális megoldás a 14–15. sz.-ban, főleg az iparosok közép és gazdag rétege számára. Ugyanakkor lehetőséget ad a megnövekvő (részben emeleti) helyiségszám bérlakók tartására. Ha tudni akarjuk, kik ezek, úgy egy 1430 táján készített összeírás tájékoztat, az adózás szempontjából önálló, de nem háztulajdonos lakók felsorolása.²⁸ A belvárosban mintegy 74 ilyen volt, ezek közül 30 lakónál megállapítható, hogy kiskereskedő vagy iparos. Boltra, műhelyre ezeknek is szüksége volt, a bérlakás erre is alkalmas kellett hogy legyen. Mint ebből látható, a ház típusa csak arra ad felvilágosítást, hogy a tulajdonos ez esetben (az L-alakú típusnál) szőlőbirtokos; a műhelyben dolgozhat maga vagy a bérlő. — Ha a mai Templom utca (a középkori Mészárosok utcája) D-i szakaszát vesszük szemügyre, ahol e háztípus szintén uralkodó, úgy nyilvánvaló, hogy a 15. sz.-ban tulajdonosaik egy része mészáros, bár találunk itt más ipart űzőt (pl. bognár) és gazdag kereskedőt is. Majdnem valamennyi mészárosnak volt szőlője. E tájon lakik pl. Mihály mészáros átlagméretű házzal, van hat szőlője. 1457-ben ő lehetett a céhmester, 1 vagyontalan bérlakója volt.²⁹ 1431–33-ban errefelé (talán a Templom u. 18-ban) lakott Kresndorffer, gazdagabb polgár (foglalkozása?), saját és más borát is itt tárolja, ebben az évben például a mészároscéh borát; bérlakója is volt.³⁰ De ugyanígy a legtöbb tehetősebb, vagy kimondottan gazdag kézművesnek (és egyben szőlőtulajdonosnak) is megfelelt ez a háztípus a 14–15. sz.-ban: valószínűleg a Templom u. 12. tulajdonosa Péter bognár (1433-ban, 1435-ben 9, illetve 5,5 akó tizedet fizet) 1437-ben 7 arany adójával a „kút melletti Mihály” patricius háza után következik.³¹ Gazdag polgár, szőlőjén kívül szántója (és az ehhez szükséges külvárosi majorja) van, 1437–42 között két bérlőt is tart házában.

Az ülfülkék kérdése

A házi borkimérés helyéül Dávid F. az utcáról nyíló présházhelyiséget jelöli meg.³² Ez a megoldás azonban szerintünk csak a kezdeti időkben lehetett így. Amikor a 14–15. sz.-ban már a

teljes utcai frontot beépítették (vagy az oromfalas házat kibővítették), a kicsibeni borkimérés helyéül a fedett kapualj kínálkozott. Szerintünk is ezzel függ össze az ülfülkék építésének felgyorsulása, gyakorivá válása majd minden házban. Kivitele, a fülkék száma természetesen a polgár vagyoni helyzetével is összefüggött. Ezért találjuk az esetek zömében a soproni ülfülkét az L-alakú háztípusnál, mint az ilyen házat építő, vagy illet vásárló kézműves-szőlőbirtokos (vagy a csupán szőlőbirtokos, de iparos bérlőt is tartó) polgár sokféle igényét kielégítő megoldását. Úgy hisszük, azok a más típusú házak — melyekre az ülfülke sem jellemző — egy egészen másfajta életmódnak feleltek meg. (E kérdéstről lásd a budai háztípusok kapcsán.) — A kicsinybani borkiméréssel is foglalkozó polgár számára az ülfülkék mindennapos szerepet: a poharazásra betérő vendégek üldögélésének helyet, ugyanakkor a tulajdonosnak bizonyos mértékű, gazdagságát is kifejező reprezentációt is jelentettek. — Nem minden szőlőbirtokos építtetett házában ülfülkét: a gazdag patricius „Mihály a kútnál” (Templom u. 14.) megelégedett elődje oromfalas házával és présházpincéjével; itt ekkor nem épül még zárt kapualj. Nem tudjuk, mi lehetett az oka az ilyen egyszerű (a reprezentációt kerülő) életmódnak.³³

*

Tudatában vagyunk, fejtegetéseink módszertanilag hibásak, hisz abból kéne kiindulni, hogy az egyes ülfülkék mikor épültek és *akkor* ki volt a tulajdonos. De ehhez ma még a legtöbb esetben hiányzanak a feldolgozások, a háztulajdonosok sorának azonosítása,³⁴ de az építkezések keltezése is bizonytalan. Talán később az ilyen azonosítás fog pontosabb kelteztést is adni. Most meg kell elégednünk annyival, hogy a fentebb említett Mihály mészáros, Kresndorffer és Péter bognár ülfülkés kapualjú házakban lakott (bár lehet, hogy azt még elődje építette). Az előző fejezetben említett patriciusházak egy része már nincs meg, illetve túlságosan átépítették, de pl. a Templom u. 2. patriciusházának ülfülkéi már előkerültek. — A Fő tér 7–8. sz. házak ülfülkéi bizonyítják, a tér körül az ilyen házak lehettek jellemzőek. A Szt. György u. 3. ház ülfülkesora későbbi, mint

²⁸ *Házi*, II/6. 92–100.

²⁹ *Házi*, II/6. 240, végrendelete 1478-ban. 1457: II/4. 51.

³⁰ *Házi*, II/2. 356, 425; 1427: II/2. 364; 1433: II/3. 34. Valószínűleg mészáros (bár Házi mutatója így nem tartalmazza), 1441-ben az itt idéző királynő számára nála vásárol a város 8 nyulat és a mészárosok között szerepel: II/3. 313.

³¹ Peter Wagner: 1433-ban 5 arany kölcsönt ad a városnak, többet mint Mihály szomszédja, *Házi*, II/3. 24. Bora i. m. 34, 54, 46; a belvárosi ház pincéjében. Adója i. m. 47, 78, 216. Külvárosi I. negyedbeli háza: i. m. 26. Házának azonosítását a lajstromokban előtte levő Mihály alapján végeztük. A Templom u. 12. kapualja mindkét oldalán sorakozó gazdag ülfülkesort 1400 körülnek

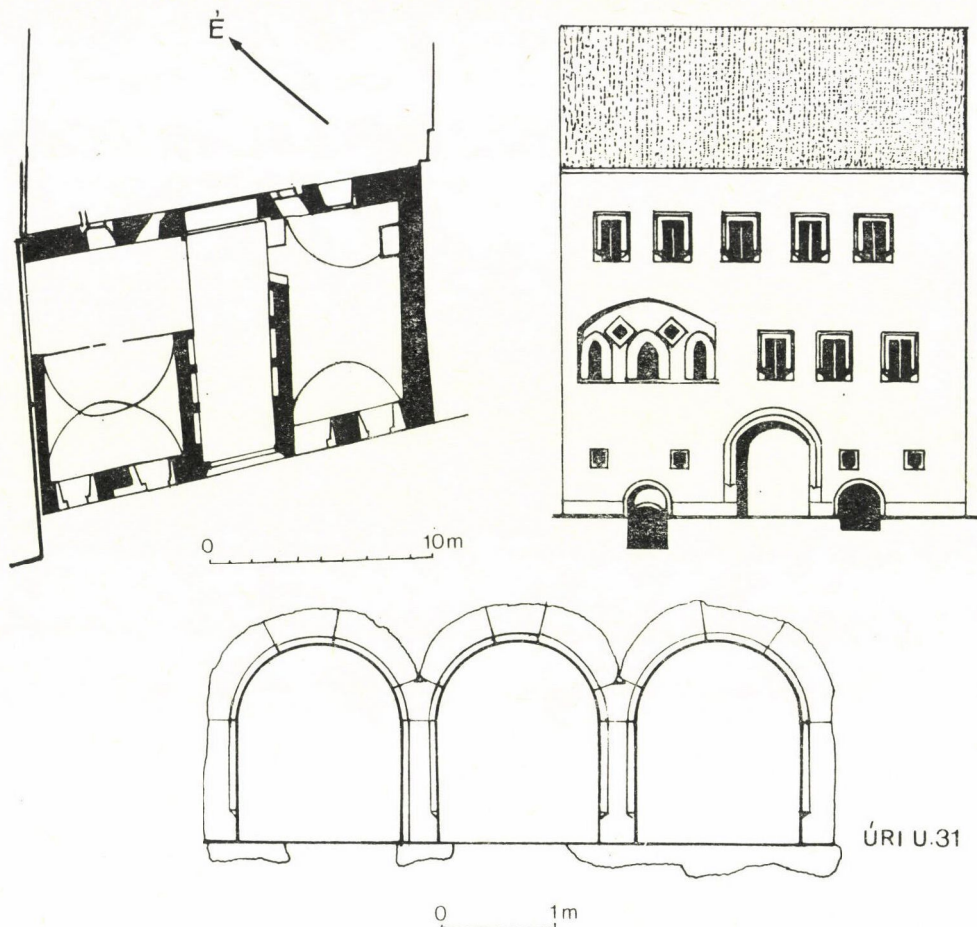
keltezik: *Dávid F.*, Magyar Műemlékvédelem 9 (1984) 513, e szerint talán elődje építi, ő folytatja használatát.

³² *Dávid*, 102.

³³ „Michl cum fonte” személyéről, házában azonosítása a Templom u. 14. első periódusú oromfalas házzal: *Holl* 1971, 28, 42. Az itt előkerült régészeti leletanyag is csak a 15. sz. végétől kezdve utal reprezentatív életvitelre. Mihály belvárosi házában csak veje lakik, szintén szőlő és szántóföld tulajdonos, nem tartanak kézműves bérlakót. Mindez vidékies életvitelű gazdag birtokosra utal, aki nem hasonul polgár társaihoz.

³⁴ Csak a Fő tér 6 és Szt. György u. 3. sz. házak tulajdonosainak sorát ismerjük: *Mollay K.*, SSz 13 (1959) 121-skk.; SSz 18 (1964) 1-skk. Buda esetében nincs is remény a középkori tulajdonosok teljes sorának felderítésére.

6. kép. Buda. Lakókamrás, pincés háztípus, 15. sz.-ban bővítve
Abb. 6. Buda. Haustyp mit Blockwerkkammer und Keller; vergrößert im 15. Jh.

említett adataink, de úgy véljük, a század elején, amikor a házak építészeti átalakítása még nem történt meg, az itteni három ház (1–3. sz.) ugyancsak az első két háztípust képviselte.

Középkori háztípusok Budán

Buda esetében a kép sokrétűbb: számos háztípust és ezek változatait találjuk. Egyik oka a városi lakosság sokrétűsége lehetett, másrészt itt sokféle, különböző szélességű telek alakult ki, az eredetileg egységes mérték osztódásával, s ezek eltérő beépítésmódot követeltek. A kezdet itt is az oromfalas, a telek hosszában épülő³⁵ ház, alatta vagy az udvar végében külön pincével.

Már itt meg kell jegyeznünk, hogy ezek (a soproniakkal szemben) valódi, szint alá mélyített (sőt sokszor kétszintes!) pincék. Az ilyen házak közt azonban a soproni típus kivételes (Úri u. 31.), bár ennek bővítése-fejlődése is a soproni megoldáshoz hasonló. Itt is egy emeletes hosszanti házat bővítenek később egy jobb oldali szárnyal, s a toldás után kialakult kapualj két oldalán 3–3 félköríves ülőfülkét helyeztek el.³⁶ Más megoldása van már itt is a pincének: lemélyített és a ház előtt kezdődő lépcsősor vezetett ajtajához (6. kép).

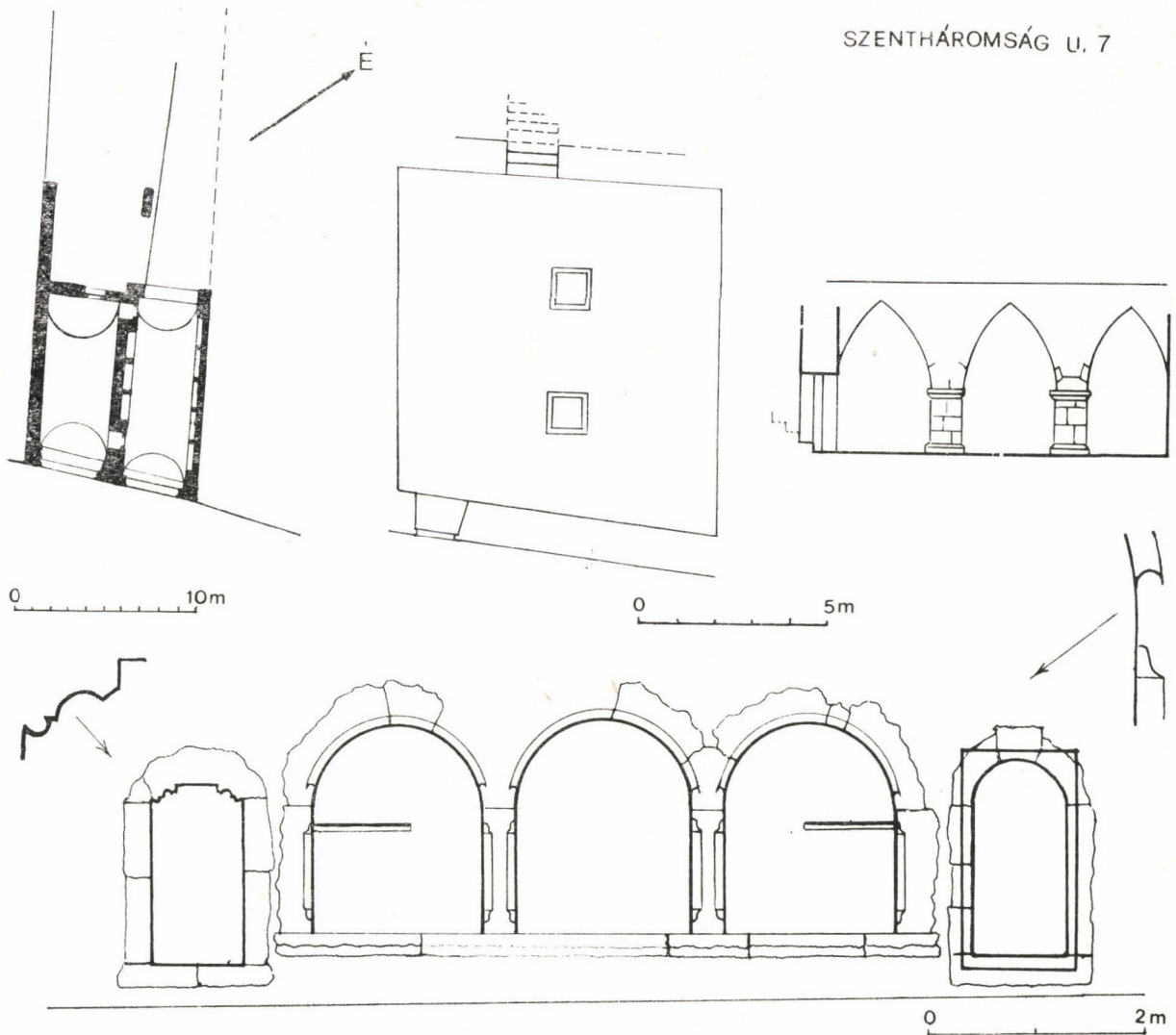
Az emléktanyag zömét azonban a kezdettől kapualjjal épített és a telek teljes szélességét elfoglaló házak jelentik. A keskeny telek (9–10 m) esetében csak egy redukált típus jöhet létre:

³⁵ Gerevich L., Budapest története I. (Bp. 1973) 389–398. Az egyes emlékek középkori részleteiről: Ua, Gótikus házak Budán. BpR 15 (1950) 123–236. Régészeti fel-tárt hosszanti elhelyezésű épület: H. Gyürky K., Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. (Bp. 1981) Beil. III: a kolostorhoz kapcsolt É-i épület mint 14. sz. eleji bővítés. Alaprajzi maradványok a 13–14. sz.-ból: Zolnay L., BpR. 26 (1984) 215.

³⁶ Czeglény I., A budavári Uri utca 31. sz. gótikus palota tudományos vizsgálata... BpR 19 (1959) 373–402. — A részletes kutatás ellenére sem tudjuk osztani azt a véleményt, hogy a homlokzat kapcsolt ablaksora az 1500

körül átépítés során keletkezett. Ha a kétemeletes homlokzat kőkeretes ablakai 1400 utániak, úgy ezt megelőzően már állnia kellett a baloldali első háznak. A pincés szint kutatása alapján a szerző is feltételezett egy kisebb, 14. sz.-i épületet (6. kép), oldalkapu tengellyel. E háznak is megvolt az utcai pincés szintlejárata, kőkeretes ajtóval, az átépítéskor ez elé egy második ajtókeretet helyeztek. Feltárták a járda alatt a sziklába vájt hordólegurító lejárati maradványát is. I. m. 378. — Ez időben a soproni kapcsolt ablakos emeleti „kamrák” még ismeretlenek voltak.

7. kép. Buda. Féltelek-méretű, keskeny homlokzatú ház, kapualjában ülőfülkékkel, borospincével.
13. sz. vége

Abb. 7. Buda. Haus auf einem Halbgrundstück mit schmaler Fassade, in der Toreinfahrt mit Sitznischen und Weinkeller. Ende des 13. Jh.

1 traktus + oldalt elhelyezett kapualj. A felett kapualj itt már lehetőséget nyújt az emeleten több helyiség elhelyezésére. Általában ezeknél a kapualjat már ülőfülkék kialakítására is felhasználják, mégpedig kezdettől mindkét oldalán. Ez esetben jellemző, hogy a szomszéd ház felé álló falon csak ülőfülkék vannak, míg szemben a fülkék mellett ajtó nyílik az utca felé eső helyiségbe. E típus a 13. sz. végén (Szentháromság u. 7. Ny-i

oldala: 7. kép) és a 14. sz.-ban is kimutatható (Szentháromság u. 5. K-i fele). A 7. számú ház régebbi része szempontunkból azért is fontos, mert itt a kutatás kimutatta az alatta húzódó, két középpilléres középkori pincét, É-i falában az egykori középkori lejárattal (tehát a hátsó rész felől), s a pince a teljes szélességet elfoglalja (a kapualj alatt is). Az udvar irányában a ház bővítése már egy következő középkori periódus.³⁷

³⁷ F. Tóth R., BpR 19 (1959) 316–318. Lócsy E., uo. 308–316. Itt a Szentháromság u. 7. első periódusát a 14. sz.-ra teszik; Gerevich 1973, 396, ülőfülkéi alapján a legkorábbi építkezések közé helyezi. — Az ülőfülkék és kőfaragójegyeik felmérése: Horler F. Középkori kőfaragó-és elhelyezőjelek a budavári lakónegyed épületein. BpR

16 (1955) 375, 379. Szerintünk a kőfaragójegyek formái is a korai keltezés mellett szólnak, de ugyanígy a két ajtó is hasábalakú, profil nélküli keretével. — A háztípus ülőfülkesor nélküli variációja: Gerevich, 1973, 234. kép: Országház u. 9.

A következő háztípust az előbbinél szélesebb 3/4 méretű telken találjuk (11,5–14 m). Ekkor a kapualj egyik oldalán átlagos méretű helyiség, a másikon viszont csak egy keskeny töltheti ki a helyet. Jellemzőik ezeknek a háznak, hogy az utcai traktus földszinti helyiségei *műhely* vagy műhellyel kapcsolt elárúsító szerepet tölthetnek be: erre mutat, hogy az utcára nyíló kis ajtajuk, kisméretű bevilágító-ablakaik voltak.³⁸ A helyiségek általában boltozottak. Kapualjukban nincs ülőfülke! (8. kép). — Talán nem véletlen, hogy több példájuk található az Országház utcában: ez a rész a középkori Olasz utca, ahol a házak jó része feudális vagy egyházi tulajdonban állt, de a földszinteket csupa műhely és bolt foglalta el; az állandó bérlők foglalkozásának feleltek meg.³⁹ Ha a rangos tulajdonos maga is itt lakott (esetleg csak az év egy részében), az emelet és az itt kialakított utcai nagyterem az utcai front teljes hosszában megfelelt igényeinek.

Ötödik háztípusunk az egész telken (18–19 m körül) épült, így a gazdag polgár (vagy főúr) anyagi lehetőségeit és életmódját tükrözi. A kapualj a középső tengelyben húzódik, jobbra-balra nagyobb földszinti helyiségek állanak. Több esetben a kutatás felderítette, hogy ilyeneknél is találkozunk bolthelyiséggel (pl. félköríves nyílások a földszinten). Már a 13. sz. végétől kimutatható, amint az Uri u. 34. sz. ház középkori elődje bizonyítja.⁴⁰ Ennek kapualjában hármass ülőfülkesor + félköríves ajtó található az első periódusban,

majd egy bővítés során a 14. sz.-ban a ház hátrafelé bővül és a meghosszabbított kapualjban más típusú ülőfülkesorral folytatják az előzőt. Ilyenfajta bővítés, illetve több különböző korú ülőfülkesor használata több háznál is megtalálható. Úgy hisszük, ezeknél már valóban a *reprezentációs jelleg* volt a fontos, nem csak a fülkék gyakorlati haszna.⁴¹ Ezek az igazi városi paloták — e formájukban a 14–15. sz.-i fejlődés eredményei. Az emeleti nagyterem + több kamra a gazdag polgár vagy nemes úr lakhelye. — Egy további típus, illetve az 5. változata (?) a palota + kereskedőcsarnok ötvözése, midőn az előző ház udvari bővítése nem csak alárendelt gazdasági épületekből (pl. istálló) áll, hanem pilléres ívekkel áttört áru-csarnok épült. Valószínűleg a nagykereskedők házaik.⁴²

A felsoroltakkal szemben egészen más jellegű fejlődés eredményei az igazi *boltházak*, melyeknél egyetlen szerep: az elárúsítás szabta meg felépítésüket. Ezek aránylag zárt helyen, a Tárnok u. — Uri u. közti tömbben maradtak meg egymás mellett sorakozva. Földszintükre jellemző a félköríves vagy szegmentíves ablakok használata: jellegzetes boltablakok, amelyek árusítást is szolgáltak. Nincsen kocsibehajtós széles kapualjuk, *sem ülőfülkék!* Gyakoriak az egész kisméretű, utcára nyíló ajtók és a kisméretű bevilágító ablakok; mindkettő a jól zárható, vagyonvédelemre alkalmas forma.⁴³ Úgy tűnik, csak a 14. sz. végétől kezdve épülnek ezek, korábban még fa árusító

³⁸ Gerevich 1973, 233. kép. Gerevich, BpR 15, 137, 190, 195–196: udvari szárnya egy következő középkori periódusban épült. (Országház u. 18.)

³⁹ Pataki 263. — A közepesméretű házak tulajdonosai sok esetben nem lakták budai házuikat, hanem bérbe, vagy örökbérletbe adták. Máskor épp a leggazdagabbak esetében *több budai házuk* is volt, ez is vagyonbefektetés és jövedelemszerzés. (Pl. Kanizsai Miklós tárnokmester 1392-ben 3 budai házat adományozza el. Pataki, i. m. 245, 283.) Az ilyen házban lakó bérlakók, még ha volt is kisebb szőlőjük (és így pincére is szükség volt) nem rendelkeztek kimerési joggal, mert nem teljesjogú polgárok. — Véleményünk szerint e háztípuson belül a változatokat az emelet vizsgálata adhatja meg: rendelkezik-e utcai nagyteremmel? Ez a kérdés még a következő — nagyméretű — háztípus esetében is döntő lehet (pl. a Fortuna u. 10, átépített formájában a 15. sz.-ban nem rendelkezik emeleti nagyteremmel; 1 nagyobb és 2 kisebb helyiség sorakozik az utca felől).

A kézművesház — kereskedőház meghatározhatóságának fontosságát bizonyítja, hogy az építészettörténetben a „kézművesház” mint háztípus, nem szerepel, a német polgárházkutatás szerint ugyanis jellege a „kereskedőházzal” egybeeső (mert általában a műhely sem igényelt lényegesen más beosztást). Az iparosok nagymértékű vagyoni rétegzettségére a lakóház beosztását, nagyságát ugyancsak befolyásolhatta.

⁴⁰ Gerevich 1973, 396. — Kutatásáról: H. Gyürky K., BpR 19 (1959) 336–338. — Fel kell itt hívnunk a figyelmet arra az eddig nem hangsúlyozott tényre, hogy a késő-középkori egészszelkes nagy házak egy része nem sorolható ebbe a típusba, bár első látásra hasonló. A Fortuna u. 10. sz. ház elemzése mutatja ezt: utolsó középkori alakjában

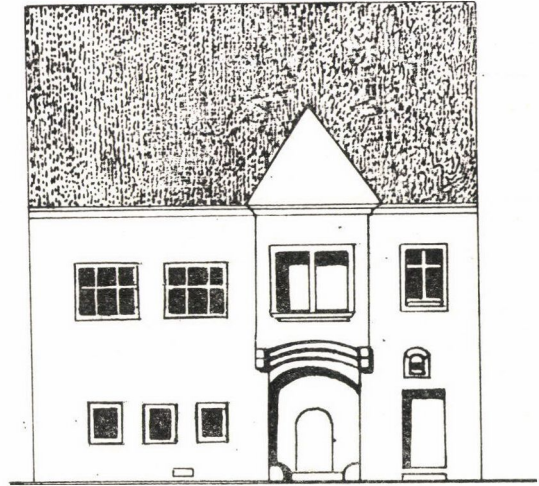
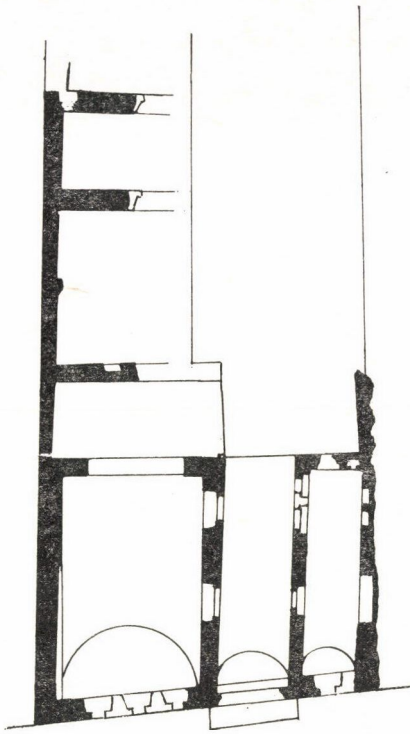
ugyan kapualjas, két oldalt széles, illetve keskeny traktussal; de nincs ülőfülkéje és emeleten sem volt „palatium”! Földszintje baloldali bolthelyiség volt, kis ajtóval. Nyilván az egész házat szerényebb vagyoni helyzetű bérlakók lakták. Ezt a házat azonban két korábbi különálló oromzatos ház helyén építették meg: baloldali udvari szárnya alatt keskeny 13. sz.-i pince (két szintes), és kút található, a jobboldali alatt már az utcavonalnál kezdődő hosszabb (18 m) pince. Ezek helyzete árulja el a korábbi beépítést. A pincék: Horler M., Budapest műemlékei. I. 336. A késő-középkori ház: Gerevich L., BpR 15. 188–190. — A későbbi összeépítés, telekegyesítés bizonyítéka szerintem az emelet jobboldali részének konzolsora: itt egyenesítették ki a homlokzatot. (A közölt alaprajzokon ez azért nem tűnik ki, mert a helyreállítás előtt készültek, a földszint hátraugrását elfedő újkori fallal!)

⁴¹ A tulajdonosok ismerete nélkül ma már nehéz megállapítani: szőlőbirtokos gazdag polgár, vagy elsősorban reprezentációra törekvő feudális, illetve egyházi főúr lakik bennük. Utóbbiak esetében a kicsinybeni borkimérés nem valószínű. — A 14. sz.-i átépítések, bővítések emlékeiről, ülőfülkékről: Gerevich, 1973. II. k. 260–262.

⁴² Árkádos udvari házak: Országház u. 2. (15. sz. eleje) Gerevich, BpR 15. 182–184; 2, 30–31. kép. — Uri u. 28. Gerő Gy. BpR 20 (1963) 518. (kisebb méretben) — Uri u. 38. (14. sz. e. fele) Lócsy E., BpR 22 (1971) 216–217.

⁴³ Félköríves nagy nyílások az utcai homlokzaton: Gerevich, BpR 15. 186. — Üzletnyílások házak: Borsos, i. m. 19. Kutatásokról: Uri u. 17. F. Tóth R., BpR 19 (1959) 326. — Uri u. 13. Czagány I., BpR 22 (1971) 329–350. — Tárnok u. 14. Czagány I., BpR 23 (1973) 229–244. (Homlokzat rekonstrukció 2 boltal!)

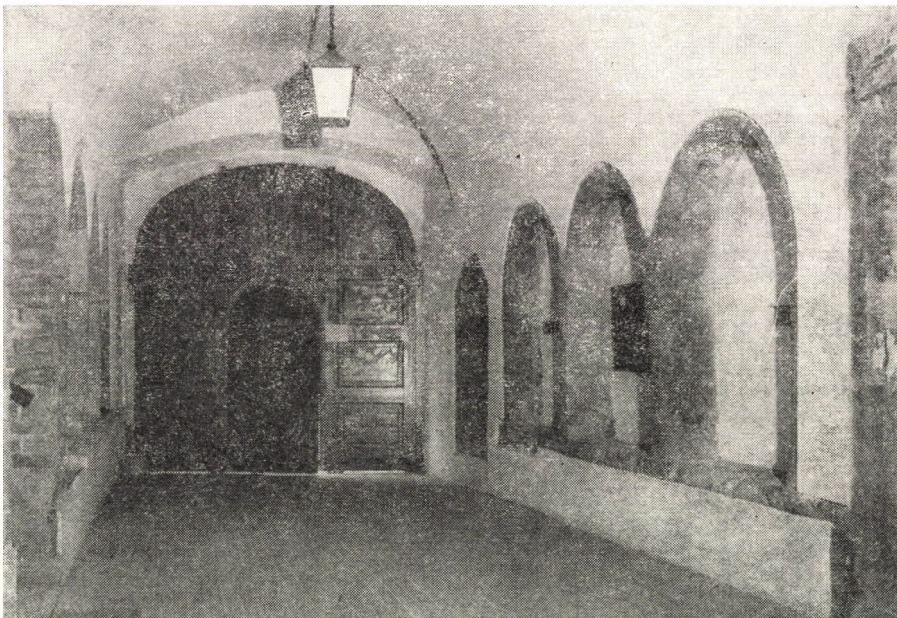

0 10m

0 10m

8. kép. Buda. Műhely-boltház; hátrafelé bővítve a 15. sz. m. felében

Abb. 8. Buda. Haus mit Werkstatt-Laden, in der zweiten Hälfte des 15. Jh. nach hinten vergrößert

9. kép. Ülőfülkék. Buda, Szentháromság u. 7. 13. sz. vége. (Az ülőfülkék formailag nem fényűző, egyszerű megoldása, de a teljes kapualj kihasználása)

Abb. 9. Sitznischen. Buda, Dreifaltigkeitsgasse 7. Ende des 13. Jh. (Der Form nach keine luxuriöse, sondern einfache Lösung der Sitznischen, jedoch volle Ausnutzung der Toreinfahrt)

bódék lehettek a városnak ezen helyén, a széles piac-utca belső oldalán. (Középkori Fűszeresek sora, Boltosok utcája.⁴⁴)

*

Témánk, a háznál történő kicsinybeni borkimérés szempontjából mint láthattuk, Budán jóval több háztípus jöhet számításba. A 4. típus (3/4 telek) és az igazi boltházak kivételével minden más megoldás esetében fellépnek az ülfülkés kapualjak, már a 13. sz. végétől, tömegesen a 14–15. sz.-ban. A sokrétűség a főváros sokfajta lakójával és a telekméretek változatosságával függ össze, de ez a vagyoni állapottal és a foglalkozással is kapcsolódik. A soproni helyzettel szemben Budán kezdettől fogva sok volt a kisebb telek (ezek a soproni egységméretet: szélesség 15–16 m,⁴⁵ nem érték el); de a nagy házak, széles homlokzattal ugyancsak gyakoriak. A kezdeti oromzatos házak kivételével itt már korán megjelenik a fedett, ülfülkés számára is alkalmas kapualj. A soproni helyzettel ellentétben (a talajadottságok kihasználásával) Budán kezdettől megtalálható a sziklába vájt igazi pince, a bortárolás eszményi helye. Bár találunk ezek közt utcai lejárattal is, jórésük hátulról nyílt (az udvarból vagy egy hátsó földszinti helyiségből). Régészeti adatok szerint volt hátul az udvarban különálló pince is — ez falusi építkezés hatása lehet. — A budai pincék már magukban is arra utalnak, hogy a háznál történő borkimérés itt nem történt. Az utcai bejáratokkal rendelkező műhelyek, boltok ilyen felhasználása is kizárható. Így Budán már a 13. sz. végétől az ülfülkés kapualj ennek legcélszerűbb megoldása. A Szentháromság u. 7. sz. ház viszonylag egyszerű kivitelű, de sokfülkés sora (3 + 5) ebben az akkor kis házban közepes vagyoni helyzetű szőlőbirtokos polgárra vall — talán nem csak saját borát mérte ki ebben a központi fekvésű házban.⁴⁶

*

⁴⁴ 1475: „in platea Apothecariorum”. A Ny-i oldalra azért is kevés az adat, mert itt hosszú időn keresztül csak bódék és árupadok álltak, nem végleges kőházak. *Pataki*, i. m. 249, 285. A K-i oldalon fűszeres, borbély, könyvkereskedő is lakik.

⁴⁵ A soproni méretegységet a Templom u. 14. sz. középkori telekszélessége (15. sz. elején ház + mellette udvar!) alapján és más középkori homlokzatszélességek szerint számítottuk: *Holl*, 1971. 28. — Ez az 1379. évi összeírás ház, ill. háztelek egysége („I haus” = 1/10 kötl); a belvárosban ekkor a házak majdnem fele ilyen telken áll — függetlenül attól, hogy beépítése kitölti-e az utcai frontot! Az adóalap tehát a belvárosi teleknagyság. A 15. sz.-ban, amikor a bővítésekkel már kitöltik (de még nem mindenütt) a telekszélességet, ez már tényleg „1 ház” lenne, ekkor viszont már megváltoztatják az egységet a régi felére. Hogy most már egy 16 m széles ház csak 1/2 ház-ként szerepel, csak akkor ellentmondás, ha ezt nem telekegységnek értelmezzük. — A ház-háztelek soproni egységének magyarázatáról *Mollay* SSz (1959) 121; (1964) 1–6; ő azonban úgy véli, hogy az 1379-ben feljegyzett „II hauser” — két ház valójában egyetlen, de dupla nagyságú házat jelent. Szerintünk az ilyen tényleges építészeti egyesítés csak később következik be, ekkor azt jelenti, hogy két egymás melletti ház egy tulajdonosé. A műemléki kutatás szerint a példaként említett Szt. György u. 3. ekkor még láthatóan két ház, csak később építik egyggyé.

Valószínű, hogy az első városi ülfülkés megoldásokat néhány korai nemesi ház urai alkalmazták, átvéve a feudális várak kapualjának más funkciójú (őrség) megoldását. De ezeket nagyon gyorsan átvette a városi polgárság, felismerve használatának gyakorlati lehetőségét: a kicsinybeni borkimérésre ugyancsak alkalmas a széles kocsibehajtó. (A középkori sanyarú bérhelyzetet ismerve elképzelhetetlen, hogy szolgák, kocsisok stb. számára ilyen pihenőhely épüljön!) A feudális 13. sz.-i építészet elemeinek (mint a résablak, egykor lórés) átvétele és sajátos alkalmazása történt.

III. Középkori mesterségek topográfiája

A középkori város területén belül folyó életből a történettudományt, ill. a várostörténetet legfőképpen a lakosság rétegződése, vagyoni és kereseti helyzete érdekli, vagyis az ezzel szorosan összefüggő társadalmi kérdések változásai. Az egyes foglalkozásokkal kapcsolatban is inkább ezek gazdasági hatásai állnak előtérben. A topográfiai megoszlás szempontjából főleg arra kapunk feleletet, hogy hol tömörültek a patriciusok, gazdag kereskedők (a belvárosban, ott is leginkább a centrumban) és melyik az a szegényebb réteg, amely a külvárosokba szorul. A valószínű helyzet azonban sokkal összetettebb, bonyolultabb volt, mint ahogyan arra többször utaltunk.⁴⁷ A középkori régészet szempontjából is érdekes e témán belül az egyes kézműves foglalkozások elhelyezkedése. Hogy a középkori régészet ehhez nélkülözhetetlen támpontokat szolgáltat, az különösen a magyar városok szegényes írásos forrásanyaga miatt hangsúlyos feladat minden évszázadot tekintve.

A nyugati középkori városok esetében jól ismert, hogy az egyes foglalkozások és kézműves ágazatok külön-külön csoportokat képeztek; saját utcájuk vagy utcarésük volt, ami ezek elnevezésében is fennmaradt.⁴⁸ A középkorban külön

ságú házat jelent. Szerintünk az ilyen tényleges építészeti egyesítés csak később következik be, ekkor azt jelenti, hogy két egymás melletti ház egy tulajdonosé. A műemléki kutatás szerint a példaként említett Szt. György u. 3. ekkor még láthatóan két ház, csak később építik egyggyé.

⁴⁶ Fentebb nem említettük, hogy a város, illetve az egyes polgáron kívül különböző testületek is kimérték borukat: Pl. Sopronban a városi ispótály 1439-ben bort vásárolt, egy részét kiméreti pénzért. *Házi*, II/3. 110. Budán a Szt. Zsigmond prépostság vásárolt bort méretett ki (a polgárok tiltakozása ellenére) a város D-i részében álló kanonoki házakban, a Szt. Zsigmond utcában. *Kubinyi A.*, in: *Gerevich* 1973. II. k. 131. A város kiváltsága csak az idegen — máshol termesztett — bor kiméretését tiltja a saját házakban „in domibus ipsarum propinandí” 1519.

⁴⁷ *Holl I.*, *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*. (Bp. 1966) 11, 69.

⁴⁸ Nem soroljuk fel itt a leggyakoribb textiltfeldolgozó és élelmiszeripart (posztosok, szövők, mészárosok, pékek utcáit).

utcájú lehet pl. a kovácsoknak (Kassa), íjgyártóknak, ötvösöknek (Bécs), vargáknak (Lipce, Kiel), kádároknak („pinter”, Büttner: Görlitz). De magasfokú munkamegosztás eredményeként a késő-középkorban már utcanévadókat lehetnek a fejlett iparral rendelkező nagyobb városokban a páncél-vertkovácsok (Plattner: Görlitz), pajzskészítők (Schildmacher: Regensburg 13. sz.), sarkantyúgyártók (uo., Lipce, Brno, Olomouc), pengekovácsok (Rothenburg o. T.: 1407) és késkovácsok, lakatosok (Regensburg), rézkovácsok (Kessler: Regensburg: 1270–1344) és számos más mesterség is ide sorozható. Kisebb létszámú mesterség, pl. az ötvösök esetében bizonyítható az is, hogy nincs ugyan külön utcájuk, de műhelyeik és árusítóhelyük szorosan egymás mellett sorakoznak (Regensburg: 1297–1333; belváros közepén).⁴⁹ Ritkábban ugyan, de némelyik nagyvárosban egyetlen nagyobb házban összpontosul egy-egy mesterség és a házat erről nevezik el. Ilyen volt többek között Bécsben a vargák (Schuhhaus), kések (Messerhof 1421 előtt) háza, bár az ilyesfajta házak már inkább jellegzetes kereskedőházak (vászonkereskedők: Leinwathaus). Gyakori természetesen az az eset is, amikor egy-egy piactér körül összpontosul *több* mesterség is (ez esetben a névadás nem róluk történt), amint ez pl. Bécsben kimutatható: nyilván a piaci forgalom kihasználásaként.⁵⁰

A mesterek csoportosulását több ok idézte elő: egy-egy ágazat összetartozása, egymásra utaltsága, ugyanakkor a városi felügyeleti jog (ellenőrzés) érvényesítését segítette, ha a mesterség egy helyre telepszik (mások esetében, élelmiszerárusok, vidéki mesterek ellenőrzését a piaci felügyelet eleve biztosítja).

A csoportosulás viszonylag nagyobb számú mester működését feltételezte s az általánosan elterjedt erős iparágakon kívül a többivel ilyen formában csak az iparilag fejlett nagyobb városokban találkozunk — ott is a helyi viszonyoknak megfelelő mesterséggel (így pl. Halberstadt: bronzüstöntők — Gröper Strasse).

A fentebb említett mesterségek zömmel a középkori belvárosokban találhatók, hiszen mestereik maguk alkotják a polgárság jó részét. Általában nem tartoznak viszont ide a már említett kovácsok és a fazekasok, bár néha még a városfalon belül találjuk utcájukat, de már a legszélén (kovácsok: Halberstadt; fazekasok: Kolozs-

vár 1453, Jihlava). Néha csak a későbbi városbővítés miatt kerültek a már nagyobb területet befogó városfalon belülre (kovácsok: Kassa). Általában ezek már már kézművesekkel egyetemben jellegzetes *külvárosi iparágak* saját utcával (fazekasok: Bécs, Bártfa), tímárok, bognárok (Bodnár u.: Kassa 1517), kerékgyártók (Buda). Ezeket tevékenységük jellege tartja a falakon kívül (tűzveszély, állandó vízhasználat — patak — nagy helyigény a vászon- és posztókészítőknél). Sokszor maga a városi hatóság költözteti ki őket a területi gyarapodás során, hogy zavaró tevékenységüktől szabaduljon.⁵¹ Buda vízivárosi külvárosában is megtalálhatók az ilyen iparágak utcái: Kerékgyártó utca, Takácsok utcája, Csapó utca. Megtelepedtek itt utcaelnevezés nélkül kovácsok, takácsok, nyílgyártók, stb. is, akikről már 14. századi adatok is szólnak.⁵² Egyébként a külföldi városok külvárosában mesterség-utcanév kisebb számban található, mint a belvárosban; egyrészt a jelentősebb külvárosi utcáknak már korán másféle nevet adtak (templomok stb.), másrészt a kevésbé népes mesterség üzői esetleg szétszórtnan telepedtek meg.

Talán érthető, hogy az írásos forrásanyagra alapozott várostörténet elsősorban az itt bemutatott jelenségre hívta fel a figyelmet, s alig említi az ezzel ellentétes állapotokat. Pedig nagyon gyakori, hogy egy-egy mesterség tagjai — akár a belváros, akár a külvárosokat tekintjük — szétszórtnan, egymástól távol találhatók. Ennek bizonyítása is nehezebb, hiszen csak adójegyzékek vagy más városi iratok támpontjai alapján mutatható ki (és nem törvényszerűnek, hanem kivételesnek tűnik). A középkori régészet szempontjából azonban fontos ez a körülmény is, hiszen feladatunk a műhelyek lokalizálása. A középkori magyarországi városok esetében (kisebb ipari fejlettségük miatt) már eleve kevesebb mesterség-utcat találunk; nem annyira a mesterségek száma, mint inkább a kisebb létszám miatt. De ez magában mégsem elegendő magyarázat.

A középkori *Pozsonyban* a belvárosban Lakatos és Késes utcát találunk. Ha viszont a már ma is ismert kisszámú adatot áttekintjük, úgy feltűnik, hogy pl. a késesmesterek közül 1424-ben egy a Templom sikátorban lakik, 1467-ben és 1511-ben pedig egy-egy késest a Mihály utcában találunk,⁵³ tehát egészen máshol. Késői elnevezés a Varga utca (Schustergesslein: 1454), mivel csak 1390

⁴⁹ Ilyenkor a helymegjelölés: „ahol az ötvösök” utal erre.

⁵⁰ A felhasznált adatok zöme: *Heimpel, H.*, Das Gewerbe der Stadt Regensburg im Mittelalter. (Stuttgart 1926) 120–166. *Perger, R.*, In: Wien im Mittelalter. (Katalog, Wien 1975) 24–28. — A mesterség-utcák fajtajáról és helyéről jó tájékoztatást adhatnak a régi városi térképek is, de a neveket az írásos említésekkel összevetve ellenőrizni kell; lehet újkori névadás is. Az írásos adatok hiányzásakor a régészet tanúsága döntő lehet. — *Küas, H.*, Das alte Leipzig in archäologischer Sicht. 12–13, 218–225. Régészeti bizonyítékát adja, hogy a

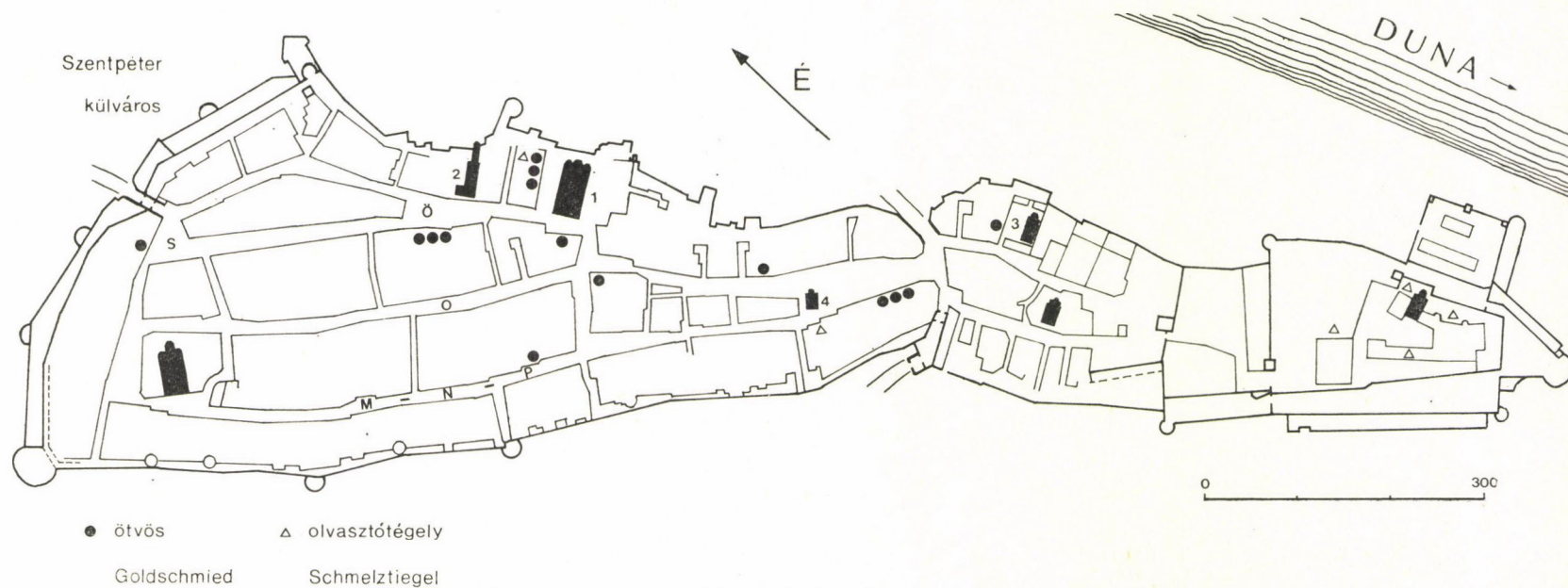
cserzővargák műhelyei már a 13. sz.-tól megtalálhatóak a 19. sz.-ban is meglévő külvárosi utcájukban.

⁵¹ Így pl. a kovácsokat és fazekasokat a belváros széléről: Rothenburg o. T.; uitt a kádárok számára 3 évig adómentes telket biztosítanak 1383-ban a külvárosban, a máshol lakókat pedig kiutasítják: *Schnurrer, L.*, Die Stadterweiterungen... In: *Maschke, E.*—*Sydow, J.*, Stadtweiterung und Vorstadt. (Stuttgart 1969) 76.

⁵² A város és külvárosainak helyrajza: *Kubinyi A.*, In: *Gerevich* 1973, II. k. 15–21.

⁵³ *Ortway*, i. m. II/4. k. 205.

10. kép. Buda. Ötvösműhelyek a 14–15. században (Ö: Ötvös utca, M–N–P: Mindszent–Nyíró–Posztómető u. O: Olasz u. S: Szombatpiac, 1: Boldogasszony tpl. 2: Szt. Miklós kolostor, 3: Szt. János kolostor, 4: Szt. György tpl.)

Abb. 10. Buda. Goldschmiedewerkstätten im 14–15. Jh. (Ö: platea Aurifabrorum, M–N–P: platea Omnium Sanctorum, sive Pozthomethew weza — platea Nyrew weza: Tuchschneider Gasse, O: platea Italicorum, S: forum Sabbati, 1. Kirche Unserer Lieben Frau, 2: St. Nikolaus-Kloster, 3: St. Johannes-Kloster, 4: St. Georgen-Kirche)

után nyitották meg. De 1422–39 között két cipésmester lakik egymás mellett a Hosszú utca és a Ventur utca sarkán, kedvező forgalmú helyen; egy másik pedig 1415–35 között jóval távolabb a Ventur utcában.⁵⁴ Arra is gondolhatnánk, hogy az ilyen példák csak viszonylag későn fordulnak elő, amikor a városi lakosság állandó változása, a háztulajdon vagy bérlet folytonos cserélődése szétzilálja az eredeti képet. Az esetek egy része ilyen fejlődés eredménye lehet. De Pozsony külvárosában, ahol jelentős számú kézműves élt, az 1379. évi adókönyv szerint *négy különböző* utcában találhatók a kovácsok.⁵⁵ A nyergesek 1379–1446 között a belvárosban és a külvárosban egyaránt fellelhetők. A 15. sz. elején kimutatható 8 fazekas közül 1439-ben három a külváros három különböző utcájában háztulajdonos.⁵⁶

A középkori *Buda* esetében a forrásanyag szórványossága miatt az adatok igencsak hézagossak, de topográfiailag rendezett közzétételük⁵⁷ miatt mégis alkalmasak valamilyen kiértékelésre. Csekély kivételtől eltekintve az itteni utcanevek más jellegű névadást (Olasz u., templomok) mutatnak, csak a Posztómető-Nyíró utca, illetve utcaszakasz utal egykor zártabban települő mesterségre és kapcsolódó kereskedelemre. Ezen kívül egy kiemelt jellegű kézművesség szerepel: 1460–1505 között folyamatosan jelölik az Ötvösök utcáját (*platea Aurifabrurum*). Ez tulajdonképpen egy utcarész csupán, szemben a domonkosok kolostorával a Ny-i oldal néhány háza. 1489–1505 között itt névszerint öt mester szerepel. Egyéb helyhez köthető adatok szerint viszont a 14–15. sz.-ban még további nyolc helyen találkozzunk ötvös mesterekkel; három dolgozik a Boldogasszony templom É-i oldalán a 15. század elején, egy-egy további a plébániatemplommal szemben (már 1388 előtt), a mai Tárnok u. közepén és a városháza mellett (ez öröklődő műhely 1410–1491); Péter ezüstművesnek háza volt 1425-ig a Mindszent utcában; 1378-ban egy mester házát a Szombat-hely téren említik; a legkorábbi adat pedig 1344-ből a Szt. János (ferences) templom melletti Lőrinc mester aranypénzverőről („*examinatoris auri*”) szól. Gócpont lehetett egy ideig a középkori Szt. György tér Ny-i oldala: 1454–1502 között három mester lakott itt szorosan egymás mel-

lett.⁵⁸ Talán e műhelyek környékbeli elődjéhez tartozott a Dísz tér 10. kútjában talált három 14. századi ötvöstégely; a plébániatemplom É-i oldalán feltárt házból a nagyobb olvasztótégelyek sorozata pedig az ottani műhelyek 14–15. sz.-i fémfeldolgozó elődjét bizonyítja⁵⁹ (10. kép).

Az adatok kétirányú bizonyítékot szolgáltatnak. Egyrészt azt az ismert tényt, hogy a budai ötvösök létszámukkal is kiemelkedő mesterséget képeztek, amely jóval meghaladta egy átlagos középkori város ilyen foglalkozását;⁶⁰ ennek megfelelően utcanévadó is voltak. Másrészt viszont feltűnő, hogy a város kilenc különböző pontján találkozzunk aranyművessel, s ezek között legalább három esetben több műhely összpontosult. De nem lehet szó fejlődési tendenciáról, mivel már a 14. században is négy különböző hely bizonyítható (ezt még a magyar és német polgárság ellentéte sem magyarázza).

Ha jobban meg akarjuk érteni az ilyen budai műhelyboltházak sorsát, úgy olyanokat kell vizsgálnunk, ahol egymást követően ismertek az adatok. Erre alkalmasak az előbbieik közül a Szt. György utcai említett házak. Az 1454-ig Váci Miklós ötvös tulajdonában álló házba 1457-ben már íggyártó, 1479–87 között késgyártó, majd szabó került. Az eredeti műhely, műhelyek használatának változása 40 év alatt többször eladás, majd öröklés, azután újabb eladás következménye. Az É-felé szomszédos ház sorsa is hasonló: 1454-ben sarkantyúgyártó, 1464-ben késgyártó és kannaöntő lakik, utóbbi műhelyét ismét kannaöntő veszi át (1487), de 1504-ben már nyerges, 1525-ben pedig pénzverőmester található. Ilyen változások történnek a következő házban is (ahol 1481-ben ötvös is dolgozott).⁶¹ Az eredeti műhely tehát általában nem marad több generáción keresztül azonos mesterség színhelye. Nem csak arról van szó, hogy a máshonnan betelepülő mesterek (1427: Osterreicher János, 1454: Váci Miklós ötvös) mindegyike nem tudott egymás közelében házat vásárolni egy számbelileg esetleg gyarapodó iparág esetében, de a műhely sem öröklődik folyamatosan azonos mesterségen belül. Ez már a hazai fejlődés korlátjaira, a mesterek egy-egy részének anyagi bizonytalanságára mutat. Nem hosszú életű pl. az említett házakban található két késgyártó

⁵⁴ Jankovič, V., Ulice a námestia historického jadra Bratislavy. Zborník SNM — Historia 12 (1972) 187–236. Jankovič, V., Zásady a postup rekonštrukcie miestopisu historického jadra Bratislavy v stredoveku. (A városi helyrajz és az adójegyzékek sorrendjének egyeztetése; ezek alapján a város területén adott a házszertint tulajdonos-azonosítás lehetősége. Ebből csak néhány példát közöl, ezeket használtuk.)

⁵⁵ Ortway, i. m. 213.

⁵⁶ Uo. 188–189.

⁵⁷ Az utcanevek azonosítása és az itt lakók viszonylagos sorrendje: Pataki.

⁵⁸ Pataki, 242–243, 252, 265, 270, 297. Róbert ötvös 1481–1502 között: Gerevich, 1973. II. k. 321–323. Az Ötvös utcában Pataki három, Gerevich még további két mestert nevez meg.

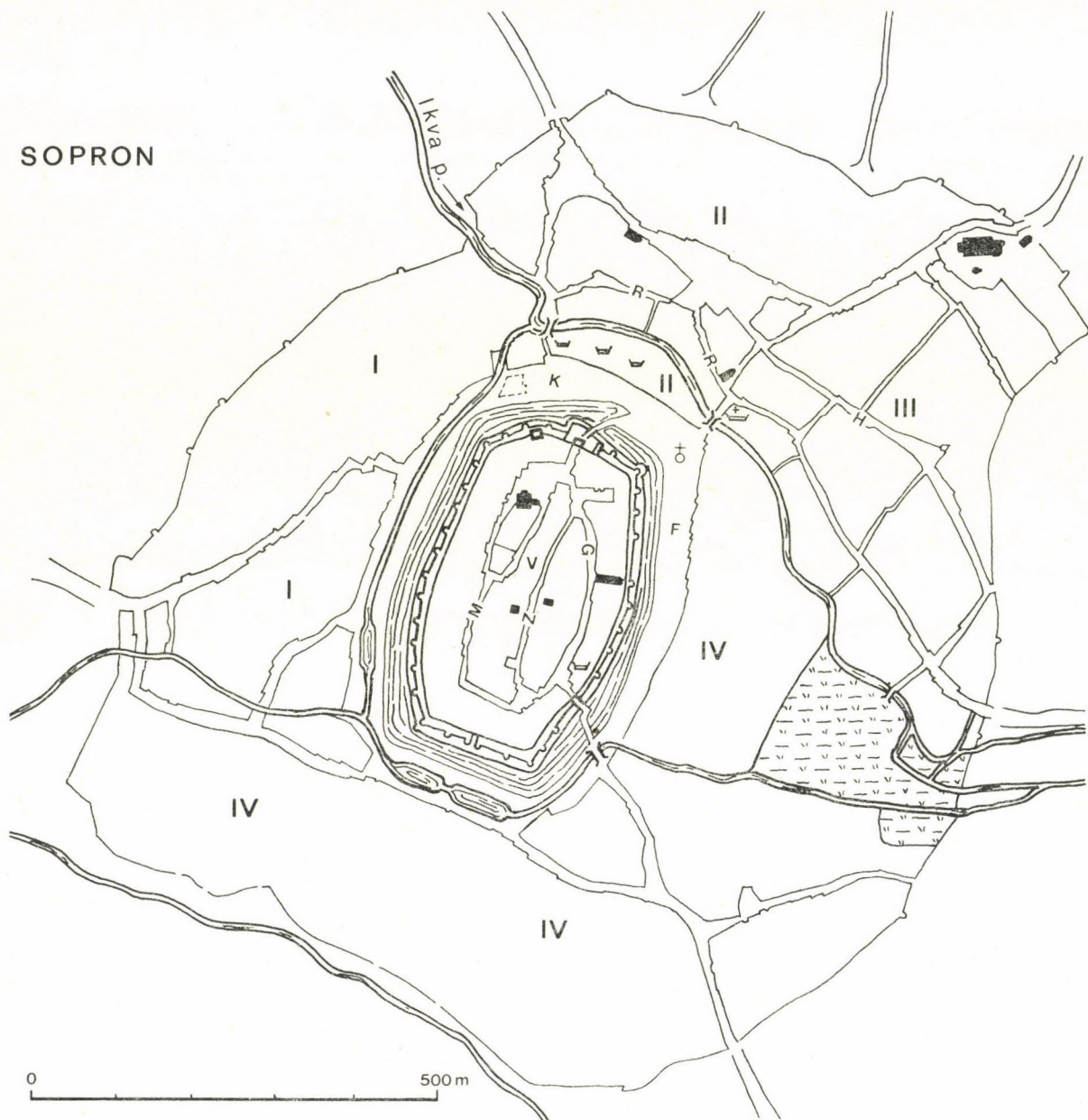
⁵⁹ Holl, Mittelalterliche Funde... 26, Abb. 38. H. Gyürky K., Forschungen auf dem Gebiete des mittelalterlichen Buda... ActaAH 34 (1982) Abb. 18. (Itt nemcsak nagyméretű téglák kerültek elő, de két apró — M.: 7,5 cm — téglát is.) — Mindezen kívül a királyi palotában is volt a 14–15. sz.-ban ötvös műhely: Holl I., ArchÉrt 113 (1988) 188.

⁶⁰ A fejlett ipari munkamegosztást mutató morvaországi Jihlava esetében 1425–42 között 1, maximum 2 ötvös dolgozott (az összes fémműves száma 45–20 között ingadozik). Hoffmann, F., Jihlava v husitské revoluci. (Havlíckí Brod 1961) 192. Ezzel szemben Regensburgban már a 12. sz.-ban 11 fő aranyműves.

⁶¹ Pataki, 281, 3. kép táblázata: a Dísz tér 15–14–13 tájéka.

SOPRON

11. kép. Sopron. Belváros és a külváros negyedei a 15. sz.-ban. (M: Mészárosok utcája, G: Szt. György u., Z: Zsidó u., F: Fapiac, K: Kovács u., R: Rózsa u., H: Halász u., V: Városháza 1422–1459 között)

Abb. 11. Sopron. Innenstadt und Viertel der Vorstadt im 15. Jh. (M: Fleishakergasse, G: S. Jorgengasse, Z: Judengasse, K: Smidgasse, F: Holzmarkt, R: Rosengasse, H: Fischergasse, V: Rathaus 1422–1459)

műhely sem: pedig az ilyenek is a jól szervezett, jövedelmező és széles piaccal rendelkező, vezető ágai a fémművességnek.

Az azonos iparág szétszórtsága más késő-középkori magyarországi városokban is megtalálható. *Kolozsvár* magyar polgárságának összeírása⁶² szerint 1453-ban a Király utcában vegyesen lakik szűcs, asztalos, tegezgyártó, szabó, szekeres, szíjgyártó, varga, nyílkészítő egy jellegzetesen kézműves-kereskedő utcában. A vele párhuzamos Farkas utcában kevesebb iparágat találunk — és

néhol egymás mellett két-három azonos mesterség fordul elő —, de ez sem igazi koncentráció, hiszen ugyanilyenből más utcákban is laknak. A 14 felsorolt magyar kovácsból 6 a Belvárosban, 8 a külvárosokban található, de különböző utcákban; legfeljebb két műhely áll szomszédságban. Pedig a kolozsvári kézművesek jól szervezettek, a városfal tornyainak védelme céhek szerint szétszított.

Távoli párhuzamként megemlítjük Brno (Morvao.) helyzetét: a középkori városban három különböző kerületben említene a középkorban fazekast,

⁶² Szabó K., A kolozsvári magyar polgárság összeírása.

Tört. Tár (1882) 525–541.

de a külvárosban is laktak.⁶³ A Belvárosban volt utcájuk is!

Lübeck gazdag háztörténeti forrásanyagának újkéntékelése azt bizonyítja, hogy a polgárság, főleg a kézművesek nagy része nem tudta házáat tartósan megtartani. Egy-egy házsorban 10 év alatt 15–40–70%-ban kerültek a házak más tulajdonba. Egyes mesterségek azonban (bár más-más mester által úgyve) néhol hosszabb ideig ugyanabban a házban találhatók: pd. pék, timár (néha 120 évig), sok mesterségnél pedig két-három szomszédos műhely található egyidőben — bár a többiek máshol dolgoznak, (Hammel, R., Hauseigentum im spätmittelalterlichen Lübeck. Lübecker Schriften zur Archäologie u. Kulturgeschichte 10, 1987, 85–300, 72–85. kép).

Sopron — városszerkezet és mesterségek

Már máshelyütt rekonstruáltuk a középkori város és külvárosai alaprajzát, utcahálózatát és legfontosabb építményei helyét.⁶⁴ Az itt adott vázlata (11. kép) a külváros negyedeinek középkori beosztásával talán megkönnyíti a következőkben adott támpontok alapján a tájékozódást. E fejezetben ugyanis felvázoljuk a lehetőségekhez mérten néhány kézművesség rangját és elhelyezkedését, főleg a régészet szempontjából kutatható ágazatokban. (A térképre egész pontos bejelölésüket sok esetben azért lenne nehéz elvégezni, mert az adójegyzékek alapján kapott sorrend az újkori telekbeosztásokkal nehezen egyeztethető. Ahol lehet, megadjuk a lakóhelyek támpontjait — házszámot vagy utcát —, illetve környéket. A többször előforduló „belső külváros” név, mint azt 1979-ben rögzítettük, a Kovács utcát és a Fapiacot szegélyező területet jelentette, közép-pontjában az egykori castrum templomával.) Néhány fontosabb műhely helyét egy másik cikk városalaprajzán rögzítettük: Régészet és várostörténet — Konferencia, Pécs 1989, sajtó alatt.

Már említettük, hogy a belvárosban mesterségről elnevezett utcája csak a mészárosoknak volt, de ebben más foglalkozások is helyet kaptak a 15. sz.-ban. (Mészárosnak nevezték a középkorban a marhakereskedőket is,⁶⁵ a fogalom tehát tágabb a mainál.) A külvárosban számunkra a Kovács utca fontos, de mint látni fogjuk, a 15. sz.-ban más jelleggel.

Először a kiemelt jelentőségű, jellegzetesen városi kézműveseket tekintsük át, olyanokat, melyek vevőközönsége főleg a belvárosban található és ezért a középkori városokban a falakon belül találjuk műhelyeiket. (Elsősorban a 15. sz. első felének adatait használjuk, egyrészt a kínáló bővebb forrásanyag miatt, másrészt mert ez Sopron virágzó korszaka. Későbbi adatokat inkább

csak összehasonlításként sorolunk fel. Csak a régészet szempontjából is fontos mesterségeket mutatjuk be.)

Ötvös („goltsmid”) a század elején egyidőben csak egy volt a városban. Úgy tűnik, mintha személyük gyakran változna (1427: Pál, 1429: György, 1437–42: András), tehát nem találták meg számításukat. Mindhárman bérlakók a belvárosban: Pál a Szt. György u. elején a belső oldalon; a szerény keresetű György a városházában; András a Kolostor utcában Traismaurer Péter tanácsos házában több más kézművessel együtt. A század második felében már 2–2 mester dolgozik, de 1454–89 között összesen hat név fordul elő. E szerint ezek sem telepedtek meg hosszabb időre, mindegyik bérlő a belvárosban. (János 1454-ben a Fő tér Ny-i sarkán; Osvát a Szt. György u. 1. házban 1461-ben, 1463-ban már átköltözik az Előkapu utáni 3. házba és helyére György kerül bérlőnek, ezt viszont 1468-ban már ismét másik házban találjuk.⁶⁶) Valamennyi ötvös a közepes (1–2 arany adó) vagy kisebb keresetű (60 dénár adó) kézművesek sorába tartozott, egyik sem érte el a polgárok középrétegének szintjét,⁶⁷ hisz egyik sem volt háztulajdonos és szőlőjük sem volt. Feltűnő, hogy ez a helyzet az egész század folyamán! Csak András mester kereseti viszonyai voltak jobbak — ő helybéli lehetett, hisz 1440-ben apjával lakik —, de helyzete erősen változó (1437: 1 arany, 1440: 10 arany, 1442: 3 arany adó), mégsem szerzett ingatlant!⁶⁸

Az ötvösökön kívül a 60-as években 3 pénzverőmester volt, városi szolgálatban álltak.

Kannaöntő-őnedénygyártó („zingiesser”), egyidőben csak 1–2 mester volt. 1424–26 között Simon mester a külváros II. negyedében lakik a külső részen a Rózsa utcában; jómódú (480 dénár adó, házában kovácsmester bérlő is van); Erhart pedig 1432–41 között szerepel, a belvárosban bérlőként lakik a Szt. György templom közelében, ő a város egyik tűzmestere is. A század közepén már két mester van, a belvárosban bérlők. Név szerint Vencel 1452–68 között fordul elő (kisvagyonú, három kis 1/8-os szőlővel). 1488–89-ben Mihály és Ulrik szerepelnek, mindkettő saját házában lakik a belvárosban (egyik a Szt. György utcában), közepes adóval. De míg az első még 1495-ben is tartja helyzetét, Ulrik 1490-ben már elszegényedhetett: bérlő a külváros IV. negyedében a Fapiacnál.⁶⁹ — Munkásságukról közvetlen adat alig szól, de a végrendeletekben szereplő sokféle öntárgy (a legtöbb asztali kancsó) mutatja, hogy a tehetősebb polgárság állandó vevőkört biztosított.

⁶³ V. Nekuda közlése.

⁶⁴ Holl, 1979.

⁶⁵ 1352-ben Albert osztrák herceg ad szabad utat Bécsig a „soproni mészárosoknak”. Házi, I/1. 98.

⁶⁶ Házi, II/2–3–4. k.

⁶⁷ Szűcs, i. m. 64–65, 140–141.

⁶⁸ Házi, II/3. k. 80, 217, 306–7, 358. 1441-ben jelentékeny értékű safrányt és borsot kölcsönöz az itt tartózkodó királynő udvartartásának.

⁶⁹ Házi, II/2. k. 324, 352. II/3–4–5. k. adójegyzékei. Tűzmesterekről: Holl I., ActaArchHung 33 (1981) 204. Középkori önművességről: Holl I. ActaArchHung 39 (1987) 313.

Íj-számszeríjgyártó („pogner”). Ez időben még mindkét fajta fegyvert egyaránt készítettek és használták is, bár a városi polgárság fegyverzetében a számszeríj általánosabb volt.⁷⁰ Az 1379. évi telek-házösszeírás szerint Imre (Embreich pogner) a Szt. György utcában 1 1/2 nagyságú ház tulajdonosa, tehát a néhány kiemelkedő vagyonú polgár közé számít! A másik két mester a külváros 10. köté lakosa, 1/4 nagyságú kis házban (az egyik itt is csak tulajdonostársként). A drága számszeríjakkól 1400-ban a város egy darabot vesz 360 dénárért a királyi udvarmesternek, 1404-ben két darabot (talán a királynak Pozsonyba). Mindhármat János mester készítette.⁷¹ Ugyanez a mester 1410-ben is készíti a város számára számszeríjat 1427-ben pedig nagy mennyiségű — 30 akó — bort ad át. Ekkor a belvárosban van háza az első városháza mellett (a Kolostor u. 13.-ban?), de van háza a külváros II. negyedének elején is, ahol borát tárolja. Bordézmája szerint nagy szőlői vannak, de adója is gazdag polgárra vall (1427: 32 aranyFt, 1429: 10 arany).⁷² E vagyonos mester mellett 1424—37 között még további négy név szerepel. Ketten a belvárosban laknak (Bertold a városházán bérlő 1437-től, Simon 1429-ben a Sópia környékén háztulajdonos), ketten pedig bérlakók a belső külvárosban a IV. negyedben, szemben a Hátsókapuval (nem egyidőben: 1424, 1437). A belvárosiak vagyoni helyzetét pontosabban nem ismerjük, mert adómentesek — talán valamilyen városi funkció miatt. A külvárosiak kiskeresetű szegényebb kézművesek.

A század második feléből 10 nevet ismerünk, egyidőben most is 3—5 mester dolgozik. Műhelyük lakásuk a vagyoni helyzetnek megfelelően ekkor is szétszórta: találunk gazdag belvárosi háztulajdonost (idősebb és ifjabbik János) és jókeresetű, de házzal nem rendelkező belvárosi bérlakókat. A 60-as évek hanyatló gazdasági helyzete idején a külvárosba szorult kisebb keresetű mesterek jellemző módon azért nem a távolabbi utcákban laknak, műhelyüket a belső külvárosban bérlik. (Kettő a Kovács utcában a Felső fürdő két oldalán 1461-ben; egy 1466-ban a második fürdő után; egy a Fapiacnál inasával, készítményével adózik.⁷³)

A rangosabb mesterek helyzetére utal, hogy pl. János mestert (aki a városi ellenzék egyik vezére 1425-ben, a patriciusok ellen) a város 1432-ben Budára, 1453-ban pedig Bécsújhelyre

küldte borüggyeket intézni. Pogner István végrendeletében 1487-ben belvárosi házat, szőlőt és szerszámaikat hagyja feleségére, 1 rész szőlőt lányára, 4 új íjat (pögn) és 20 régi számszeríjat (armbrost), 1 motollát (ain widtn), valamint nyersanyagokat (ezer húr, 1 gombolyag kéreg) pedig vejére.⁷⁴ A számszeríj készítéséhez szükséges csontvereteket és az elsütőszerkezet díóját azonban más mester szállítja: 1443-ban a városbíró számszeríj-díót („armst-nwss”) Ferenc faragótól vásárol.⁷⁵

A század közepén és később a fejlett, szakosodott kézművesség ebben az ágazatban is mutatkozik: külön nyílkovács („pheilsmid”) és 1—2 nyílvesszőkészítő („pheilniczer, pheilschyffter”) dolgozik. Szerény keresetük miatt a külső külváros negyedeibe szorultak.⁷⁶

A *késgyártó* (messerer) középkori vonatkozásban kiemelt mesterség, hisz ez más bedolgozó mesterek (pengekovács, nyélkészítő) félkész termékeinek befejezője, aki így kereskedők számára nagyban is szállíthat. (Kifejezetten pengekovácsolásra szakosodott mesterről Sopronban nem tudunk, de Bánfalván említenek 1451—75 között egyet;⁷⁷ innen és némely városi kovácstól ugyanúgy beszerezheték a pengét a késesek, mint a virágzó külföldi kereskedelemről.)

Sopronban a század elején 3, a közepén 2 fő, a 80-as években 4, a 90-es években már 5 mester mutatható ki név szerint. Ennek alapján is arra gondolnánk, fellendülő iparág ez itt is. Várakozásunk ellenére mégsem vagyonosak, közepes vagy a legkisebb adót fizetik! 1429-ben ketten belvárosi bérlők. Jakab a Fő tér 8. alatt, de rövidesen már a külváros II. negyedébe az Ikva partra (Kovács u.) kerül. A másik, talán a fiatalabb Keresztély 1437-ben az Ikva bal partján bérlő, 1 forintos adója szerint középpolgár keresettel; 1442—61 között bérlő a Fő téri 7. majd 8. sz. ház egyik műhelyében. 1/8-os szőlője van, de csak a kisvagyonúak közé számítható, 1461-ben már a legkisebb adótételt fizeti, 1464-ben pedig özvegye már vagyonatlan. A század végén is találkozunk belvárosi bérlővel, ez sem tehető, bár kis szőlője van. Hárman a külváros II. negyedében bérelnek műhelyt (3, 12. és 15. helyen: Kovács u.), egy-egy pedig a III. és IV. negyedben. Egy időben késes-műhely volt a Kolostor u. utolsó házában is, talán boltként ahhoz épülve, hisz Miklós késes önállóan adózik („messerer zuehewsel”: 1458, 1/4 nagyságú).⁷⁸

⁷⁰ A nyílvesszőt Sopronban a kádár faragta, a nyílvass-hegyet pedig a lakatos készítette, tehát ekkor nem volt specializált mester. 1440: *Házi*, II/3. k. 167. A nagyobb tételeket Ausztriából vették. A fegyverzetről: *Holl*, *Acta* 33 (1981) 204—205, 240.

⁷¹ *Házi*, I/1. k. 183, 188, 189. II/2. k. 294, 297. A királynak egy harmadik számszeríjat is vettek, ez még drágább (600 dénár), de talán nem helybéli mestertől.

⁷² *Házi*, II/2. k. 304, 350, 360, 367, 403, 413, 421. 1440-ben is adózik. — A különböző évek bordézmáit nem szabad összevetni, csak azonos évet, mert a termés nagyon ingadozó lehetett.

⁷³ *Házi*, II/4. k. 152, 158, 271, 394, 395, 408, 409.

⁷⁴ 1487: *Házi*, II/1. k. 220.

⁷⁵ *Házi*, II/3. k. 374. — A soproni mesterekről még: Gömöri J., Számszeríjhoz tartozó csontfaragványok. *SSz* 31 (1977) 140—149. Itt a nevek felsorolása. — Az utóbbi Ferencet nyílfaragónak tartja, szerintem inkább csontfaragó („snyecer”), esztorgályos.

⁷⁶ *Házi*, II/3. k. 205. (1440). 1457—88: II/4. k. 41, 96, 224, 402—3.

⁷⁷ *Házi*, II/6. 173.

⁷⁸ *Házi*, II/2—3—4—5—6. k.

Kardcsiszár („swertfürb”, *Schwertfeger*) a kard-készítés munkájának egyik szakaszáról, a már kikovácsolt (vagy elkopott) penge csiszolásáról kapta nevét, de feltételezik, hogy nem csak ennyiben állt tevékenysége. Készítményeiket boltként is szolgáló műhelyükben árulták a külföldi adatok szerint. Más fegyverkészítő iparágak mellett ez is kiemelkedő helyzetet biztosított mestereinek. Sopronban az 1379-es jegyzékben Jans még 1/4-es ház tulajdonosa a külvárosban. A 15. sz. elején már csak belvárosi bérlakóként találkozzunk ilyennel, név nélkül. 1429-ben a Fő tér 8. házban említett talán összedolgozik az ugyanitt található Jakab késessel, hisz ezek sokszor tört, kardot is készítettek (befejezték a munkát). 30 dénáros adója nagyon szegény kézművesre vall. A másik mester a városháza műhelyének bérlője 1427-ben.⁷⁹ (Ezt más kézműveseknek is kiadták.⁸⁰) 1437–40-ben a Szt. György u. 1. házban dolgozik bérlőként egy, 1442-ben pedig a külvárosi IV. negyed elején. Valamennyiükre jellemző (kérdés, hogy valóban ennyien voltak vagy csak 1 személy költözik?), hogy a legkisebb adót fizetik, a legszegényebb réteghez tartoztak. E szerint itt valóban csak egy közbeeső részmunkát végeztek, a haszon más mesternél jelentkezett.

*

A jellegzetesen külvárosi mesterségek közül elsőnek a *kovácsokat* („smid”) tekintjük át. A 15. sz. elején 6 mestert találunk. 1424–26 között ebből két mester saját házában a külváros I. negyedében, az adójegyzék végén, illetve a végétől 3. házban dolgozik (azaz már a Kovács utca mellett!): István 1424-ben 540 dénár adót fizet, szőlője is van, borát házában tartja; 1425-ben a király ottani tartózkodásakor patkókat „és más dolgokat” készített, 1428-ban pedig a tárnokmester kocsiját javítja, 10 ládát vasal és csákányokat készít a városnak; 1439-ben vasgolyókat készít a tűzfegyverek számára és a börtön rácsát vasalja. A másik mester Simon is háztulajdonos, 120 dénár adóval. Egy özvegy műhelye a II. negyed—elején (Kovács u.) csak bérletként szerepel alacsony adóval. A IV. negyed 16. helyén bérlőként egy majorban találunk kovácsot (60 dénár adóval), a 18. helyen Mátyás saját házában (240 dénár, kis

szőlője és szántója is van); a városnak is dolgozik (lapát, patkó, láncok a csapóhidhoz, városházához szögek stb.). Ugyanekkora adóval név nélkül szerepel a negyed 6. helyén a „hakchensmid” — kapa-ekeskovács, háztulajdonosként; a városnak zsindeleyszeget készít.

A 30-as és 40-es években találkozunk a leghetesebb mesterrel: Sleiffengrad Mihály 1437-ben a II. negyed külső részén adózik (3 arany), de 1440–42-ben már a belvárosban a Zsidó utcában van háza (4–3 arany). Rendszeresen dolgozik a városnak (1432–52, munkáját ezért ritkán részletezik: vasat vesz, lőfegyvert vasal, a városfal folyosójához szöveget készít). 1457. évi végrendelete szerint ekkor már a Fapiacon (IV. negyed) van háza, 1/4-es kis szőlője, 8 hold szántója, rétjei vannak. Kovácsszerszámaait és köszűrűkövét 28 fontdénár (6720 dénár) értékre becsüli.⁸¹ Hagyakozik a Krisztus-teste céh vallásos társulatra: ez lehetett a kovácsok céhe, illetve az általuk fenn tartott társulat és oltár.⁸²

A század derekán már 9 mestert találunk, de topográfiai megoszlásuk más képet mutat. Egy kivételével mind az I. negyedben laknak: öten a végén (Kovács utcához közel), kettő a negyed közepetáján. Csak egyet találunk a IV. negyedben, talán abban a műhelyben, amely itt 30 évvel korábban is megvolt. Vagyoni helyzetük most is erősen tagolt: két gazdagabb (vagyonnal is rendelkező), két közepes keresetű, három alacsony keresetű mester. A század utolsó évtizedében már 12 főre nő a kovácsok száma. Ez a fokozatos növekedés arra mutat, hogy ez a mesterség egyre bővülő piaccal rendelkezett és így nem osztozott abban a hanyatlásban, ami miatt a soproni kézművesek száma a század második felében 23–25%-kal csökkent.⁸³

A 16. sz. elejére a műhelyek ismét más csoportosulást mutatnak: 1524-ben az I. negyed végén csak egy, a IV. negyedben viszont (7, 9, 19. hely) három mester dolgozik. Vagyoni helyzetük jobb, mind rendelkezik házzal, kettőnek nagy szőlője van. (Több mester felderítését gátolja, hogy ekkor már sokan családnévvel szerepelnek, foglalkozás megjelölése nélkül.⁸⁴)

Az itteni forrásokban csak kivételesen találkozunk a *kaszakovács* („segenssmid”) megjelöléssel,

⁷⁹ *Házi*, II/2. 367, 412. II/3. 78, 215, 352, 367. (Tévesen fegyverkovácsként a mutatóban.)

⁸⁰ *Mollay K.*, A három középkori városháza. SSz 31 (1977) 239. — A kutatás korábban a Kolostor u. 7. jelenleg a 9. sz. házat azonosítja az első városházával. Ha azonban Mollay itt adott párhuzamosítása az 1379-es jegyzékkel és a további házakkal helytálló, úgy szerintem ezek telekméretei alapján nem ide számítható a városháza, hanem egy telekkel hátrébb a 11. sz. ház területére! Erre mutat még ennek kétszeres telekmérete is.

⁸¹ Pontosabb adatok: *Házi*, II/2. 320–332, 340, 389. II/3. 68, 156, 217, 358. II/1. 87–88.

⁸² A soproni kézművescéhek ekkor mind a vallásos társulatok képében jelentkeznek. A kovácsok céhének első igazi adatát (céhmester) 1488-ban adják: *Mollay*, In: *Csatkai*, 64. A „zecha Corporis Christi” azonban már

1433-ban szerepel: *Házi*, II/3. 29. — A „Gottsleichnamsszech” német neve jól mutatja, hogy itt a halott Krisztus-tiszteletéről van szó; a Keresztrefeszítés és a Keresztről-levétel középkori ábrázolásain feltűnő eszközök: kalapács, szegek miatt választhatóak szerintem a kovácsok vallásos tiszteletük tárgyát. — Az oltár a Szt. Mihály templomban állt: *Házi J.*, Sopron középkori egyháztörténete. (Sopron 1939) 293.

⁸³ *Mollay*, In: *Csatkai*, 64 — Kivételesen a gazdag soproni kereskedők között is feltűnik egy kovács: Khuenz faber 1484–88 között évenként egyszer kiutazott; de faggyút, szappant, borsot szállít! Sajnos, nem tudjuk, hogy két alkalommal miféle „áruféléket” visz, vagy hoz! Ő lehet a céhmester, belvárosi háza és árubódéja van! *Házi*, II/4. 319–409; II/5. 19.

⁸⁴ *Házi*, II/4–6. k.

mint szakosodott ággal (1400–1404) és *patkolókovács* (utóbbinak végrendelete 1540-ből).

Ugyanígy ritkán használt Sopronban a másutt gyakori mesterség, az *üstkovács* („phannsmid”) elnevezés, 1427-ben a városi mérleg vasalását készítette.⁸⁵

Lakatos („slosser”) az 1379-es kimutatásban már található a külvárosban 1/4-es nagyságú házzal. 1424–36 között 3 név szerepel: Miklós a külváros I. negyedének utolsó harmadában háztulajdonos két bérlővel (360 dénár adó). Frigyes a II. negyedben az Ikva bal partján (2 bérlővel, szőlője is van, 480 dénár adóval). János szintén a bal parton háztulajdonos (1 arany kölcsönt ad a városnak, szőlője borát más pincéjében tartja). 1440-ben azonban már bérlakó a II. negyedben és a 3 évvel korábbi 5 arany helyett csak 1 aranyat adózik, tehát romlott helyzete. János viszont házhoz jut a belvárosban a Zsidó utcában (az említett Sleiffengrad mester mellett), keresete közepes lehet (1 arany adó); többször kap városi munkát, pl. toronyóra javítása. A harmadik lakatos most András, háza van a Fapiac D-i részén, de csak kis adóval szerepel.

Az 50-es években csak két mester szerepel. Az egyik külvárosi bérlakó, 1459-ben 18 fontdénár vagyona valószínűleg csak felszerelését, szerszámaikat jelenti. A másik az Ikvahíd mellett a 3. ház tulajdonosa (Fapiac), de 90 dénáros adója és 21 fontdénárnyi (5040 dénár) vagyona ugyanígy kis keresetre vall. A 80-as években ismét három mester dolgozik: most ketten a belvárosban bérlők, egy a IV. negyedben (Fapiac).⁸⁶

E jellegzetesen városi iparág visszafejlődését — amit a kereset csökkenése is jelez — a helyi viszonyok romlása mellett valószínűleg a kereskedelmi konkurencia (Bécs?) okozta vásárra hozott árujával. Létszámukat tekintve ugyanis megfelelőek a város és piackörzete nagyságának, hisz a valamivel népesebb Pozsony esetében is három háztulajdonos lakatost sorol fel az 1439-es telekkönyv.⁸⁷ S itt nemcsak idegen kereskedőkkel kellett versenyben állaniuk, de saját polgártársaikkal is: a 80-as évekből fennmaradt dézsmajegyzékek szerint ugyanis a város nagykereskedői nemcsak szövetféleket hoznak be Ausztriából, de nyersvasat, szőget, kést is nagy tételekben.⁸⁸ Bizonyos, hogy ilyen úton lakatosipari készítményeket is hoztak, a mesterek hátrányára, úgy mint a kőgyártóknál. (E szerint Sopronban nem volt olyan, a helyi mestereket védő rendelkezés, mint az erdélyi városokban — Kolozsvár, 1472 —, ahol tilos volt a kereskedőknek kész árut: lakatot, sarkantyút, zablát behozni.)

A városban kivételesen és mindig csak egyetlen mesterral szerepel a *rézművesség* („kaldschmid”). 1379-ben a Ny-i külvárosban sorolnak fel egyet, kis 1/8 nagyságú házzal; 1424–31 között János a külváros Rózsa utcájában háztulajdonos (adója 240 dénár, kis szőlője van, közepes keresetű).⁸⁹

Fazekas (hafner) a 20-as években három található. Miklós a II. negyedben a két fürdő között háztulajdonos (bérlője van, 720 dénár adó, borát is itt tartja); az itt időző királyi udvartartásnak fazekakat szállít. Erhard háza a II. negyed vége felé, tehát az É-i külvárosban volt (240 dénár adó). Pál a legkisebb keresetű (120 dénár adó) és bérlakó a város régi belvárosi fürdőházában két más bérlővel; borát is itt tartja. 1432–42 között többször dolgozik a városnak: a városháza tornyában, „ahol az íjgyártó lakik” a kis szobában új kályhát rak (190 dénár: egyszerű szemeskályha lehetett), 1437-ben a városháza nagytermében állított kályhát (360 dénár, ez már szebb kivitelű lehetett). 1436-ban kivételesen adóját a IV. negyedben valahol a Hátsókapuval szemben — nyilván patakparti telekkel rendelkező házban fizeti, mint bérlakó: itt lehetett a műhelye, de nem itt lakott. — Bár Miklós a leggazdagabb, végrendeletében 1437-ben fiára csak 1 szőlőt hagy.

Az 50-es évek adójegyzékeiben már 7 fazekast találunk. (Ebből valószínűleg kettő az előzők közül dolgozik még.) Lakóhelyük általában a II. negyedbe esik, valószínűleg az Ikva patak két oldalához közel (1 a belső oldal első házában, 3 a külső oldalon), 1 távolabb (talán a Fővényveremnek nevezett beépítetlen terület közelében, ahol az újkorban fazekaskemencék voltak). Egyet a III. negyedben és egyet a IV. negyed elején találunk 1454-ben (utóbbi helyen, az Ikvához közeli második telken — major — 1524-ben is dolgozik fazekas bérlő!). Az előzők közül hárman csak bérlakók, a többinek ugyan háza van, de egy kivételével ezek is szerényebb keresetűek (60–120 d. adó). Csak a szintén Miklós nevű tehetős, az 1459. évi vagyonösszeírásban egyedül szerepel a fazekasok közül 46 fontdénár vagyonnal (11 ezer d.); háza van a III. negyedben és bérlőt is tart, kis szőlő birtokosa. Ugyanekkor azonban csak 120 dénár kereseti adót vetnek ki rá, tehát a fazekasságból eredő jövedelme csak közepes mértékű. Vele javíttatják a városháza kályháját ez év telén.⁹⁰

A 60-as években 3 fazekas névvel találkozunk, később még kevesebbel, de ezt a foglalkozás megjelölésének elhagyása okozhatja. Most is kisebb keresetűek.

⁸⁵ *Házi*, II/2. 294, 129, 384. — Adójukat, lakhelyüket nem ismerjük, de lehet egyik-másik kovács megkülönböztető neve is.

⁸⁶ *Házi*, II/2. 319, 322. II/3. 20, 50, 68, 207, 217. II/4. 116, 122. Volt egy negyedik mester is 1427-től „Niklasen slosser bei Hindertor, . . . auf dem graben” megkülönböztetéssel (II/3. 16, 87.) aki a város számára dolgozott?

A következő évek hiányzó adójegyzékei miatt személyét nehéz azonosítani.

⁸⁷ *Ortvay*, II/4. k. 211.

⁸⁸ *Házi*, II/4. 318, 322.

⁸⁹ *Házi*, II/2. 323.

⁹⁰ *Házi*, II/2. 321, 365, 327, 351; II/3. 15, 83, 209, 215; II/4. 5, 8, 11, 32, 43, 97, 119, 189, 237, 289, 400; II/1. 54.

A fazekasság általában sehol sem tartozott a jövedelmező iparágak közé. Itt ráadásul egyre inkább ronthatta jövedelmüket a közeli alsó-ausztriai fazekasság egyre fokozódó tevékenysége, főleg az értékesebb termékekkel. (Ez a régészeti leletanyagban a század második felétől egyre inkább jelentkezik.) Az ispotály 1420. évi kiadásai közt két (nyilván nagyméretű: db 45 dénár) bécsi fazék vásárlása és szállíttatása szerepel, az átlagos árufélék a helyi vásárokra is eljutottak. A város azonban a helyi mesterekkel dolgoztatott, első adat bécsi kályhas foglalkoztatására 1523-ból ismert.⁹¹

A már említett, csupán 1 fővel szereplő ritkább mesterségek között még továbbiakkal kell számolnunk. Ezek a forrásokban nem szerepelnek rendszeresen, csak időnként, s így a hiányos lajstromok miatt a valóságosnál kivételesebbnek tűnnek. Ilyen az *esztergályos* (említés: 1518, 1521–22), aki csak a kolostor számára készített poharak kifizetésénél szerepel vagy a puskaporkészítő elszámolásában (1522: zúzó csöve), adójegyzékben nem. Lehet, hogy ezek a környező falvakban dolgoztak. Ugyanígy kivételes a *kanálkészítő* („löffler”), 1459-ben szegény bérlakó a III. negyedben — lehet, hogy faluról költözött be.⁹² Az esztergályosok és fafaragók valószínűleg a hetipiacra hozták be olcsó áruikat.

Ritkán szerepel a *tűgyártó* (nadler: 1468, 1521); az első vagyontalan bérlakó a IV. negyedben (4. ház), a következő az Alsó fürdőben bérlő.⁹³ A korábbi időkben az ilyen olcsó, sorozatban készülő specializált árucikkeket nyilván kereskedelmi úton hozták be távolabbról a városba. Sajnos az ilyesfajta készítmények, háztartási felszerelések részletezve nem szerepelnek a vámjegyzékekben, az „institoria” megjelölés fedi ezeket a soproni nagykereskedők szállítmányaiban, vegyes árucikkekként. (A pozsonyi harmincadkönyv bizonyítja, hogy különféle rézárak mellett sarkantyú, zabla és más fémiparos termékek ugyanúgy nagykereskedelmi árucikkek, mint az esztergályosoké.)

Csak a század második felében dolgoznak folyamatosan Sopronban *olvasókészítők* („pater-noster”), előzőleg a rózsafüzér is kalmár árucikk lehetett. 1457–88 között 3 név szerepel egymásután. Bérlakók a belvárosban, illetve a külvárosi II. negyed elején többedmagukkal; csak egyszer találkozunk háztulajdonossal 1488-ban a II. negyedben kívül. Feltűnő, hogy a vámjegyzék szerint 1486-ban az „olvasókészítő” 3 arany értékben szállít rózsafüzéreket, tehát távolabbra is kereskedik!⁹⁴ (Itt hívnánk fel a figyelmet arra, hogy régészeti anyagunkban „csontgombhulladék” né-

ven szereplő leletek inkább rózsafüzér és ki kerek csontveretek készítésekor keletkezhettek.)

*

A tárgyalt soproni mesterségek vagyoni helyzete nem mindnél azonos az általános képpel. A rangos belvárosi háztulajdonos polgárok közé csak a számszeríjgyártók kerültek, kivételesen 1–1 kovács, lakatos; a kovácsok többsége külvárosi háztulajdonos (a tehetőseket is ide köti műhelyük!). A lakatosok háza-műhelye is a külvárosban volt. A jómódú ónművesek csak a század végefelé jutnak belvárosi házhoz, azaz teljes polgárranghoz. Az 1459. évi vagyonösszeírásakor a két János íjgyártó vezet (90 és 56 fontdénár vagyon), ezt követi két kovács (80 és 54 ftd.) majd Miklós fazekas (46 font). Négy további kovács és egy lakatos ugyan háztulajdonos, de vagyonuk zömét a műhely értéke jelenti. A bérlakók közül 1 lakatos, 1 ötvös özvegye, 1 ónműves és egy késes szerepel nagyon kis vagyonnal (18–10 font) — a többi számunkra érdekes kézművest fel sem veszik a jegyzékbe. (Ekkor az általános vagyoni helyzet már sokkal rosszabb, mint korábban.)

A más városokban általános helyzettel szemben (Buda, Esztergom, Pozsony) az ötvösök, kardcsiszárok, késesek nem érik el a vagyonos polgár szintjét még a kedvezőbb korszakban sem, közepes keresetű bérlakók. Úgy látjuk, a soproni ötvösök már a 15. sz.-ban is olyan hátrányos helyzetben éltek, mint azt a kutatás az újkorra bizonyította.⁹⁵ A jelentős számú papság és a gazdag városi polgárság (ékszerek) elegendő megrendelést jelenthetett volna — ha nem így történt, annak a közeli osztrák és pozsonyi versenytársak voltak okozói. Jellemző, hogy a város ajándékba a királynak és főuraknak nem a másol szokásos ötvösművekkel kedveskedik, hanem számszeríjat (bizonyára gondosan kidolgozottat) küld: jóhírért inkább ez szolgálta. Az is feltűnő, hogy a század második felében csak az íjgyártó mesterek adóznak pénz helyett készítményükkel.

A tárgyalt iparágakban a keresetkiegészítő szőlőtermelés nem általános, akinél megtaláljuk, ott is csak kis mértékben. A legtöbb mesterségnél kezdettől erős belső rétegződés látható: vagyonosabb és egész kiskeresetű is van. Ez már a 14. sz. végén is így volt! Az akkori összeírásban szereplő mesterek csak a háztulajdonosokat jelentik, de ez is *különböző nagyságú*; rajtuk kívül még nagyobb számú bérlakó kézműves is volt (ezekre az előzők kis száma utal).

Láthattuk, hogy a mesterségek területi elhelyezkedése nagyon szétszórott, sem a belvárosban, sem a külvárosban nem tömörültek össze az azonos

⁹¹ *Házi*, II/2. 312. — A helyben vett nagyfazék ára 9 d.: II/3. 95–98. II/5. 346–347.

⁹² *Házi*, II/5. 248, 286; II/4. 140.

⁹³ *Házi*, II/4. 295, 307; II/5. 248. — 1430 körül egy belvárosi bérlakó: II/6. 93.

⁹⁴ *Házi*, II/4. 42, 76, 147, 245, 402. — ... „Paternost-rer ducit legibula...” II/4. 324.

⁹⁵ *Csatkai E.*, Soproni ötvösök a XV–XIX. században. (Sopron 1931) 8–11: a 16. sz.-i adatokban csak javításokról, a 17. sz.-ban a város másutt szerzi be az ajándék ötvöstárgyakat.

szakmák. Vannak ugyan előnyben részesülő helyek, de ezeket inkább az árusítási lehetőségek (piactér) kihasználása indokolta. Egymás mellett különböző mesterségeket találunk. Ráadásul (úgy mint Budán) a műhely ritkán öröklődik azonos szakmában, sőt még az egyes mester is (elsősorban a szegényebb) bérletről bérletre költözik, nyilván anyagi lehetőségei szerint! Így valóban nem alakulhat ki mesterség-utca.

Látjuk, hogy a külvárosi *Kovács utca* is sokféle mesterségnek ad helyet, de épp a kovácsok hiányzanak. Már Mollay megjegyezte,⁹⁶ hogy a Kovács és a Halász utca elnevezése korábbi időből maradt. Magunk részéről úgy láttuk,⁹⁷ hogy ezek az ispáni vár idejében keletkeztek. A Kovács utca a *váralji suburbium* jellegzetes velejárója a szolgáltatásra kötelezett mesterekkel, akik a környék vasolvasztó műhelyeiből származó nyersanyagot dolgozták fel. Lehet, hogy idővel a szolgáltatató településekből is ide költöztek mesterek. De maga az egész „belső külváros” is a castrum előtt kialakuló piac folytatása.⁹⁸ Az Ikva patak túloldalán húzódó *Halász utca* (Fischergasse: 1421) sem a halászok lakóhelye a 15. sz.-ban, akkor ugyanis már ezek is szétszórva az I. és II. negyedben nagyobb számban találhatóak, mint a Halász utcában (III. negyedbe esik, itt csak 6 fő lakik, a többi 17 másutt az 50-es években). Ez az utca nem a castrum, hanem az ÉK felé települt „villa Suprun” (1156, 1199) lakosságának halászaiból alakult a falu D-i szélén. Az egész negyeddal együtt megőrizte később is mezőgazdasági jellegét.

Ha nem is tömörültek, de azért egyes mesterségeknek voltak kedveltebb területei. Ezt maguk a patakok is befolyásolták: ezek közelében találhatóak a bőrfeldolgozó iparágak (pl. tímárok), néhány esetben fazekasok. A kovácsok és lakatosok műhelyeinek egy része is megtartotta helyét. Esetenként nagyon jellemző helyen tűnik fel néhány foglalkozás. Így az Alsó fürdőben (Lenin krt. 25.—Kovács u.) 1518-ban szappanfőző és borbély bérló lakik, 1424-ben az Alsó fürdő közelében orvos.⁹⁹

A külvárosi *Rózsa utca* (Rosengasse: 1414 első említés) néhány kézműveset már említettük.

⁹⁶ Mollay, In: *Csatkai*, 55—56.

⁹⁷ Holl I., A középkori Sopron kifejlődése és topográfiaja. (Előadás, 1978. Gerevich L. szerk. Medieval towns in Hungary c. kötetben sajtó alatt.)

⁹⁸ Holl, 1979, 106, 128 (felecserelt oldal!). A „castrum” és „villa” jelentkezése a forrásokban nem véletlen, ez valódi kettőséget jelentett. — A középkori Nürnberg legrégebbi magja a 11. sz.-i császári vár alatt húzódik a két Kovács utcával. Schwemmer, Z., Das Bürgerhaus in Nürnberg. (Tübingen 1972) 15.

⁹⁹ Holl, 1979, 138. — 1461-ben és 1488-ban mellette borbély. Szándékosan nem tárgyaltuk a város tulajdonában álló árusítóbódékat, amit kiadtak néhány kézművesnek, pl. a kolostor temploma előtt. 1490-ben 8 „kram” és 3 „laden” szerepel, utóbbiak az Előkapunál a kapuk között. Ezek nem műhelyek.

¹⁰⁰ Mollay, In: *Csatkai* 64.

¹⁰¹ Így pl. Bautzen külvárosában a főútvonal melletti kis utca: Rosenstrasse is az utcalányokról kapta nevét. Kolozsvár Ny-i városfala mentén húzódó kis

Az utca elején, de az É-i oldalon áll a Szt. Lélek templom és a plébániaház. Tímár, posztónyíró, pék háza van itt és szőlő-birtokos polgároké, akik foglalkozását nem említik. Feltűnő, hogy e környéken milyen sok bérlakó található. A Rózsa utcában volt egyébként a város bordélyháza is. Működését a várostörténeti kutatás 1476-tól bizonyítja.¹⁰⁰ Itteni elhelyezését nem tartjuk véletlennek, hisz a környék átellenben fekszik a patak másik oldalán található három fürdőházzal. (A középkori fürdők azonban — krónikás leírások és ábrázolások tanúsága szerint — híresek voltak a széplányokkal való kapcsolatukról.) Úgy véljük, maga az *utcanév*¹⁰¹ utal helyére, s ez esetben már a század legelején is itt volt. A Rózsa u. is az egész középkorban szimbóluma úgy az égi, mint a földi szerelemnek. Talán nem véletlen, hogy Leopold lantos 1454-ben a környéken lakott.

*

Fejtegetéseink a középkori várostörténet különböző kérdéseit tárgyalták. Az első és második rész az építészettörténetet és az építetők kapcsolatát vizsgálja, a harmadik a kézművesség topográfiai helyzetét. Utóbbi egyben a régészeti kutatás számára is fontos szempontokat vet fel: a műhelyek lokalizálásának és kormeghatározásának feladatát. Ennek során sikerülhet ugyanis olyan támpontokhoz jutnunk, amelyek a fejlődés ma még nem tisztázott menetét megvilágítják. (Talán nem véletlen, hogy külföldön is a régészet mutatott rá: az *utcanév* a 15. sz.-ban már nem érvényes jelző a kézművesek műhelyének kimutatására.) — A soproni adatoknak egyébként egyik érdekes szempontja: az első városháza⁸⁰ 1422-ben szerintem a város olyan pontján létesült, ahol ekkor még nyílt piactér húzódott, hisz a kolostor mögötti épülettömb területe ekkor még nincs beépítve! Az itteni házak ugyanis csak az 50-es években épültek.¹⁰² A térjelleg elvesztése ösztönözhetette a tanácsot 1459-ben másik városháza kijelölésére. — A kézművesség belvárosi meggyökeredzését a castrum-város átalakulás nemesi gyökerei is nehezíthették.

Holl Imre

Rózsa u. középkori nevét nem ismerjük. Buda egyik külvárosában is volt a középkorban Rózsa u., fekvése ismeretlen. Kubinyi In: Gerevich 1973, II. k. 19. — Zürichben a jobbparton a folyóra nyíló kis utcák között ugyanazon a környéken található a két Fürdő utca és a Rosengasse. (1788-as várostérkép.) Berlinben a Rosenstraße a helye a bordélyháznak 1420-ban, (a városfalon belül, de a szélén), neve mindvégig fennmaradt. Berlin im Mittelalter. Katalogus. (Berlin 1987) 112. — Számos más német városban is megtalálható a Rosenstraße: Han. Münden, Lübeck Lüneburg; a központtól távolabb húzódva Bremen, Hamburg, Goslar esetében, vagy a városfalon kívül: Bielefeld. Szerepüket a várostörténetírás rendszerint nem említi. (A városalaprajzok: Keyser, E., Städtegründungen und Städtebau in Nordwestdeutschland im Mittelalter. Remagen 1958. 2. k.) — A középkor egyik legismertebb könyve a szerelem allegorikus kódexe, címe: A Rózsa-regény. (13. sz.)

¹⁰² A beépítés ideje: Mollay, In: *Csatkai*, 55.

- Csatkai: Csatkai E. szerk. Sopron és környéke műemlékei. (Bp. 1956²).
 Dávid: Dávid F., Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 5 (1970) 95–123.
 Gerevich 1973: Gerevich L. szerk. Bptört. I–II. k. (Budapest 1973).
 Holl 1967. – 1973: Holl I., Sopron középkori városfalai. I. ArchÉrt. 94 (1967) 155–183. – II. Arch-

- Ért 95 (1968) 188–205. – III. ArchÉrt 98 (1971) 24–42. – IV. ArchÉrt 100 (1973) 180–207.
 Házi: Házi J., Sopron sz. kir. város története. I/1. k.; – II/1–6. k. (Sopron 1921–1943).
 Pataki: Pataki V., A budai vár középkori helyrajza. BpR 15 (1950) 239–300.
 Sedlmayr: Sedlmayr J., Sopron koragótikus lakótornyai. SSz 40 (1986) 323–339.
 Holl 1979: Holl, I., Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta ArchHung 31 (1979) 105–145.

STÄDTISCHES LEBEN IM MITTELALTER – STÄDTISCHE ARCHITEKTUR

Auszug

I. Die charakteristischen Bauten während der Entwicklung der Stadt Sopron sind die Wohntürme aus dem 13. Jh., über die früher nur einige schriftliche Mitteilungen – ohne nähere Ortsbestimmung – berichtet haben (1250, 1277, 1297).^{1–2} Im Laufe der Denkmalforschung gelang es bisher schon die Stelle von 5 Türmen zu bestimmen. In sämtlichen Fällen stehen sie zwischen den Gassen der Innenstadt, im Inneren der Wohnparzellen und waren von den späteren Umbauten verborgen. Sie haben eine Grundfläche von 6×6–8×8 m, höhere Reste von ihnen als bis zum ersten Stockwerk sind bisher nicht bekannt; im allgemeinen standen sie von drei Seiten her frei.^{5–6} Die Publikation der Forschungsergebnisse ist aufgrund der Türme der Meinung, daß auch bei dem Bau der Stadtmauer solche Türme errichtet worden sind (Abb. 1), es wird sogar durch falsche Auslegung einiger spätmittelalterlicher Daten auch noch eine innere, die Stadt entzweitrennende Mauer vorausgesetzt. Dies beweisen aber keine schriftlichen oder archäologischen Daten. Im Gegenteil stand den bisherigen Ausgrabungen nach^{10–11} an der Stadtmauer bloß an einer einzigen Stelle, im Norden ein innerer Turm, anderswo ist keine Spur davon zu finden. Auch die Auswertung der urkundlichen Angaben ist eindeutig: früher unterstützt der König den Bau sowohl der Wohntürme als auch der Stadtmauer (1277), jedoch wird 1297 die Untertützung der ersten im Interesse des Ausbaues der Stadtmauer entzogen.⁹ Von da an wird bis 1339 der neue dreifache Mauergürtel erbaut (früher wurde die Stadt nur von der römischen Mauer und dem Wall geschützt).

Die Unterschiedlichkeit der Wohntürme und der Stadtmauer widerspiegelt die gegensätzliche Auffassung der adeligen-bürgerlichen Bewohner der aus der königlichen Burg (castrum) entwickelten Stadt;¹⁰ die Wohntürme bedeuteten ja vor allem die Repräsentations- und Verteidigungsansprüche der Besitzer von Rang und Stand, ebenso wie in anderen europäischen Städten des 13. Jh.¹²

*

II. Bürgerhäuser – städtischer Weinschank. Hier werden einige häufigste Typen der Bürgerhäuser^{27, 35} erörtert, gemeinsam mit der Frage der Sitznischen. Sitznischen wurden von der zweiten Hälfte des 13. Jh. bis Anfang des 16. Jh. in den mit breiter Toreinfahrt ausgebildeten mittelalterlichen Häusern errichtet; sie kommen vor allem in Buda und in Sopron häufig vor, fast in einem jeden zweiten-dritten Haus wurden solche vorgefunden. Es gibt verschiedene Erklärungen für ihre Funktion: sie dienten demnach entweder der architektonisch-ästhetischen Repräsentation oder als Rastplätze für die Diener sowie als Verkaufsstellen der Krämer.^{17–18} Unsererseits akzeptieren wir die Meinung, die sie für den Platz des mittelalterlichen Weinschanks halten.²⁰ Diese Erwerbsform ging nämlich in den mittelalterlichen Städten Ungarns mit dem weiterbreiteten Weinbau, Weingartenbesitz einher. (In Sopron waren 61%, in Pozsony 56% der Steuerpflichtigen Weingartenbesitzer; auch für die Handwerker und Kaufleute war der Weinbau im 15. Jh. eine zusätzliche Beschäftigung.)^{22–23}

In Sopron wurde in überwiegender Mehrheit der Häuser in der Innerstadt Wein gelagert (im Erdgeschoß, in dem leicht eingetieften „Keller“); in Buda sind bei heute noch die tiefen Felsenkeller vorhanden. Der im Haus gelagerte Wein wurde entweder im eigenen Haus, oder bei einem anderen für die Verbraucher ausgeschrieben; es gebührte den „auftrager, leitgeb, weintrager“^{24–25} ein Lohn, falls diese Arbeit nicht vom Besitzer selbst verrichtet wurde. Mit Vergrößerung des Grundrisses der Häuser wurden im 14–15. Jh. Sitznischen besonders häufig errichtet, denn sie waren eine ideale Lösung für den Ausschank (in Buda schon vom 13. Jh. an, in Sopron erst später). Der Weinschank dürfte im wohlhabenderen Kreise des Handel und Handwerk betreibenden Bürgertums verbreitet gewesen sein, deshalb kommen die Sitznischen bei den verschiedenen Haustypen vor. Sie fehlen aber bei den Häusern mit Werkstatt-Laden (Abb. 8); wo die Ausübung irgendeines Handwerkes dominiert, sind die Bewohner vor allem Mieter und auch der Besitzer hat sich nicht mit Weinbau befaßt (wenn ja, so ließ er seinen Wein anderswo ausschenken). – Die Sitznische reicht auf kirchliche (Kirchen) und feudale (Toreinfahrt der königlichen Burgen) Vorläufer zurück, jedoch fiel ihr durch die rasche bürgerliche Verbreitung eine neue Funktion zu. Es kann für bestimmt angenommen werden, daß auch in Pozsony viele solche vorhanden waren und die Forschung gewiß auf ihre Spur kommen wird. (Zur Zeit sind uns von hier schon vier Toreinfahrten mit Sitznische bekannt).

III. Topographie der mittelalterlichen städtischen Handwerke. – Die Stadtgeschichtsschreibung ist im allgemeinen mit der Untersuchung der sozialen Fragen der Gewerbezweige zufrieden und erörtert die Topographie ihrer Wohnstätten als verallgemeinernde, gesetzmäßige Lösung. Am meisten werden die nach irgendein Handwerk benannten Gassen als Beweise und die Gesetzmäßigkeiten einiger klassisch gegründeter Städte zur Hilfe gerufen. Doch werden die im Laufe der Entwicklung vor sich gehenden Änderungen bzw. die einzelnen mit diesen in Zusammenhang stehenden Daten (Steuerlisten) nicht beachtet. Die konkrete Untersuchung von einigen mittelalterlichen Städten Ungarns (Buda, Pozsony, Sopron, Kolozsvár) bietet ein von den Erwartungen abweichendes Bild: einen großen Teil der Handwerker treffen wir im 14–15. Jh. nicht dort an, wo wir sie suchen; die Vertreter je eines Gewerbezweiges sind bei weitem nicht gruppenweise an ein und derselben Stelle, sondern an mehreren Punkten der Stadt zerstreut zu finden; betrachtet man die Innenstadt und die Vorstadt, so wohnen sie nicht immer dort, wo man sie vermuten würde; in Buda und in Sopron kann auch innerhalb des 15. Jh. eine große Fluktuation beobachtet werden (die Werkstätten hören rasch auf, der neue Bewohner oder Mieter geht schon einem anderen Beruf nach).

Auffallend ist in Ungarn, daß die Zahl der von Gewerben benannten Gassen (abgesehen von einigen wichtigeren städtischen Handwerken) relativ gering ist. Dies läßt sich mit der niedrigeren Bevölkerungszahl der Städte – und so auch der Gewerbetreibenden – erklären. Es

fällt einem aber ihre Zerstreuung auf. In *Buda* befand sich zwar dem Dominikanerkloster gegenüber eine Goldschmiedgasse bzw. ein so benannter Gassenabschnitt, jedoch treffen wir noch an weiteren 8 Stellen Goldschmiede im 14–15. Jh. an (Abb. 10).^{58–59} Ihre Werkstätten finden wir aber mehrere Generationen hindurch nicht an ein und derselben Stelle, was auf die finanzielle Unsicherheit, auf das Fehlen der Kontinuität innerhalb der Familie schließen läßt.

Von den ungarischen Schmieden in *Kolozsvár* betätigten sich im Jahre 1453 in der Innenstadt 6, in den verschiedenen Vorstädten 8 Meister und höchstens zwei Werkstätten befanden sich nebeneinander.⁶² (Als ausländische Parallelen können wir die Töpfer von Brno erwähnen.⁶³ Sie hatten zwar eine Gasse in der Vorstadt, sind dennoch im späten Mittelalter in drei verschiedenen Bezirken anzutreffen.)

In *Sopron* arbeitete in der ersten Hälfte des 15. Jh. zur gleichen Zeit im allgemeinen 1 Goldschmied, in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts waren schon zwei Goldschmiede tätig. Beide wohnten als Mieter an verschiedenen Stellen der Innenstadt. Als Zinngießer waren gleichzeitig ein-zwei Meister in der Stadt; unter ihnen waren Hausbesitzer und auch Mieter sowohl in der Innenstadt wie auch in der Vorstadt; sie hatten ein mittelmäßiges Einkommen. Als Bogner arbeiteten im 14. Jh. 3, im 15. Jh. 3–5 Meister. Ihr Vermögenszustand war unterschiedlich. Es gab unter ihnen sowohl reiche Hausbesitzer als auch gut verdienende Mieter in der Innenstadt, ferner in der schwereren Zeit der 60er Jahre in der Vorstadt arbeitende Meister mit geringerem Einkommen. (Letztere wohnen aber in der „inneren Vorstadt“: in der Schmiedgasse und auf dem Holzmarkt.) Den Messerern fällt hier keine so beachtliche Stellung zu als anderswo; sie sind Mieter in der Innen- oder in der Vorstadt (im II. und III. Viertel), zahlen nur eine mittelmäßige oder niedrige Steuer. Ebenso ist der Schwertfeger 1379 noch Hausbesitzer in der Vorstadt, die Vertreter dieses Gewerbes im 15. Jh. sind nur mehr Mieter und zahlen die niedrigste Steuer.

Von den typischen vorstädtischen Gewerbetreibenden sind die Schmiede zu Beginn des 15. Jh. im I. Viertel der Vorstadt (2 Personen), im vorderen Teil des II. Viertels (1), im ersten Teil des IV. Viertels (3) zu finden. Vier von diesen waren Hausbesitzer. Zur Mitte des Jahrhunderts arbeiten schon 9 Meister, jedoch in anderer Verteilung: mit Ausnahme eines einzigen wohnen alle im I. Viertel (nahe zur Schmiedgasse, jedoch nicht in ihr). Zu Beginn des 16. Jh. wohnen hingegen von den 4 Meistern drei wiederum im IV. Viertel. Dies ist vielleicht das einzige Handwerk außer den Zinngießern, wo ein kontinuierlicher Zuwachs und eine Bereicherung wahrgenommen werden kann.

Schlosser (*slosser*) gibt es zu Beginn des 15. Jh. drei im I–II. Viertel der Vorstadt; taucht einer im Jahre 1440 schon in der Innenstadt auf; sie sind alle Hausbesitzer. In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts geht dieser Ge-

werbezweig in Hinsicht des Einkommens zurück. Ihre finanzielle Lage wird hier wahrscheinlich — ebenso wie bei den Messerern — durch die ausländische Wareneinfuhr geschwächt.

Zu Beginn des Jahrhunderts arbeiten in der Stadt 3 Hafner, 2 von ihnen sind Hausbesitzer in der Vorstadt und einer ist Mieter in der Innenstadt. Ihre Steuer beträgt 720–240–120 Denare. In den 50er Jahren arbeiten schon 7 Hafner, im allgemeinen wohnen sie im II. Viertel (1 Meister an der inneren Seite des Baches, 3 an der Außenseite, 1 noch weiter); je 1 Hafner wohnt im III. und IV. Viertel. Alle haben ein bescheidenes Einkommen zu dieser Zeit, mit Ausnahme eines einzigen Meisters.

Die untersuchten Gewerbe sind zerstreut. Es gibt zwar bevorzugte Stellen, z. B. in der Nähe der Marktplätze, jedoch auch bei diesen arbeiten verschiedene Meister nahe zueinander.

Die *Schmiedgasse* ist eine typische Handwerkergegend, nur die Schmiede wohnen nicht hier (einige von ihnen aber in der Nähe); Bäcker, Wagner, Schuhmacher, Sattler usw. arbeiten hier und auch die drei städtischen Badehäuser befinden sich in dieser Gegend (Holl 1979). Die Fischergasse im III. Viertel ist auch nicht die einzige Wohnstätte der Fischer im 15. Jh., da ja von ihnen mehrere im I. und II. Viertel wohnen. Beide Gassenamen widerspiegeln einen viel älteren Zustand: die Schmiedgasse ist die Kolonie der frühen Handwerker des vor dem königlichen *castrum* sich erstreckenden *suburbium*, die Fischergasse weist hingegen auf die dort wohnenden Fischer der nordöstlich von der Burg liegenden „*villa Suprun*“ hin (erwähnt in den Jahren 1156, 1199).⁹⁷ Auch der Bereich der Schmiedgasse und des Holzmarktes in der „inneren Vorstadt“ zeigt die Reste der früheren Entwicklung: die breiten Straßenmärkte vor der Burg mit der einstigen Kirche im Mittelpunkt. Auch dieses Gebiet hatte seine drei eigenen Tore (Holl 1979).

*

Unsere Studie bezweckte einerseits die Fragen der Stadtgeschichte anzulegen, einzelne Zweige des Gewerbes zu untersuchen, andererseits soll sie die Aufmerksamkeit der Archäologie auf die Wichtigkeit der Lokalisierung der verschiedenen Werkstätten und ihrer Zeitbestimmung zu richten. Die Daten der Archäologie sind nämlich in diesem Falle nicht nur Ergänzungen der schriftlichen Quellen oder ihre bloße Illustration. Mit ihrer Hilfe können wir auch auf die noch unbekannten Fragen der städtischen Entwicklung eine Antwort erhalten. Mit Vorführung der Daten aus *Sopron* werden (neben der Erforschungsmöglichkeit einzelner Werkstätten) die Forscher der städtischen Archäologie vor Verallgemeinerungen, schematischen Erklärungen — auch im Falle anderer Städte — bewahrt, andererseits mögen wir ihre Aufmerksamkeit auch der Kompliziertheit des damaligen Lebens zuwenden.

I. Holl

ÁTTÖRT ZABLAFESZÍTŐK PANNONIÁBÓL

A tihanyi lószerszám feldolgozásakor feltűnt, hogy a leletegyüttes legérdekesebb leletének, az orrszorítónak¹ a párhuzamai a legváltozatosabb zablatípusokkal együtt fordulnak elő.

A bronz orrszorítókat valószínűleg egykarikás, egyszerű kivitelű zablákkal együtt is alkalmazták, bár ebben az esetben, az orrszorítók felhelyezésében gyakran szerepet játszó második karikát, vagy összekötő tagot hosszabb bőrszíjakkal kellett helyettesíteniük.

A pannoniai orrszorítók közül, keskeny orrpántjával az oroszvári tűnik a legkorábbinak. Az őskori hagyományokat őrző feszítőzabla is csak ennél a példánynál fordul elő. Az irodalom gyakran hivatkozik a IV. századi környezetben, Gradacban talált² és így későbbinek mondott példányra, mégis az orrszorító típus és vele a feszítőzabla Oroszváron valószínűleg korábbra keltezhető.

Környén az orrszorítókhoz kétkarikás zabla tartozott, s valószínűleg Sárszentmiklóson is,³ de a nagytényi kétkarikás zabla inkább az orrszorító nélküli, vonó állatoknál is szokásos alkalmazásukra mutat.⁴ A hátszló (= fullajtárló) lelőhelykörülményeinek leírásánál az orrszorító mellett csak az áttört veretről beszélnek és a kétkarikás zablát nem hozzák kapcsolatba a „fullajtárlóval”. A nagytényi áttört veretet zablafeszítőként is azonosíthatnánk, azonban az orrszorítóval együtt nem fér rá a ló fejére. Helye a Gaul féle felerősítési javaslat mellett még a pofaszíj, vagy homlokszíj is lehetett⁵ (2. kép).

A mőzsi és a tihanyi lótemetkezéseknél, áttörtnek is tekinthető, La Tène formákból eredeztethető körte, vagy lant alakú összekötőtagokat találunk a zablarúd és az orrszorító között⁶ (1. kép 13–12).

Az oroszvárától eltekintve, a többi pannoniai orrszorító II–III. századi keltezése tulajdonképpen nagyon tág, mégis a jelzett időhatáron belüli orrszorító-zabla kombinációkból több zablatípus egyidejű használatára következtethetünk.

Az orrszorító nélküli zablák is változatos képet mutatnak.

A II. század eleji, közel egykorú inotai két halomban sem a két hátszlónak, sem a háts és vonó lónak nem volt azonos a zablája. A hátszlóvakhoz pálcás, ill. két, egymástól elválasztott karikájú, vas, ezüsttel tausírozott zabla tartozott, míg a vonó állatok csavart vas zablarúdjának két végén egy-egy bronzkarika volt csak.⁷

Egykarikás zablát találtak a brigetioi Gerhát temető lovainál, de lehet, hogy Somodoron is.⁸

A nagytényi kétkarikás zablát a fentiek értelmében az orrszorító nélküli vonóállatokhoz köthetjük, míg a kálozi lovak zablatípusának eldöntésénél Marosi A. szavainak: „vaszabla karikákkal” helyes értelmezése lenne szükség.⁹

Az áttört lószerszámveretek a pannoniai leletanyagnak a keltáktól átöröklött mintakincsű, sajátos csoportját képezik. Ahogy általában a lószerszám anyagnál, úgy itt is, az áttört bronzokhoz sorolható zablafeszítőknek is több változata ismert. Ez a változatosság készített bennünk egyes leletek újraértelmezésére, a típusvariációk bemutatására.

Sellye I. által összegyűjtött és általa is zablafeszítőként, „áttört zablafeszítő”-ként meghatározott példányokat XXII. tábláján láthatjuk. A tárgyak közül a dunamócsinál csak kerek, ill. szögletes fül csatlakozik a pálcához, míg a carnuntumi és a brigetioi daraboknál a zablát áttört minta is díszíti¹⁰ (1. kép 1., 3., 2.). A másik brigetioi példánynál a zablapálcát korongos zablafeszítővel kombinálták. A zablapálcá ebben az esetben ívelt, az áttört korong pedig a pálcá és a szögletes fül közé került (1. kép 6). Áttört pelta jellegű forma ékelődik a szögletes és a kerek fülek közé az egri gyűjtemény ismeretlen lelőhelyű példányánál, vagy a párhuzamként megemlíthető bécsi, ismeretlen lelőhelyű, ill. a bulgáriai Dranovecból származó darabnál¹¹ (1. kép 4).

Talán a pannoniai áttört bronz zablafeszítők csoportjához sorolhatjuk a Ságváron előkerült „lószerszám” vereteket is, ahol megtaláljuk az áttört mintájú középső korongot, egyik felén szögletes füllel, a másikon nyitott karikával¹² (1. kép 7). Zablafeszítőként való alkalmazási lehetőségének eldöntését a nyitott karika nehezítette. Ha ez a fülekkel bővített korong valóban zablafeszítő volt, akkor a kerek nyitott fül elvesztette eredeti funkcióját. Szerepét az az ovális szegecs vette át, amelyet a hátlapra erősítettek. Ez esetben az ovális szegecsen keresztül kapcsolódott a zablavégtől futó szíj, míg a szögletes fülbe a pofaszíj csatlakozott. A bulgáriai leletekben az áttört motívumú zablafeszítők kerek fülei kapcsolódtak a zablarúd végéhez, a szögletes fülek direkt szíjkapcsolással, vagy lemezek segítségével szolgáltak a pofaszíjak zablafeszítőhöz erősítésére. Bár a ságvári korong felerősítését a tihanyi és a bulgáriai zablafeszítők sugallták,¹³ ennek ellenére itt a szögletes fül alkalmasabbnak látszik a zablarúdhöz való közvetlen csatlakozásra. A pofaszíj összeerősítése az ovális szegecsen keresztül is megoldható.

Ha a nagylóki leleteket közlő Gaul K. C I táblájának 15-ös tárgya nem járomveret, akkor ennek a tárgynak is zablafeszítőnek kell lennie. Felerősítési módja azonos lehetett a bulgáriaiakkal, azzal a különbséggel, hogy a kerek fülek helyett a közvetlen kapcsolódási lehetőséget választották¹⁴ (1. kép 10).

A bulgáriai, Sellye I. által felsorolt leletek közül kiemelhetjük, mint az áttört zablafeszítők egy másik változatát, a Razgrad-i lószerszám részletet. A fém lemez végén csüngő ovális, áttört veretet Sellye csüngőnek hatá-

¹ Előkészületben az Alba Regiában.

² Radnóti—Gabler 1982. 56. 5. kép 1—2., 60., 62.; Fülep 1949. 50.

³ Alapi 1913. 8. kép; Bónis 1982. 148. Abb. 19: 9. Abb. 20., 11—11a; Gaul 1890. 111., B III. t. 19—20.

⁴ Gaul 1890. 99. A I. 24.

⁵ Gaul 1890. 103. A III. t. 8 a—b, 105. 8. ábra.

⁶ Gaál 1977—78. 53. 20. kép 4., 33. kép.

⁷ Palágyi 1981. 62. T. III. 3., 75., T. XVI. 1., 76—77., T. XVII. 26., T. XVIII. 2.

⁸ Barkóczi 1946—48. 171., XXIX. t. 5., 171.; Gaul 1889. 197. II. t. 33—34.

⁹ Gaul 1890. 99., A I. 24.; Marosi 1935. 216.

¹⁰ Sellye 1941. XXII. t. 4—6.

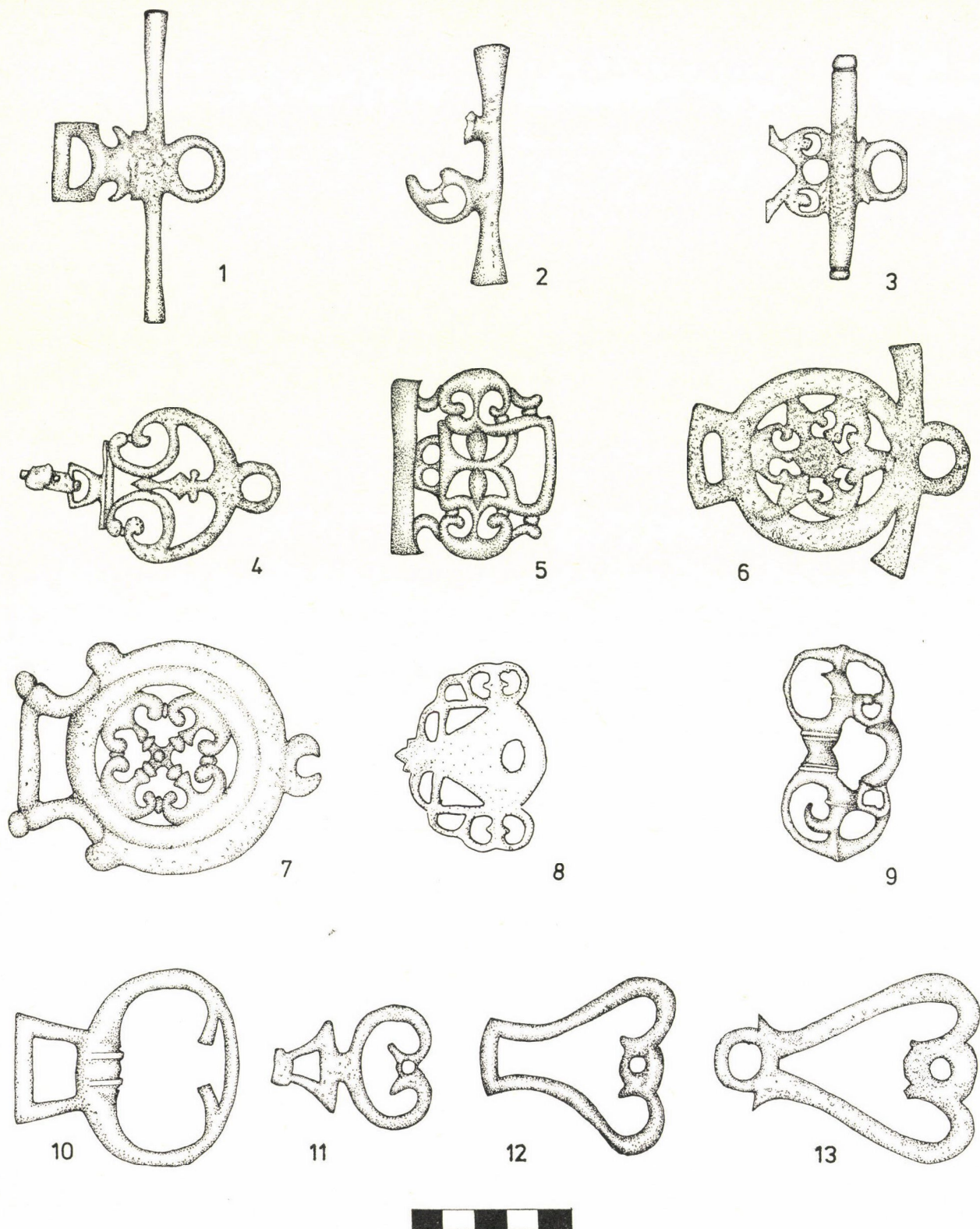
¹¹ Sellye 1941. XXII. t. 8., 2—3.

¹² Sellye 1941. 66., XII. 1a—b.

¹³ Botušarova 1950. Fig. 28.; Seure 1925. Fig. 7. 56.; Venedikov 1957. Obr. 35. No. 77.; Tihany-előkészületben.

¹⁴ Gaul 1890. 121., C I. t. 15.

1. kép. Áttört zablafeszítő variánsok Pannoniából: 1. Dunamócs. — 2. Brigetio. — 3. Carnuntum. — 4. Egri gyűjtemény, — 5. MNM. — 6. Brigetio. — 7. Ságvár. — 8. Brigetio, — 9. Dunapentele ?. — 10. Nagylók. — 11. Balatonfőkajár. — 12. Tihany. — 13. Mőzs (Részben Gaul K., Sellye I., Gaál A. publikációi nyomán)

Abb. 1. Varianten von durchbrochenen Trensenspannern aus Pannonien: 1. Dunamócs. — 2. Brigetio. — 3. Carnuntum. — 4. Sammlung aus Eger. — 5. Ungarisches Nationalmuseum. — 6. Brigetio. — 7. Ságvár. — 8. Brigetio. — 9. Dunapentele ?. — 10. Nagylók. — 11. Balatonfőkajár. — 12. Tihany. — 13. Mőzs (zum Teil nach den Publikationen von K. Gaul, I. Sellye, A. Gaál)

2. kép. A nagytétényi hátsó kantárrészletének vagylagos részrekonstrukciója az új javaslat szerint

Abb. 2. Die alternative Teilrekonstruktion des Zaumzeuges des Sattelpferdes von Nagytétény dem neuen Vorschlag gemäß

3. kép. A dunapentelei ? zablafeszítő felerősítésének rajza
Abb. 3. Zeichnung über die Befestigung des Trensenspanners aus Dunapentele (?)

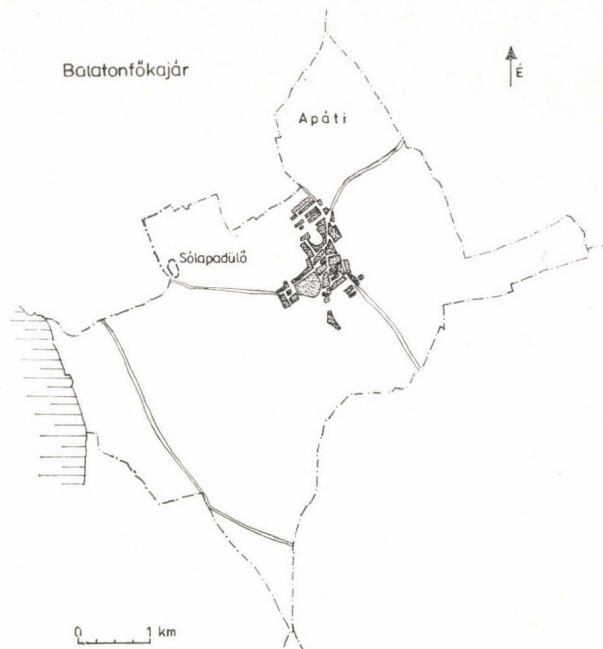
rozta meg.¹⁵ Két darabot találtak ebből, egyiknek középső hosszúkás nyílásában pedig vasmaradványt. Ez az utóbbi megjegyzés és a „csüngő”-nek nevezett veret a másik, ugyancsak szögletes fülbe kapcsolódó lemezzel és az abból kiágazó két másik lemezzel valamint összevetve a

¹⁵ Sellye 1941. 76., XXI. t. 11.

¹⁶ I. m. XXI. t. 12.

¹⁷ Op. cit. XXI. t. 10.

¹⁸ Sellye 1940. XXXIII. t. 5.; Hampel 1892. 59. 8.

4. kép. A balatonfőkajári római lelőhelyek az MRT 2. alapján

Abb. 4. Römische Fundorte von Balatonfőkajár aufgrund der MRT 2

Pastuša-i zabla-kantárrészlettel, eléggé meggyőző számunkra ahhoz, hogy ezt a „csüngő”-t is zablafeszítőnek tartsuk. A hosszúkás középső fül vasmaradványa a zabla töredéke volt. Sellye I. Bulgáriából egy másik lelőhelyről is hoz eltérő mintájú és fülképzésű, de egészében hasonló megjelenésű és funkciójú darabot.¹⁶ Valószínűleg a brigitioi példány is ezeknek a zablafeszítőnek a számát növeli, a szögletes fül helyett azonban kétágú pofaszíjcsatlakoztatásra volt szükség¹⁷ (1. kép 8).

A dunapentelei (?), vagy Pest megyeiként nyilvántartott leletegyüttesben a Razgrad-ihoz nagyon hasonló két darab, veretként meghatározott, trombita mustrás tárgyra figyeltünk fel (1. kép 9). A bulgáriai példákra hivatkozva ez az áttört veret is zablafeszítő volt, a pannóniai darabok között egy újabb változatként. Ívelt füle a kantárszíz, vagy lemez befogadására volt alkalmas, míg osztott középső része a zablarúd csatlakoztatására szolgált. Fordított felhelyezése is természetesen lehetséges¹⁸ (3. kép).

A kantárrészlet további felépítését a Razgrad-i és a Pastuša-ihoz hasonlóan képzelhetjük el. Mindkét leletnél az első pofaszíj lemez után a közös karikába két újabb lemez kapcsolódik. Az egyik lemez a pofaszíjcsatlakoztatásának tekinthető, míg a másik az orrpánt indítása volt.¹⁹

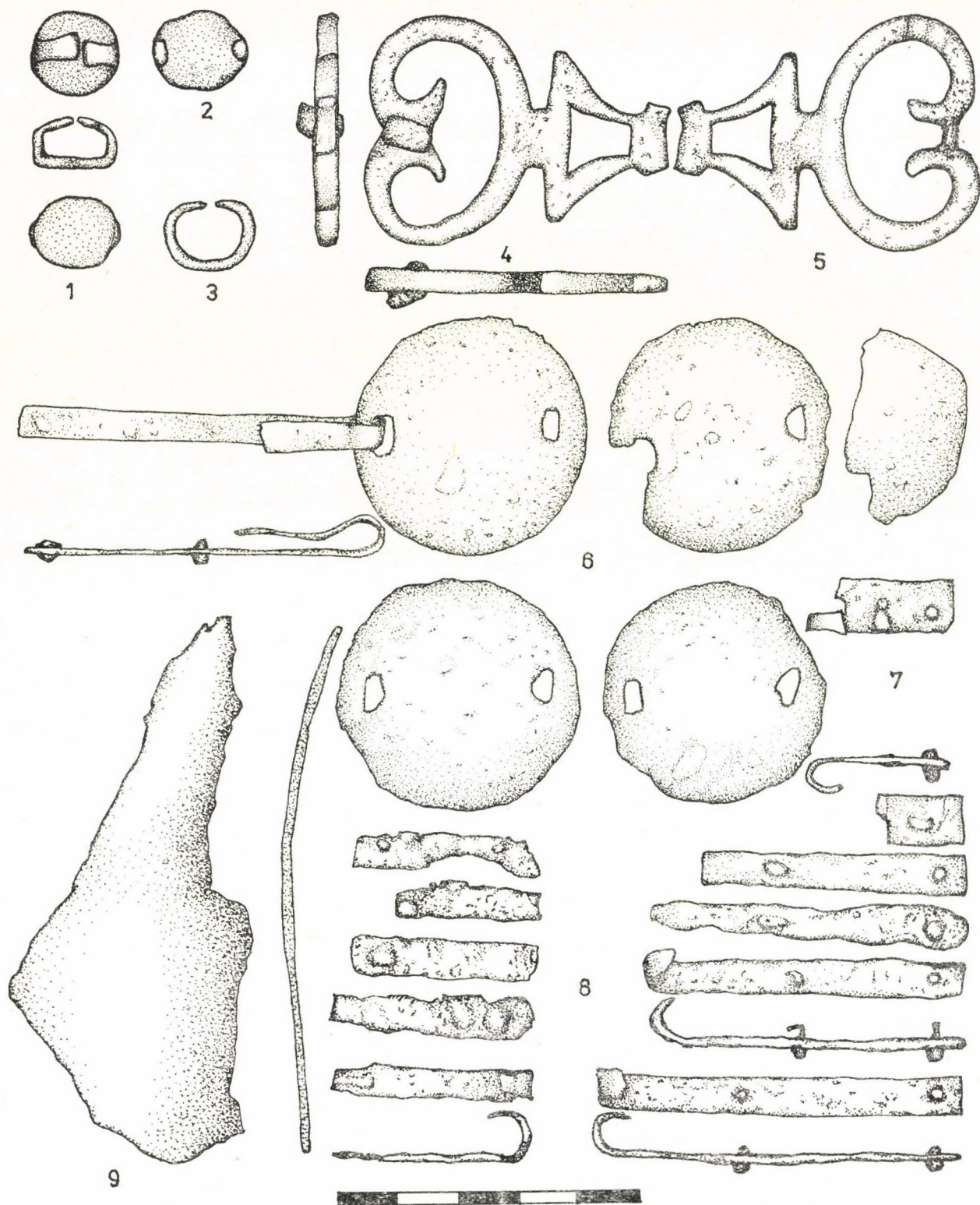
A mözsi és a tihanyi leletegyüttesekben az áttörtnek — de nem a szokásos trombita, pelta, egyéb mintájú — tekinthető és áttört szügyelő-farhám korongokkal együtt talált zablafeszítők, vagy összekötő tagok orrszorítós zablaszerkezetnek voltak a részei.²⁰ A bulgáriai analógiák egyértelművé teszik, hogy ezek az áttört, bonyolultabb mintájú, kerek formához közelálló, vagy ovális zablafeszítők orrszorító („Metallhackamore”) nélküli zablaszerkezetekben fordulnak inkább elő. Az orrszorítót helyettesítő (megjelenésében és nem funkciójában) lemezes orrpántot gyakran megtaláljuk a bulgáriai, sőt romániai anyagban.²¹

¹⁹ Seure 1925. Fig. 7. 56.; Sellye 1941. XXI. t. 11.

²⁰ Mözs—Gaál 1977—78. 34—36.; Tihany-előké-születben az Alba Regiában.

²¹ Seure ibid., Ursachi 1969. Fig. 4. 1—4.

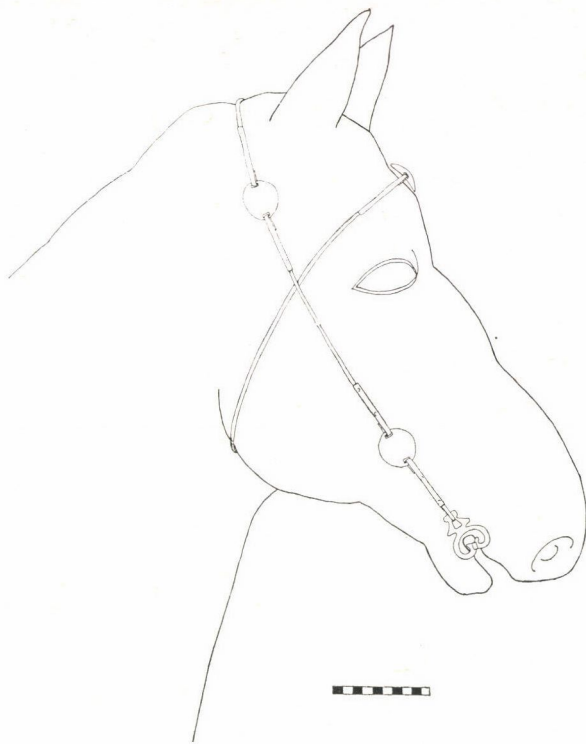
5. kép. A balatonfőkajári leletek
Abb. 5. Die Funde von Balatonfőkajár

Az áttört zablafeszítő változatok bemutatásánál nem törekedtünk teljességre és elsősorban Sellye I. áttört bronzokkal foglalkozó két munkájára támaszkodtunk. Az általa összegyűjtött leletanyag hívta fel a figyelmünket az áttört típusú zablafeszítők változatos formájára. Ebből kiindulva azután átnézhattuk és újraértelmezhetjük gyűjtésének több darabját. A csüngőknek, vagy veretek-

nek meghatározott tárgyakból, vagy tárgytypusokból kiemelhetünk egy-két darabot, amelyet az analógiák alapján szintén zablafeszítőnek gondolhattunk. Hivatkozhatunk itt a dunapentelei, Pest megyei, vagy ságvári példákra (1. kép 9, 7).

A ságvárinál, de a XVII. t. 4–5-ös képen ábrázolt aquincumiakkal kapcsolatban Sellye is felvetette a bel-

6. kép. A balatonfőkajári kantár rekonstrukciója
Abb. 6. Rekonstruktion des Zaumzeuges von Balatonfőkajár

gumi korongos zablafeszítő alkalmazására tekintettel, hogy esetleg ezeknek is hasonló szerepük volt, végül azonban mégis a csüngős változat mellett foglalt állást.²²

Sellye I. második publikációjában közölt Celles les-Waremmes-i áttört zablafeszítő alapján²³ megköcskíztathatjuk még azt a feltevést is, hogy a pannoniai három osztatú és egyfüles korongok nem is csüngők, vagy a szügyelő elülső díszei voltak, hanem sokkal inkább zablafeszítők lehettek. Ebből a szempontból számításba jöhetne a velencei háromosztatú, trombita mustrás áttört korong is, amelyhez egy kis lekerekített fül csatlakozik, a hátlaon, a fül alatt a peremen azonban egy szögmaradvány is van.²⁴ A korong füllel szembeni harmadik nyílásánál a kereten, de a fülben sem árukkodik vasrozsa a zabla esetleges csatlakozásáról, ezért újabb leletek előkerüléséig a háromosztatú, egyfüles korongok zablafeszítőként való alkalmazását Pannoniában nem tekinthetjük biztos és végleges megoldásnak.

Az újabban feltárt mőzsi és tihanyi körte, vagy lant alakú zablafeszítő formája eltér az eddig felsorolt áttört zablafeszítőkétől (1. kép 13–12). Megnevezésükre valóban a körte, vagy a lant alakú kifejezés a legtalálhatóbb.

A mőzsi, a tihanyi és a félköríves, korongos, áttört zablafeszítők közötti átmeneti megoldásra emlékeztet a Balatonfőkajáron (Veszprém m.) 1926-ban megtalált lőszerszám együttes két egyforma darabja, bár pontosabb kronológiája egyiknek sem tisztázott. A balatonfőkajári zablafeszítőnél a peltához ívelt oldalú, áttört trapéz forma nyulvány csatlakozik. A pelta szarvai között az egyik darabnál vas karika maradványát figyeltük meg. Ez volt tárgyunk döntő ismerve zablafeszítőként való meghatározásában. (1. kép 11, 5. kép 4–5).

Balatonfőkajáron a Bőjtény völgy DK-i felében, az Apátinak nevezett határreszen 1926-ban 50–60 cm mélyen embercsontvázakat, 100–120 cm mélyen egy

lőcsontvázat találtak (4. kép). A Topográfia szerzői megemlékeznek a kantár díszítő pántjairól, amelyek valóban megvannak a veszprémi múzeum gyűjteményében és valóban lőszerszámként azonosíthatók (VBM 55.226.1–5, 7–12) (5. kép). Az egyébként hiányos lőszerszámgarnitúra is a II–III. századra keltezhető. Pontosabb meghatározásához a Topográfia sem tud közelebbi támpontot adni,²⁵ annyit azonban megemlíti, hogy az egyik sírhoz egy korszó tartozott.²⁶ A veszprémi múzeum Régészeti katasztere ugyanezen a lelőhelyen egy 15–20 m-es átmérőjű kör alakú „rétegződésről” is ír. Állítólag ezen kívül került volna elő a három csontváz és a lőcsontváz is.²⁷ Ennyi adatból természetesen nem lehet messzemenő következtetést levonni, mégis a 15–20 m-es, kör alakú elszíneződés és a lőcsontváz figyelemreméltóvá teszi ezt a balatonfőkajári lelőhelyet.

A vázaktól 5–6 m távolságban, a Régészeti kataszter szavai szerint, „hamus, tűzhely szerű talajban római edénytöredékek, 2 kancsó 2 tányérra állítva” volt látható a bejárásakor. A kerámiatöredékek és az edények azonosítására sajnos nincs lehetőségünk. A kantár részek után azonos lelőhelyre utaló számosporttal, és Balatonfőkajárról származó, római edénytöredékeket leltároztak be (VBM 55.226.15–34), ezekről azonban nem dönthető el, hogy az 1926-os gyűjtéssel azonosak-e, vagy ahogy a Topográfia feltételezi, a Sólápa dűlői római lelőhelyhez tartoznak-e, ahhoz a lelőhelyhez, ahonnan a vörös homokból készült Diana relief is előkerült.²⁸

A balatonfőkajári lőcsontváz megtalált mellékletei:

1. *Zablafeszítő*. Bronz. 2 db. Áttört pelta forma, amelyhez nyaktaggal ívelt oldalú, áttört trapéz alakú tagozat csatlakozik. A pelta szarvai között az egyikken vaskarika maradványa. H.: 5 cm, Sz.: 3,80–3,85 cm, V.: 0,35 cm szíjbefogadásra szolgáló nyílás sz.: 0,45–0,5 cm, Ltsz.: VBM 55.226.10–11 (5. kép 4–5).
  2. *Kerek korongok*. Bronz. 5 db, ebből 2 db ép, a többi töredékes. Az enyhén ívelt korongokon egymással szemben 1–1 téglalap alakú, befelé határozatlan szélű nyílás látható a kettős lemezű szíjáfogó lemezek beakasztására. Az 55.226.4-es leltári számú korong egyik nyílásában a kettős lemez még megvan, felső lemezén két elkalapált, vagy törött szegecs maradványával. Alsó lemeze az első szegecs előtt törött. Korong átm.: 3,6–3,9 cm, korong m.: 0,5–0,6 cm, lemez h.: 6–6,1 cm, sz.: 0,55–0,7 cm, Ltsz.: VBM 55.226.1–5 (5. kép 6).
  3. *Szíjáfogó kettős lemez*. Bronz, 11 db, töredékek.
    - a) Szélesebb és rövidebb lemez. 2 db. Töredékesek. A hajlatnál a lemez valószínűleg kétágú volt. Felső lemezen 1-1 szegecs maradványa. H.: 2,45 cm, 0,4 cm, pánt sz.: 0,9 cm, 0,85 cm (5. kép 7).
    - b) Keskenyebb lemeztöredékek, szegecsekkel, 9 db. Vö.: 2. melléklet egyik korongjának lemeze. A töredékekből 1 alsó lemez, a többiből 4, vagy 5 pár (a korongon lévővel együtt) korongfülekbe kapcsolódó kettős lemez állítható össze. H.: 6,1 cm, töredékes h.: 2,4–5,3 cm, pánt sz.: 0,55–0,7 cm (a lemez a végek felé szélesedik) (5. kép 8). Ltsz.: VBM 55.226.12.
  4. *Szíjbújtató karika*. Bronz. 1 db, kettétörve. Nyitott végeinél egyenes kiképzésű. Karika átm.: 1,2×1,5 cm, belső átm.: 0,9×1,05 cm. Ltsz.: VBM 55.226.7. (5. kép 3).
  5. *Szíjbújtató gyűrű, vagy szíjfüggesztő*. Bronz. 2 db, az egyik töredékes. Ovális, nyitott, egyik oldalán lapos koronggá szélesedő gyűrű. Korong átm.: 1,5×1,3 cm, 1,4×1,3 cm, m.: 0,95 cm, belső sz.: 1,1 cm, belső m.: 0,6 cm, Ltsz.: VBM 55.226.8–9. (5. kép 1–2).
- A leletből a VBM 55.226.6-os számon egy 8,85 cm-es ívelt, tagolt, vagy tagolatlan bronz korszonyak töredéket

²² Sellye 1940. 239., XXXIII. t. 5., 240., XXXIV. t. 2a–b., Sellye 1941. 65., XII. t. 1a–b., XVII. t. 4–5.

²³ Sellye 1941. XI. t. 8.

²⁴ Sellye 1940. 237., XXX. t. 7.

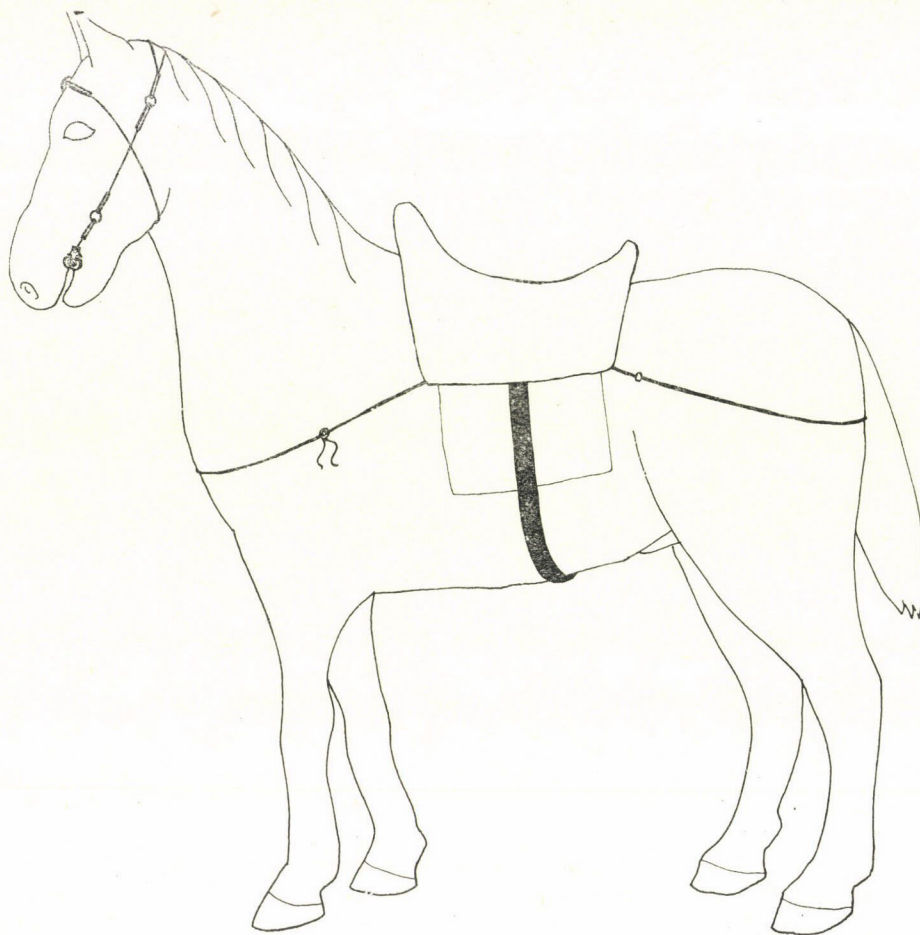
²⁵ MRT 2 36., 17. t. 19., Sz. n. 6090.

²⁶ Sz. n. 6077.

²⁷ Régészeti kataszter 24.

²⁸ MRT 2 37., Palágyi-Tóth 1976. No. 20.

7. kép. A balatonfőkajári lószerszám rekonstrukciója
Abb. 7. Rekonstruktion des Pferdegeschirrs von Balatonfőkajár

(5. kép 9), a VBM 55.226.13-as számon egy zöldre színeződött lófogat és a VBM 55.226.14-es számon egy méret nélküli nagy, négyzetes formájú, azóta elveszett vas-tárgyat is beletároltak.

A balatonfőkajári lószerszám rekonstrukcióját semmiféle helyszíni megfigyelés nem segíti. Egyedül a párhuzamok alapján adódó logikai következtetés marad a kantárvereteknek tartott leletek helyének meghatározásához. Hogy valóban a kantár vereteiről van-e szó, vagy csak téves szóhasználattal állunk-e szemben, elegendő információ hiányában nehéz eldönteni.

A kettős szíjlemezes szügyelő és farhámkorong kapcsolások, kantárzat összeerősítések, zablafeszítő csatlakoztatások a vajtai, szalacscai, a bulgáriai, de a romániai leletekből is ismertek.²⁹

Már az inotai és a tihanyi lószerszámoknál is felfigyeltünk a kantár és a hámszíjak kis szélességére. A veretek 1,1–1,5 cm-es maximális szélességét tették lehetővé,³⁰ amely a ló testéhez képest nagyon keskenynek tűnik. A balatonfőkajári leletek közül ehhez a szélességhez legfeljebb csak a két szíjbujtató gyűrű (VBM 55.226.8–9., 5. kép 1–2) tartozhat. A zablafeszítő, amely egyébként is kisebb, mint általában az áttört, hasonló funkciójú darabok, valamint a kettős lemezű szíjáfogók is csak maximum 0,45–0,5; 0,55–0,7 cm széles szíjázat csatlakoztatá-

sára voltak alkalmasak. (A két kisebb lemeztöredékünk is csak 0,82–0,85 cm széles.)

Egészében véve a lószerszámveretek zömét kantárdíszként határozhatjuk meg úgy, hogy a zablafeszítőt a pofaszíjon és a tarkószíjon 2-2 korong követte, a szíjkapcsolásokat biztosító kettős lemezekkel, míg az 5. korong a homlokszíjra került (6. kép). A keskeny szíjázat alapján kisebb termetű, vagy fiatalabb lóra is gondolhatunk. A szíjbujtató gyűrűk kantárzaton való ábrázolása is felvetődött. (VBM 55.226.8–9., 5. kép 1–2). A gyűrűk belső mérete, 1,1×0,6 cm, lehetővé tenné, hogy keresztirányban felkerülhessenek a pofaszíj, tarkószíj – homlokszíj, állandó találkozási pontjára. Mivel ezeken a tárgyaknál felvetettük már a szíjfüggesztő funkció lehetőségét is, könnyen lehet, hogy eredeti helyük nem is a kantárzaton volt, hanem inkább a szügyelón. Alsó karikarészéről kisebb szíjak lóghattak le (7. kép). Kis szíjbujtató karikánk is (VBM 55.226.7., 5. kép 3) elférhetett a farhámon (7. kép), míg a gyeplő, vagy a hámok kapcsolásában lehetett szerepe a két kisebb, szélesebb lemeznek (5. kép 7).

Az áttört zablafeszítők pannóniai sorát Balatonfőkajárról egy újabb lelettel sikerült gyarapítanunk.

A zablafeszítők használatával kapcsolatban összefoglalóan elmondhatjuk, hogy ezeket orrszorító zablaszerkezetekben, vagy orrszorító nélkül sima, bőr orrpán-

²⁹ Fülep 1949. 29. tábla 1.; Sellye 1941. XII. t. 7., XIII. t. 3., XVI. t. 3., XXI. t. 11.; Seure 1925. Fig. 7. 56., Fig. 8. 58.; Botušarova 1950. Fig. 28., 31.; Ursachi 1969. Fig. 4. 1–4.

³⁰ Palágyi 1986. 390., Tihany-előkészületben az Alba Regiában.

Györgydeák György grafikus kollégámnak megköszönöm szíves segítségét.

tokkal, bőrszíjat kapcsoló fém orrpántokkal, vagy bőr helyett, összekapcsolt fémelemezekkel együtt, vagy orrpánt nélkül is alkalmazták. A kombinációs lehetőségek száma valószínűleg nagyon sok volt.

K. Palágyi Sylvia

Rövidítések

- Alapi 1913 — Alapi, Gy.: A környei római sírlet. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 7.1913.36—40.
 Barkóczi 1946—48 — Barkóczi, L.: Két lósír Brigetio-ból. ArchÉrt 48.1946—48.169—176.
 Bónis 1982 — B. Bónis, É.: Das kaiserzeitliche „Wagen-grab“ Nr. 3. von Környe. FA 33.1982.117—161.
 Botušarova 1950 — Botušarova, L.: Trakijszko mogilno pogrebenie sz kolesznica. Godisnik na Narodnija Arheologiceszki Muzej Plovdiv 2.1950.101—137.
 Fülepp 1949 — Fülepp, F.: Rómaikori kocsitemetkezés Vajtán. ArchÉrt 76.1949.40—54.
 Gaál 1977—78. — Gaál, A.: Későrómai sírok Mőzs-Kakasdombon. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 8—9.1977—78.23—87.
 Gaul 1889 — Gaul, K.: Ókori kocsi helyreállítása a somodori sírlet alapján. ArchÉrt 9.1889.193—205.
 Gaul 1890 — Gaul, K.: Ókori kocsik helyreállítása. ArchÉrt 10.1890.97—126.
 Hampel 1892 — Hampel, J.: Az eraviscus nép és emlékei. BpR 4.1892.31—72.

- Marosi 1935 — Marosi, A.: A székesfehérvári múzeum római kocsilelete Kálozról. ArchÉrt 48.1935.213—216.
 MRT 2 — Éri, I.—Kelemen, M.—Németh, P.—Torma, I.: Magyarország Régészeti Topográfiája 2. A veszprémi járás. Bp. 1969. 290.
 Palágyi 1981 — Palágyi, S.: Die römischen Hügelgräber von Inota. Alba Regia 19. 1981. (1982) 7—93.
 Palágyi 1986 — Palágyi, S.: Über Pferdegeschirr- und Jochrekonstruktionen von Inota. Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart 1986. 389—398.
 Palágyi—Tóth 1976 — Palágyi, S.—Tóth, S.: A római és középkori kőtár katalógusa. Tihany 1976.
 Radnóti—Gabler 1982 — Radnóti, A.—Gabler, D.: A rusovcei (Oroszvár) ásatások. ComAH 1982.47—63.
 Sellye 1940 — L. Sellye, I.: A pannoniai áttört fémmunkák áttekintése. ArchÉrt. 1940. 237—245.
 Sellye 1941 — L. Sellye, I.: A pannoniai áttört bronzok áttekintése II. ArchÉrt 1941. 62—97.
 Seure 1925 — Seure, G.: Chars thracs. BCH 49. 1925. 347—437.
 Sz. n. — Szerzeményi napló.
 Ursachi 1969 — Ursachi, V.: Piese harnașament te în Așezarea daco-carpică de la Săbăoani. Memoria Antiquitatis 1.1969.327—336.
 VBM — Veszprémi Bakonyi Múzeum.
 Venedikov 1957 — Venedikov, I.: Trakijszkata juzda. Izvestija na ArhInst Szófia 21.1957.153—203.
 VMMK — Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei.

VARIANTEN VON DURCHBROCHENEN TRENSENSPANNERN AUS PANNONIEN

Die Bearbeitung des auch eine Hackamore enthaltenden Pferdegeschirrs von Tihany bewegte mich zur Untersuchung der Varianten der Trensenkonstruktionen.¹

Die bronzenen Hackamoren wurden auch mit einfacher Trense mit einem Ring gemeinsam angewendet. Von den Hackamoren kam das als das älteste Stück betrachtete Exemplar von Oroszvár mit einer urzeitlichen Traditionen bewahrenden Stange gemeinsam vor.² Die Trensen mit zwei Ringen dürften mit oder auch ohne Hackamore vorgekommen sein.³⁻⁴ In Mőzs und Tihany wurden in den Trensenkonstruktionen mit Hackamore birnen- oder leierförmige, auch für durchgebrochen ansehbare Zwischenglieder (Stangenbißtrensen) angewendet⁵⁻⁶ (Abb. 1, 12, 13). Alldies weist auf einen gleichzeitigen Gebrauch von mehreren Trensenarten hin, so wie uns darauf auch schon die drei verschiedenen Trensen der aus den Hügelgräbern von Inota zum Vorschein gekommenen vier Pferde aufmerksam machen.⁷

Die durchbrochenen Pferdegeschirrbeschlüge bilden eine eigenartige Gruppe des pannonischen Fundmaterials. Es sind mehrere Varianten der zu dieser Gruppe gereichten Trensenpanner bekannt. Ihre Reihe konnten wir mit neuen Funden bzw. mit der Neubewertung einzelner Beschlüge bereichern.

Von I. Sellye wurden die auch von ihr zusammengesammelten und vorgeführten Stücke als Trensenpanner bestimmt.

Bei den Exemplaren von Dunamócs, Carnuntum und Brigetio bildet die Seitenstange ein gemeinsames Element, wo an der einen Seite oder an beiden Seiten ein durchbrochenes Muster oder einfach nur Ösen beobachtet werden können¹⁰ (Abb. 1, 3, 2). Bei einem anderen Exemplar aus Brigetio biegen sich die geschweiften zwei Ränder der Seitenstange der durchbrochenen Scheibe zu (Abb. 1, 6). Auf dem Stück Nr. 4 der Abb. 1 verschwindet die seitenstange schon völlig und zwischen die runden und eckigen Ösen keilt sich ein Peltamotiv ein.²¹ Wahrscheinlich können wir auch die Scheibe von Ságvár zur Gruppe der durchbrochenen Trensenpanner reihen. Die Rolle der offenen Öse übernahm der Niet der Rückseite¹² (Abb. 1, 7). Aufgrund der Form können wir den als Jochbeschlag bestimmten Fund von Nagylók ebenfalls zu den durchbrochenen Trensenpannern reihen¹⁴ (Abb. 1, 10).

I. Sellye teilt auch bulgarische Funde mit (z. B. aus Razgrad), die sie als Anhänger bestimmt hat.¹⁵ Diese Fun-

de vertreten aber eher eine andere Variante des durchbrochenen Trensenpanners. Zur Bestimmung ihrer Funktion bietet der Trensen—Zaumteil von Pastuša eine gute Analogie.¹⁶ Zu dieser durchbrochenen Variante können wir das ebenfalls aus Brigetio zum Vorschein gekommene Stück reihen¹⁶⁻¹⁷ (Abb. 1, 8) und aufgrund dieser versuchten wir die Aufsetzungsweise der zwei Beschlüge aus Dunapentele oder aus irgendeinem Fundort des Komitats Pest (Abb. 1, 9) zu rekonstruieren¹⁸ (Abb. 3). Der Aufbau des Zaumzeuges dürfte dem von Pastuša ähnlich gewesen sein.¹⁹

Aufgrund der bulgarischen Beispiele scheint es, daß die runden oder ovalen Trensenpanner von komplizierterem Muster zu Trensenkonstruktionen ohne Metallhackamoren gehört haben. In diesen Fällen wurde statt der Hackamore ein Kappzaum aus Blech angewendet.²¹

Aufgrund des Trensenpanners von Celles-les-Waremme²³ können wir auch die Anwendung der pannonischen dreiteiligen Scheiben mit einer Öse als Trensenpanner aufwerfen.²⁴

Auf eine Übergangslösung zwischen den birnen- oder leierförmigen, durchbrochenen Trensenpannern von Mőzs und Tihany sowie den durchbrochenen, mit Scheibe versehenen Trensenpannern erinnern die zwei gleichen Stücke des in Balatonfőkajár (Kom. Veszprém) im Jahre 1926 gefundenen Pferdegeschirrkompleses (Abb. 1, 11; Abb. 5, 4—5). Die mangelfhafte, auf das 2—3. Jh. datierbare Pferdegeschirrgarnitur wurde im Museum von Veszprém unter der Inv.-Nr.: 55.226.1—5., 7—12 inventarisiert (Abb. 5). Im Fund befinden sich zwei bronzene Trensenpanner, fünf runde Bronzescheiben, fragmentarische doppelte Riemenkappen aus Blech, Bronzering als Riemen Schleife, zwei Durchschlupfringe für den Riemen oder Riemenhalter.

Zur Durchführung der Rekonstruktion des Pferdegeschirrs von Balatonfőkajár leisteten die Beobachtungen an Ort und Stelle keine Hilfe. Zur Anbringungsweise der Beschlüge boten die früheren Erfahrungen und die pannonischen, bulgarischen, rumänischen Funde einen Anhaltspunkt.²⁹ Die Stelle der Funde wurde auch von den möglichen Riemenbreiten beeinflusst, so sind wir der Meinung, daß der Großteil der Pferdegeschirrbeschlüge zum Zaumzeug gehörte (Abb. 7).

S. K. Palágyi

MEGJEGYZÉSEK AZ ESZTERGOMI BRONZ NEGATÍV MINTA FORTUNÁJÁHOZ

A pannóniai bronzművesség egyik legértékesebb, legérdekesebb, egyben legproblematisabb régészeti emléke a címben nevezett műtárgy. (Balassa Bálint Múzeum. Ltsz. 66.2.1.) Minderre már rámutatott publikálója, Járdányi Paulovics István,¹ majd Radnóti Aladár,² és a tárggyal legbehatóbban foglalkozó Gáspár Dóra.³ Kiállításon is szerepelt a Magyar Nemzeti Múzeum 1938. évi régészeti Vezetőjének,⁴ ill. az antik bronz műtárgyakkal foglalkozó 1982. évi székesfehérvári kollokviumnak⁵ tanúsága szerint.

A szakvélemények szerint a negatív minta használatának módja még vitatott, bizonyosnak látszik viszont, hogy nem ládaveretről van szó. Egy istennőt ábrázoló votív táblácska fontossága megengedi, hogy az eddigi adatokat kiegészítsük. E negatív minta múzeumi történetéhez tartozik az a körülmény, hogy 1966-ban az esztergomi, solvai római kori egyiptomi kultuszokról szóló előadásom után, a múzeum igazgatója, Nagy Zoltán hozzá-

szólásában közölte, hogy az előadás tárgyához tartozik, hogy a múzeum egy bronz negatív minta Fortunával gyarapodott, amely az esztergomi Deák Ferenc utcában csatorna ásásakor került elő, majd a múzeumi vételig két magángyűjtő birtokában volt.⁶

A bronz mintán ábrázolt istenalak, amint arra a kutatók rámutattak, a bőségszarut és a kormánylapátot kezében tartó Fortuna. Ezek az állandó attribútumok jelzik azt a tartalmi egyezést, amely Fortuna, ill. Isis-Fortuna fogalmazásának azonosításaként jelentkezik. Fortuna, ill. Tutela és Isis-Fortuna formai megkülönböztetése ezért gyakran igen nehéz.⁷ Vannak attribútumok, amelyek kétségtelenül jelzik az egyiptomi Isis-jelleget, pl. a fejen a holdkorong és a holdsarló, tollak, ureusz, lótusz, a kézben tartott szisztrum, vagy a csomózat a ruhán, amelyek közül esetenként egy, vagy több is előfordulhat, de az eszmei azonosságnak a két fő attribútum, a bőségszaru és a kormánylapát a legfőbb kifejezői. Erre

1. kép. Isis Fortuna alakja bronz negatív mintán és pozitív öntvényen. Esztergom Balassa Bálint Múzeum
Abb. 1. Gestalt der Isis Fortuna auf bronznem Negativ und positivem Guß. Esztergom, Balassa Bálint-Museum

¹ ArchÉrt 48 (1935) 90.

² ArchÉrt 82 (1955) 181.

³ Antaeus. MittArchInst 15 (1986) 200. és Taf. XXXI.; Alba Regia 21 (1984) 87–88.

⁴ MNM Vezető a régészeti gyűjteményben. Budapest, 1938, 90.

⁵ Alba Regia 21 (1984).

⁶ Nagy Zoltán szíves közlése. A Balassa Bálint

Múzeum volt igazgatójának kollegiális segítségével, a múzeum jelenlegi vezetőségének, H. Kelemen Mártának a műtárgy vizsgálatának lehetővé tételéért, Bónis Évának szíves adatközléséért hálás köszönetemet fejezem ki.

⁷ Vö. Boucher, St., Recherches sur les bronzes figurés de Gaul Pré-Romain et Romaine. École Française de Rom. 1976. 148.

az eszmei kapcsolatra egy galliai lelet is felhívja a figyelmet. A bronz műtárgy⁸ egy kacsaszerű kis bárkában álló Fortuna, akinek a fején az esztergomival egyező diadém van. A bárkában álló Isis istennő Isisnek jelentős ábrázolási módja. Isisnek sokoldalú oltalmazó jellege Fortuna alakjában is megfelelő kifejezőmódra talált. Az esztergomi lelet esetében feltétlenül megemlítsérem méltó, hogy a pannóniai egyiptomi kultuszok bronz műtárgyai közt a legszebb Isis-Fortuna szobrocska Esztergomban került elő helyi leletként.⁹ Az esztergomi bronz minta alapján készült Fortuna alakja az esztergomi Isis-Fortuna testtartásához joggal hasonlítható.

Wessetzky Vilmos

BEMERKUNGEN ZU DER GRANER BRONZE-PRÄGEFORM FÜR FORTUNA

Auszug

Das im Titel genannte Kunstwerk ist eines der wertvollsten und interessantesten, zugleich jedoch auch problematischsten archäologischen Denkmäler der Bronzekunst von Pannonien (Bálint Balassa-Museum in Gran. Ung. Esztergom. Inv. Nr.: 66.2.1.) Darauf haben der Veröffentlicher, István Járdányi Paulovics,¹ später Aladár Radnóti² und die sich damit am eingehendsten beschäftigende Dóra Gáspár³ bereits hingewiesen. Die Prägeform wurde auch schon ausgestellt, wie davon der archäologische Führer des Ungarischen Nationalmuseums aus dem Jahre 1938⁴ bzw. das im Jahre 1982 in Stuhlweißenburg (ung. Székesfehérvár) abgehaltene Kolloquium über antike Kunstwerke aus Bronze⁵ zeugen.

Die Verwendungsweise der Prägeform ist in Fachkreisen noch umstritten, soviel scheint jedoch sicher zu sein, daß es sich dabei um keinen Kästchenbeschlag handelt. Die Wichtigkeit des Votivtäfelchens, das eine Göttin darstellt, verlangt, die bisherigen Angaben durch weitere zu ergänzen. Zur musealen Geschichte dieser Prägeform gehört, daß Zoltán Nagy, der Direktor des Bálint-Balassa-Museums von Gran, nach meinem im Jahre 1966 dort gehaltenen Vortrag über die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Pannonien, vor allem in Gran (Esztergom, Solva) in einem Beitrag als zum Thema meines Vortrages Gehörendes mitteilte, daß das Museum durch ein Fortuna-Prägebild aus Bronze reicher wurde, das beim Kanalbau in der Ferenc-Deák-Straße in Gran ans Tageslicht gekommen war und sich im Besitz zweier Privatsammler befunden hatte, bis es vom Museum gekauft wurde.⁶

Wie die Forscher darauf hingewiesen haben, ist die Götterfigur auf der Prägeform aus Bronze Fortuna, die das Füllhorn und das Steuerruder in den Händen hält. Diese ständigen Attribute machen die inhaltliche Übereinstimmung aus, die die Darstellungen der Fortuna bzw. Isis-Fortuna aufweisen. Deshalb ist es oft recht schwer, Fortuna bzw. Tutela und Isis-Fortuna formal auseinanderzuhalten.⁷ Es gibt Attribute, die eindeutig vom ägyptischen Isis-Charakter zeugen, solche sind z. B. die Mondscheibe und die Mondsichel, die Federn, die Uräuschlange oder der Lotos auf dem Kopf, das Sistrum in der Hand oder die Knoten auf dem Kleid, von welchen

2. kép. A Fortuna alak felső része a pozitív öntvényen
Abb. 2. Oberer Teil der Fortuna-Gestalt auf dem positiven Guß

Merkmale gegebenenfalls sogar mehrere erscheinen können. Die zwei Hauptattribute der geistigen Übereinstimmung sind doch das Füllhorn und das Steuerruder. Auf diese geistige Verbindung macht auch ein Fund von Gallien aufmerksam. Das Kunstwerk aus Bronze⁸ ist eine Fortuna, die in einer kleinen, entenförmigen Barke steht und auf dem Haupt ein Diadem trägt, das mit dem des Graner Kunstwerkes übereinstimmt. Die in einer Barke stehende Göttin Isis ist eine bedeutende Darstellungsart der Isis. Der vielseitige beschützende Charakter der Isis ist auch in der Figur der Fortuna entsprechend zum Ausdruck gekommen. Im Zusammenhang mit dem Graner Fund muß unbedingt erwähnt werden, daß die unter den Bronzekunstwerken der ägyptischen Kulte von Pannonien schönste Isis-Fortuna-Statuette auch in Gran gefunden wurde.⁹ Die Figur und Körperhaltung der mit der Graner Bronzeprägeform hergestellten Fortuna können mit Recht mit denen der Graner Isis-Fortuna verglichen werden.

V. Wessetzky

⁸ Blanchet, A., Statuettes de bronze. Monuments et Mémoires Fondation Piot 34 (1934) 64–65, és planche V: Vö. *Alföldi A.*, ArchÉrt 48 (1935) 198–199.

⁹ Wessetzky, V. Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn. EPRO I. (1961) 50, Taf. XIV.

NOMÁD HARCOS CSALÁD 10. SZÁZADI SÍRJAI AZ INGUL FOLYÓ VÖLGYÉBEN

1983 őszén, a „Dnyeper-Kirovográdi” vízvezeték-főcső fektetése során *Szubbotyici* falunál (Kirovográdi ter., Znamenszki r.), az Adzsamka folyócska jobb partjától 6 km-re — mely az Ingul baloldali mellékfolyója, — a sztyeppén, teljesen véletlenül akadtak rá többek között egy szokatlan, kurgán nélküli temető egyik sírjára. Belőle hozzánk csupán a lószerszámdísz maradványai és néhány olyan ékszer került, melyek alapján azt lehet vélni, hogy a sír szemmel láthatólag női sír volt. A tárgyakat az A. Sz. Puskinról elnevezett Kirovográdi Állami Pedagógiai Főiskolának adta át V. Olsevszkij, a szubbotyici középiskola egyik tanulója. Köszönjük A. N. Jakimesuk tanárnak a leletekhez kapcsolódó kiegészítő információkat.

Az ékszerek közé tartozik egy olyan, ezüsből öntött fülbevaló, melynek csüngőrésze öt, egymáshoz illeszkedő, nem mozgatható gömböcskéből álló hosszú tagból áll (1. kép 3), egy keresztmetszetében kerek drótból készült bronzkarperec (1. kép 2), egy ovális végű, eléggé masszív, laposan kidomborodó bronzlemezből készült karperec, melynek felületén fenyőágdísz látható (1. kép 1a–b), végül egy kis gyöngysor, amely tizenhárom kopott üveggyöngyszemből áll, közülük hat lapított gömbalakú, áttetszően kék színű fehér szemes gyöngy, kettő áttetszően zöldes, tizennégyoldalú hasáb-alakú, és három, erősen irizáló, meg nem határozható típusú (1. kép 4).

Sokkal gazdagabb a lószerszám. Ehhez igen tiszta ezüsből öntött, 56 különféle alakú és szerkezetű veret tartozik. (1. kép 5–10), valamint két, törött és gyűrött, vékony ezüstlemezből kivágott, trapézalakú veret, melyen ott vannak az egykori faalap maradványai, amire nagy, félgömbfejú bronzszegecsekkel voltak azok felszegezelve (1. kép 11–12) és ezenkívül egy bronzlemezről durván meghajlított, össze nem forrasztott illesztékű csövecske (1. kép 13). A csövecske azt a ló álla alatt lógó, ecetszerű dísz szőrszálat volt hivatva rögzíteni, amelyre a zabla szíjazata volt alul odarögzítve. A többi veret eredeti helyét csak nagy valószínűséggel lehet a lószerszámon kijelölni. Valószínűleg a három „kikönnnyített” (hátral kiegészítő lemezzel el nem látott), nagyméretű bronzosztó-veret (1. kép 5) a kantáron helyezkedett el. Ezeket kísérték a stílus szempontjából hozzájuk közel álló, kettős veretek (1. kép 6) és lehetséges, hogy még a három olyan szíjvég, melyet gömbösvégű félholdakból komponáltak (1. kép 7). A szíjazathoz ezeket a vereteket olyan, velük hátul egybeöntött szegecsekkel szerelték fel, melyek végeit vékony, bronzlemezről egyenetlenül kivágott, négyzetes és négyszögletes lemezekkel rögzítették (oldalaik 4–6 mm hosszúak).

A sokkal masszívabb hármas veretek domborúak, öt hátulról vékony, a teljes hátsó felületet beborító bronzlemezeken segítségével rögzítették a szíjhoz, valószínűleg a szűgyelő és a farhám szíjkereszteződéseit erősítették (1. kép 10). A szíjvégeket masszív, sima veretekkel látták el (1. kép 8–9). A vékony ezüstlemezeken a nyereg díszei lehettek (legnagyobb részük valószínűleg elveszett, vagy a sírt felfedező munkások egyszerűen nem vették őket észre és így nem gyűjtötték össze.)

1985–86-ban ennek a gazdag leletegyüttesnek a helyén, a vízvezeték mindkét oldalán, nagyméretű, összesen 1800 m²-nyi felületet nyitottak. A humuszréteg eltávolítása után, amely itt 30–40 cm-s volt, a szűztalajt képező agyagos réteg szintjén még két sír négyszögletes

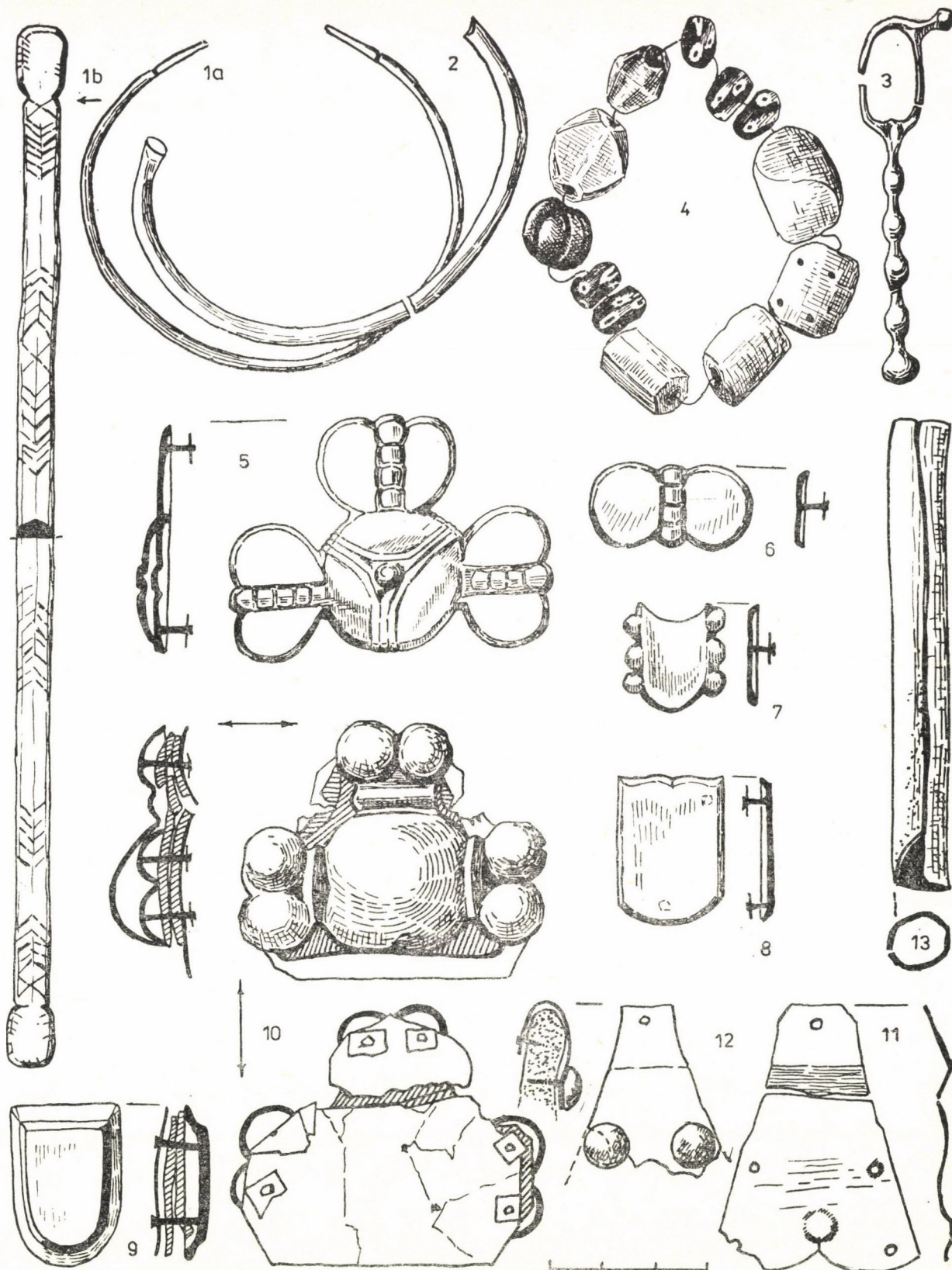
faltja jelent meg, melyek tengelyükkel Ny–K-i irányba voltak tájolva. Az egész többi hatalmas területen, a sírok körül, semmiféle sírra utaló, vagy azokhoz tartozó jelenség nem mutatkozott. Szemmel láthatólag a három, kurgán nélküli sír önálló temetőt alkotott. A három sír egymáshoz tartozóságát tanúsítja az, hogy a sírok pontosan egy É–D-i vonalban helyezkedtek el s egészen közel fektüdtek egymáshoz (a 2. sír 3,5 m-re volt az 1. sírtól, a 3. sír pedig 2 m-re a 2. sírtól).

Ily módon a 2. sír tehát — lévén az 1. és a 3. között — mintegy „központi jellegű”. A sír gödre osztályos négyszög (2,6×1,20 m), függőleges, sima falakkal. Mélysége a szűztalaj felső szintjétől 0,9 m (a felszíntől 1,2 m). Semmilyen más kiegészítő jellegű szerkezet, úgymint lefedés, fülke, koporsónyom vagy alátét nyoma nem volt (2. kép).

A fejjel Ny felé tájolt emberi váz a hátán feküdt, a test mellett kinyújtott karokkal. Koponyája a bal halántékra dőlt. A váz teljesen megmaradt, rituális bolygatásnak nincs nyoma, felnőtt, eléggé magas termetű egyéné volt, az erőteljes csontok alapján férfié. A csontok állapota jó, a 2. és 3. sír csontvázait embertani vizsgálatnak nem vetették alá.

A csontváz lábesontjain, úgy hogy részben a bal lábfejét fedték és a bal alsó lábszár mellett helyezkedtek el, volt a lókoponya és a lólabesontok. A ló orrsze Ny felé nézett, a lábak, melyeket a harmadik ízületnél vágta el, patáikkal szintén Ny felé irányultak. A sír ÉNy-i sarkában az ételmelléklet maradványai voltak: marhalapocka és válsont, valamint néhány borda és egy vörösré égetett korsó, melynek szájrésze csorba (2. kép 5). A csontok mellett fektült egy igen rozsdás kis vaskés, a fanyél maradványaival, valamint egy egyenes-pálcás vaszabla (3. kép 1), tőlük K felé — a koponyánál — vaskengyelpár, valamint egy vas hevedercsat (3. kép 2–4.a.). A bal kar mellett hosszában volt kivehető a tegez fakorhadéka, nyolc, levél alakú vasnyílheggyel (a nyílhegyek, csakúgy, mint az összes vastárgyak, rossz állapotban maradtak meg (3. kép 6.). Valószínűleg a tegezhez tartozott egy vékony csontlemez (3. kép 7), amely annak száját díszíthette és a korhadék között megtalált kisméretű, ovális keretű, vele egybekötött ötoldalú, nem egészen szabályos, simatestű bronzcsat (2. kép 3–4.). A csontváz dereka körül, a medencecsonttól a Ny-i sírvégig 59 db, kisméretű, aranyozott bronzveret került elő, melyeket olyan szögecsék rögzítettek, melyek végén egyenetlen, négyszögletes bronzlemez-alátétek voltak. 31 db veret kettős félhold alakú, — mindkét szélén páros félgömbalakú díszítéssel (4. kép 4.). Az összes veret keskeny szíjra volt sorban felerősítve úgy, hogy a félgömbalakú részeseknél érintkeztek egymással. E veretek másik változatát (28 db) olyan szimpla, félhold alakú veretek alkotják, melyek felülete enyhén bordázott. A félholdakat a széleiken itt is páros, félgömbalakú díszek zárják (4. kép 3). Hat közülük keskeny szíjat ékesített, melyre úgy voltak felerősítve, mint az előbbieket, azaz sorjában, vagyis a félgömböcskék érintették egymást. A többiek hosszában voltak felszegezelve egy vékony szaténszerű szövet szegélyére, melynek darabkái és lenyomatai néhány vereten még megmaradtak (4. kép 2). Elhelyezkedésük különösen érdekes, valószínűleg egy eléggé nagyméretű lepel szegélyét díszíthették, ennek nyomai megmaradtak a vereteken. Egyes helyeken,

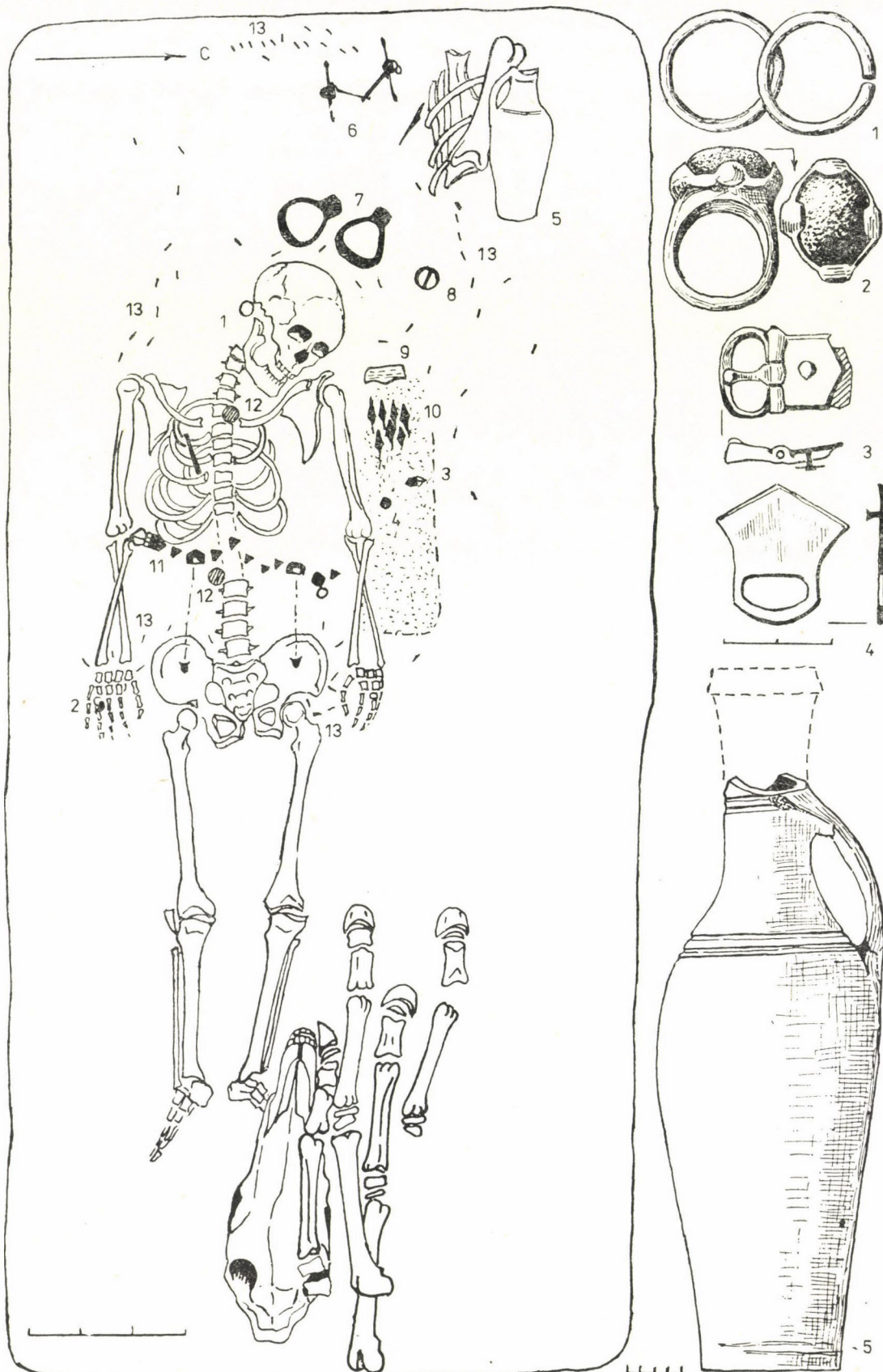

1. kép. Az 1. sz. feldúlt sír tárgyai: 1 a—b. bronzkarperec, 2. bronzdrótból készült karperec, 3. ezüsfülbevaló, 4. üveggyöngyök, 5. három darab hármaskantárdísz ezüsből, 6. 44 db. ezüsből készült kantárveret, 7. ezüsből készült kantárveret-szíjvégek, 8. két db ezüstsíjvég, 9. tömör, lószerszámveret-hez tartozó ezüstsíjvég, 10. három darab, tömör, lószerszámveret síjfelosztó, 11—12. ezüsből készült nyeregveretek, 13. ezüstlemez-ből készült csövecske

Рис. 1. Вещи из разоренного погребения (№ 1). 1а, б, бронзовый браслет; 2. бронзовый проволочный браслет; 3. серебряная серьга; 4. бусы; 5. три серебряные уздечные бляхи-«тройчатки»; 6. 44. серебряные уздечные бляхи; 7. три уздечные серебряные бляшки-наконечники; 8. два серебряных наконечника; 9. серебряный массивный сбруйный наконечник; 10. три серебряные массивные сбруйные бляхи-«тройчатки»; 11—12. серебряные седельные пластинки; 13. серебряная трубочка для подбородочной кисти

Abb. 1. Die Gegenstände des gestörten Grabes Nr. 1.: 1 a—b. Bronzearmring, 2. aus Bronzedraht gefertigter Armring, 3. silberner Ohrring, 4. Glasperlen, 5. drei silberne, dreiteilige Zaumverzierung, 6. 44 St. silberne Zaumbeschläge, 7. silberner Zaumbeschlag-Riemenzungen, 8. zwei silberne Riemenzungen, 9. massive, zu Pferdegeschirrbeschlag gehörende silberne Riemenzunge, 10. drei massive Riemenverteiler eines Pferdegeschirrbeschlags, 11—12. silberne Sattelbeschläge, 13. Röhrechen aus Silberblech

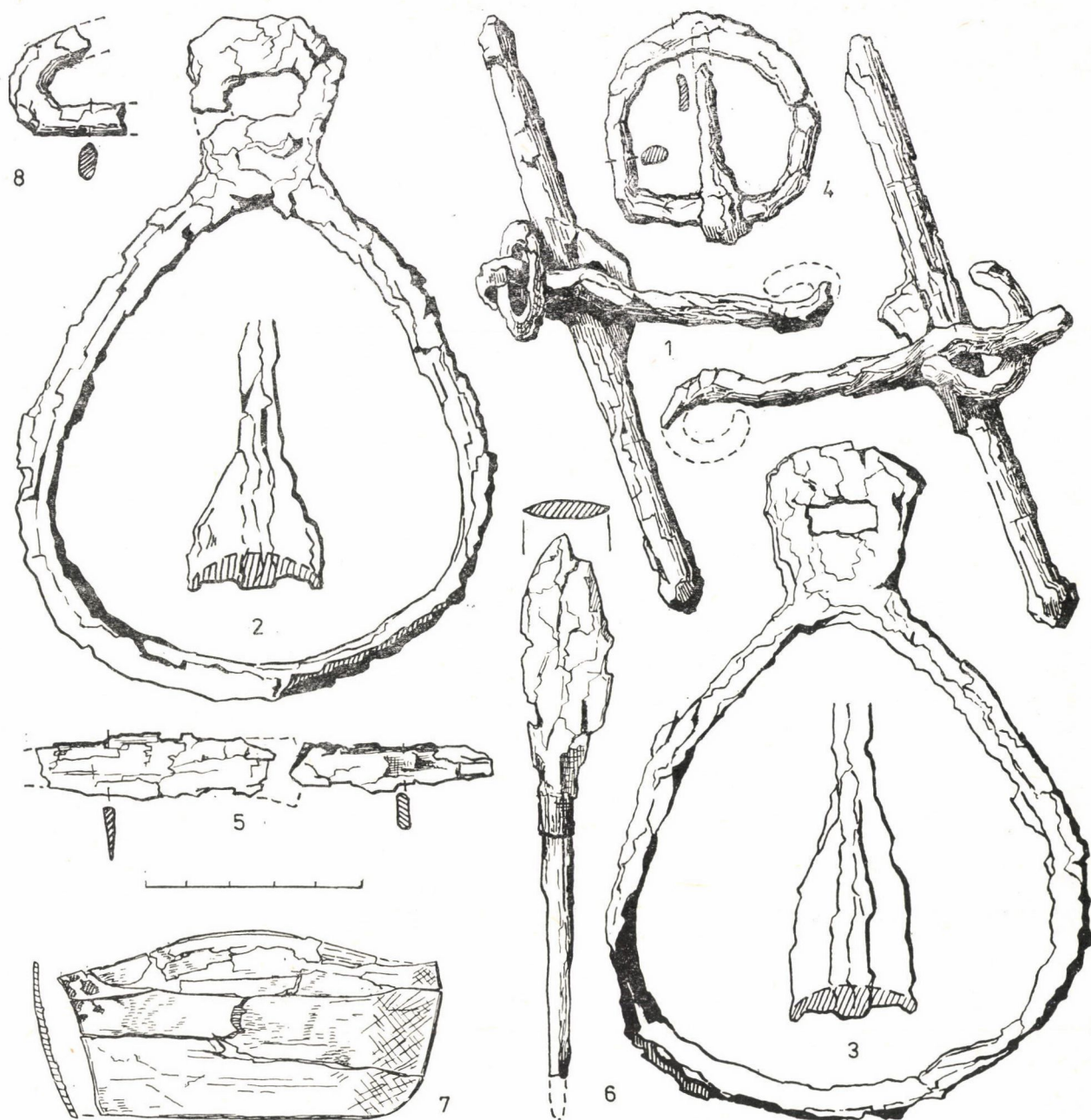

2. kép. A férfisír rajza és néhány lelet. 1. aranyfülbevalók, 2. ezüstgyűrű üvegbetéttel, 3. ezüstcsat a tegezről, 4. ezüstcsat a tegezről, 5. tmutarakányi típusú vörösszínű agyagkorsó

Рис. 2. План мужского погребения (№ 2) и некоторые вещи из него. 1. золотые серьги; 2. серебряный перстень со стеклянной вставкой; 3. серебряная пряжка от колчана; 4. серебряная бляшка от колчана; 5. красноглиняный кувшин «тмутараканского» типа

Abb. 2. Zeichnung des Männergrabes und einige Funde. 1. goldene Ohrringe, 2. Silberring mit Glaseinlage, 3. Silberschnalle vom Köcher, 4. Silberschnalle vom Köcher, 5. roter Tonkrug von Tmutarakan-Typ

3. kép. A lószerszám tartozékai, vastárgy és csontlemez a 2. sírből. 1. zabla, 2—3. kengyelek, 4. hevedercsat, 5. késtörödékek, 6. nyílhegyek, 7. csontlemez a tegezről, 8. csiholóvas töredéke?

Рис. 3. Предметы сбруйного набора, железные вещи и костяная пластинка из гроб. 2. 1 удила; 2—3. стремена; 4. попружная пряжка; 5. обломки ножа; 6. наконечник стрелы; 7. костяная пластинка от колчана; 8. обломок кресала?

Abb. 3. Bestandteile des Pferdegeschirrs, Eisengegenstand und Knochenplatte aus Grab 2.—1. Trense, 2—3. Steigbügel, 4. Gurtschnalle, 5. Messerfragment, 6. Pfeilspitzen, 7. Knochenplatte vom Köcher, 8. Fragment eines Feuerstahls (?)

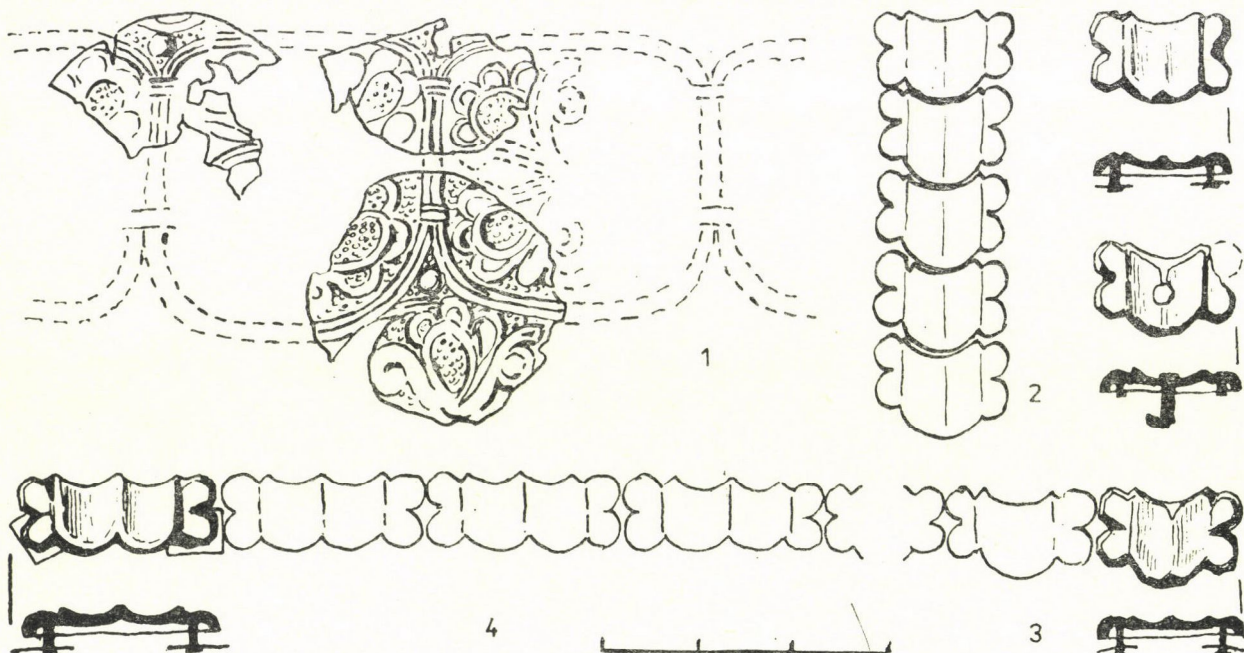
átlósan, vékony szíjacskákkal volt átvarrva. A lepel körülbelüli méretei: 120—130×70—80 cm. Ezzel a halott testének egész felső részét deréktól a fejéig, sőt még a fej és a sírvég közötti részt is letakarták (2. kép). A medencecsont alatt kerültek elő egy már nem megállapítható alakú, csiholóvas töredékei (3. kép 8).

A sírban talált többi tárgyak részben közvetlenül a halott ruházatához tartoztak, vagy saját ékszerei voltak.

A koponya mindkét oldalán, egy-egy aranydrótból hajlított hajkarikát — fülbevalót találtak (2. kép 1). A nyak- és deréksíglyáknál, gombokat burkoló vékony aranylemezeket találtak, a gombok maguk valószínűleg

fából lehettek. Törékenységük miatt a lemezek állapota igen rossz, a rajtuk levő préselt dísz alig vehető ki (4. kép 1). A jobb kéz gyűrűsujjának csontjain masszív ezüstgyűrű volt, olyan üvegbetéttel, melyet négy kis karom rögzített (2. kép 2). A ruházat legpompásabb része kétségtelenül az elhunyt fegyveröve volt, melynek csatja és veretei részben a deréksíglyáknál, kettő pedig a medencecsontokon feküdt (2. kép). Nagyméretű csat, hat darab lekerekített, hatsarkú veret, tíz függesztőkarikás veret, négy áttört veret és két, állatfejet ábrázoló szíjvég (5. kép 6). Mind súlyos, öntött darabok (6. kép): a csattest vastagsága 2 mm, a csatkereté 4 mm, a vereteké 1—1,5

4. kép. A gombok maradványai és a „szemfedőrl” származó kis bronzlemezek a 2. sírból. 1. aranylemeztörödékek, a gombok huzataiból és díszítményük feltételes kiegészítése, 2—3. az első változat lemezei, 4. a második változat lemezei

Рис. 4. Остатки пуговиц и бронзовые мелкие бляшки от «покрывала» из погр. 2. 1. фрагменты золотой фольги обтяжки пуговиц и предположительное включение их узора в орнаментальную «схему»; 2—3. бляшки первого варианта; 4. бляшки второго варианта

Abb. 4. Reste der Knöpfe und vom „Totentuch” stammende kleine Bronzeplatten aus Grab 2.—1. Goldblechfragmente aus den Bezügen der Knöpfe und bedingte Ergänzung ihrer Verzierung, 2—3. Bleche der ersten Variante, 4. Bleche der zweiten Variante

mm. Jó minőségű ezüsből készültek, aranyozottak. Külső felületük elég erősen kopott, úgyannyira, hogy az aranyozás és az ábrázolások leginkább kiemelkedő részletei nem maradtak meg, az aranyozás csak a mélyedésekben látható. Egészében véve a veretek állapota kitűnő. A csat testét négy, vele egybeöntött szegeccsel erősítették fel úgy, hogy azok végeinél egy-egy pontosan kivágott 5 mm átmérőjű, korongalakú ezüstlemez szolgált a rögzítést. Ugyanilyen a rögzítés módja (két vagy három szegeccsel) a többi övveretnek is. Egyeseknél a kis korongalakú ezüstlemezeket, nyilván a javítás során, durván kivágott, négyszögletes, különféle méretű bronzlemezekkel pótolták (5×5, 4×7, 7×8 mm). A csat az ún. háromszögeskeretű, félóvális pajzsú tipológiai csoportba tartozik,¹ de meg kell jegyeznünk, hogy a V. B. Kovalevszkaja által közölt csat pajzsa, csakúgy mint ennél, valójában nem ovális, hanem ötszögletű. A pajzs peremét egymással változó kerek és ovális ívekkel tagolták. A pajzs ötszögű mezőjében, arra keresztben, ülő emberi alakot ábrázoltak, ami kissé domborodóan, jól kivehetően emelkedik ki az aranyozott háttérből. Az emberi alak szélesen szétvetett térdekkel ül, talpai egymással érintkeznek. Arcán nagy szemek, széles, tág lyukú orr és erős járomcsontok vannak. A szemöldökök és az orr együtt T alakú vonalat képez. Füleiben gömböskés csüngőjű fülbevalók láthatók. Homlokán keskeny szalag, amely a jobbra fésült, két hosszú, térdig érő hajfűrtöt tartja, ez a két fűrt két oldalról az alakot mintegy bekeretezi. Ugyanolyan hosszú a kissé bepöndörödő végű bajusza és a lábfejekig érő dús szakáll is. Behajlított bal kezében a férfi vékony T alakú botot tart, ez talán kis balta vagy jogar, melynek nyele a földre támaszkodik a lábfejek mellett. A jobb könyök a csípőre nehezedik, a kézfej felé néz, határozottan rituális tartásban (három uja

be van hajlítva, kettő pedig — a mutató és a középső — nyújtva). A feje mindkét oldalán, ahol a vállak felé nyúló trapézalakú tárgyak láthatók, a fejviselet részei. A maga egészében lenyűgöző az ábrázolás szokatlan finomságával. Kabátján és a fejdísz részletein az anyag redőit könnyed karcokkal jelezték, úgy vannak kidolgozva a kéz ujjai, hogy mélyedés választja őket el egymástól, vékony hosszú vonalakkal jelezték a hajfűrtöket a fejen és a szakállon. Ezenkívül köröskéket és karcokkal kiegészítő díszítést vittek rá a pajzs szélén sorakozó köralakú és elnyújtott ovális tagozatra is.

A csatkeret szemközti felületén két, kétfelé ágazó hosszú, hegyes levél van, melynek felületét vésett fenyőágdísszel látták el. A két levelet középen négyszirmú rozetta egyesíti, melyhez két oldalról háromlevelű palmetta járul a levelek és a rozetta érintkezésénél.

Nem kevésbé érdekes a többi övveret díszítménye sem. A hatszögletes veretek esetében az egyik szöglet kissé lefelé van megnyújtva és a veretek elnyújtott oválisokkal vannak díszítve, azokhoz hasonlóan, mint amelyek a csat hajtása szélén láthatók (5. kép 2—3). Az ilyen jellegű kereten belüli teret kitölti egy különös helyzetben, a bal térdén álló emberi alak, miközben jobbra fordul. Az ember testét szemközt nézve ábrázolták, karjai könyökben be vannak hajlítva, kezei ökölbe szorulnak és a mell előtt érintkeznek egymással. Az arc viszont háromnegyedes nézetben van ábrázolva, két negyedén mintegy kivehető a szem és a széles orr. Az arc szakáll és bajusztalan. Homlokán, a hátul kontyba szedett hajat lefogó szalag halad végig. A fejtől olyan trapézalakú „fátyol” tart kétfelé, mint a csattesten ábrázolt férfi frizurája mellett, csak kisebb és keskenyebb annál. Nyakát súlyos nyakpereg, vagy gallér veszi körbe, amely a kétfelé lebbedő „sálát” rögzíti. Kezében a férfi

¹ Ковалевская, В. Б. Поясные наборы Евразии IV—

IX вв. Пряжки. САИ. Е1—2. (Москва 1979) 36., XVII.

szintén kétfelé ágazó, három részre tagolt, háromszögű tárgyat szorít, amely szárnyakra emlékeztet. Derékán kétszer átesavart, szoros öv vehető ki, lábait lefelé szélesedő szárú nadrág fedi, a kecsesen behajlított lábfejeket puha csizma, vagy cipő szorítja feszesen. Érdekes az alak elhelyezkedése magán a vereten. Logikus lenne feltételezni, hogy a veret alsó része az volt, ahol az elnyújtott oválisokkal (levelekkel) határolt keret, a nagy ovális-háromszögű átmeneti „betéttel” meg van nyújtva lefelé. Azonban ha így nézzük a veretet, akkor a rajta levő emberalak fel lesz fordítva (fejével jobbra, lábaival balra). Ez annak a feltételezésére kötelez bennünket, hogy az övön a veretek a meghosszabbított végükkel jobbra fordítva voltak elhelyezve, így a rajtuk levő ábrázolás úgy volt látható, ahogy azt a mester elképzelni óhajtott (fejfelé felfelé, lábbal lefelé). Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy a vereteken levő alakok igen kopottak és kettő közülük kétségtelenül utánöntött (olyan viaszmodell segítségével, melyet a régi veretről csináltak). Mivel kettő sokkal durvább, sok részlet hiányzik is róluk (a hajon levő karcok, a nadrágszélek, a sál és a kezek tagolása stb., lásd 5. kép 2).

A további tíz veret háromszögletű — ovális alakú, olyan vele egybeöntött függesztőrészek, melybe kisméretű (18 mm-es), összeforrasztott végű karikát fűztek. Hét ilyen típusú veret teljes egészében megmaradt, egyiken nincs meg a karika, kettő töredékes. A veretek pajzsát közben olyan, egymással váltakozó korongcskákkal és elnyújtott oválisokkal (levelekkel) díszítették, melyek felületét apró pontokkal és vesszőcskékkel látták el. Az egész belső felületet emberi alak tölti ki és az összes részeket szervesen írónak bele a pajzs nem egészen szabályos oválisába (5. kép 4–5). Az emberi alak ülve van ábrázolva, nadrágja lefelé szélesedik, térdeit szélesen szétveti, lábfejei a talpaiknál érintik egymást, könyökben meghajlított karjai melle előtt találkoznak, ökökbe szorított kezei, bennük hármas tagolású, oldalra ágazó „szárnyakat” tart, hasonlóan a hatoldalú veretekhez. Az összes arcok (egy kivételével) igen kopottak, vagy pedig rosszul voltak öntve és aztán durván és helytelenül, vésővel utánoldogtatták őket. Ezek is „háromnegyedes” nézetben vannak ábrázolva, ugyanúgy, mint az előző vereteken, az arcok szakáll- és bajusztalanok. Nyakukon nyakpercec, vagy gallér van. Homlokukon keskeny szalag, hajuk a tarkón kontyba fogva, az egyik vereten kivehető, hogy a fültől a nyakpercecig lefelé, hármas gömböcsögőlyű fülbevaló. A fejek mindkét oldalán trapézalakú leágazások vannak, amelyek a hajviselet részét képezik (úgy mint a csaton levő szakállas férfi esetében). Szemmel láthatólag, jöllehet nincs se szakálluk, se bajuszuk, mind a tizenhét leírt vereten férfiakat ábrázoltak. E véls alapjául az ülő figurák öklei alatt, középen ábrázolt lóuszok is szolgálnak. Befejezésül azt kell még megállapítanunk, hogy ezeket a vereteket két mester, vagy mint az előző veretsorozatonál is, két öntés során készítették. Az egyik mester kezemunkájaként mindössze két veret kell elkönyvelnünk, mert a rajtuk levő ábrázolások pompásan vannak öntve és utána igen vékony vésővel finoman megmunkálva (5. kép 5). Éppen ezeken láthatók jól az arevonások, a fülbevaló, a lóusz, a kéz ujjai és a keskeny, kecses lábfejek. A többi nyolc veret nem egészen jól sikerült másolat (utánöntés) az első kettőtől (5. kép 4). A vésővel történt megmunkálás durva, hibás: az arcokon két, vagy három érthetetlen lyuk van, hiányoznak a fülbevalók, a kezek ujjai nincsenek kidolgozva, vagy gondatlanul ferde vonalakkal vannak bekarcolva, a lóusz vagy egy háromszög, vagy pedig egy átkötött „csomó”, a lábak (a nadrág) nem pontosak, a lábfejek általában a veretek nagy többsége esetében nincsenek is ábrázolva. Az egyik vereten, az olyan mélyedések, amelyek az alak legkifejezőbb részleteit kellene, hogy kiemeljék, az öntés során kilyukadtak, e lyukak pereme egyenetlen.

A szép, áttöréssel ellátott veret majdnem szabályos félkorong alakú, peremeiket úgy, mint az összes többi veret esetében, egymással váltakozó félkorongok és elnyújtott oválisok (levelek) tagolják (5. kép 6). A veretek alsó része egyenes és az áttörésnél erősen kopott (lekopott

nemcsak az aranyozás, hanem megkopott egy kicsit maga az ezüst alap is). Az emberi alak ezeken a vereteken váratlan és eredeti pózban látható: balra fordulva fekvő, pontosabban az áttörés felett szálló alakban. A fej felémelt, az arc „háromnegyedesen” van ábrázolva, lábai nyújtottak, a könyökben behajlított kezek, mintegy a mellhez szorítva, valamilyen hosszú „sálát” tartanak, melynek hármas, háromszögletű végei az áttörés két oldalán lógnak lefelé. Ez a „sál” olyan, mint az a „háromrészes szárny”, amely a szintén ökökbe szorított kezű, fentebb leírt alakok esetében van ábrázolva. Hasonlóak a ruházat, a hajviselet többi részletei, az arc nagy szemű és széles járomcsontú jellegzetességei. A homlokon hajszorító szalag van, a fülekben fülbevaló, a nyakon széles nyakpercec, (gallér?). A vállaktól rövid, háromszögű, lebegő „sálvégek” indulnak ki, a tarkótól pedig trapézalakú fejkötő-vég. Mivel a figurát „repülve” ábrázolták, rajta mintegy lógó a ruha és ez a sebes mozgás benyomását kelti. Az összes vereten (még az erősen kopottakon is) jól kivehető a kicsi, enyhén behajlított lábfeje.

Jelenleg még nehéz megállapítani azt, hogy ezek a díszes veretek az öv mely részén helyezkedtek is el. Világos csak az, hogy a csat jobb oldalon volt, a jobb könyöknél találták meg (2. kép). A csaton kívül az öv veretének tudjuk még a pontos helyét, éppen a két hegyesfűlű, közel elhelyezett, kiugró szemű „macskafejet” ábrázoló vereteket (5. kép 7). A két veret szimmetrikusan feküdt a két medencelapaton, valószínűleg ama keskeny mellékszíjak végeit díszíthették, amelyek az övtől a combok irányába lógtak le. Ezeknek a vereteknek megfelelően helyzetük szerint azok az áttört övveretek, amelyek a derékszíjak táján helyezkedtek el, szemmel láthatólag ezekhez a lyukon átfűzve voltak hozzáerősítve (2. kép).

Az utolsó lelettárgy, amely a csontváz mellkasában feküdt, de szemmel láthatólag nem tartozott a ruházathoz, sem pedig a halottal kapcsolatos rituához, egy igen masszív, erősen rozsdás kis vasrúd (h. kb. 10 cm). Eredeti alakja és használati szerepe nem világos. Lehet, hogy ez okozta az ember halálát, ha ez kopjatörédék (vagy más fegyver darabja), ami a mellkasban megakadt.

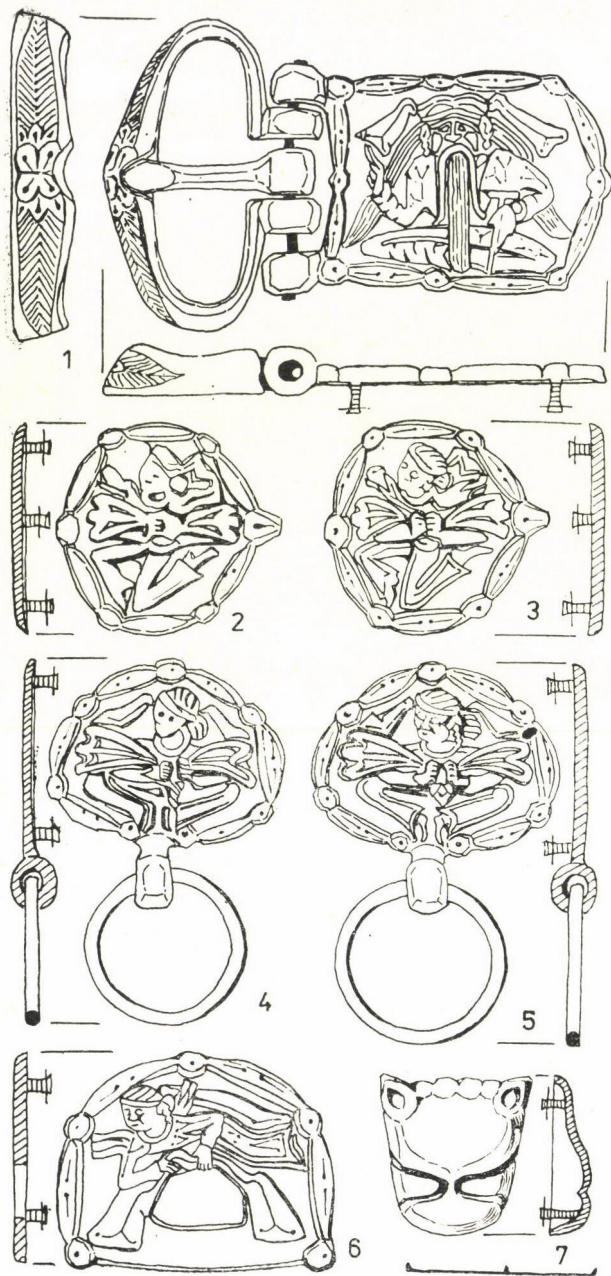
Az együttes *harmadik sírja*, amely a másodiktól D-re feküdt, szintén négyszögletes gödörben feküdt, melynek méretei $2 \times 1,05$ m, mélysége 80 cm, falai függőlegesek és simák (7. kép). A gödör felett nem volt tető és az alján sem volt semmiféle alátétnyom. Az eltemetett gyermeket a hátán kinyújtott helyzetben, karjaival a test mellett helyezték el. Fejének tájolása ÉNy-i, arccal felfelé. A maga egészében a váz állapota jó, csak a koponya esett szét a még össze nem nőtt varratok mentén, valamint valószínűleg rágeszálók mozdították el helyéből a jobb kar csontjait — a jobb kulcsont kissé a mellkas felé tolódott el és teljesen hiányoznak a kézfeje csontjai. A medencecsontok alapján a gyermek fiú volt és a még teljesen ki nem cserélődött tejfogak alapján 7–8 éves lehetett.

A koponya mellett, a koponya és a sír oldala között volt az ételmelléklet, amiből megmaradt egy birkacombcsont, meg egy igen rozsdás vaskés, nyelén némi fakorhával.

A váz lábcsontjain, kissé fedve a lábfejeket, fiatal ló (csikó) csontjai feküdtek, a koponya, melynek orrsze É felé nézett és a két mellső lábcsontja, amelyeket ugyanúgy vágtak le a harmadik izületnél, mint az előző sír esetében. Mellettük feküdt a vasból készült, egyenes pálcás zabla (7. kép 6), valamint a löcsontok között és a koponyán szétszórtaan heverő 30 db levélalakú, kisméretű lőszerszármveret, és még 6 db hosszúkas, ötszögletű vasnyílhegy (7. kép 4–5). Az összes veretek igen vékony ezüstlemezből lettek kivágva, az alapjukat fából készült, azonos formájú „veretek” képezték. A kantár szerkezetét természetesen már nem lehet megállapítani, csak azt lehet feltételezni, hogy a síjvégeket hármassával rögzítették fel a lókoponya oldalainál ott, ahol három síj találkozott (7. kép 5).

Abban a térségben, melyet a jobb kar, a bordák alsó sora és a medencecsont határoltak, öt birka-bokacsont hevert egy csomóban, ezek a fiú játékaik voltak.

5. kép. A férfisírból származó aranyozott ezüstonesat és négy verettípus az övről

Рис. 5. Серебряная позолоченная пряжка и четыре типа бляшек воинского пояса из мужского погребения (№ 2)
Abb. 5. Die aus dem Männergrab stammende silbervergoldete Schnalle und vier Beschlagtypen vom Gürtel

Az ékszerek rendkívül egyszerűek. A koponya mindkét oldalán kerek átmetszetű bronz drótból készült nyitott végű karika függők feküdtek (7. kép 2). Jobb karjára egyszerű, bronzdrótból készült karperecet húztak, amely

ugyanolyan bronzanyagból készült, mint a fülbevalók (7. kép 1). A jobb kéz mutatóujján pajzsos ezüstgyűrűt találtak (7. kép 3). Az ovális alakú és oldalán kétfelé ágazó gyűrűpajzs vékony ezüstlemezéből van kivágva és az ujra hajlították úgy rá, hogy egymásra eső végei nem lettek összeforrasztva.

Áttekintve most az egész temető sírritusait, azt kell mindenekelőtt konstatálni, hogy nem volt a sírok felett kurgán. Együttes elhelyezkedésük, a sírok egységes tájolása, a kísérőleletek, melyek keltezésére alább még visszatérünk, arról tanúskodnak, hogy egyidejűek.

Miután két sír temetkezési szokásait részleteiben megismertük, azt állapíthatjuk meg, hogy azokat mindenben egyformaság jellemzi, mely a következőkben fejeződik ki: 1) a sírformában (széles, egyszerű, lépcső vagy padmaly nélküli); 2) az elhunytak Ny felé való tájolásában; 3) azok síron belüli helyzetében (háton kinyújtva); 4) az elhunytakat kísérő lómaradványokban (koponya és lábak); 5) az ételmellékletben; 6) az elhunytat kísérő személyi tárgyakban (mindennapi, harci, ékszer) és lószerszámokban (zabla, kengyel, veretekkel gazdagon díszített hám). Az egyes sírok között kimutatható eltéréseket mindenképp életkori különbségeikkel kell magyarázni. A férfisír a felnőtt ló eltemetésével jellemezhető, ételmellékletként pedig marhahús és itallal töltött korsó szolgált. Ezenkívül a harcost nyílakat tartalmazó tegez és valószínűleg a ránk nem maradt fíj kísérte; a ruházat tekintetében fontos darab volt a díszes harci öv, valamint az arany fülbevalók és az aranylemezzel bevont gombok. A fiút lókoponyával és két mellő lábbal temették el, az ételmelléklet az ő esetében birkahús, bronz ékszerei igen egyszerűek, a fegyver és az öv hiányzik.

A világ összes pogány módra temetkező népe esetében az életkor és a nembeli eltérések a mellékletek és az ételmelléklet összetételében és a lovak életkorában kifejeződő különbségekben jelennek meg. Példaként, 9. századi Zlivki-i ősbolgár temető esetében a birkahúst, mint rituális ételmellékletet nemcsak férfiak, hanem gyerekek is megkapták, de marhahúst csak nőknek adtak ételmellékletként.² A mi esetünkben viszont, amint azt láttuk, a marhahús férfisírban volt, a női sír viszont, amely csak a ránkmaradt leletek alapján értékelhető (gazdag lószerszám és ékszerek), szét lett rombolva, és emiatt felderíthetetlen, hogy milyen ételmelléklettel látták el.

Milyen néphez, vagy etnoszhoz tartozik a sírritus alapján ez a néhány sír? A sírritus legközlebbi párhuzamait ama magyar sírok között találjuk meg, amelyek a honfoglaláskorhoz tartoznak (9–10. sz. eleje). Ezek gyakorlatilag a két, általunk vizsgált sír alapján kimutatható hat ismertetőjeggyel jellemezhetők.³ Igaz, hogy azokban a sírokban a lócsontok gyakran nem a csontváz lábainál vannak, hanem tőle balra és a lószerszámokat általában az elhunyt lábainál helyezték el, vagy a lócsontoknál, de úgy látszik ennek nincs nagy jelentősége, mivel a mi kis temetőnk esetében egyszer a lószerszám a fejresznél volt, máskor a lábknál, a lókoponya mellett.

A tulajdonképpeni magyar temetkezéseken kívüli rokonjellegű temetkezési szokás követhető nyomon a hasonlókorú temetőkben Volgai Bolgárországban és Baskíriában.⁴ Volgai Bolgárország kurgán nélküli temetőiből jelenleg eléggé nagy számú temetkezést ismerünk, olyan részleges lovastemetkezéssel, ahol a lócsontok az elhunyt lábainál vannak (nagy ritkán azok felett) és szerepel bennük húsmelléklet is (lőhús, marhahús, birkahús). A csontvázak, törvényszerűen fejjel Ny-ra vannak tájolva, a sírban ott vannak az elhunyt személyi

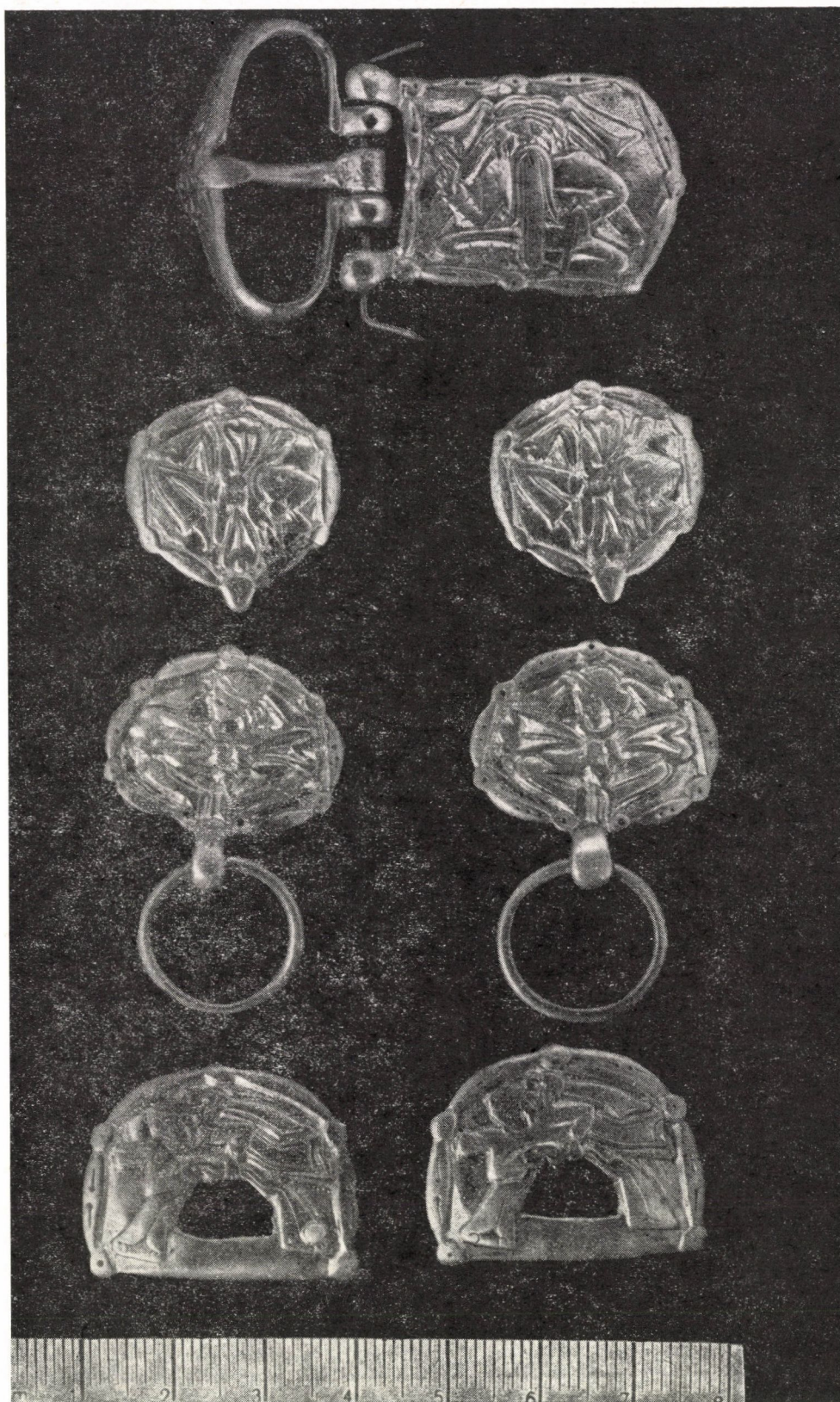
² Плетнева, С. А. От кочевий к городам. Салтовомаяцкая культура. МИА 142. (Москва 1967) 92.

³ Fettich N. ArchErt 45 (1931) 305–329., 52., 59., 62., 66. kép.; Szőke B. ArchErt 81 (1954) 125. 2. kép.; Patay P. ArchErt 84 (1957) 1. kép.; Балинт Ч. Погребения с конем у древних венгров в IX–X. вв. In:

Проблемы археологии и древней истории угров. (Москва 1972) 176–188.

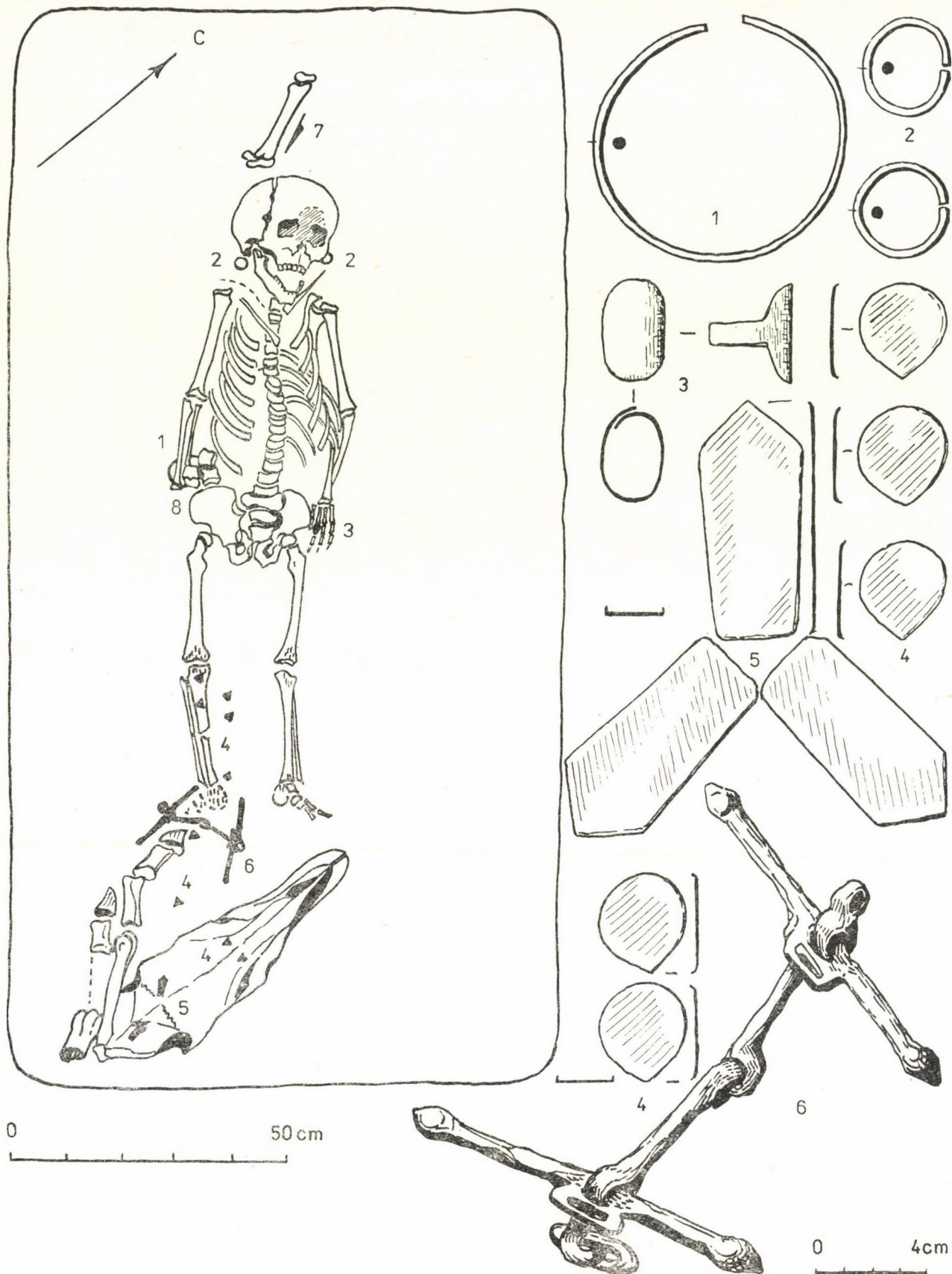
⁴ Халикова, Е. А. Больше-Тиганский могильник. СА 2. (1976) 161. 2–3. kép.: Мажитов, Н. А. Курганы Южного Урала VIII–XII вв. (Москва 1981) 16., 25., 28., 31., 36., 39. kép.

6. kép. A férfisír fegyverövének csatja és három verettípusa
 Рис. 6. Пряжка и три типа бляшек воинского пояса из мужского погребения (№ 2)
 Abb. 6. Schnalle des Waffengürtels des Männergrabes und ihre drei Beschlagtypen

7. sír. A gyermek sír rajza és a benne levő leletek. 1. bronz lemez karperec, 2. bronz fülbevalók, 3. ezüstgyűrű, 4—5. vékony ezüstlemezről kivágott lószerszámveretek, ill. szíjvégek, 6. vaszabla

Рис. 7. План детского погребения (№ 3) и вещи из него. 1 — бронзовый проволоочный браслет; 2 — бронзовые серьги; 3 — серебряный перстень; 4—5. тонкие, вырезанные из листового серебра блишки и наконечники от сбруи; 6 — железные удила

Abb. 7. Zeichnung des Kindergrabes und seine Funde. — 1. Armring aus Bronzeblech, 2. bronzene Ohrringe, 3. Silber-ring, 4—5. aus dünnem Silberblech ausgeschnittene Pferdegeschirrbeschlüge bzw. Riemenzungen, 6. Eisentränse

tárgyai, ékszerei, a lószerszámok.⁵ Azonban szembeötlőek és eléggé lényegesek a rítusbeli eltérések: a sírgödrök igen szűkek, bennük lépcső és padmaly van, ezeken vagy ezekben vannak a lócsontok és a kegyeleti tárgyak, a sírfenéken ott vannak a tűz (faszén), vagy alátét, a temetkezés felett különféle lefedés nyomai. Igen jellemző az a jelenség, hogy a korai bolgárokhoz kapcsolható sírokban a csontvázas részben, vagy teljes egészükben meg vannak bolygatva, ami a legelterjedtebb, temetés utáni rituális tevékenységet jelenti a régi bolgárok temetkezési szokásaiban. A 9–10. sz.-i volgamelléki temetők közül, bizonyos sajátos rítusa alapján, kiemelkedik a Bolsije Tigani-i.⁶ Benne gyakrabban, mint a többiekben fordulnak elő nagy, tágas, egyenesoldalú sírgödrök és bolygatatlan, fejfel Ny felé tájtolt csontvázas, melyeket részleges lóváz, ételmelléklet és változatos tárgyi anyag kísér. Ezt tekinthetjük a többiekénél is közelebbi analógiájának. Érdekes, hogy egész sor magyar sírban, a Tankejevka-i és a Bolsije-Tigani-i temetőben a férfisírokban az arcocsontokon, vagy csak a szemgödrökben olyan, vékony ezüstlemezből kivágott „maszkokat” és „szemvédőket”, azaz kerek, vagy szögletes, felvarrható lemezeket találtak, melyek szövete feltehetőleg egykor az egész arcot fedte.⁷ Ez a jellemző temetkezési szokás-elem, kissé változott formában, megtalálható az Ingul-völgyi férfisírokban is, ahol amint láttuk, a holttest egész felső részét olyan szövet fedte, amely apró lemezekkel volt a szélén kivarrva (2. kép).

Ami a baskíriai párhuzamokat illeti, a leírtaktól eltérően alapvető különbséget jelent az, hogy a sírok kurgánok alatt helyezkednek el.⁸ Ezenkívül azt is el kell ismerni, hogy a baskíriai sírok a síritus részletei alapján sokkal közelebb állanak a volgai-bolgárországiakhoz, mint a magyarokhoz. Ráadásul bennük sokkal ritkábban fordul elő a részleges lócsontváz, helyette csak a lószerszám van ott, igaz, úgy van elhelyezve mint a lócsontok, azaz a holttest lábainál, vagy közvetlenül azok felett.

Azonban a Dél-Ural, a Volgavidék-Káramellék, a Közép-Duna medence és a Dnyeper-mente (Ingul melléke) sírjai temetkezési szokásai között a többé-kevésbé meglevő egyezés szemmel látható. Ez még sokkal inkább kimutatható, ha a mellékletek összehasonlító elemzését végezzük el.

A szakirodalomban a honfoglaló magyarok (és a velük egyidős, vagy korábbi keleteurópai sztyeppeiek leletek kultúrái közötti közelség nem egyszer felmerült már. Az utóbbi évtizedben annyi tényanyagot közöltek, melyek megköszorozták a közelség bizonyítékait. Az ingulmenti sírok tárgyi leletanyaga teljes egészében beleillik a keleteurópai sztyeppén szélén végighúzódo kulturális egységbe.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk a magyar leletekkel való egykorúságukat. A leletgyűttesek keltezése a következőkre épül:

1. Vörös színű, ún. tmutarakányi típusú korszó. A hasonló korszók gyártása a 9. században kezdődött, virágzása a 10. században volt, lehanyatlásuk a 11. sz. elején.⁹ A sírból származó korszó a virágzási periódusból származik, a 10. sz. derekáról. A sírba valószínűleg később került, mivel használata során a szája is letört és a törés széle kopott, nem rögtön a kicsorbulás után tették a sírba.

2. A vasnyílhegyek rossz állapotban maradtak ránk, de egyik közülük az A. F. Medvegyev 63. típus számú, babérlevél alakú nyílhegy közé tartozik, melyeket a szerző a 10. századra keltezett.¹⁰

3. A hurkosfűlű vaskengyelek majdnem négyszáz éven át voltak elterjedve a sztyeppéken (7–10. sz.). A sírból eredő típus (alacsony, egyenes, szögletes nyak nélküli füllel, a talpát egy központi bordával tették erősebbé) a sztyeppéken a hasonló kengyelek használati idejének a legvégén jelent meg, vagyis a 10. században. Párhuzamai jól ismertek a déluráli leletek közül, közeli formájú kengyeleket a Bolsije-Tigani-i temetőben is találtak,¹¹ gyakorlatilag a honfoglaló magyar sírokban is ez az egyedül előforduló forma.

Ugyanezt lehet elmondani az egyenespálcás, vaszabláról is. Korábban a pálcák ezeknél válogatottak voltak, a rajzuk levő szíjfélék „kecsesebb”, figurális jellegűek voltak. Ennek a típusnak a masszív oldaltágai, melyeken kifejezett végek vannak, azok késői darabjai. A párhuzamok, természetesen ugyanabban a leletgyűttesben találhatók meg, mint a füles kengyelek, főleg a 10. századi déluráli és magyar leletanyag között.

4. Nézzük meg mindhárom sír ékszereinek együttesét. A női ezüst fülbevaló pontos párhuzamai a 10. sz.-i magyar sírokban vannak meg,¹² és Tankejevka-nál, valamint a Dél-Uralban.¹⁴ Ez a fülbevaló forma azoknak a szaltovói, általánosan ismert, csüngős fülbevalóknak a későbbi utánzata, ahol a csüngő néhány üreges gömbből áll. Ugyanilyen szaltovói utánzat az üvegbetűes gyűrű is. Ez az üvegbetű itt igen nagy, és ami a legfőbb, az azt tartó karmok kicsik és simák. Ez a gyűrűtípus előfordul a tankejevka-i¹⁵ és a bolse-tigani temetőben,¹⁶ valamint a Dél-uráli leletek között.¹⁷ A vékony drótból készült bronzkarperecek, a lemezes karperecek készítése felé irányuló tendencia, a karika-alakú fülbevalók (hajkari-kák), ezek a 10.–11. századi sztyeppelakók „közönséges” ékszerei. Ami a gyöngyöket illeti, az összes meghatározott (nem irizáló) típusaik a 9. századi szaltovói kultúrába tartoznak, jóllehet előfordulnak Tankejevka-nál is. Ne feledjük el, hogy a feldúlt sírban talált gyöngyszemek erősen kopottak, valószínűleg néhány tulajdonosi nemzedéket szolgáltattak már, a gyöngysorok gyakran öröklődtek, éppen ezért a késői együttesekben is találunk korábbi gyöngytípusokat.

Amint láttuk tehát, az ingulmenti temető leletanyaga teljesen megfelel a leírt korabeli sztyeppéi temetési szokásoknak, azonban a legjobb és legpontosabb támpontokat a leletgyűttesek keltezéséhez és a kulturális hovatartozásuk megállapításához a sírokban talált különféle és különböző rendeltetésű (lószerszám, öv, díszítés) fémveretek szolgáltatják.

A férfiakról származó díszítőjellegű veretek nagy többsége az úgynevezett félholdas, az oldalainál korongos taggal ellátott veretek változatai. Az első variáns a kettősen egymáshoz csatlakozó, két-két koronggal ellátott (4. kép 3), a második a hosszában és keresztben is kettős (két félhold és két korong: 4. kép 4) veret. A harmadik variáns ebből a verettípusból az ezüst lószerszámveretek között került elő, a feldúlt sírból (1. kép 7). Ez a variáns hosszanti irányban elhelyezett félholdas szárból áll, három-három félkorong alakú dísszel azok hegyén.

керамика Таманского городища. In: Керамика и стекло древней Тмутаракани. (Москва 1963) 54–59.

¹⁰ Медведев, А. Ф. Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострел) VIII–XIV вв. САИ Вып. Е1–36. (Москва 1966) 74., 16. t.

¹¹ Халикова, Е. А. i. m. 1976. 5. kép.

¹² Fethich N. i. m. 42. sír, 72. kép.

¹³ Les anciens Hongrois... i. m. III. t., 82. sír, XV. t., 481. sír, XXI. t., 690. sír.

1981. 58. és 13. kép.

¹⁴ Мажитов, Н. А. i. m. 1981. 58. és 13. kép.

¹⁵ Les anciens Hongrois... i. m. XII. t., 351. sír.

¹⁶ Халикова, Е. А. i. m. 1976. 3–7. kép.

¹⁷ Мажитов, Н. А. i. m. 1981. 38., 54., 63. kép.

¹⁸ Les anciens Hongrois... i. m. XXX. t.

⁵ Генинг, В. Ф.—Халиков, А. Х. Ранние болгары на Волге (Большее-Тарханский могильник) (Москва 1964) 23., 9.—10. kép.: Les anciens Hongrois et les voisins a l'Est. StudArch 6. (Budapest 1977) X., XII., XVI., XXI., XXIII., XXIV. és XXV. t.

⁶ Халикова, Е. А. i. m. 1976. 158—178.

⁷ Халикова, Е. А. Погребальный обряд танкеевского могильника и его венгерские параллели. In: Проблемы i. m. 1972. 154. 6. kép.: Фодор И. К вопросу о погребальном обряде древних венгров. In: Проблемы 1972. 168—176.: Халикова, Е. А. i. m. 1976. 161.

⁸ Мажитов, Н. А. i. m. 1981.

⁹ Плетнева, С. А. Керамика Саркела-Белой Вежи. МИА 75. (Москва 1959) 248—249., иб: Средневековая

Ez a típus különösen széles körben el van terjedve a déluráli-temetőkben.¹⁹ Volgai Bolgárországban csak a Bolsije-Tigani temetőből ismerjük.²⁰ Magyarországon ismeretlenek. Emlékezzünk arra, hogy a híres nagyszentmiklósi aranykincs egyik korszaka négy ábrázolásához szolgáltat keretet olyan díszítmény, amely egymáshoz szorosan csatlakozó félhold-alakú veretekre emlékeztet,²¹ hasonlóan a déluráli homlokcsíjak és övek félholdalakú veretsoraihoz.²² Bárhogy is álljon a dolog, az ingulmenti sírok eme veretei kiegészítő jelentőséggel bírnak, erős láncszemet képezve, a magyar és a keleteurópai sztyeppe 10. századi leletei között. A feldúlt sírból származó, igen gazdag lőszerszármazék-együttes a maga nemében egyedülálló, mert pontos párhuzamai ismeretlenek. Ennek ellenére stilisztikai szempontból a fentebb leírt veretekkel hozhatjuk őket kapcsolatba, mivel a síma felületük körül futó, kiemelkedő bordázat emlékeztet arra, mintha (egy-más mellé szorosan felszerelt, a félholdalakú veretokről ismert korongalakú veretek lennének. Azok a mindkét típushoz tartozó hármas veretek, amelyek ebből a lelet-együttesből származnak, igen jellemzőek a korabeli lőszerszámgarnitúrákra és emellett alá kell húznunk azt is, hogy igen változatosak a déluráli és szibériai leletek között. Közöttük ott a legelterjedtebb két típus: az, ahol a középrész kerék és síma és amelyből síma trapéz-alakú részek ágaznak ki, valamint a kidomborodó és néha díszített középrészű veretek, amelyekből „szőlő-fürt”-alakú részek ágaznak ki.²³ Különböző közeli hasonlóságot ezek a veretek az ingulmentiekkel nem mutatnak. Meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos fokig az ingulmenti súlyosabb hármas tagolású veretek, hasonlóságban vannak az egyes későavarkori sírokban ritkábban található veretekkel.²⁴ Csak hogy azok ott olyan sajátoságos fém-szakállacsakával vannak ellátva, amely mintegy negyedik kiágazó sugarat jelent a kidomborodó középrészről. Nem tekintve jelentős időbeli eltérést, mégis lehet beszélni bizonyos rokonságról, ha tekintetbe vesszük a sztyeppe-i lovak szerszámain megmutatkozó hagyományörzést és konzervativizmust, egészen a 10. század végéig. Ami az együttes három síma szíjvégét illeti, azok párhuzamosan sokfelé megvannak a déluráli, volgai bolgár és magyar sírokban. Ugyanezt lehet elmondani a bronzból öntött csatrol és a férfisír karikával egybeöntött veretéről is, amit a tegezen találtak. Egybeöntött-karikás, síma veretek ismeretese a szaltovói, a 9. sz. végénél nem. régebbi leletgyüttesből is (pl. a dmitrijevskai temetőből). Azok az ezüstlemezről kivágott, figurális rátétek, amelyeket a feldúlt sírból származtatunk, teljesen megegyeznek azokkal a nyeregdiszkekkel, amelyek egy déluráli 10. századi női sírból kerültek elő.²⁵

Nagy érdeklődésre tartanak számot a vékony aranylemez-törödékek, a két fagomb burkolatai. Rajtuk olyan préselt díszítés van, ami ma már elmosódott. Ám mégis ki lehet venni azt, hogy három, egymástól kettős, síma fonattal elhatárolt szekcióból állott, mely mindegyikén növényi dísz van (virágot körülvevő levelek). Azt a benyomást kelti, hogy ez a fonatos kerettel határolt növényi koncepció egy eléggé nagy lemezre lett eredetileg rápréselve, melynek egyes részeit használták csak azután fel a fonatok behúzására. (4. kép 1). Az egyik azonban a két egymást metsző fonat találkozásánál (ott, ahol egy kis kör van), a gomb közepére esett, és emiatt a díszítés itt szabályos, hármas részeként szerepel, viszont a másiknál a két fonatkeret közé esett a középpont és így ott,

vonalak és növényi indák rendetlen együttesének tűnik az egész.

Ennek ellenére, ha most nem egyes lemez-darabkákat, hanem a helyreállított mintát nézzük (4. kép 1), akkor párhuzamait a szakirodalomból jól ismert szép, 10. századi magyar tarsolylemezek körében kell keresnünk!²⁶ Valószínűleg az igen vékony aranylemezt egy ilyen tarsolylemmezre teheték rá és kipréselték rajta annak mintáját úgy, hogy az még így törödékeiben is, elegáns kis ékessége lett a ruhának. Meg kell mondanunk, hogy Magyarországon találtak néha a sírokban vékony lemeztörödékeket hasonló préselt díszítéssel.²⁷

Az egész leletgyüttesnek kétségtelenül legjelentősebb része a harcos öve. A szokatlan és tökéletes kidolgozású ábrázolások a csaton és a vereteken nem rendelkeznek párhuzamokkal. Nincs kizárva, hogy a csaton ábrázolt hosszú szakállú öreg ember és a vereteken különböző helyzetekben ábrázolt fiatal ember valamiféle keleti legenda, vagy mese szereplői. Ezeknek az alakoknak a gondolati megfejtése, csakúgy, mint a nagyszentmiklósi aranykincs edényeinek jelenetei, speciális studium feladata.²⁸ Itt most csak arra utalunk, hogy a csattest és a veretek peremeinek dekoratív kialakítása, ahogy a korongok és elnyújtott oválisok (levelek) váltakoznak egymással, a bolsije-tigani temető övveretei többségére jellemző.²⁹ Jellemző az ilyen peremmegoldás egyes magyar veretekre is.³⁰ Teljesen világos, hogy ez a jelleg lehetővé teszi, hogy szilárdan illeszthessük bele díszes övveret-garnitúránkat a hasonló honfoglaló magyar leletek sorába.

Második ismertető jegy, a felületükön fenyőtű-díszrel ellátott két levél a csat keretén. Stilisztikailag ezek a vésett levélkéik közel állnak a szintén így, szélesen megoldott levélábrázolásokhoz, egyes honfoglaláskori tarsolylemezekre, amelyeket gyakran borítottak keskeny, igaz hogy csak féloldali hasonló jellegű vésetekkel. Jelen esetben számunkra a sűrű vésetes díszítményi elv a lényeges. Meg kell állapítanunk, hogy ebben a korban ez az eljárás széles körben talált alkalmazásra, nemcsak a nagy lemezekre, hanem a nagyszentmiklósi aranykincs egyes edényein is, valamint a legdíszesebb öv és lőszerszármazékokra is a 10. században. Az utóbbiak közül különös figyelmet érdemel két övveret-garnitúra. Az első, amely aranyozott, niellós ezüstveretekből áll, Sarkel kultúr-rétegében találták és pontosan keltezhető 965-re,³¹ a többi arany és ezüst övveretet kriloszi magyar sírban találták, a Kárpátok keleti lábainál.³² Az 1935-ben J. Pasternak által véletlenül feltárt és leírt kryloszi sírlelet több mint fél évszázadon át egyetlen, kétségtelenül magyar sír volt országunk területén. Itt jegyezzük meg, hogy kétségtelenül ehhez az emlékesoporthoz tartozik annak a harcosnak a sírja, amelyet földmunkák közben Manvelovka falunál találtak (Dnyepropetrovski ter.). A belőle megmaradt néhány tárgy (pl. egy ezüst maszk), a Ny-K-i tájolását bizonyító adat és a vele részletesen eltemetett ló.³³

A sírír és a leletek (a kengyelektől a nyílhegyekig és az övtől a gombokig) közelállnak az ingulmentiekhez. Minden valószínűség szerint határozottan leszögezhetjük azt, hogy az ingulmenti sír a honfoglaló magyarok lelet-együttese sorába tartozik.

Bíborbanszületett Konstantin adatai alapján tudjuk azt, hogy a Dnyeper és a Szeret-folyók között, kb. a 9. század derekától kezdve, egészen az évszázad legutolsó

¹⁹ *Мажитов, H. A.* i. m. 1981. 15., 24., 26., 30., 33. 34., 44., 57. – 58. kép.

²⁰ *Халикова, E. A.* i. m. 1976. 3., 6. kép.

²¹ *László Gy. – Rácz I.* A Nagyszentmiklósi kincs. (Budapest 1977) 1–14. kép.

²² *Мажитов, H. A.* i. m. 1981. 33., 44., 57. kép.

²³ *Uo.* 13., 15., 17., 20., 26. 27., 29., 31., 34. kép.

²⁴ *Hampel J.* *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* Bd. 3. (Baunschweig 1905) 262. és 272. t.

²⁵ *Мажитов, H. A.* i. m. 1981. 33. kép.

²⁶ *Fettich N.* *Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn.* AH XXI. (Budapest 1937) 49, 51–62. t.

²⁷ *Uo.* XX. t. 3. kép.

²⁸ *László Gy. – Rácz I.* i. m.

²⁹ *Халикова, E. A.* i. m. 1976. 4., 5., 12. kép.

³⁰ *Fettich N.* i. m. 1937. XXXIV. t. és XCIII. t. 1–3.

³¹ *Макарова, Т. И. – Плетьева, С. А.* Пояс знатного война из Саркела. СА 2. (1983) 62., 2. kép.

³² *Fettich N.* i. m. 1937. 297–303., CXXXIV–CXXXVII. t.

³³ *Чурилова, Л. Н.* Погребение с серебряной маской у с. Манвеловки на Днепропетровщине. СА 4. (1986) 261–266.

évig a magyarok legelői voltak, akik ezt a széles vidéket Etelköznek nevezték.³⁴ 895-ben a magyarok megtámadták Bulgáriát és Simeon cár, miután rájött, hogy saját erejével nem tud velük sikeresen megküzdeni, harcba hívta ellenük a besenyőket. Ezek pedig Konstantinos adatai szerint, elpusztították az összes, a hadjáratban részt nem vett magyarokat. Kisajátították legelőiket és állataikat. Ezután Etelköz a besenyők földje lett, az életben maradt magyarok viszont nyugatra vándoroltak, a Duna mellékére. Bíborbanszületett Konstantin által ismertetett tényeket egész sor más írásos forrás is megerősíti. Ugyanekkor viszont azt láttuk, hogy a kryloszi és az ingulmenti sírok kissé későbbi időkre keltezhetők, mint a magyarok etelközi tartózkodása az írásos források alapján. Ez lehetővé teszi számunkra annak a következtetésnek a levonását, hogy egyáltalán nem az összes magyar hagyta el egyidőben a keleteurópai sztyeppéket, nem is szólva arról, hogy bizonyos csoportjaik Volgai Bolgárország területén is ottmaradtak, be kell látnunk azt, hogy a nomád besenyők között kisebb magyar egységek tovább folytatták a nomadizálást, ezek pedig valószínűleg családi csoportok lehettek. Idegen, nem egy esetben ellenséges közegben élve, a magyar csoportok

állandó jellegű nomád életmódot folytattak, azaz nem voltak állandó szállásaik (nyári és téli), vagy meghatározott legeltetési útvonalaik. Ilyen körülmények között a nomádoknál nem alakulhatott ki nagy temető!³⁵ Rendszerint ilyenkor régebbi kurgánokba ásták be a sírokat, vagy úgy temettek a nyílt sztyeppen, hogy a sír jeltelen legyen, vagyis a sírablók ne tudják felfedezni. Az ingulmenti kis családi temető, amint mondtuk, egyidőben jött létre, és a temetkezési rítusok befejeztével a nyomokat gondosan eltüntették. Így maradtak azok meg egészen napjainkig. A központi sír íjas harcosé volt. Mivel nincs benne szablya és a nyílak száma kevés, nem lehetett magas rangú hadvezér, jöllehet drága öve és a sírokban levő jelentős mennyiségű ezüst, a harcos arisztokráciához (vezetőréteghez) való tartozásáról tanúskodik. A melléje temetett nő és a fiú valószínűleg a vele egyidőben, talán egy összecsapásban elhunyt családtagjai lehettek; ilyen összecsapások ugyancsak voltak a sztyeppen, az erős főhatalom nélkül élő nomád szállások birtokosai között.

Bokij N. M.—Pletnyova Sz. A.
(Fordította: Erdélyi István)

ЗАХОРОНЕНИЕ СЕМЬИ ВОЙНА-КОЧЕВНИКА X ВЕКА В БАСЕЙНЕ ИНГУЛА

Резюме

В статье публикуются материалы трех венгерских погребений, обнаруженных на правом берегу Днепра — бассейне Ингула. Погребения образуют отдельный небольшой, очевидно, семейный бескурганый могильник. Женское захоронение в нем было разрушено случайно открывшими его в 1983 году строителями. Из него до нас дошли только некоторые украшения, типичные для женских погребений, и серебряные бляхи сбруйного убора. Мужское погребение сопровождалось положенными в могилу головой и ногами коня со сбруей, ритуальной пищей (мясом коровы и кувшином с питьем), колчаном со стрелами, золотыми серьгами, перстнем и пр. Особенное внимание привлекает богатый воинский пояс, украшенный серебряными с позолотой пряжкой и бляшками с изображениями на них великолепно выполненных фигурок людей в необычных (ритуальных?) позах. Верхняя часть тела и голова покойника были закрыты покрывалом, от которого сохранились обрамлявшие его по краю мелкие позолоченные бляшки. В третьей могиле был похоронен

мальчик 7—8 лет с головой и передними ногами жеребенка, удилами и серебрянными украшениями сбруи, ритуальной пищей (мясом барана) и небогатыми бронзовыми браслетом и серьгами и астрагалами — игрушками.

Погребальный обряд характерен для велгров эпохи «завоевания родины» — конца IX—X вв. Эта дата прекрасно подтверждается вещевым комплексом всех трех погребений.

Ингульские погребения находятся на земле, по которой проходили маршруты венгерских кочевий в конце IX в. По-видимому, какая-то часть их продолжала кочевать здесь и позднее — в X в.

Следует особенно подчеркнуть, что в нашей стране этот небольшой могильник — второй достоверно венгерский памятник (первое венгерское захоронение X в. было открыто в 1935 г. в Прикарпатье). Поэтому находка его имеет для всех археологов медиевистов весьма важное значение.

Н. М. Бокий—С. А. Плетнева

GRÄBER EINER NOMADISCHEN KRIEGERFAMILIE AUS DEM 10. JH. IM INGUL-FLUTAL

Auszug

Das im Aufsatz mitgeteilte Material von drei ungarischen Grabfunden kam am rechten Ufer des Dneper, im Becken des Ingulflusses ans Tageslicht. Die Gräber bildeten eine selbständige Familienbegräbnistätte ohne Kurgan. Das Frauengrab wurde 1983 bei Bauarbeiten zufälligerweise gefunden und zerstört. Von hier blieben nur einige charakteristische Frauenschmuckstücke und die Silberbeschläge des Pferdegeschirrs erhalten. Im Männergrab waren auch ein partiell bestattetes Pferd sowie Pferdegeschirr und Speisebeigaben (Rindfleisch und Getränk enthaltender Tonkrug), Köcher mit Pfeilen, goldene Ohringe, Finger ring usw. Eine besondere Aufmerksamkeit verdient der reich verzierte Waffengürtel mit silbervergoldeten Beschlägen und Schnalle, an diesen sind in eigenartigen

(rituellen?) Posituren Männergestalten dargestellt. Den oberen Teil des Körpers des Kriegers und seinen Kopf bedeckte eine Hülle, von der die den Saum verzierenden, winzigen, vergoldeten Beschläge erhalten blieben. In das dritte Grab wurde ein 7—8 jähriger Knabe, mit partiellem Pferd, silbernem Pferdegeschirr (Trense und Zaumbeschläge), Speisebeigaben (Schafffleisch), einfachem Bronzearmring und Ohrring sowie mit Astragali bestattet.

Die Bestattungssitten sind für die landnehmenden Ungarn charakteristisch (Ende des 9. Jh.—10. Jh.). Diese Datierung wird im Falle aller drei Gräber durch die materiellen Komplexe sehr gut unterstützt.

Die Gräber dem Ingulfluß entlang kamen in einem solchen Gebiet zum Vorschein, wo Ende des 9. Jh. die Weidewege der nomadischen Ungarn führten. Ein Teil von

³⁴Константин Багрянородный. Об управлении империей. Пер. Г. Г. Литварина. In: Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средне-

вековья. (Москва 1982) 299.: Артамонов, М. И. История хазар. (Ленинград 1962) 345—348.

³⁵Плетнева, С. А. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей. (Москва 1982) 13—33.

ihnen nomadisierte hier wahrscheinlich auch noch später im 10. Jh.

Es muß eigens hervorgehoben werden, daß dieser kleine Fundort in der Sowjetunion die zweite authentische ungarische Begräbnisstätte ist (das erste ungarische Grab aus dem 10. Jh. wurde 1935 im Vorland der Karpa-

ten erschlossen). Gerade deshalb fällt diesen Funden für sämtliche, sich mit mittelalterlicher Archäologie befassende Fachleute eine besondere Bedeutung zu.

N. M. Bokij—S. A. Pletnyowa

A FORDÍTÓ HOZZÁSZÓLÁSA N. M. BOKIJ ÉS SZ. A. PLETNYOVA CIKKÉHEZ

A publikáció először tesz közzé egy, a Szovjetunióban előkerült ősmagyar temetőt és jöllehet az igen kis sírlétszám elégedetlenséget kelthet, de a belőlük származó leletanyag rendkívül szép és nagyon érdekes. Örülünk, hogy az viszonylag gyorsan bekerült a tudományos vérkeringésbe. Máris szeretnénk vele kapcsolatban megtenni észrevételeinket.

Első megjegyzésünk az előkerülés helyére vonatkozik. Sajnos, hogy oroszul, vagy más idegen nyelven nem jelent meg az 1983-ban a MTA Magyar Östörténeti Munkaközösségben lezajlott vita anyaga (ld. Magyar Nyelv LXXX. 4. 1984.) ahol Györffy György, Benkő Loránd és Harmatta János ismételt alapos elemzésnek vetette alá Konstantinos császár könyve vonatkozó helyeit. Benkő L. megengedhetőnek tartja, hogy *Etelköz Leved után* (Levedia helyett ezt az alakot véli helyesnek Benkő L.), volt a magyarok fő szállásterülete, de mindkettőt a Dnyepertől nyugatra képzei el. Itt jegyezzük meg, hogy van egy érdekes helynév Dél-Moldáviában, Etulia, amely nem moldvai román és nem is szláv eredetű és Etelköz névvel talán összefüggésbe hozható.

Harmatta János szerint viszont Atelkuzu a Szeret és Dnyeper között terült el és *Lebedia* helye a Kodyma vidéke volt, amely tulajdonképpen Atelkuzu földrajzi keretei közé esett. A magyarok Atelkuzut 830 táján foglalták el.

Györffy György a *Levedi* alakot tartja helyesnek és nem országnévnek véli, csupán Levedi vezér szállásterülete nevének. Etelköz tekintetében viszont megállapítja, hogy az korábban szűkebb területet jelenthetett, de 870 körül a Don és a Duna közötti nagy területet érthették rajta. Akár így, akár úgy ítéljük is meg Levedia-

Etelköz helyét, az Ingul folyó, melynek völgyében a három sír előkerült, mindenképp arra a területre esik, ahol őseink szállásterülete egykor elterült.

Nehéz kérdés a három feltárt sír keltezésének ügye is. Jöllehet a női sírból olyan gyöngyök származnak, amelyek egyes darabjai régebbiek, de a szerzők azt állítják, hogy nagyon kopottak, tehát örökölhette is őket tulajdonosuk. Egyik fő keltezési támpont a tmutarakányi típusú korsó, melynek szájrésze csorba. Ezeknek az edényeknek a tipológiáját és időrendjét éppen Sz. A. Pletnyova dolgozta ki, így még hihetőbbnek kell tartanunk azt, hogy ezt a darabot a X. sz. derekánál nem tartják fiatalabbnak. A férfisírból előkerült, másodlagosan fagombokat takaró vékony aranylemezek ornamentikája bennünket nem a tarsolylemezeink stílusára, hanem a IX. században közkedvelt, bizánci jellegű, akkor főleg Morvaországban divatos nagy, gömbalakú díszgombokra emlékeztet.

Az időrendi problémát végül is úgy oldják meg a szerzők, hogy a sírokban a besenyők közé került, azaz visszamaradt magyarok emlékeit vélik felfedezni. Nem látszik ez lehetetlennek.

Megjegyezzük még, hogy a pompás övgarnitúra közeli analógiája Baskíriából származik, az Isimbáji kurgántemetőből (Mazsitov N. A. Baskortosztan archeologijani. Ufa 1968. 28. kép), ahol a szubbotyici veretek fiatal férfialakja álló helyzetben látható egy szíjvégén, a keltezése ott viszont IX. századi.

Reméljük, hogy a kis temető embertani leleteinek a feldolgozása is mielőbb megtörténik.

Erdélyi István

A TISZAFÜREDI MÚZEUM (SZOLNOK M.) NÉGY RÉGI, 10., ILLETVE 12. SZÁZADI LELETEGYÜTTESÉRŐL

1. Tiszaszőlős—Pusztadomaháza (Szolnok m.)

1902-ben megjelent tanulmányában Hampel József sorra vette az 1900 és 1902 között napvilágot látott magyarországi honfoglalás kori leleteket, s közöttük bemutatta a Borsod megyei Domaházáról származtatott, több sírból való leletegyüttest: a vállába kovácsolt fülű kengyelek egy ép és egy fél példányát, egy körte alakú, korongos szárú, téglalap alakban kiugró fülű harmadik kengyelt, egy pikát, végezetül egy zabla három töredékét.¹ Német nyelvű összefoglaló munkájában annyi változtatást eszközölt a szövegben, hogy pontosabban megnevezte a zabla részeit: a szájvas végét az oldalpálca töredékével, a másik oldalpálca darabját, s egy zabla-karikát.² A későbbi magyar kiadásban a zablatöredékek egyikét csíholó darabjának tekintette, egyébként a régi leírást szerepeltette.³ Ezt rövidítette le a leletkataszter, csak a 3 kengyel helyett négyet említett.⁴ Domaháza felkerült a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei 10—11. századi lelőhelyek listájára is,⁵ s magam is így tárgyaltam a korszak lándzsáiról írott munkámban.⁶ Kiss Attila pedig négy lelőhelyre duzzasztotta, mert nem ismerte fel az azonosságukat^{6a}; a véletlen azonban hozzásegített a lelőhely helyesbítésének alábbi lehetőségéhez.

1899. június 20-án Berár Lajos ajándékaaként került be a tiszafüredi múzeumba a következő leletegyüttes: „2 koponya, 3 kengyelvas, 3 db bronz lószerszámdísz, két bronzkarika, egy lándzsahegy, 3 db zablarész vaskból, kis br. kapocs és bronz lószerszám tagocska, 3 lócsont.”⁷ Lelelőhelyként Domaháza áll a leltárkönyvben, de a múzeum 1899. évi jelentéséből kiderül, hogy nem a Borsod megyei helységről van szó! Milesz Béla beszámolója szerint „a régiségek osztályában különösen felemlítendő

a szomszédos Domaháza és Tisza-Szőlős határában, poroszloi Graefl Jenő ur birtokán mult év nyarán, homokdomb elhordatása által felkerült sírleletek, u.m...⁸ Kár, hogy későn vétetvén észre a lelet, a munkások a többi csontokat és mellékleteket szanaszét föld alá temették. Ezeket Berár Lajos bérlő ur adta múzeumunknak. Ezen sír, mint egyeletünk elnöke (Tariczky Endre /1818—1909?/⁹ K. L.) a helyszínen tartott szemléje után nyilatkoztató, nem temetőhely, hanem egyes sír volt, minden valószínűség szerint a Tas és Szabolcs honfoglaló vezérek — tehát honfoglaló őseink — Tisza-Füredvidéki táborozásának s a déli diadalmas hadjáratból az Egyek-Dorogmai tiszai révén átkelésének idejéből: tehát honfoglaló magyar sír.”¹⁰ Beszámolójából a leletkataszterben egy további önálló lelőhely alakult, az ott lelt tárgyak felsorolásában lényeges kihagyásokkal,¹¹ ami a magától értetődő azonosítást kizárta. Szerencsére Tariczky Endre maga is megírta visszaemlékezését a leletről: „Három-négy éve lehet, hogy Pusztadomaházán, Tiszaörvény, Szőlős és Füred között Berár Lajos bérlete alatt levő területen egy magas homok-hátat bontatván meg, onnan a szikes földrészek megjavítására hordatván el, cselédjei ott két csontvázat leltek, vaskengyelekkel, lándzsával, vasnyílhegyekkel.¹² A koponyák és a leletek teljesen hasonlók azokhoz, miket Bartalos Gyula egri régész a felfedezett Árpád-kori temetőben talált... Mindezek múzeumba tételenyeztettek le.”¹³ Leírásához a művészien csoportosított tárgyak fényképfelvételét is mellékelte, amelyen egyetlen pillantásra fel lehet ismerni a Hampel-közölte régiségeket a leltárkönyvi bejegyzésnek megfelelő többlettel. Szerepel ugyanis még rajta egy férfikoponya, két sima, bronz varkocskarika, egy övveretnek sejtethető pityke és a ló két lábtőcsontja (1. kép).

¹ Hampel J., ArchÉrt 22 (1902) 300—301.

² Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. (Braunschweig 1905) I. 833, 850; II. 629—630; III. 419. t.

³ Hampel J., Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. (Bp. 1907) 112—113; 10. t.

⁴ „Domaháza (Borsod-Abaúj-Zemplén m.). Valószínűleg 2 sírből származó leletek: 4 db kengyel; lándzsa-csúcs; zabla; csíholó; hevedercsat.”: Fehér G.—Éry K.—Kralóvánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. RégTan 2 (1962) 32: 239. sz.

⁵ K. Végh K., HOME 9 (1970) 88.

⁶ Kovács L., Alba Regia 11 (1970) 85; Kovács, L., MittArchInst 7 (1977) 62.

^{6a} Kiss, A., Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Die Bayern und ihre Nachbarn. Hrsg. von H. Friesinger und F. Daim. VKF 9 (Wien 1985) 2. 350: Domaháza (kétszer), 362: Tiszaörvény—Domaháza és Pusztadomaháza.

⁷ A Tiszafüredi „Múzeum- és Könyvtáregylet”, előbb „Tiszafüredvidéki Régészeti egyesület” ajándékozott és vásárolt tárgyainak jegyzéke beérkezési rend szerint 1877-től kezdve; B. Régiségtár (a továbbiakban: TiszafürediMúzeLelt). Fénymásolat az MTA Régészeti Intézet adattárában: 204./1974. A fénymásolatot H. Vaday, Andrea készítette és ő is hívta fel rá a figyelmemet. Neki, és a térképek tanulmányozásában segítséget nyújtó

Merényi Armandnének, s a reprodukciókat készítő Pálfay Krisztinának ezúton is köszönetet mondok.

⁸ Itt a leltárkönyvi beírás csaknem szószserinti átvétele következik.

⁹ Vö. Szinnyei J., Magyar írók élete és munkái. (Bp. 1909) 1306—1308.

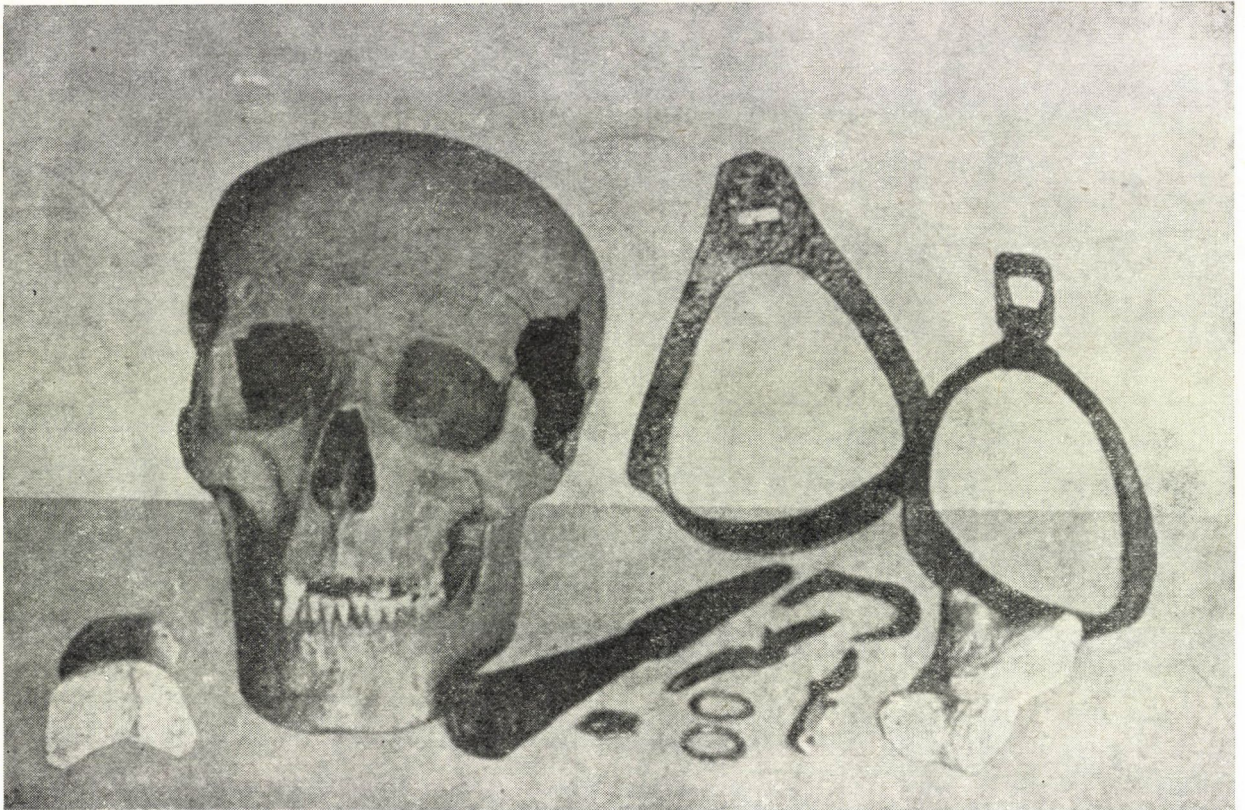
¹⁰ Milesz B., A tiszafüredi Múzeum és Könyvtár-egyesület működése 1899. évben. Jelentés az 1900. márczius 23-án tartott közgyűlésről. (Eger 1900) 6—7; régibb középkori keltezéssel: Milesz B., ArchÉrt 20 (1900) 186—187; már honfoglalás koriként: Milesz B., ArchÉrt 24 (1904) 287.

¹¹ „Domaháza (Borsod-Abaúj-Zemplén m.). Graefl Jenő birtokán egy homokdombon 2 sírt találtak. Leletek: 3 db b. lószerszámdísz; 2 db b. karika; kis b. kapocs; „b. lószerszámtag”; 3 db lócsont.”: Fehér G.—Éry K.—Kralóvánszky A., i. m. 32: 238. sz.

¹² A nyílcsúcsokat sem a leltárkönyv, sem Milesz B. beszámolója nem említi.

¹³ Tariczky E., A tiszavidéki hun földpyramis-halmok ismertetése és két függelék, vonatkozólag először egy tiszafüredi pogánytemető sírjának kőpyramisára, másodszor Attila...hun király utolsó két hadjáratára... (Eger 1906) 15. Nehezen hihető viszont az a megjegyzése, hogy Tas fővezér ezen alant két vitézének sírja egymástól 400 méternyre állott, s egyikük egy halomban volt elrejtve: Tariczky E., i. m. 23.

1. kép. A tiszaszőlős-pusztadomaházi sír leletei Tariczky E., i. m. 2. ábra nyomán
 Abb. 1. Die Funde des Grabes von Tiszaszőlős-Pusztadomaháza, nach E. Tariczky, a. a. O. Abb. 2

2. kép. 1. A tiszafüred-hagymás-halmi trepanált koponya, 2. A tiszafüred-csattag-halmi női koponya és a négygömbös arany fejesgyűrű Tariczky E., i. m. 1. ábra nyomán

Abb. 2. 1. Der trepanierte Schädel von Tiszafüred-Hagymás-halom, 2. Der Frauenschädel von Tiszafüred-Csattag-halom und der vierkugelige, goldene Kopfring, nach E. Tariczky, a. a. O. Abb. 1.

Összegzésül megállapítható, hogy a leletkataszterben a 238–239-es számon szereplő két, a Borsod megyei Domaházáról származtatott honfoglalás kori temető-maradvány egyetlen temetőrészletre vonatkozik, amelyet Tiszaszőlősnék (Szolnok m.) a Tiszaörvény felé nyúló északi határrészében levő Pusztadomaházán bolygattak meg az 1899. évben. A leletek további sorsa ismeretlen, sem a tiszafüredi Kiss Pál múzeumban,¹⁴ sem a szolnoki Damjanich János múzeumban¹⁵ nem találhatók ma már meg.

2. Tiszafüred–Pusztakócs, Hagymás-halom (Szolnok m.)

1951 előtt Nemeskéri János fedezte fel a tiszafüredi múzeumban egy trepanált koponyát a már jó negyven éve gondozatlan gyűjteményben. A rágasztott felirat szerint a honfoglalás korából származott, egykori kísérő-leletei elvesztek, s csak pusztakócsi lelőhelye volt ismeretes. Első közlésekor a koponyát egy 40–50 éves erőteljes férfi,¹⁶ később 55–65 (45–75) éves férfi maradványának említették, s Egyek–Ohat–Pusztakócs lelőhelyű szőrványleletnek tekintették. Baloldalán, a csecsnyúlvány közelében zöldesszürke elszíneződés maradt, ami nyilvánvalóan egy ezüst vagy ón varkocskarika nyoma. A koponyán két jelképes trepanáció is megfigyelhető. A férfi hosszú idővel túlélte a talán sérülés kiváltotta beavatkozást jelentő, 123×101 mm-es, ovális alakú nyílást okozó műtétet.¹⁷

Tariczky Endre beszámolója e leletre is több fényt derít: „1904 március havában a tiszafüredi Pusztakócsra (Hevesmegye) Justus Gyula úr birtokán, a Hagymás-halom a helyi gazdaság érdekében szétbontatván, a középtájon fekvő helyzetben egy vitéz csontváza találtatott, nagy teriméjű koponyával. Múzeumunk tulajdona lett a birtokos, tulajdonos szívesességéből. Nagy hadfi lehetett, ki valamely csatában más hadfiával küzdve, az koponyája tetejéről szabályjával villámsebességgel csapással egy tenyérnyi szeletet lemetszett. Mit a koponyán látható 12 cm. hosszú és 10 cm. szélességű tatóngó űr jelez (2. kép 1). A csontváz jobboldalán a halomban a hadfi lovának csontváza feküdt, baloldalán egy női csontváz, kisebb koponyával. Valószínű, hogy ez élve követte férjét e sírhalmomba...¹⁸ A múzeum leltárkönyvi bejegyzése csak az időpontot adja meg másként,¹⁹ így tehát valószínű, hogy 1903 áprilisában egy trepanált koponyájú férfi lovastemetkezéséből, valamint egy női sírból álló páros temetkezést vagy temetőrészletet dúltak szét a munkások, s a kísérőleleteiket szétszórták. A lelőhelyet ma már nem lehet azonosítani. Tiszafüred keleti határában van ugyan Hagymás-lapos, s lehetséges,

hogy a széthordott halom itt vagy ennek környékén állott, de az sem kizárt, hogy a „Hagymás-halom” nevet sohasem viselte, csak a lelet leírásakor Tariczky Endrétől kapta megkülönböztető jelzőként.²⁰

A női koponya és a férfi koponyához tartozó állkapocs már elveszett, a trepanált koponya (calvarium) a Természettudományi Múzeum Embertani Tárában van, leltári száma: 9011.

3. Tiszafüred–Pusztakócs, Csattag-halom (Szolnok m.)

A szakirodalomban ismeretlen honfoglalás kori lelőhely valószínűleg az előző közelében került elő. „... Justus Gyula úr 1905. február havában szintén a kócsi birtokán ismét a Csattag-halmot szétbontatván, abban is a középtájon fekvő helyzetben felmerült egy csontváz, melynek egyik kezujján egy arany gyűrű volt. Ez is a koponyával együtt múzeumunknak ajándékozott (2. kép 2). Fejét a gyűrűnek négy összehajtott lóhere aranylevél képezte, de amely üres volt, hiányzott belőle a drága kő. Akkor is voltak sírtolvajok.”²¹ Tariczky Endre e leírásban is tévedett egy évet, mert a múzeumi leltárkönyvben az 1904. év szerzeményeinek sorában szerepel a lelet, méghozzá májusi és szeptemberi bejegyzések között, de dátum nélkül, ezért ezt kell elfogadnunk. A leltárkönyvből kiderül egy további elírása is: mivel a múzeumba két koponyát juttattak el, itt sem magányos sír látott napvilágot.²²

A lelőhelyet ezúttal sem sikerült azonosítani. Egyek község (Hajdú-Bihar m.) belterületének déli szélétől délnyugatra húzódik ugyan a térképeken Kis- és Nagy-csatak-laposnak, Csattagnak nevezett határrész. Ha ezen állt az 1904-ben elhordott halom, akkor a lelőhely Egyekhez, ha a terület déli pereménél, a ma Rétnék hívtat határrész most is meglevő halmocskái között, akkor Tiszafüredhez tartozott, s Tariczky Endre nyomán az utóbbit kell elfogadni. A halom önálló néven a térképeken nem bukkan fel.²³

A feldúlt temetkezéseket a csak fényképen megmaradt gyűrű (vö. 2. kép 2) jól keltezi, ugyanis nagy valószínűséggel a négygömbös, kő- vagy pasztaberakásos fejcsigűrűk csoportjához tartozhatott.²⁴

4. Karcag–Kápolna-halom (Szolnok m.)

A leletkataszternek csak a tiszafüredi múzeum egykori állományára utaló megjegyzése alapján, miszerint a Kápolna-halmon nyitott sima karikát, s-végű karikát találtak,²⁵ szőrványleletekre gyanakodhatnánk, holott a valóságban egy elpusztult templomkörüli temetőre vonatkozó adatokat gyűjthetünk össze. Már a múzeumi

¹⁴ Vadász István szíves felvilágosítását ezúton is megköszönöm a tiszafüredi múzeum anyagáról.

¹⁵ A tiszafüredi múzeumból a szolnokiba átvitt leletek között R. Kovács Gyöngyi nézett e leletek után. Szíves segítségét ezúton is megköszönöm.

¹⁶ Anda, T., ActaArchHung 1 (1951) 271–272.

¹⁷ Nemeskéri, J.—Kralovánszky, A.—Harsányi, L., Acta ArchHung 17 (1965) 350.

¹⁸ Tariczky E., i. m. 13–14.

¹⁹ 1903. „április hónap. Nagyobb és kisebb koponya, előbbinek tetejéről egy tenyérnyi szélességű szelet lecsapva, éles erős harci eszközzel; kisebb valószínűleg női koponya mellette. A csontvázak többi részeit a lócsontokkal együtt széthordták a munkások. — Találtak Pusztakócsra, Justus Gyula úr birtokán, a Hagymás-halom széthordásakor. Valószínűleg a húnok idejéből valók”: TiszafürediMúzLelt, az 1903. év 1. oldalán.

²⁰ Hagymás-halom Virágh Dénes nagyszabású gyűjtésében sem szerepel: Virágh, D., Cartographical data of the kurgans in the Tisza region. In: *Ecsedy, I., The people of the pit-grave kurgans in Eastern-Hungary* FontesArchHung (Bp. 1979) 119–148.

²¹ Tariczky E., i. m. 14.

²² „Emberi csontokkal, két koponyával talált arany gyűrű, a fején négy nagy dudor, amelyeknek behajló szélei a követ fogták be. A kő hiányzik. Találtak Pusztakócsra, Justus Gyula úr birtokán, halomelhordás alkalmával. Adta Justus Gyula úr. A koponyákkal együtt betétezt. Hunok idejéből.” TiszafürediMúzLelt az 1904. év 2. oldalán. Az egyik, s fényképen közölt koponyára ragasztott felirat jól olvasható: „Aranygyűrűvel felvett koponya Pusztakócsról Justus Gyula úr birtokáról. 1904 tavasz. A gyűrű a bronz tárgyak (? K. L.) szekrényében van elhelyezve” (Vö. 2. kép 2); *Műlesz B.*, ArchÉrt 25 (1905) 185–186.

²³ Vö. Virágh, D., i. m.

²⁴ A gyűrűtípusról: Szőke B., A honfoglalás kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. RégTan 1 (Bp. 1962) 17; Nagy Á., EgriMÉ 6 (1968) 81–83; *Bálint Cs.*, ArchÉrt 102 (1975) 57; Kiss Á., VKF 9 (1985) 251–252. Meg kell jegyezni, hogy a gyűrű típusát már Nagy Árpád is felismerte, de a leletek felsorolásában való szerepeltetésén kívül sem a leletkörülményeivel, sem további értékelésével nem foglalkozott, vö. Nagy Á., i. m. 82.

²⁵ Fehér G. — Éry K.—Kralovánszky A., i. m. 45: 527. sz.

leltárkönyv is több, más-más adományozótól való tárgyat említ,²⁶ amelyek előkerülési körülményeit ismét Tariczky Endre beszámolója alapján lehet felvázolni. A halom egykor „a város felső része mellett a keleti oldalon (állt), melyet a 70-as években az ott székelő honvédszászlóalj emberei bontottak meg egy lövészeti céldomb készítése végett. Közepén a halomnak volt egy kápolna és amint annak megmaradt oldalfalai mutatták, alig férhetett bele több egyén, mint a miséző pap és az oltár-szolga. Az ajtó helye nyugotnak nézett. A falak alapján én téglá törmelékes agyag rétegezést láttam, mi a pogánysír-alkotás módszerére mutat, egyúttal a magyar-keresztény kor eredetére. Ezek mind a halombontás által lettek láthatókká. Itt is úgy feküdtek a csontvázak, mint a Fenyveshalomban,²⁷ a koponyák alatt egy-egy téglá és a téglákon egy-egy IV-ik Béla érem. Kivételesen egynéhány fakoporsós csontváz is volt a többi csontvázak között.”²⁸ Ezúttal Tariczky Endre a szemtanú megfigyeléseire emlékeztető leírásban meg sem említette a múzeum állományába leltározott leleteket, viszont azokhoz képest többletként szolt az előkerült IV. Béla érmékről. Utóbbi állítását ma már nem lehet ellenőrizni, bár a leltárkönyvnek a IV. Béla korából származ-

tatott karperece a szétdőlt temető keletkezésének legalább erre az egy időszakára elégséges alapot látszik nyújtani. A domb helyét nagyjából azonosítani lehet. Amikor a múlt század hetvenes éveinek végén a honvédszászlóalj hozzáfogott a lőtér építéséhez,²⁹ a Kápolna-halmot a lakosság „Céldomb” névre keresztelte át; helyzetét a Györffy István készítette karcagi halomterkép rögzítette.³⁰ A halom ma már nem áll, de minden bizonnyal a város északkeleti szélén lévő temető déli oldala mentén futó földút északi oldalán emelkedett, a temető délkeleti sarkától max. 100 m távolságra. Az 1934-es kiadású 25 000-es léptékű térképen itt ugyanis egy hosszúka udvarú épülettel megbontott halmot jeleztek. A leletek időközben megsemmisültek.

A leletkataszter a fent tárgyalt domaházi és karcagi leleteken kívül a tiszafüredi múzeumból még a tiszainokai (Szolnok m.) ékszereket ismertette. Ezekről újabb adatokat nem sikerült kinyomoznom,³¹ mégis szeretném hinni, hogy nem volt hiábavaló a múzeum leltárkönyvének és Tariczky Endre ritkán idézett művének összevetése.

Kovács László

ÜBER VIER ALTE FUNDKOMPLEXE AUS DEM 10. BZW. 12. JH. IM MUSEUM VON TISZAFÜRED (KOM. SZOLNOK)

Auszug

Verfasser erörterte aufgrund des Vergleiches alter Daten von neuem die folgenden Fundorte:

1. Tiszaszőlős-Pusztadomaháza: die in der Fachliteratur aus dem Jahre 1899 aus Domaháza (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) mitgeteilten Grabfunde des 10. Jh.¹⁻⁶ lassen sich aufgrund der einstigen Eintragungen im Inventarbuch und der gleichzeitigen Publikationen aus der Gemarkung der oben erwähnten Gemeinde ableiten.⁷⁻¹³ Sie sind verschollen¹⁴⁻¹⁵ (Abb. 1).

2. Tiszafüred-Pusztakócs, Hagymás-halom: ein als Streufund registrierter trepanierter Mönnerschädel aus dem 10. Jh.¹⁶⁻¹⁷ stammte aus einer 1903 beim Abtragen eines Hügels zerstörten, vermutlichen Doppelbestattung.¹⁸⁻²⁰ Aufbewahrt in der Anthropologischen Abtei-

lung des Naturwissenschaftlichen Museums, Inv. — Nr.: 9011 (Abb. 2.1).

3. Tiszafüred-Pusztakócs, Csattag-halom: 1904 wurden beim Abtragen eines Hügels zumindest zwei Gräber vernichtet,²¹⁻²³ die ein aus dem einen Grab erhalten gebliebener vierkugelter Kopfring auf das 10. Jh. datiert²⁴ (Abb. 2. 2).

4. Karcag-Kápolna-halom: um 1879 wurde beim Bau eines Schießplatzes eine kleine Kirche und ein Friedhof um sie gestört, den vermutlich die Münze von Béla IV. (1235—1270) datierte.²⁵⁻²⁸ Der lokalisierbare Hügel steht heute nicht mehr.²⁹⁻³⁰

Über den gleichfalls im Besitz den Museums gewesenen Funden von Tiszainoka ist uns nur eine unbedeutende Angabe bekannt.³¹

L. Kovács

²⁶ 2./1879: „egy bronzfülbevaló . . . , adom(ányozta) Bernát Endre”; 3./1879: „két árpádkori bronzfülbevaló . . . , adom. Gyulafi József utászfőhadnagy”; 4./1879: „két hosszú koponya, s velök egyeletű téglá . . . , adom. Tariczky Endre”; 17./1879: „egy IV. Béla (áthúzza, s fölé írva: István) korabeli* bronzkarperecz darab, női kézzárcsonttal s edény töredékekkel . . . , adom. Veres Károly” a * megjegyzés a IV. „István” bejegyzés kézírásával: „Kijavítandó Réthy szerint”.

²⁷ Az utalás az egyeki határ délnyugati részén, a Félhalmi tanyától a községbe vezető út bal oldalán álló Csőkehalomra vonatkozik. Erre kőkeresztet állítottak, s félkörben fenyővel ültették körül: ettől kapta az új nevét. A faültetéskor „az tűnt fel, hogy a halom oldalain egymás mellé helyezett csontvázak feküdtek, melyben azok egyenletesen voltak behatolva.”: Tariczky E., i. m. 14. Egyéb adat híján nem lehet eldönteni e sírok korát és hovatartozását.

²⁸ Tariczky E., i. m. 14—15, 22.

²⁹ Tariczky Endre beszámolóján kívül erre utal az egyik adományozó, utászfőhadnagy személye is, vö. 26. jegyzet!

³⁰ Györffy I., Föld és ember I (1921) 61. és 7. tábla a 60—61. között.

³¹ „Tiszainoka (Szolnok m.). S-végű karika, egyik végén gyöngykoszorúval díszített, nyitott karika. — Tiszafüredi múz. 1889.”: Fehér G.—Éry K.—Kralovánszky A., i. m. 79: 1120. sz. A leltárkönyvben ennél kevesebb adata bukkanat: 6./1889: „Szigethy Pál Tisza Inokáról egy kőbalta és egy bronzkarika”. Adatgyűjtésekor Kralovánszky Alán a két tárgyról vázlatot is készített és a kartonjára a ma már feloldhatatlan „Fettich múz. jegyzet IX/3.” utalást is felvezette. Szíves közlését ezúton is megköszönöm.

JUH ASTRAGALOS-JÁTEKKOCKÁK A SZOLNOKI VÁR TERÜLETÉRŐL

A szolnoki Damjanich János Múzeum régészeti gyűjteményében levő török, illetve török kori leletanyag feldolgozási munkái során juh astragalos (= bokacsont, csigacsont, sarokcsont, csüdesont stb.) játékkockák halmazára lettünk figyelmesek. A csontok lelőhelye a szolnoki Tisza-part, az egykori vár területén a volt Vízi-kapu előterének meder-partszakasza. A többi (zömmel hódoltságkori) tárggyal együtt felszíni gyűjtés eredményeként kerültek a múzeumba. Feltehetően egy kupacban, esetleg kisebb területen szétszóródva találták a csontokat.¹

Az astragalos-együttes közel 50 darab juh bokacsontból tevődik össze. Két nagyobb csoport különíthető el: megmunkáltak és megmunkálatlanok. A megmunkáltak között többet megfúrtak — általában több kisebb furat található rajtuk —, s a furatokat ólommal töltötték ki. Az ólom a csontocska súlyát, súlypontját befolyásolta. (Kérdőjelesen megjegyezzük, hogy azokon a darabokon, amelyeken az ólompontok szinte szabályosan jelentkeznek a felületen, a pontoknak esetleg számértéke is lehetett.) A több oldalú ólmozás mellett (pl. 3. kép 1–2, 5, 11; vö. 4. kép 1–2, 6) gyakori az egyoldalú nehezítés is (pl. 1. kép 4–5, 3. kép 16–17). Az ólmozott példányok közül néhánynak mindkét szélesebbik oldala le van csiszolva (pl. 3. kép 1, 7, 12; vö. 4. kép 1, 7), míg többnek csak az egyik, a homorú széles oldala (pl. 1. kép 1–3, 3. kép 2–3, 5, 8, 10–11, 15; vö. 4. kép 2–3, 8). A további bokacsontok közül némelyiket kifúrták, de a furatokban nincs ólom. Ezek egy részénél nemcsak az ólom hiányzik, hanem a csiszolás is (1. kép 6–11). Néhány darabnál a homorú széles oldal lecsiszolt, az ólom azonban nem került bele a lyukakba (3. kép 4, 6). A bokacsontoknak a másik csoportja, azaz mintegy a fele, megmunkálatlan, a csontocskákon néhol enyhe kopásnyomok figyelhetők meg (2. kép).²

Az astragalos, mint játékkocka igen nagy múltra tekint vissza. Előfordul az őskori kultúrákban is, illusztrációképpen néhány balkáni rézkori és anatóliai korabronzkori lelőhelyről említünk egy-két példát, így Várnából, Karanovoból, Gradesnitsából, Yanarlarból és egyéb helyekről.³ Az astragalosoknak játékeszköz-funkciójuk mellett néhány esetben talán valamilyen rituális jelentésük is lehetett. A várnai rézkori temető egyik sírjából többek között egy két, keskenyebbik oldalán laposra csiszolt juh/kecske bokacsontot utánzó, aranyból készült „astragalos” került elő,⁴ mely esetleg szimbolikus tárgyként, amulettként is értelmezhető. (Meg kell azonban jegyezni, hogy fémből vagy más anyagból megformált „astragalosok” a későbbi korok emlékananyagából is ismertek, s előfordulnak még a 20. században is.⁵ A nemesfém, a drágakő, az értékes anyag adott esetben csak a vagyoni helyzet kifejezője, az újabb kori kerámia- és egyéb egyszerű anyagú „astragalosok” esetében pedig csupán a kedvelt forma utánzásáról beszélhetünk.)

A különféle kockajátékok igen népszerűek voltak az ókori görögöknél és rómaiaknál. Olyannyira, hogy a görögöknél például vázán, textilen, bronz tárgyakon mitológiai alakokat ábrázoltak kockázás közben.⁶ Az ókorban ismerték a hat oldalú kockát is,⁷ sok kockajátékot épp olyannal játszottak. Ugyanakkor a négy oldalú astragalos-kocka is volt legalább olyan népszerű és elterjedt, mint a másik. Hérodotosz szerint a „kockát a lydek találták fel, úgyszintén a csontkockajátékot is (több más játékkal együtt).”⁸ Leginkább a juh bokacsontjaival játszottak. A dobásnál az astragalos-kockáknak négy hosszanti oldala számított, az oldalak számozásánál hiányzott a kettes és az ötös érték, a két-két szemben levő oldal egy és hat, illetve három és négy pontot érték. A görögöknél a hatot erőtt kősinak mondták vagy hatosnak, míg az egyet erőtt chiosinak vagy kutyának.⁹

¹ Ltsz. 67.30. 396–398. és 69.331. 1–18.

² Az egyik astragalos, közepén egy nagyobb lyukkal (3. kép 14, vö. 4. kép 7) inkább amulettnek tűnik, mint valamiféle játékkockának.

³ *Ivanov, I. S.* Sikroviščata na varnenskija halkoliten nekropol (Sofija 1978) 23. kép.; *Todorova, H.—Ivanov, St.—Vasiljev, V.—Hopf, M.—Quitta, H.—Kohl, G.*, Razkopki i proučvanija V. Seliščnata Mogila pri Goljamo Delčovo (Sofija 1975) 46–47. és 194., 80. t. 9, 20.; *Markevič, V. I.*, Pozdnjetripolskije plemena Severnoj Moldavii (Kišinjev 1981) 20., 13. ábra.; *Das erste Gold der Menschheit. Die älteste Zivilisation in Europa. Kiáll.Kat. (Freiburg 1986) kat. 136. és 261.; Jungsteinzeit in Bulgarien. Neolithikum und Äneolithikum. Kiáll.Kat. (Sofia 1981) 142–143.; Emre, K., Yanarlar. Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı (Ankara 1978) 193–201. ábra és XLIV. t. 4a–b, 5.; *Özgüç, T.*, Anadolu'da ölü gömme âdetleri (Ankara 1948) 95. = Die Bestattungsbräuche im vorgeschichtlichen Anatolien (Ankara 1948) 112–113. T. Özgüç az ahlattli-beli astragalosok kapcsán foglalkozik kicsit részletesebben a kérdéssel.*

⁴ *Ivanov, I. m.* 23. kép.

⁵ *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike. Band 1 (München 1979) 658.; Özgüç i. m.* 339. jegyzetben említi, hogy Trójában ólomból készült astragalost találtak; Csernyigovban 10. századi leletek között bronz astragalos

fordult elő. *Ribakov, B. A.*, MIA 11 (1949) 27.; A Mongolok Titkos Történetében réz-bokacsontról tesznek említést (l. 21. jegyzet), a mongol folklórban pedig bokacsont alakú acél szerepel (l. 23. jegyzet); A mai kirgizeknél a tehetősöbbségnek aranyból készült astragalos formát utánzó játékkockájuk van. (Mándoky K. I. szóbeli közlése.); Fém-, kerámia- és műanyag „astragalosok” 16–20. századi hollandiai (*Knol, E.*, Helinium 27 (1987) 287., és 4. kép.) és franciaországi (*Farkas O.*, Keletkutatás 1987 ősz, 61., 22. jegyzet) környezetben is előfordulnak.

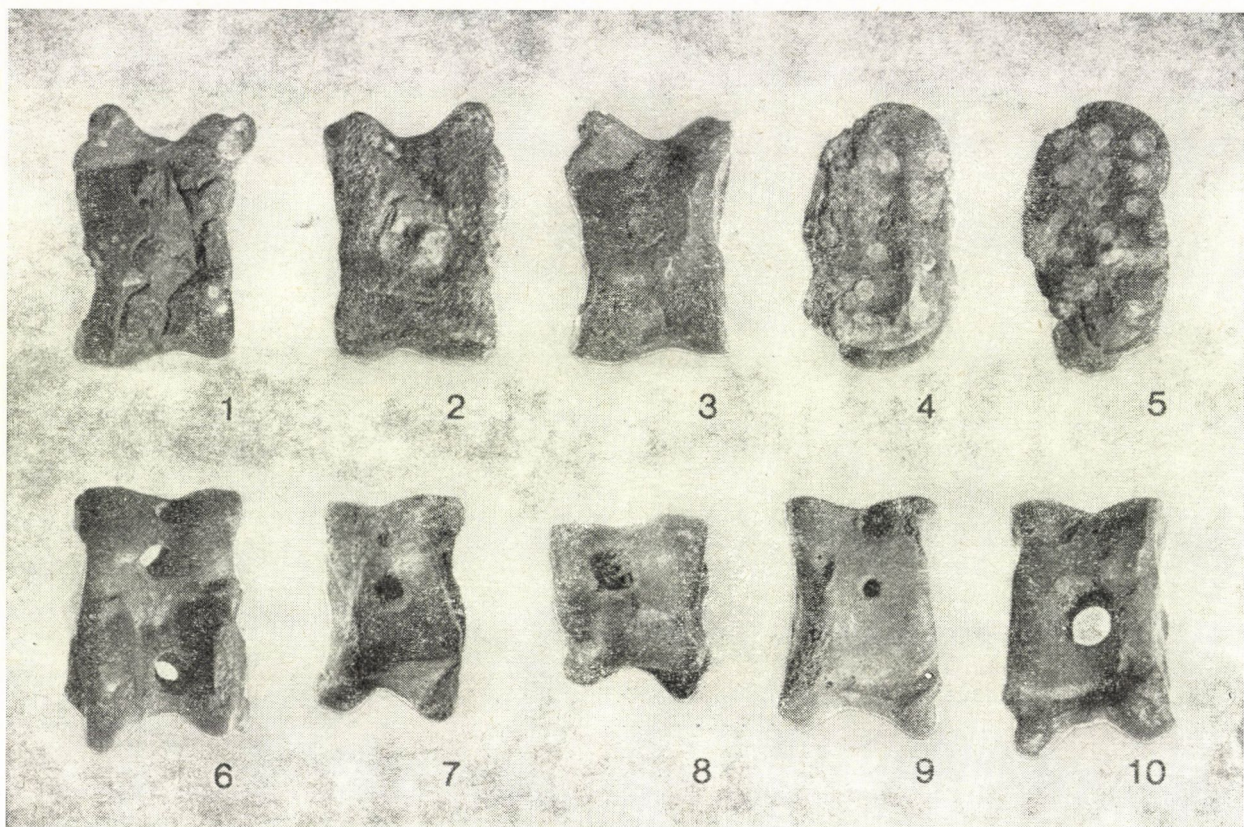
⁶ *Richter, G.*, A Handbook of Greek Art (London—New York 1969) 446, 513, és 317. képek.

⁷ *Ritoók Zs.*, Szemelvények a görög művelődés forrásaiból (Bp. 1960) 127.; Régészeti anyagban előfordul például Carnuntumban (*Hölder, A.*, Der Römische Limes in Österreich. Heft II (Wien 1901) XIII. t. 38.) és Sár-vár—Végh-malom lelőhelyen, római fogadó-szerű épület ásatási leletei között. (Gábler Dénes szóbeli közlése, amit ez úton is köszönök.)

⁸ *Ritoók i. m.* 127.

⁹ A játék leírása: *Pauly i. m.* 659.; *Ritoók i. m.* 116–117.; 129–130.; *Endrei W.—Zolnay L.*, Társasjáték és szórakozás a régi Európában (Bp. 1986) 26., *Lukácsy A.*, Népek játéka (Bp. 1964, 3. kiadás 1981) 284.

1. kép. Megmunkált juh astragalosok a szolnoki Tisza-partról. 1 : 1 (Ltsz. 67.397. 1–5., 67.398. 1–5.)
Abb. 1. Bearbeitete Astragali vom Theißufer bei Szolnok. 1 : 1 (Inv.-Nr.: 67.397. 1–5., 67.398. 1–5.)

A hat oldalú kockával játszott játékoknál általában három darab kockára volt szükség, az astragalos-játékokat négy kockával játszották. A négy kockával 35 féle dobáskombinációt érthettek el, s a leírások tanúsága szerint nem is annyira a pontok számát, mint inkább a különböző kombinációkat értékelték, melyeket részben istenekről, hősekről, királyokról, kitűnő férfiakról neveztek el. A legjobb dobásnak az számított, amikor a négy kocka négy különböző oldalt mutatott, a legrosszabbnak pedig az, amikor a kockák azonos oldalakra estek. Az előbbi a késő római korban Vénusznak, az utóbbit kutyának hívták. (A rómaiaknál esetenként maguknak az oldalaknak is volt nevük, ez lehetett például Vénusz, kutya, király és királylány.¹⁰)

A bokacsont-játékokat a gyermekek is kedvelték, ők rendszerint egy kockával játszottak és három dobás értékét adták össze. Játékaik közül a források megemlítik a versenydobást és az ún. tropát, mindkettő ügyességi jellegű, célzó játék, továbbá a napjainkban is játszott, kitaláción alapuló nyerésszerű páros-páratlan játékot.¹¹

A csontkockák olykor jósláshoz is szolgáltak. Ha a négy kocka más-más számot, azaz különböző oldalakat mutatott, azt kedvező előjelnek tekintették például a szerelemben,¹² de nyilván más esetekben is.

Európa és Ázsia több pontján, az 1–10. század emléktárában, egyaránt megtalálhatók az astragalos-

játékkockák. A rendelkezésünkre álló Ny-európai adatok arra utalnak, hogy a különböző korokban azokon a területeken is kedvelhették az astragalos-játékok bizonyos típusait. E. Knol É-hollandiai népvándorláskori temetőkből előkerült, részben megmunkált astragalosok kapcsán foglalkozik e tárgytypussal.¹³ Későbronzkori, római kori, és népvándorláskori adatokat idéz előfordulásukra, részben lengyelországi, és német területekről. Ugyanő említi, (irodalommal alátámasztva), hogy az astragalos-játékok, illetve a különböző anyagú „astragalos-kockák” a 16–18. században és napjainkban is ismertek Hollandia területén.¹⁴ A későbbi korokban főként a lányok körében kedveltek az astragalos-játékok. P. Brueghel németalföldi festő 16. század végén készült „Gyermekjátékok” c. képén is kislányok láthatók, amint bokacsontokkal topáznak (5. kép).¹⁵

DK–K-európai, ázsiai területekről nagyobb számban ismertek juh astragalosok az 1–10. századi régészeti hagyatékból, a csontkockák részben telepekről (házakból), részben sírokból kerültek elő.¹⁶ A gyermeksírokból származó astragalosok gyakorisága alapján a juh bokacsont kedvelt gyermekjátékszer lehetett a korabeli nomád és letelepült állattartó népek körében, ha nem is volt kizárólagosan csak gyermekjáték. Előfordul amulettként való értelmezésük is.¹⁷ Az astragalosok különböző számban bukkannak elő, számuk (általában 2–4–6–8–10–12,

¹⁰ Lukácsy 1964 i. m. 284.

¹¹ Ritoók i. m. 184–185.; Lukácsy 1964 i. m. 160.; Endrei–Zolnay i. m. 25.

¹² Ritoók i. m. 117.

¹³ Knol i. m. 280–288.

¹⁴ I. m. 287., és 4. kép.

¹⁵ Lukácsy A., Gyermekjátékok, azaz id. Pieter Brueghel mester 400 esztendő híres-neves festménye

nyomán készült képeskönyv (Bp. 1981) 12., vö. Endrei–Zolnay i. m. 21., 30., és XVIII. kép.

¹⁶ Kiss A., Baranya megye X–XI. századi sírleletei (Bp. 1983) 201–202.; Mesterházy K., CommArchHung 1983. 155. — l. az irodalmi gyűjtést.

¹⁷ Branešić I. szláv telep egyik házából előkerült astragalosokat, közéjük felfüggesztésre szolgáló lyukkal, amulettként értelmezik. Fedorov, G. B., MIA 89 (1960) 218. és 378., 71. t. 12, 14.

2. kép. Megmunkálatlan juh astragalosok a szolnoki Tisza-partról. 1 : 1 (Ltsz. 67.396. 1—27.)
 Abb. 2. Unbearbeitete Astragali vom Theißufer bei Szolnok. 1 : 1 (Inv.—Nr.: 67.396. 1—27.)

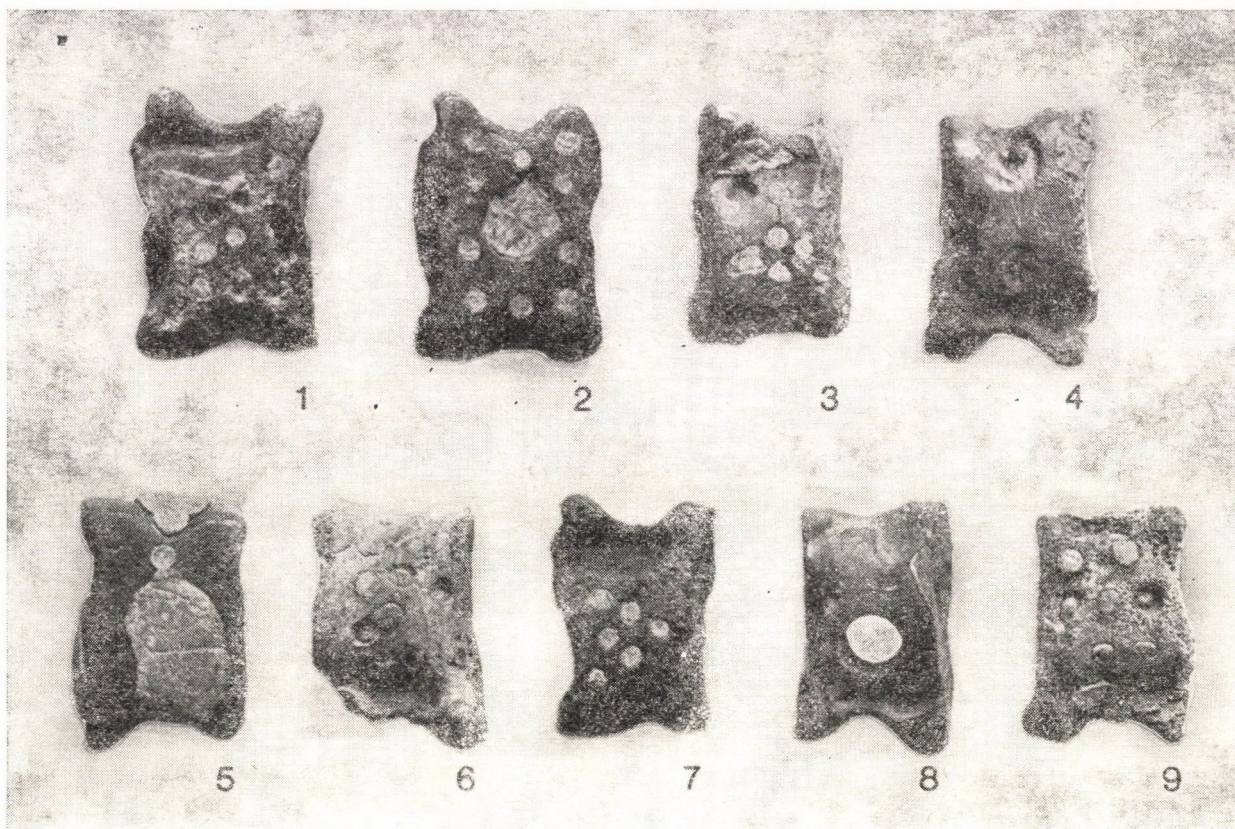

3. kép. Megmunkált juh astragalosok a szolnoki Tisza-partról. 1 : 2 (Ltsz. 69.46.331. 1—18.)

Abb. 3. Bearbeitete Astragali vom Theißufer bei Szolnok. 1 : 2 (Inv.—Nr.: 69.46.331. 1—18.)

4. kép. Megmunkált juh astragalosok a szolnoki Tisza-partról. 1 : 1 (vö. 3. kép 1–2, 8–12, 14–15.; Ltsz. 69.46.331. 11., 16., 7., 2., 5., 6., 13., 3., 15)

Abb. 4. Bearbeitete Astragali vom Theißufer bei Szolnok. 1 : 1 (vgl. Abb. 3 1–2, 8–12, 14–15.; Inv.—Nr.: 69.46.331. 11., 16., 7., 2., 5., 6., 13., 3., 15)

néha jóval több) talán összefügg a velük játszott játékokkal, még ha az esetlegesnek tűnik is. Az astragalosokat részben megmunkálták, oldalait lecsiszolták, közepükbe lyukat fúrtak, vagy felületükre geometrikus motívumokat karcolták, (ezek lehetnek szám- illetve nemzetségjelek, tamgák is).¹⁸ Olmozással ritkábban, de ugyancsak találkozhatunk,¹⁹ és az astragalosnak fémből való utánzata is feltűnik a régészeti anyagban.²⁰

Az astragalosok, illetve az astragalos-játékok keleti, ázsiai köréhez kapcsolódva egy ismert mongol forrásról emlékezünk meg, melyben nemcsak egy középkori bokacsonttal játszott játékot, és fémből készült astragalost említene, hanem leírni egy olyan helyzetet is, amelyben az astragalos szimbolikus tárgyként szerepel. A Mongolok Titkos Története így emlékezik meg egy eseményről: amikor Temüdzsin és Dzsamuka „gyermekkorukban először léptek testvérségre egymással, akkor Dzsamuka öz-bokacsontot adott Temüdzsinnek, cserébe Temüdzsin pedig egy rézből kiöntött bokacsontot adott neki... Megkötve a testvérséget, együtt játszadoztak az Onon jegen”.²¹ Tatár M. mongóliai gyűjtőútja alkal-

mával megfigyelt egy bokacsonttal, jégen játszott játékot, melyet összefüggésbe hozott a forrás által említett játékkal. A játék („célbadozás bokacsontra jégen”) ma már csak szórványosan él.²² Ugyancsak Tatár M. mutatott rá, hogy a mongoloknál — népköltészeti utalások szerint — a fenti forrásban idézethez hasonló helyzetekben, házasságkötéskor, tartós kapcsolat létesítésekor a felek bokacsontot, bokacsont alakú acélt ajándékoznak egymásnak.²³

Az állati bokacsontokkal játszott játékok ma is igen népszerűek Közép- és Kelet-Ázsiában. Ezek a területeken ma és a régészeti leletek,²⁴ de az említett források alapján is, már a korábbi korszakokban sem csak a juh, hanem többféle állat csontját használták fel játékcélra.²⁵ A játékok tárháza különösen gazdag Mongóliában, ahol a célzó, célbadozó versenyszerű, ügyességi játékoktól kezdve a különféle társas- és táblajátékokig sokféle változat létezik.²⁶ A csontokat különféle anyagokkal, ólommal, kővel, — olykor arannyal, ezüsttel is²⁷ — neheztik. A keleti népek meséiben, eposzaiban, találós kérdéseiben gyakoriak a bokacsont-játékokra, illetve a

¹⁸ Kiseljev, S. V., MIA 9 (1949) 258—259.

¹⁹ Pletneva, S. A., MIA 142 (1967) 156.; Ribakov i. m. 27.; Recens kaukázusi példányokra utal Markovin, V. J., KSIIIMK 86 (1961) 105.

²⁰ Ribakov i. m. 27.

²¹ Ligeti L., A mongolok titkos története (Bp. 1962) 37.; A leírást többen idézik, így Tatár M., és László Gy. is.
²² Tatár M., AOr 15 (1972) 221—226.; Uő., Keletkutatás 1973. 95—100.

²³ Tatár 1973 i. m. 99., 2. jegyzet.; Uő., 1972 i. m. 221—222., 2. jegyzet.

²⁴ Pletneva i. m. 156.; Efimenko, P. P.—Tretjakov, P. N., MIA 8 (1948) 46.

²⁵ Ez egyébként más területekre is igaz, például É-Hollandia területéről díszített szarvasmarha-astragalosokat közöl E. Knol, i. m. 287., 5. kép.

²⁶ Tatár M. idézett munkáiban többféle játékról tesz említést.; Lukácsy 1964 i. m. 269—270., a csontnyilazó és az ún. „ló, teve, juh és kecske” játékokat írja le.; Farkas O., i. m. 49—62., mongóliai játékokat ír le.

²⁷ Mándoky K. I. szóbeli közlése, akinek információit ez úton is köszönöm.

5. kép. P. Brueghel „Gyermekjátékok” c. képén topázó kislányok
Abb. 5. Mit Astragalus spielende Mädchen auf dem Gemälde „Kinderspiele” von P. Brueghel

bokacsontra utaló kifejezések, mint például „boka-csontnyi aranyat kapott” és ehhez hasonlók,²⁸ ezek közvetetten, a tárgyon keresztül, az állattartásnak e népek életében betöltött megkülönböztetett helyére, szerepére is utalnak.

A Kárpát-medencében a római kort követően újból csak a 10–13. századból vannak források arra vonatkozóan, hogy az astragalos ismét kedveltebb játékszer lehetett.²⁹ A hazai honfoglaláskori és Árpád-kori lelőhelyek közül külön említésre méltó a „Majs-Udvari rétek”, ahol a 10–11. századi temető 752. (gyerek)sírhelyén 58 darab juh bokacsontot is találtak,³⁰ ezek közül 25 darab megmunkálatlan volt és 33 darab megmunkált: „1 db volt ólommal kiöntve, 11 db átfúrva és megfaragva, 9 db karcolt jelzéssel, és 12 db megmunkált felszínnel.”

Az astragalosok minden bizonnyal Magyarország területén is elsősorban gyermekjátékok voltak, de nem kizárt más irányú alkalmazásuk sem, például jósláshoz

is használhatták őket. I. István törvényeiben szó van bizonyos jóslókról, akik hamuból és más ehhez hasonló dolgokból jövődölnek.³¹ Kockából is, mégpedig astragalos-kockából is jövődöl(het)tek.

A középkor folyamán a kockázás, a különféle kockajátékok igen népszerűek voltak Európa-szerte, így Magyarországon is.³² A késői középkorban a hat oldalú kocka mellett az astragalos-kocka általában háttérbe került, de azért nem tűnt el teljesen a játékszerek világából.

Magyarországon az astragalos-játékok későközépkori létét néhány régészeti lelet bizonyítja. A régészeti leletek mellett figyelemre méltó Szenczi Molnár Albert szótára (1644), ahol a játékok között felsorolja a „csüd vagy kockavetést” is.³³ A megfogalmazásból egy bokacsonttal (csüddel) játszott játékra következtethetünk.

A budai várban, Zolnay L. ásatásai nyomán több hat oldalú csontocska látott napvilágot, ezek közül több

²⁸ Mándoky K. I. szóbeli közlése.; *Mesterházy* i. m. 155., burját hősi énekben előforduló játékokra való utalást idéz.

²⁹ *Kiss* 1983 i. m. 201.; *Kovalovszky J.*, *FontesArchHung* (Bp. 1980) 47., és 31. t. 1–5.; *Mesterházy* i. m. 155., és 145., 12. kép.

³⁰ *Kiss* 1983 i. m. 127. és 67–69. kép.

³¹ *Corpus Juris Hungarici* I (Buda 1779) 130., Stef. II. 32. tc., Zolnay L. idézi többször az adatot.

³² *Zolnay L.*, Ünnepek és hétköznapiak a középkori Budán (Bp. 1975) 229–230. és 149. kép.; *Uő.*, *Kincses Magyarország* (Bp. 1977) 525–526.; *Endrei–Zolnay* i. m. 26–31., 152–153. és 17, 29, 38. képek.; Az egyháziak

kockázása elleni zsinati tilalmakról: *Erdélyi L.*, *Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig* (Bp. 1942) 304. és 333.; — A korabeli tárgyi emlékegyes is tükrözi a kockázás nagy népszerűségét, a kockák nem ritka leletei a középkori ásatásoknak. A magyarországi (budai) kockákra vonatkozóan l. 34. jegyzetet. A szlovákiai középkori lelőhelyeken előkerült kockákról összefoglalóan *Slivka, M.*, *ArchHistorica* 8 (1983) 338. és SA XXXII-2 (1984) 422.; Ny-európai lelőhelyről idézve példát: *Good, G. L.–Tabraham, G. J.*, *Medieval Archaeology* XXV (1981) 129., és 127., 20. kép 213.

³³ *Kiss A.*, *Magyar gyermekjátékgyűjtemény* (Bp. 1891, 2. kiadás 1984) 501.

Zsigmond-kori.³⁴ A korábbi ásatások leletei között egy ólommal kitöltött juh bokaesont is előfordult, ezt közelebbi kormeghatározás nélkül közlik,³⁵ de feltehetően 16–17. századi.

A pécsi Tettyén 1957-ben végzett ásatás során egy Árpád-kori házat megbolygató, pénzzel datált, 17. századi beásásból, hódoltságkori cserepek társaságában kerültek elő juh astragalosok.³⁶ Itt a késői keltezés, a leírás alapján, aligha kérdőjelezi meg az, hogy a beásás későközépkori leletei keveredtek a házból származó 9–11. századi fésűs hullámvonalas díszű cserepekkel.³⁷ A csontok közül az egyiken Y alakú furat van. Parádi N. szerint ez a darab egy félig megmunkált játékkocka lehet, melyből hiányzik az ólom (vagy valamilyen más anyag) és még nem lett lecsiszolva.

A szolnoki bokaesontokat a bevezetőben ismertettük. Megmunkálásukat tekintve ezek alapvetően nem különböznek a korábbi és későbbi példányoktól, ezért datálásuknál csak a lelőhely adhat többé-kevésbé biztosabb támpontot. Miután a lelőhelyről zömmel török illetve hódoltságkori leletanyagot gyűjtöttek, s a játékkockák ezzel együtt kerültek elő, így azokat a hódoltság korához köthetjük.³⁸ A játékkockákkal a 16–17. századi várnépek játszhattak, a török őrökre csak feltételesen szűkíthetjük le a kört.

Az astragalos-játékok a 20. században fellelhetők Magyarországon,³⁹ valamint a Balkánon⁴⁰ és Törökországban⁴¹ is. Igaz, a csontjátékok napjainkra az ipari játékok elszaporodásával igen visszaszorultak, s ahol élnek még, ott főként gyermekjátékként. A gyermekjátékoknál a csontcskák helyét gyakran más apróbb tárgyak, így magok, fadarabkák, kavicsok veszik át, a játék maga esetleg tehát él, csak éppen más típusú játékeszközzel játsszák.

Érdekesebb egy törökországi adat, ugyanis itt az astragalos nem gyermek- hanem felnőtt környezetben tűnik fel.⁴² A közép-anatóliai Demirdzsi faluban (1947–60 között) a falu közösségi épületében, az ún. menhelyen telenként asik (= astragalos)-játékokat játszottak. M. Makal így írja ezt le: „Az asik-játékban öregek, fiatalok vesznek részt, de külön-külön csoportokban. Nagy kört alakítanak, s azokat, akik visszavonulnak a játéktól, újak váltják fel. .... Minden játékos kibont egy doboz

cigaretta és lerakja maga elé. Így marad guggolva órákon át: hol nyer két cigaretta, hol veszít néhányat, ennyi az egész.” Ez egy igen egyszerű változata az időtöltő, unalom elleni szerencsejátékoknak, valamiféle kockavető társasjáték. Ilyen jellegű közösségi játékokat a 16–17. századi szolnoki várnépek is játszhattak, esetleg bonyolultabb szabályokkal, nagyobb tétel.

A fenti rövid vázlatlalt célunk az volt, hogy megpróbáljuk elhelyezni egy nagyobb körbe a szolnoki astragalos-játékkockákat. A felvillantott adatokból kitűnik, hogy az astragalos, mint játékeszköz, az őskortól napjainkig megtalálható, nagy területen, alapvetően olyan népek játékaiban, melyek életében az állattartás, állattenyésztés, azon belül is a juh- és kecsketartás nagyobb hangsúlyt kap. A görög-római játékoknál talán a keleti állattartó népek játékaiknak hatásával is számolni lehet, és elterjedésükben a divat is közrejátszott. (A modern – főként Ny-európai – játékoknál olykor ugyancsak a divat szerepét kell hangsúlyoznunk.) Kiss A. eurázsiai anyaggyűjtése alapján úgy véli, hogy – leszámítva az őskori és antik adatokat – a juh astragalos-játékok széles körű elterjedése az Altaj hegységétől Nyugat felé a Kárpát-medencéig a 7–10. században következett be. Véleménye szerint e játék a Kárpát-medencében a honfoglaló magyarokkal jelent volna meg, továbbá „a játék mind Ázsiában, mind Európában, s így Magyarország területén is egyaránt elsősorban a nomád, török nyelvű népekhez kapcsolódik.”⁴³ A magyarországi játékok gyökereit illetően valószínűleg figyelembe vehetők az eurázsiai, keleti népvándorláskori játékok, de ugyanakkor szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az egyedi kialakulás lehetősége (függetlenül időtől, tértől, etnikumtól) nem zárható ki állattartással, ezen belül juhtartással is foglalkozó népeknél. Ugyanis a csontjátékok alapanyaga természetes lehet egy állatközelben élő nép számára, így maga a játékfajta kialakulhatott és változhatott helyi alapokon is. Az astragalos-játékoknak sokféle változata ismert, ezek közül néhány egymáshoz hasonló, anélkül, hogy bármiféle kapcsolatot feltételezhethetnénk a játékok között (vö. az oldalak elnevezésein alapuló különféle játékokat), mindez csupán a játékkocka adta lehetőségekből adódik.

Kovács Gyöngyi

ASTRAGALI AUS DEM GEBIET DER BURG VON SZOLNOK

Auszug

In der archäologischen Sammlung des Damjanich János-Museums zu Szolnok sind 55, zum Teil bearbeitete Astragali zu finden. Unter den bearbeiteten Stücken gibt es mit Blei erschwerte, abgeschliffene und angebohrte Exemplare (Abb. 1,3–4). Etwa die Hälfte der Sprung-

beine ist unbearbeitet (Abb. 2). Die Astragali kamen im Gebiet der Burg, am Theißufer vor dem einstigen Wassertor, vermutlich in einem Haufen ans Tageslicht.

Der Astragalus blickt als Spielzeug auf eine sehr große Vergangenheit zurück. Astragali kommen auch

³⁴ Zolnay 1975 i. m. 151. kép., vö. Endrei–Zolnay i. m. 152.; Irásné Melis K., Művészeti és tárgykultúra. Csontmegmunkálás. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. Kiáll.Kat. (Bp. 1987) 460–461. T. 78.; A kockázás Zsigmond-kori népszerűségét több oklevél is tanúsítja: Málus E., Zsigmondkori oklevéltár I–II (Bp. 1951–58) 3538. és 7318. sz. oklevelek.

³⁵ László Gy., AH 34 (1955) 152., 38. ábra.

³⁶ Parádi N., JPMÉ 1958 (Pécs 1959) 131–132. és LXII. t. 16.

³⁷ Kiss 1983 i. m. 201., Árpád-korinak említi.

³⁸ A lelőhelyen talált késői leletanyag, a vár 17. század utáni fennállása alapján egyértelműen nem zárható ki egy későbbi keltezés sem.

³⁹ Kiss 1983 i. m. 170. 5. jegyzetben számos magyarországi játékot sorol fel a Magyar Néprajzi Múzeum gyűjteményéből; Ezek sorát gyarapítja Gulyás E. által Jászárokszálláson gyűjtött „csücsapás” nevű játék – szolnoki Damjanich Múzeum Néprajzi Adattára No. 2697–87.; Magyarországon az egyik leggyakoribb gyerekjáték a kapózás: Hajdu Gy., Magyar népi játékok gyűjte-

ménye (Bp. 1971) 33–34.; Lukácsy 1964 i. m. 253.; Endrei–Zolnay i. m. 21.; A bokaesontok általában megmunkálatlanok, de Mándoky K. I. visszaemlékezése szerint néhány évtizeddel ezelőtt a Nagykunságban még előfordultak olmozott példányok is.

⁴⁰ Capidan, Th., Le jeu aux osselets chez les Roumains, les Slaves et les Albains. In: Revue inter. des études balkaniques (Belgrad 1934) tom I., p. 211. și urm. – idézi: Zaharia, E., Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria pericadei de formare a poporului roman. Biblioteca de Arheologie XII (București 1967) 95., 41. jegyzet.

⁴¹ Balaman, A. R., Te-ve köyü genel etnografyası (Izmir 1982) 99.; Bayrı, M. H., İstanbul folkloru (Istanbul 1972) 235–236.; Makal, M., Allah arnyekában (Bp. 1967) 28.; Elçin, S., Türklerde asik oyunu ve bu oyunla ilgili âdet ve ananeler. In: III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. III. Cilt. (Ankara 1987) 95–102.

⁴² Makal i. m. 28.

⁴³ Kiss 1983 i. m. 170.

* Fotó: Kozma Károly. Rajz: Vaday Andrea.

schon in den vorgeschichtlichen Kulturen zum Vorschein. Sie sind sehr beliebt bei den antiken Griechen und Römern, nicht nur im Kreise der Erwachsenen, sondern auch bei den Kindern. Auf die griechisch-römischen Spiele übten wahrscheinlich auch die Spiele der östlichen, Viehzucht betreibenden Völker eine Wirkung aus, in ihrer Verbreitung dürfte vielleicht auch die Mode mitgespielt haben.

Bei den südost- und osteuropäischen sowie asiatischen Völkern, die Viehzucht betrieben haben, kommen aus dem 1—10. Jh. häufig Astragali aus Häusern, Gräbern und oft aus Kindergräbern zum Vorschein. Die Knochen sind zum Teil bearbeitet: verbleit, geschliffen, geritzt. Die aus Metall oder anderem Material erzeugten, eine Astragalusform nachahmenden Stücke sind auch in der vorgeschichtlichen Zeit anzutreffen und wir haben außer den antiken, völkerwanderungszeitlichen Daten auch über ihr Vorkommen im 20. Jh. Kenntnis. In Mittel- und Ostasien, bei den Viehzucht betreibenden Völkern sind die Astragali auch heute noch beliebt, ihre meisten Varianten sind von hier bekannt. Dem Astragalus fällt zuweilen eine symbolische Bedeutung zu, z.B. in der Mongolei beschenken sich die Partner — aufgrund der aus der Volksdichtung entnommenen Hinweise — bei der Herstellung einer anhaltenden Verbindung gegenseitig mit einem Astragalus.

Im Karpatenbecken erscheinen die Astragali nach der Römerzeit von neuem erst im Denkmalmaterial des 10—13. Jh. Die Astragali dürften vor allem beliebte Spielzeuge der Kinder gewesen sein, jedoch ist ihre anderweitige Anwendung auch nicht ausgeschlossen. Das Würfeln, die verschiedenen Würfelspiele waren im ganzen Mittelalter überall in Europa, so auch in Ungarn sehr beliebt, was auch mehrere Quellenmaterialien beweisen. Im späten Mittelalter ist der Astragalus neben dem sechseitigen Würfel im allgemeinen in den Hintergrund getreten, verschwindet aber dennoch nicht völlig aus dem Gebrauch. Gewisse Formen der Astragali waren als Kin-

derspielzeuge im späten Mittelalter selbst in Westeuropa nicht unbekannt (Abb. 5 — das Gemälde von P. Brueghel) und auch in Ungarn können die archäologischen Denkmäler dieser Spielzeuge des 16—17. Jh. angetroffen werden (Buda, Pécs, Szolnok).

Die Astragali von Szolnok knüpfen wir aufgrund des Fundortes an die Zeit der Türkenherrschaft. Mit diesen dürfte das Burrgesinde des 16—17. Jh. gespielt haben und nur bedingterweise läßt sich dieser Kreis auf den türkischen Wachposten einengen.

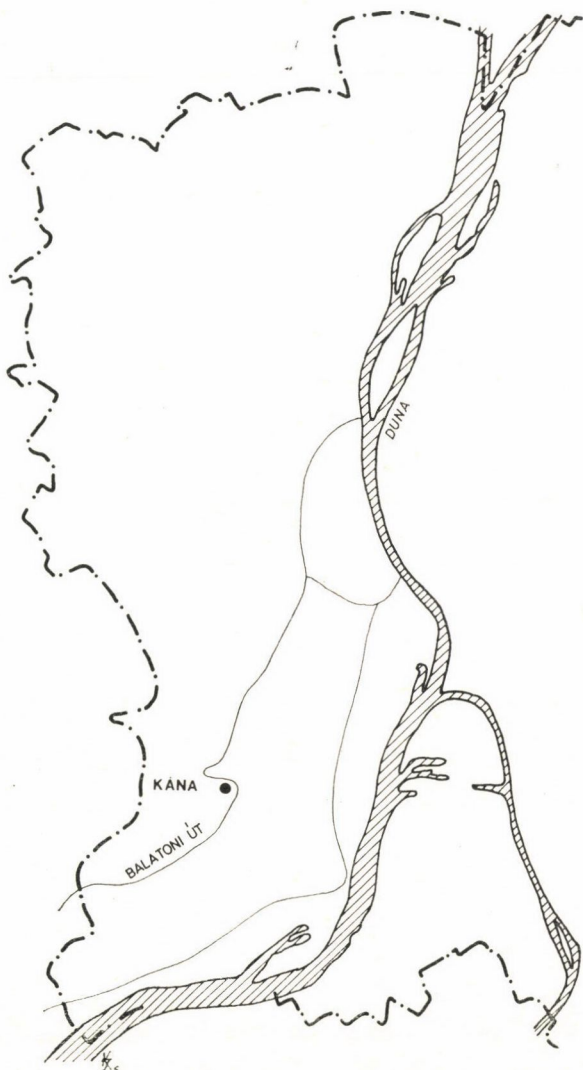
Die Astragali sind in Ungarn, auf dem Balkan und in der Türkei auch in unseren Tagen nicht unbekannt, obwohl sie vor allem im Kreise der Kinder weiterleben. Seltener erscheinen sie aber auch bei den Erwachsenen.

Mit der obigen kurzen Skizze bezweckten wir, die Astragali von Szolnok in einen größeren Kreis unterzubringen. Aus den hier erwähnten Daten geht hervor, daß der Astragalus als Spielzeug von den vorgeschichtlichen Zeiten bis heute in einem großen Raum angetroffen werden kann, vor allem in den Spielen solcher Völker, in deren Leben die Viehzucht und innerhalb dieser die Schaf- und Ziegenhaltung eine größere Rolle spielt. Hinsichtlich der Wurzeln der Spiele in Ungarn können die völkerwanderungszeitlichen Spielzeuge Eurasiens wahrscheinlich in Betracht gezogen werden, jedoch müssen wir bemerken, daß die Möglichkeit der individuellen Gestaltung bei den Völkern, die sich mit Viehzucht, innerhalb dieser mit Schafhaltung befassen, nicht ausgeschlossen werden kann. Das Grundmaterial der Knochenspielzeuge kann für ein in Tiernähe lebendes Volk als natürlich angesehen werden, die Spielart selbst konnte aber auch an örtlichen Grundlagen entstanden sein und sich verändert haben. Von den Astragali kennen wir viele Varianten, von diesen gleichen einige zeitlich und räumlich unabhängig einander, was zum Teil eine Folge dessen ist, daß die durch den Astragalus gegebenen Möglichkeiten schlechthin Spielzeuge gewissen Typs bestimmen.

Gy. Kovács

ELŐZETES JELENTÉS A „KÁNAI APÁTSÁG” KOLOSTORÁNAK FELTÁRÁSÁRÓL (1981—87)

1. kép. A „Kánai kolostor” helyzete Budapest XI. kerületében

Abb. 1. Die Lage des „Klosters von Kána” im XI. Bez. von Budapest

¹ *Gömöri Havas S.*, Visszapillantás az 1889—1892 évek eseményeire. BpR 4 (1892) 12.

² A templom csak 1986—87. évi ásatásoknál került napvilágra az alapfalakat beborító igen magas törmelék-réteg eltávolításával, amely nem lett volna lehetséges társadalmi segítség nélkül. A segítséget ezúttal köszönöm Garboci Lászlónak, a XXII. ker. Tanács műszaki osztály-vezetőjének és a Hazafias Népfront kerületi kulturális bizottsága tagjának.

³ *Monumenta ecclesiae Strigoniensis III.* (Strigonii 1924) 61.

A „kánai kolostor” romjai Budapest XI. kerületében, a Vadászhegy legkeletibb csúcsán találhatók, amelyet a (régi) Balatoni út Érd felé fordulván éles kanyarral vesz körül. A csúcsról széles körpanoráma nyílik nem csupán a közeli Budaörsre, Sasadra, hanem a budai Várra, sőt Pest távolabbi kerületeire is, amelyből szép időben még a Népstadion is látható. A romoktól nyugatra, közvetlen közelben kezdődik az erdő, amely a Kamaraerdőnek Kőérberek elnevezésű nyúlványa (1. kép).

A romépületnek már a feltárás megkezdése előtt is szintjük fölé emelkedő falmaradványai voltak, de egykori kolostor voltakra már semmi sem emlékeztetett. Kiindulásként, előlegképpen elfogadtuk Szendrey Jánosnak a Nemzeti Múzeum egykori munkatársának 1889-ben, a helyszíni szemle alkalmából tett megállapítását, mely szerint ezek egy „románkori Szentegyház és klostrom” maradványai.¹ Ebből következik, hogy ő még látta és felismerte a templomot, amely korunkra már teljesen eltűnt.² A Pilis megyei Kána kolostorával az azonosságot Sasad község 1325. évi határjárása bizonyítja, amelyben a környező falvakról és a kánai egyház Sasadéval határos földjeiről lehet olvasni.³

A kolostor feltárását 1981 óta végzem.⁴ Előzetes jelentésem az 1981—87-ig terjedő évek kutatásait összegzi.

A romterületet 1981-re már erősen megközelítették a nyaralóházakkal beépített és már dúsan termő gyümölcsfákkal betelepített hétvégi kertek. A hatóságok — jóllehet a terület régészeti védeltséget élvezett — még feltárásunk első éveiben is földgépeket küldtek ki talajminta vizsgálat céljából, hogy a lakosság csillapíthatatlan és erőszakos földéhségét újabb telekrészek kihalászával csillapítsák. Pedig alig néhány év hiányzott a százéves évfordulójához annak, midőn Budapest Főváros Tanácsa a romokat „hatósági őrizet alá vette” (1889-ben) és feltárásukat szorgalmazta.⁵

Feljegyezték ugyan, hogy Szendrey készített az „alapokról vázlatot”, de ez nem maradt meg, lehetséges, hogy éppen a csaknem 100 éves múltta visszatekintő lelkes — ám amatőr — helytörténeti kutatás következményeképpen. A figyelem, a valóság hű dokumentálása és pontos leírása helyett egy vonzóbb — de nem igazolható történet felé fordult: a helyet Szent Szabina templomával azonosították.⁶ Ebben a templomban celebrálta vértanúhalála előtti napon utolsó miséjét Szent Gellért püspök.⁷ Meggyőződtem arról, hogy a legenda és a kolostor közös történetének népszerűsége mai napig él, jóllehet utóbbi időben Budapest történetének forráskutatása közben a kánai kolostorra vonatkozó hiteles oklevelek egy bizonyos Apa bánra mutatnak rá, mint valószínű ala-

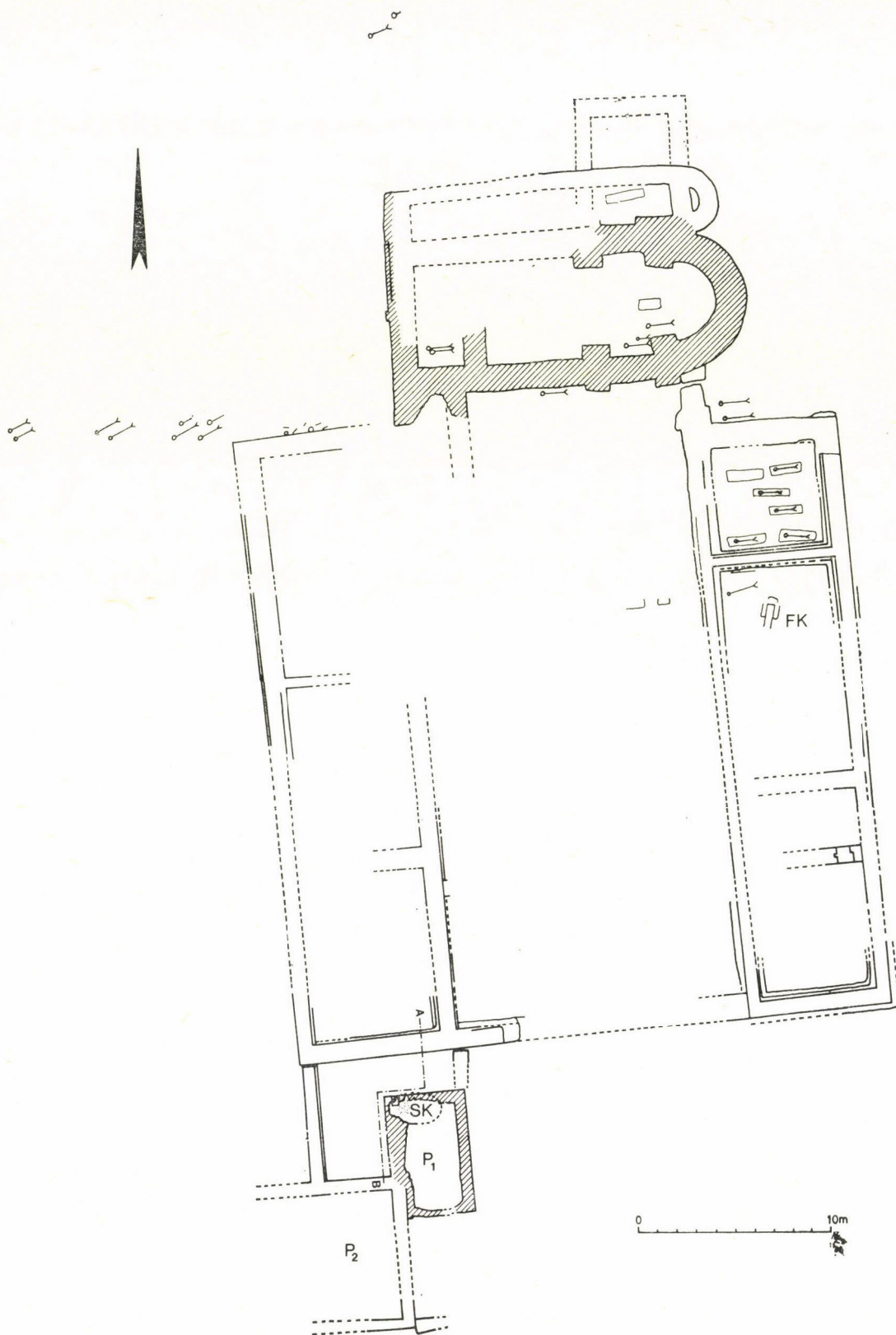
⁴ 1981- és 82-ben Nagy Emesével közösen vezettük az ásatást. 1983-tól Nagy Emese kilépett.

⁵ *G. Havas S.*, i. m.

⁶ *Mihalik S.*, Hol állott Szent Szabina temploma. (Bp. 1941). Ennek az igen népszerűvé lett írásnak előszavában írta ajánlója Dr. Czermann Antal, hogy Nemes Antal budavári plébános 1910-ben akciót indított a romok megmentésére. A Gellért legendában említett gyógyi (diódi) Szent Szabina templommal már valószínűleg ő azonosította a helyszínt, Mihalik ezt már tőle vette át.

⁷ *Györffy Gy.*, Budapest története az Árpád-korban. Budapest Története I. (Bp. 1973) 273.

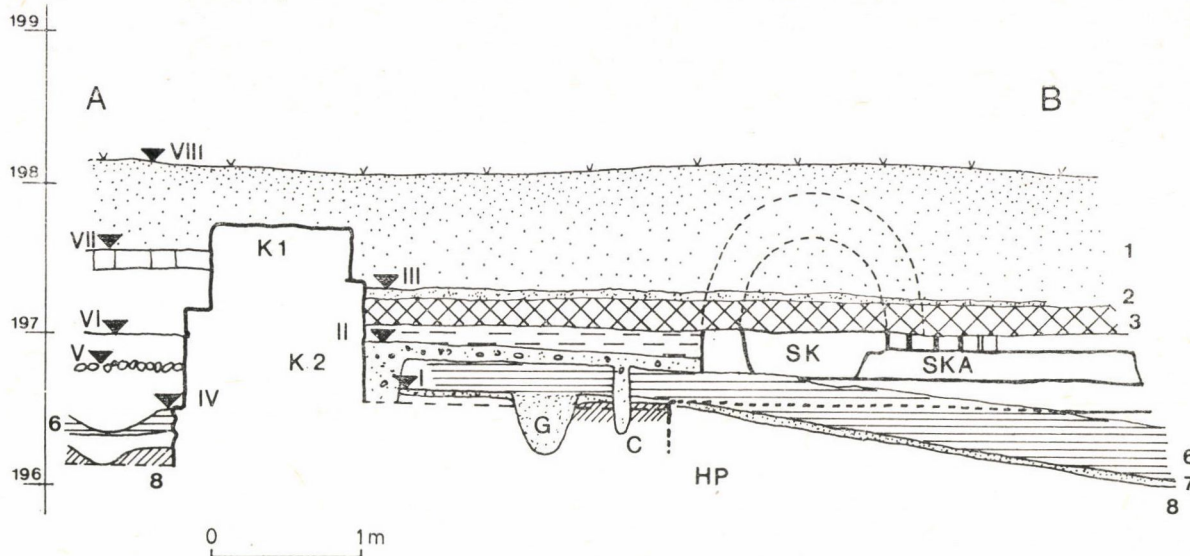

2. kép. A „Kánai kolostor” 1987-ig feltárt maradványainak helyszínrajza. P_1 = kisebb kőépület pincéje; P_2 = nagyobb kőépület pincével; SK = sütőkemence; FK = fűtőkemence

Abb. 2. Situationsplan der bis 1987 erschlossenen Reste des „Klosters von Kana”. P_1 = Keller des kleineren Steingebäudes; P_2 = das größere Steingebäude mit Keller; SK = Backofen; FK = Heizofen

3. kép. A feltöltés rétegei a kolostor déli fala és a kis kőépület között: 1. újkori törmelék; 2. habarcsos szint (16. sz. e. f.); 3. vörös, agyagos réteg, II. Ulászló pénzzel; 4. sütőkemence pusztulási rétege, 13. sz.-i leletanyaggal; 5. a kolostor első épületének alapozási árka és szintjének rétege; 6. agyagos feltöltés (sütőkemence szintje); 7. kőfaragási réteg (kis kőépület szintje); 8. sötétbarna tömör föld; I–VIII. = szintek; K = kolostor (1. 2. periódus); SK = sütőkemence; HP = ház pincével; C = cölöplyuk; G = gödör faszénrel és vassalakkal? SKA = sütőkemence alapfala

Abb. 3. Die Aufschüttungsschichten zwischen der südlichen Mauer des Klosters und dem kleinen Gebäude: 1. neuzeitlicher Schutt; 2. Mörtelschicht (erste Hälfte des 16. Jh.); 3. rote Lehmsschicht mit Münze des Wladislaw II.; 4. Zerstörungsschicht eines Backofens mit dem Fundmaterial aus dem 13. Jh.; 5. Fundierungsgraben des ersten Gebäudes des Klosters und die Schicht seines Niveaus; 6. lehmige Aufschüttung (Niveau des Backofens); 7. Schicht mit Steinbearbeitung (Niveau eines kleinen Steingebäudes); 8. dunkelbrauner, fester Boden; I–VIII. = Niveaus; K = Kloster (1., 2. Periode); SK = Backofen; HP = Haus mit Keller; C = Pfostenloch; G = Grube mit Holzkohle und Eisen schlacke; SKA = Grundmauer des Backofens

pítóra.⁸ Apa bán 1150–58 között fordul elő az oklevelekben mint II. Géza király belső embere („apud regem gratosissimus”).

Az a véleményem, hogy a kolostort a történeti forrásokkal, vagy — ha úgy tetszik — a köréje fonódott legendával csak a feltárás befejezése után érdemes szembeállítani. Ezért a továbbiakban kizárólag régészeti megfigyeléseimet írom meg. Ezeknek egyedüli szemtanúja lévén kötelességem is. A feltárássra váró terület nagysága még olyan nagy, hogy feltehetően még utódaim is folytatni fogják munkámat. Kérdés, hogy milyenek a legkorábbi leletek, amelyek a kolostor alapítását igazolhatják? Eddig egy 1172–78 között vert velencei ezüst éremlelet⁹ a legkorábbi, ami évszamszerűen bizonyítja, hogy valamilyen élet volt a hegytetőn.

A kolostor feltárását mint a Budapesti Történeti Múzeum régésze azzal a szándékkal kezdtem el, hogy egy városon kívül fekvő, az újkorban be nem épített területen tanulmányozhassak egy korszakot (12. század), amelynek anyagi kultúrája még oly kevésbé ismert, hogy országos viszonylatban is alap kutatásnak számít, amennyiben a régészeti korhatározásra is alkalmas leleteket, kerámia-profilokat sikerül dokumentálnom.

A kolostort északi oldalról a hegy meredek lejtője határolja. Dél felől a terület ma összefügg a Tétényi fenn-

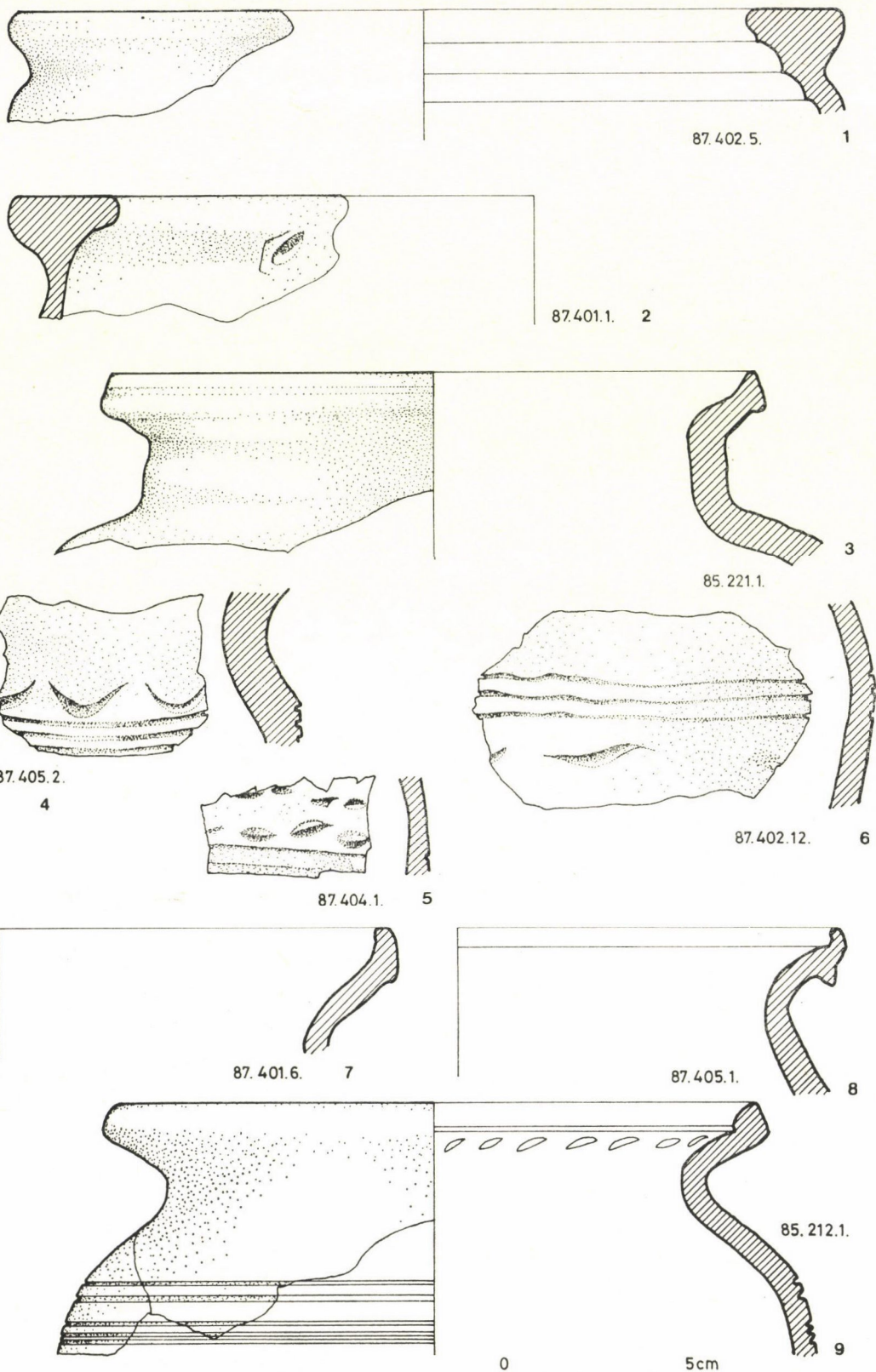
4. kép. Oszlopfő, 11–12. sz. első fele (PAX bencés szerzetesház)

Abb. 4. Kapitell, erste Hälfte des 11–12. Jh. (PAX Haus der Benediktiner)

⁸ Gárdonyi A., Budapest történetének okleveles emlékei (Bp. 1936) 37. 1240. márc. 25. — Nagy Gy., A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára (Bp. 1887) 9. 1258. dec. 10.

⁹ A meghatározást Gedai István a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának vezetője végezte.

5. kép. Jellemző edénytípusok: 1. és 6. a sütőkemence pusztulási rétegéből bogrács és fazék; 2. és 7. a nagyobb pince építési rétege alól bogrács és fazék; 5. a temető földjéből fazék; 3. a keleti kolostorszárny DK-i sarkának alapozásából; 4. és 8. a nyugati szárny déli falának alapozási árkából; 9. keleti szárny, fűtőkemence mellől

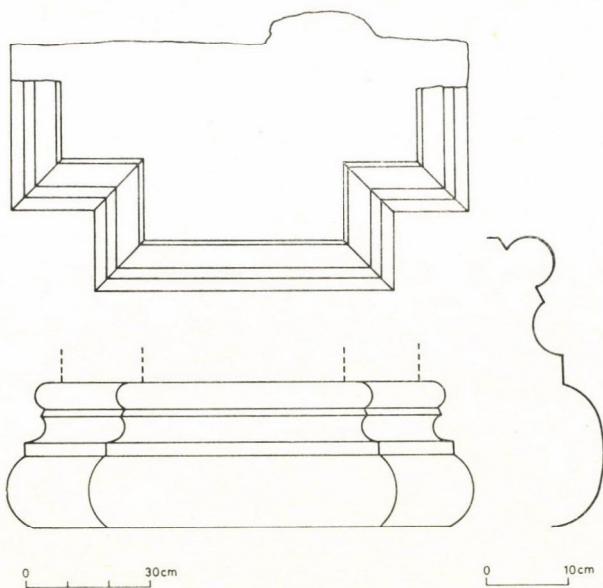
Abb. 5. Charakteristische Gefäßtypen: 1. und 6. Kessel und Topf aus der Zerstörungsschicht des Backofens; 2. und 7. Kessel und Topf unter der Bauschicht des größeren Kellers; 5. Topf aus der Friedhofserde; 3. aus dem Fundament der SO-Ecke des östlichen Klosterflügels; 4. und 8. aus dem Fundierungsgraben der südlichen Mauer des Westflügels; 9. Ostflügel, neben dem Heizofen

síkkal. A középkorban másként volt. A fennsíktól elválasztotta egy déli lejtő is. A csúcsra egy templom épült már a kolostor alapítása előtt. Körülötte a hegyoldalon

6. kép. Római kőfaragvány (Aquincumi Múzeum)
Abb. 6. Römische Steinmetzarbeit (Aquincumer Museum)

7. kép. Románkori falpillér lábazat (Lux Géza rajza, 1940)

Abb. 7. Sockel eines romanenzeitlichen Mauerpfeilers (Géza Lux 1940)

népes temető terület el, s ennek halottjai valahonnan a közelből — Kána faluból — kerülhettek ide végső nyugvóhelyükre. Ez a település — feltehetően a templomtól és temetőjétől délre lehetett, mert egyetlen épületét — méghozzá egy kőépületet — itt találtuk meg és a romoktól délre fekvő üdülőkertekben művelés közben nagyon sok cserép kerül elő (2. kép).

Már a kolostor építése előtt elkezdődött a déli lejtő feltöltése — igaz, akkor még csak kis mértékben —. A középkor folyamán folytatódott és ez igen jó lehetőséget nyújt régészeti periódusok szétválasztására. A kőház, — melyről említést tettem, 4×6 m alapterületű volt, pincével is rendelkezett, amelyet kisméretű faragott kőkváderekkel boltoztak. Kicsi, de rangos épület lehetett, talán a templom papjává, a falu plebánosává? A kolostor építésekor e kis kőház már nem állott. A temető halottait melléklet nélkül fektették a koporsókba és helyezték el a gyakorta krétafehér kockakövekkel szegélyezett sírba. Ezeknek a puha és fehér mészköveknek faragásából származó fehér por borítja be a legkorábbi járószintet, — a kis kőépület szintjét is. A kolostorépület szintjét adó első feltöltési réteg húzódik föléje. A kis kőépület előtt volt még két földbe mélyített gödör, amelyből faszén és vasalak került elő. Lehetséges, hogy a koporsószegek előállításához szükséges kezdetleges kovásműhelyek gödrei voltak? (3. kép)

A templom 18×7,5 m méretű, eredetileg egyhajós kőépület volt félköríves szentéllyel. Északi mellékhajója későbbi, feltehetően már a szerzetesek által épített részlete, amely a templom bizonyos mértékű átalakításával járt együtt. Az első korszakból származhat az a kis oszlopfeje, amelyet ma a péterhegyi PAX bencés szerzetesház őriz¹⁰ (4. kép).

A feltárt épületek alaprajza (2. kép) kétségtelenné teszi, hogy a 31×32 m-es kolostor csak másodlagosan épült a templom mellé, a temető sírjai fölé, oly módon, hogy az alapfalak egyiket-másikat ketté is vágják. Megfigyelhető, mennyire nem igazodik egymáshoz a két épület iránya és milyen erőltetett módon kapcsolja egy-egy támpillér össze a kettőt. A kolostori építészetben szokatlan, mennyire kicsi a templom a kolostorhoz képest és ezen az aránytalanságon később sem változtattak. A szabványtól való eltérés feltétlenül olyan okokra vezethető vissza, amelyek helyi eredetűek. Például lehet oka a kegyelet is, amelyet a mellékhajóban feltárt sír halottja iránt tápláltak. Ez a hajó olyan keskeny volt ugyanis, hogy semmi más célra nem lehetett alkalmas, mint sírkápolnának. Helyén eredetileg sekrestye állott, amelyet azonban lebontottak. Az északi mellékhajó építésével együttjáró átalakítást a nyugati homlokzat kivételesen megmaradt felmenő falmaradványain tudtuk lemérni. Az átalakítás korán ment végbe, mivel a mellékhajó szentélyének félköríve is még román és nem gótikus stílusban készült. Lehetséges, hogy a már álló templom mellé telepített szerzetesek kezdetben a plébániaházban éltek, s kolostorukat valamivel később, — talán alapító kegyuruk halála után építették csak fel.

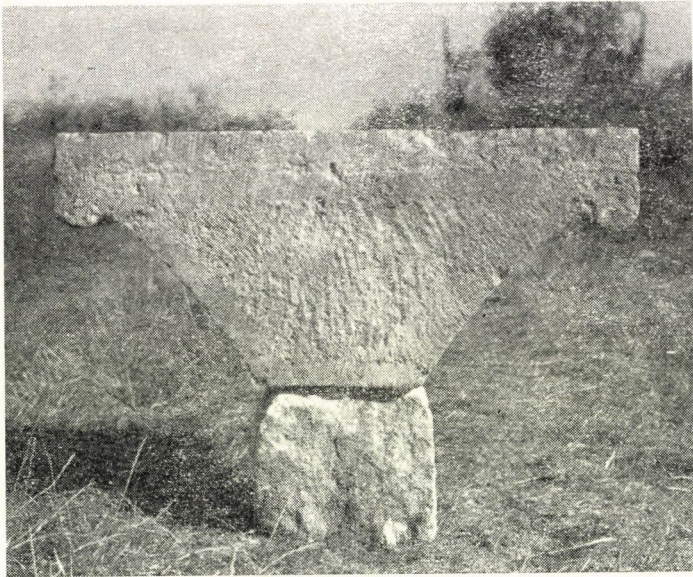
A kolostortól délre fekvő udvaron az első kolostorépülettel egyidőben *sütőkemence* működött, amelyet az ekkorra már elbontott kis kőépület pincéjének sarka fölé építettek. A kemence oldalain lévő nyílásokon kiáramló forráság vagy a lángok maguk vörösre festették a szintet. A tűzhely északi és keleti oldalai mellett szabályosan sorakozó cölöplyukak arra mutatnak, hogy védőtető volt a tűzhely felett.

A kemence és az első kolostorépület közös szintjének rétegéből eddig ismeretlen profilú és még hosszabb tanulmányozást igénylő cserépedény-töredékek kerültek elő (5. kép), melyek darabjai még belekeveredtek a kemence pusztulási rétegének 13. századi leletei közé is.

Mivel a *kolostorépületnek* eddig mintegy 30%-át tártuk csak fel, ennek periódusairól még csak első benyo-

¹⁰ A követ Dr. Szunyogh Xavér bencésrendi tanár gyűjtötte.

8. kép. Vállkő, 12–13. sz. (BTM Középkori kőtár)

Abb. 8. Kämpferstein, 12–13. Jh. (Mittelalterliches Lapidarium des Hist. Mus. der Stadt Budapest)

9. kép. Oszlopfő, 13. sz. (BTM Középkori kőtár)

Abb. 9. Kapitell, 13. Jh. (Mittelalterliches Lapidarium des Hist. Mus. der Stadt Budapest)

10. kép. A kolostor két megkülönböztethető építési periódusa a nyugati szárny déli oldalán

Abb. 10. Zwei unterscheidbare Bauperioden des Klosters an der Südseite des Westflügels

másainkat tudjuk közölni és biztosra vesszük, hogy erről később jóval több mondanivalónk lesz. Eddig biztosan két építési periódust sikerült elkülöníteni. Az első periódusban a kolostor a templommal szabályos négyszöget zárt be. A déli, összekötő szárnyat azonban valamikor teljesen elbontották úgy, hogy még az alapfalaknak is csak csomajai maradtak meg. A 16. század elején végrehajtott totális újjáépítésnél ezt a szárnyat már nem építették meg. Ami a keleti és a nyugati szárny első, — korai falazatából előkerült, egymástól eltérő falazási technikájú, ezért lehetséges, hogy az első kolostor is több szakaszban épült fel. A keleti szárnyban lévő nagy terem alatt padló alatti fűtés kis kemencéje került elő, amelyet a 14. századi átalakításnál leromboltak. Omladékából 13. századi leletanyag és egy Károly Robert obulus került elő.

A kolostorépület lejtőre épült. A belső szintek kialakítása emiatt sok gondot okozhatott. A feltöltési rétegek leletei arról vallanak, hogy többször is megkísérelték feltöltéssel kiegyenlíteni, ám ez még az utolsó periódusban sem sikerült teljesen. A 16. századi újjáépített kolostor falborító kváderei lépcsőzetesen követik az emelkedőt a templom irányában. A kolostor építési periódusainak számát és pontos korát csak a mélyégi kutatások folytatásától remélhetjük. A felszínhez közel a kutatások legfeljebb a 16. századi alaprajz megismerését segítik elő.

A 16. század elején — feltehetően — az épület öregése a falak teljes megújítását követelte az alapok felett. A falak törtkőből, mindkét oldalukon kváderburkolattal készültek. Az újjáépítésnél oly nagy mennyiségben használtak fel római köveket (6. kép), hogy fel kell tételeznünk egy — a kolostortól nem túlságosan messze fekvő római építményt, amelyet ekkor bontottak el.

A keleti szárny északi, utolsó helyiségében kővel kifalazott szerzetesi sírokat tártunk fel.

A kolostortól délnyugatra egy hatalmas kelet-nyugati irányú épület helyezkedik el, melynek hatalmas pincéje még ma is jól felismerhető. A környék hétvégi házai — fájdalom — ide öntik a szemetet. Építése az első kolostorépítés után, feltehetően a 14. században következett, mert szintjének a rétegből eddig e korból származó leletanyag került elő. Helyzete megengedne egy második, a kolostor főépületétől nyugatra fekvő négyszöges udvart is esetlegesen a körülvevő épületekkel, csak hogy a kolostorépülettől nyugatra lévő nagy mezőn még nem volt módunk kutatni. A nagy épület pincéjének délkeleti sarka beleépült az akkor már régen nem álló kisebb kőépület délnyugati sarkába, szétrombolván azt. Ennek az épületnek keletkezésével egyidőben kerítéssel vették körül azt a kis udvart, hol korábban a sütőkemence működött. A 16. század elején, amikor a kolostort megújították, ez az épület már romos volt, megújítására nem volt erejük, ezért a kolostorról egy kerítésfallal leválasztották.

A temetőben Kána falu népessége feküdt, szegényes, lelet nélküli sírokban, amelyekből csak a fakoporsó maradványai és szegei kerültek elő. A templom minden oldalán — még a kolostor felől is találtunk sírokat, de az egész temető módszeres feltárássá eddig még nem került sor. A kolostorépület alatt talált — olykor a falakkal kettévágott sírok bizonyítják, hogy a temetkezés a szerzetesek megtelepedése előtt kezdődött, de azt még nem tudjuk, hogy a kolostor fennállásának időszaka alatt is használták-e és megkülönböztethetők-e a periódusok? Az egyik sírban megcsontkított csontvázat találtunk: mindkét kezefejét lementették.

A szerzetesek a kolostoron belül temetkeztek. Szerzetesi sírokat tártunk fel a keleti kolostorszárnyban a templom melletti helyiségben. Kővel kifalazott sírok voltak. A romokat borító törmelékből néhány sírkő töredéke került elő kereszt részletével. Feltehető, hogy ezek a szerzetesi sírokat fedték. Egy nagyon kopott sírkövön

kezdetlegesen bekarcolt hegyes (korai) paizs látható. Ez bizonyára a temetkezések harmadik csoportjához tartozott. A templomban — feltehetően — a kegyúri család tagjait temették el. Az egyik sírból bronz pecsétygyűrű került elő, a másikkól Zsigmond obulusa. Tehát a 15. század elején még biztosan használták mint temetkezési helyet. (Az eddig előkerült csontokat Kiszely István antropológushoz juttattam el.)

1889-ben, amikor a telek akkori tulajdonosa: Wendler János a romos épületet bontatni kezdte, köveit eladta a vasútnak. Feltehetően csak a kváderes burkolati köveket, mert a többi, a törtkő falazat és a habarcs visszamaradt és magasan felhalmozódott. Ez igen jó táptalajnak bizonyult, mert vad növényzet kezdett burjánzani benne. A feltárás nehéz és időigényes, mert a romokat fedő törmelék 1,50–1,60 m magas, s az alóla kibukkanó falak még mindég csak a késő középkori épület maradványai. Ennél többet kell eltávolítanunk akkor, ha a kolostor alapítását, sőt előzményeit akarjuk megismerni. Éppen ez a célunk, s ezért jobb, hogy eddig „in situ” faragványok nem kerültek elő, melyeknek védelme műemlék-helyreállítás ténne szükségessé. A kőfaragványok az épület műtszázadi bontásából kerülnek elő. Már 1940-ben is lerajzolt Lux Géza néhányat. Közülük egy román kori falpillér lábazatot mutatunk be (7. kép), újabb ásatásunkból pedig egy vállkövet és egy oszlopfoot (8–9. kép).

A nehéz ásatási körülmények miatt a kolostor épületét csak oldalai felől tudtuk megközelíteni, s emiatt az épületszárny belsejében még csak kevés —, az udvaron pedig egyáltalán nem végeztünk feltárást. Reméljük, hogy — a már eddig is szépen mutatkozó relatív kronológiát az itt végzendő további feltárások pontosítani fogják, esetleg évszámokhoz is kötik. Meg kell találnunk a kolostor létfenntartásához nélkülözhetetlen kutatóhelyeket egyébként is az udvaron van a szokványos helye. Ma a romterületen, de a környék nyaralókertjeiben sincs víz. A középkorban — amennyiben nem tévedünk —, a közelben lévő falu fennmaradásához több vízforrásnak is kellett lennie.

1987-ben a Balatoni út kanyarjában, a kolostorral átellenben lévő oldalon, a Kánai hegy északkeleti lejtőjén egy nagyméretű épület alapfala és sarka került napvilágra (XII. ker. Vöröskúti határsor 22.) Az épületmaradványról többet nem sikerült megtudni, mert kutatást nem végezhetünk. Úgy véljük, hogy ez az épület is kapcsolatban lehetett a kánai birtokkal.

Feltárásaink eddigi eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy itt egy Árpád-kori világi birtokon alapított családi monostorról van szó. A letelepített szerzetesek az álló templomot és javadalmazásképpen egy jobbágyfalut földjeivel kapták meg. A kutatás nem szűkíthető le egyetlen épületre, hanem követnie kell az itt lejátszódó események nyomait.

Röviden szólnom kell a terület talajviszonyairól. Az erősen agyagos talajt sok helyen vasoxid színezi vörösesre. A hegy csúcsán, vagyis a templom tengelyében és ettől észak felé jelentkezik egy kavicsos réteg,¹¹ amely a templomon kívül is megtalálható, de a templom hajójában különlegesen nagy, kisebb tyúktojás nagyságú kavicsokból áll és ezen a helyen szinte lángolóan vörös agyag festi meg a kavicsokat. Ez nagyon dekoratív, és jó vízálló réteget képez, ezért a templom alapfalainak feltárása után úgy döntöttünk, hogy e réteget az egész templomhajóban szétterítjük, ezzel egyúttal a tereprendezést műemlék-helyreállítás mértékének is megfelelően elvégeztük.

A templom északnyugati sarkában meghagytuk a feltöltés egy tömbjét, amelyet nyugat és észak felől a templom egyedüli felmenő falrészletei támasztanak. Ezen a tömbön áll ugyanis egy 1872-ben felállított vasasztal, térképészeti mérési pont, amely maga is műemléknek számít.¹²

H. Gyürky Katalin

¹¹ Ün. „mediterrán kavicsréteg” Budapest természeti földrajza. Szerk.: Pécsi M. Bp. 1959. 123–124. 11. kép.

¹² A térképészeti pont száma: 735.

VORBERICHT ÜBER DIE ERSCHLIEßUNG DES KLOSTERS DER „ABTEI VON KANA“
(1981—87)

Auszug

Das Kloster wurde zur Mitte des 12. Jh. von einem hochadeligen Würdenträger des Landes neben einer bereits auf einem Gentilgut stehenden Kirche gestiftet. Das Klostergebäude erbaute man über den um die Kirche angelegten Friedhof. Wir erschlossen auch ein kleineres Steingebäude, das schon vor dem Bau des Klosters vorhanden war. Zum Bau des Klostergebäudes kam es nach der Ansiedlung der Mönche — vermutlich — erst zu Beginn des 13. Jh. Unter dem großen Saal des Ostflügels kam ein Hypokaustum zum Vorschein. Auf dem südlichen Hof des Klosters stand der Backofen. Im 14. Jh. entstand südwestlich vom Kloster ein großes Gebäude

mit Keller, wahrscheinlich von wirtschaftlicher Funktion. Zu Beginn des 16. Jh. wurde das alte Gebäude völlig neugebaut. Im nördlichen Raum des östlichen Flügels des Klosters erschlossen wir Mönchsgräber, in der Kirche selbst Ruhestätten von weltlichen Personen. Diese dürften die Mitglieder der Patronatsfamilie gewesen sein. Die älteste, im Laufe der Erschließung zum Vorschein gekommene, zwischen 1172—78 geprägte venezianische Münze beweist, daß der Bergrücken mit wunderschöner Fernsicht auf Buda und Pest schon im 12. Jh. bewohnt war.

K. H. Gyürk

NÉMETHI MÁRIA
1960—1988

Döbbenet és szomorúan vettük tudomásul a lesújtó hírt, hogy fiatal kolléganőnk, Némethi Mária a Helemba-szigeti ásatás mellett a Dunába fulladt. Hihetetlen volt, hogy valaki 27 évesen, pályája küszöbén elveszítheti életét.

Szorgalmas munkatársunk volt aki a Duna-parton folyó leletmentésekben már az eltöltött pár hónap alatt is sokat segített. Előttünk van komoly, szelíd modorával, kislányos arcvonásaival, kritikus figyelmével. Amint pontosan, precízen rajzol, csendesen dolgozik.

Némethi Mária 1960-ban született Zalaegerszegen. Gyermekéveit a Zala megyei Egervár mellett (Vasboldogasszony — Angela-major) töltötte el és bensőséges kapcsolatba került a természettel. Egyik kirándulásunk alkalomával kiderült, milyen jól ismeri a növényeket, a vadon élő állatokat. Ekkor mondta el, hogy édesapja erdész és hogy édesanyját igen korán, már hétéves korában elve-

sztette. Falusi lányként nem okozott számára nehézséget az egyszerű emberekkel való bánás. — Ásatási munkásaink is hamar megszerették, bizalmukba fogadták őt.

Gimnáziumi tanulmányait Zalaegerszegen végezte. Már ekkor kezdett ásatásokra járni Lentibe, Zalalövőre és Zalakomárba.

1980-ban kötött házasságot Klima Lászlóval, aki akkor már régészhallgató volt. 1981-ben kezdte egyetemi tanulmányait az ELTE BTK magyar—történelem szakán. Közben sikerült a magyar helyett a régészet szakot felvennie. Az egyetemi évek alatt születtek gyermekei: Eszter, Gábor és Kata.

Régészeti gyakorlatait Kehidakustányban, Balatonmagyaródon, Szegváron és Zalalövön végezte.

Szakdolgozatának címe: „Koraavarkori lovas temetkezések”. A dolgozat adattárát, a térképekkel és rajzokkal együtt — részben munkájának megmentése céljából, részben a reá való méltó emlékezés szándékával — Klima László szeretné megjelentetni.

Némethi Mária az egyetem elvégzése után rövid ideig dolgozott a Régészeti Intézetben. Ezután került a Duna-kanyari leletmentésekre — az esztergomi Balassa Bálint Múzeum szerződtette és biztosított számára ideiglenes szállást.

Budapest és Esztergom között utazott két-három naponként.

Tudatosan vállalta ilyen fiatalon a nagy családot, mert anyaként is, régészként is teljes szeretett volna lenni. Azt akarta, hogy amikor végzett régészként a szakmába lép, olyan korban legyenek a gyermekei, hogy részben már önállóan is el tudják látni magukat.

Ez a szép terv — az állásgondok kezdeti nehézségei ellenére is — megvalósulni látszott.

Munkatársként fogadtuk mindannyian. Részt kapott és vállalt az Esztergom—Szentkirály Tározó-tó anyagának feldolgozásában, publikálásában is. Ezt már nem tudta teljesíteni. Szívesen dolgozott más korszakok lelőhelyein, mindamellett legjobban az általa választott régészeti korszakhoz vonzódott. Szakdolgozata kapcsán sok olyan kérdés merült fel benne, amelyeknek megoldását kutatta. — Komoly tervei voltak.

Bámultuk fiatalosságát, erejét. Ha egy-egy régészeti problémáról beszélünk, mindannyiunkat zavarba hozott józansága, a néha elszaladó fantáziánkat lehűtő racionális gondolkodásmódja. Tudtuk, hogy jól felkészült régész volt ő már egészen és a munkát, amit eltervezett, tisztelességgel végig vitte volna, mert már eddig is nagyon sok áldozatot vállalt érte.

Emlékét szomorúan őrizzük: ha dolgozunk, azzal a belső tudattal tesszük, hogy velünk dolgozhatna ő is, ha örülünk egy-egy leletnek, hiányozni fog, hogy már nem örülhet velünk.

Kövecses-Varga Etelka

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT GÉFIN GYULA

A magyar régészeti kutatásban, a lelőhelyek feltárásában kezdettől fogva oroszánrészt vállaltak a róma egyház buzgó papjai, hiszen hazánkban az archeológia megalapítói Schoenvisner (akinek 250. születési jubileuma az elmúlt évre esett) és Rómer (ő éppen 100 éve hunyt el) egyházi férfiak voltak. A múlt században tevékenykedő papok sorát századunkban újabbak folytatták: Esztergomban Lepold Antal, Székesfehérvárott Marosi Arnold, Veszprémben Laczkó Dezső, Szombathelyen pedig Horváth Tibor Antal és Géfin Gyula. Az utóbbi 100 esztendeje, 1889. január 26-án született Celldömölkön. Teológiai tanulmányait Ausztriában végezte, 1912. július 26-án szentelték pappá Innsbruckban. Eleinte káplánként működött Királyfalván, majd a zalaegerszegi állami gimnázium hittanára lett (1914–1917). 1917-ben a szombathelyi Hittudományi Akadémia tanárává nevezték ki, három év múlva, 1920-ban már az említett intézmény igazgatója lett, ebben a minőségében egészen az intézmény megszüntetéséig 1952-ig működött. 1927-től a szombathelyi püspöki könyvtár, a papnevelő intézeti könyvtár, továbbá a Herzan bíboros gyűjteményét tartalmazó könyvtár igazgatója lett.

Az előbb említett munkakörök lehetővé tették Géfin Gyulának, hogy mélyebb bepillantást nyerhessen a szombathelyi egyházmegye történetére vonatkozó forrásaanyagba, s így születhetett meg első, máig is alapvető munkája. „A Szombathelyi Egyházmegye története 1777–1935” a háromkötetes munka 1929–1935 közt jelent meg Szombathelyen. A széles körű klasszikus műveltségű szerző természetesen Szombathely római kori elődjének az antik Savariának történetére, annak ökeresztény múltjára is utal az említett könyvében. Topográfiai, várostörténeti kutatások iránti érdeklődésének már a harmincas évek derekán is tanújelét adta, erre utalnak Szombathely város régi látkepeiről szóló tanulmányai.

Géfin Gyula tudományos munkásságában döntő fordulat következett be 1938-ban. Ez év január 10-én a szombathelyi püspöki szeminárium kispapjai a szeminárium kibővítésével kapcsolatos munkák során hatalmas mozaikpadlóra bukkantak. A Géfin Gyula irányításával megindult ásátások alkalmával nemsokára apszisfalakat is találtak. Géfin a feltárásról értesítette Paulovics Istvánt, aki Géfin Gyulához 1938. február 8-án kelt levelé-

ben, majd későbbi publikációiban úgy véli, hogy a Savariában 309-ben vértanúhalált halt Szent Quirinus sisciai püspöknek tiszteletére épült, azt a bazilikát találták meg, amely a hagiográfiai adatok szerint a scarbantiai kapu mellett épült. Paulovics István egyéb elfoglaltságai miatt nem tudta személyesen vezetni a feltárási munkáit, helyette Géfin Gyula vállalta ezt, aki a feltárási újabb eredményeiről Paulovics számára úgyszólván minden nap frott levélben számolt be, továbbá számos felvételt is készített az ásátásról. Sajnos ezeknek a fényképeknek egy része sohasem került közzétételre, minthogy kéziratban maradt Géfin Gyulának az ásátás történetét összefoglaló tanulmánya is [„A szombathelyi szemináriumi és püspökkerti feltárási története 1938–1944”, vö. E. Tóth: Late Antique Imperial Palace in Savaria — The Question of the so-called Quirinus Basilica, Acta ArchHung 25 (1973), 117. o.: 6. jegyzet.].

Ha Paulovics István és Géfin Gyula feltételezése, hogy ti. Szent Quirinus bazilikáját találták meg, nem bizonyult időtállóknak, mégsem vonható kétségbe a felfedezés példátlan jelentősége nemcsak a magyar, de az egyetemes régészet szempontjából sem, Géfin Gyula nagy érdemét a külföld is hamarosan méltányolta: a Német Régészeti Intézet a tudós magyar papot, elsőként a vidéki kutatóink közül, levelező tagjainak sorába iktatta.

1943-ban Géfin Gyula monográfiát írt a szombathelyi székesegyházról. Ennek előszavában hangsúlyozza: „arra törekedtünk, hogy e gazdag komplexumot megismertessük olvasóinkkal a maga egységében is, az egyes műalkotásokat külön külön is, történetük, műértékük és teológiai jelentésük szerint”. Az említett évben az általa szerkesztett „Acta Savariensia” sorozatban megjelenik Paulovics István tollából „Savaria-Szombathely topográfiája (Az 1938–41-es kutatások eredményei)” továbbá ugyanattól a „Lapidarium Savariense”. A nagy értékű helytörténeti sorozat utolsó kötete: „Paulovics István: A szombathelyi Szent Márton Egyháznak, Savariai Szent Márton születésének római kori eredete — Horváth Tibor Antal: Szent Márton születési helyének okleveles adatai” címmel már 1944-ben látott napvilágot.

A második világháború rendkívül súlyos pusztítást végzett Szombathelyen: 1945. március 4-én a székesegyház amerikai légitámadás áldozata lett. A helyreállítás munkája a szörnyű pusztítás után nem sokkal megkezdődött, olyannyira, hogy Géfin Gyula a székesegyházról szóló monográfiájának második kiadásában, 1945 végén, már erről is tudósíthat. A restaurálási munkálatok az elkövetkezendő években is folytatódtak. Így támadhatott Paulovics Istvánnak (akkor már Járdányi-Paulovics István debreceni egyetemi tanárnak) az az ötlete, hogy meg kellene keresni a székesegyház építéskor előkerült római mozaikot, melyről Nagy Lajos az egykori építés idején készült rajz alapján írt. Erre az adatra Géfin Gyula az említett monográfiájának mindkét kiadásában hivatkozott. Járdányi-Paulovics professzor a kutatáshoz szükséges anyagi támogatást is előteremtette, csupán az egyházi hatóságok engedélye hiányzott. Géfin Gyula minden befolyását latba vetette, hogy a kutatás megvalósulhasson, sajnos azonban ez mégis meghiúsult...

Nem sokkal ezután elhunyt Járdányi-Paulovics István. Géfin Gyula a Vasi Szemlében frott nekrológiájában (1953) méltó emléket állít a jóbarát és munkatárs emlékének.

1961-ben jelent meg az első népszerű, de a tudomány akkori állása szerinti eredményeket magában foglaló monográfia Szombathely múltjáról. Ebben Géfin Gyula a „Szombathely története 1777–máig” és „Szombathely műemlékei” című fejezeteket írta. A munka több évtizedes, a források felhasználására épülő jelentős összefoglalás volt. Ennek ellenére rendkívül éles bírálatban részesült, olyan szempontokból kiindulva, amelyeknek semmi közük sem volt a tudományos hitelesség kérdéséhez. A lesújtó bírálatnak példátlan következményeit látni is alig lehet: ugyanis a könyv árusítását felsőbb rendelkezésre birtolták...!

Géfin Gyula a súlyos és megalázó méltánytalanságot, alázatos lélekkel viselte el, meggyőződve igazáról, tiszta szándékairól. A rehabilitáció nem késhelett: 1964-ben, Szombathelyen a Megyei Tanács dísztermében, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti és Éremtani Társulat díszgyűlésén átnyújtották számára a régészeti feltárásokban végzett több évtizedes érdemes munkájának elismerésül a Társulat legmagasabb régészeti kitüntetését a Rómer Flórisról elnevezett érmet. Ugyancsak ebben az évben arany diplomával tüntette ki az innsbrucki egye-

tem Hittudományi Kara. 1968-ban Géfin a Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan nagyprepostja lett.

A hangyaszorgalmú jeles tudós 1973. november 10-én hunyt el. Egyéniségét a nagy tudása mellett a rendkívüli szerénység jellemezte. Mindenki, aki megfordult könyvekkel zsúfolásig telt szombathelyi szobájában kapott tőle valamit, szakmai segítséget, meleg emberi szavakat. Valóban elmondhatta magáról élete végén Szent Pállal: „*Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*” (2 Ti 4,7).

Kádár Zoltán

MEGEMLÉKEZÉS LOVAS ELEMÉRŐL SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN

Adósságot szeretnénk törleszteni. Lovas Elemér neve — aki a győri bencés múzeumnak csaknem 20 éven át kezelője volt — az ifjabb régészkorosztály előtt szinte teljesen ismeretlen. Haláláról sem emlékezett meg a szakma. Régészeti tevékenységét a győri múzeum történetéről írott tanulmányában 1965-ben Uzsocki András méltatta. Életrajzi adatait a győri bencés gimnázium 1977-es jubileumi évkönyvéből és családjának ma is Győrben élő tagjaitól, irodalmi munkásságát a pannonhalmi főiskola 1942-es évkönyvéből gyűjtöttem össze, kiegészítve a győri Xántus János Múzeumban őrzött kéziratos hagyatékaival.

100 éve, 1889. november 3-án, Sümegen született Lovas Károly, szüleinek hetedik gyermekeként. Nem régésznek készült, 1906-ban lépett be a bencés rendbe — a publikációkban is használt Elemér a szerzetesi neve. A pannonhalmi főiskola elvégzése után 1913-ban pappá szentelték. Ugyanekkor szerzett történelem — latin szakos tanári diplomát is. Pápai, pannonhalmi majd kőszegi tanári évek után 1922-ben került a győri bencés gimnáziumba, ahol mint latin—történelem szakos tanárt a tanításon kívül a régiségtár kezelésével is megbízták. Ez — a Rómer Flóris által 1859-ben alapított múzeum — nem néhány darabos kis iskolai szemléltető gyűjtemény volt, az 1920-as évekre régészeti anyaga több mint 30 000 darabból állt. (Annak dacára, hogy az első világháború alatt a numizmatikai anyagból, a kopott és duplum bronzokból több kg-ot adtak át hadi célokra.)

A nagyon lelkiismeretes, feladatának nagyságát felmérő Lovas Elemért kissé meglepte a „lecke” nehézsége,

főként, amikor a gyűjteményről hiába keresett leltárt, katalógust. Az egyes tárgyaknál legfeljebb kis cédula jelölte az ajándékozó nevét, jobb esetben a tárgy lelőhelyét. A numizmatikai anyag egy részét — a római pénzeket — publikálta ugyan Börzsönyi, de a gyűjteményben itt is azonosítani kellett a darabokat. Részben készült csak katalógus a magyar és külföldi középkori valamint az újkori pénzekről. Nem volt jobb a helyzet az egyéb régészeti anyag területén sem. Az elődök ugyan a kor szintjén itt is közöltek egyes lelőhelyeket, leletsoportokat, ez azonban a teljes leletanyagnak csak kis töredékét képezte.

Lovas belátta, hogy nemcsak a további gyűjtés, de a már meglévő anyag leltározása is szakértelmet kíván, ennek érdekében tudatosan megkezdte a régészeti-muzeológiai tanulást. Tette ezt elsősorban szakkönyvek segítségével, de nem restelt tanácsot kérni kora elismert régészeti szakembereitől sem. Állandó szoros szakmai kapcsolatban állt Alföldi Andrással és Fettich Nándorral, de rajtuk kívül másokkal is időről időre tanácskozott szakmai kérdésekben. A mindennapos tanítás mellett fennmaradó szabadidejének szinte egészét a múzeumi munka töltötte ki. Ez nemcsak szigorúan vett muzeológiai vagy tudományos tevékenység volt. Múzeumának igazgatója, pénztárosa, restaurátora, fotósa, kiállításrendezője és menedzsere volt egy személyben.

1924—28 között vezetett régiségtári naplója megmaradt múzeumunk adattárában. Ebben rendszeresen készített feljegyzéseket munkájáról, szakmai kapcsolatairól múzeumi gondjairól. Gondosan gyűjtötte a konzerválási, állagmegóvási recepteket, egyéb múzeumokban, gyűjteményekben szerzett tárolási, kiállításrendezési tapasztalatokat.

Az alapítástól számított több mint 60 esztendő alatt a múzeum állománya jelentősen megnövekedett, a 20-as évekre végképpen „kinőtte” falait. Bemutatásra, a kor szintjén álló állandó kiállításra a zsúfoltság miatt gondolni sem lehetett. A rendház területén belül semmiféle terjeszkedési lehetőség nem volt. A gyűjtemény elhelyezését másik épületben kellett volna megoldani. Lovas Elemér szinte teljes muzeológusi pályafutását átvitelve egy modern múzeumépület megszerzéséért folytatott küzdelem. Már kezdő éveiben nagy energiával látott hozzá egy győri kultúrház szervezéséhez, amelyben elképzelései szerint a könyvtár és múzeum helyet kapott volna.

Alföldi Andrásnál keresztül a kultuszminisztériumban igyekezett a múzeum ügyét intézni. Az országos szervek a helyiekre (vármegye, egyházmegye, város) hárították a kérdést. A lelkes polgármester grandiózus terve — a Teleky laktanya (a mai Kisfaludy Színház) helyén történő nagyszabású építkezés — csak elképzelés maradt. Lovas a Lloyd épületet (a jelenlegi Széchenyi István Művelődési Ház) szerette volna erre a célra megkapni, ez sem sikerült. A vármegye mindössze egymillió koronás támogatást ígért a múzeumnak, ez a rohamos infláció idején nevetésgéssé kis összeget jelentett. Hiába volt a főpát elvi beleegyezése — letétként hajlandó a gyűjteményt az új létrehozandó múzeumban elhelyezni. Minden próbálkozás ellenére sem történt semmi, Lovas pedig belefáradva a múzeumügy iránti apostolkodásba a gyűjtemény rendezéséhez fogott.

A numizmatikai anyag rendbetétele után megkezdte a Börzsönyi által feltárt győri nagy avar temető leletei-

nek tisztítását, fotózását. Gondoskodott megfelelő elhelyezésükről, raktározásukról. Foglalkozott a múlt század végén múzeumba került római temetők anyagával, nemcsak feldolgozásukat kezdte meg, de állagmegóvásuk érdekében pl. a vastárgyakat konzerválta is. A tárgyak leírásával egyidőben fényképes leírókartonokat is készített róluk. Sajnos ezek nagy része elveszett, de a megmaradtak alapján sok római tárgy azonosítása lehetővé vált gyűjteményünkben.

Lovas idejében, 1922–40 között nem került sor olyan látványos leletmentésekre, ásatásokra, mint a XIX. század második felében és a század elején, amikor a város terjeszkedése újabb területeket követelt, és ezek a területek éppen a római és avar temetők lelőhelyei voltak. Az ő munkássága alatt szórványos sírok kerültek elő a vasút környéki temetőből, néhány temetkezés a környékről (Rábaszentmihály, Árpás). Nagyobb ásatásra, helyesebben inkább régészeti megfigyelésre és leletgyűjtésre nyílt lehetősége a győri Serfőződombon a késő római és a bányagöszvátói avar temetőben. Közben terepbejárásokat, próbaásatásokat végzett a győrszentiváni Andrásváron, Újmajorban és a véneki csárdánál. Bejárta a tényői Szárhegyet és a sokorópátkai Harangozót.

A gyakorlati munkák mellett elkezdte ontani régészeti tárgyú cikkeit. (Biológiai, történeti, teológiai sőt szépirodalmi munkásságáról itt csupán említést teszünk.) Foglalkozott a győri és Győr-vidéki régészeti kutatással, a város és környéke korai történetével, bemutatott egy-egy tárgycsoportot a bencés múzeum anyagából, ásatások leletanyagát tette közzé. Kutatásai az őskortól a XVI. századig terjedtek, ezen belül legtöbb tanulmányában a római korról foglalkozott. Ennek a római koros érdeklődésnek magyarázata lehet latin tanári szakján kívül az is, hogy 1930-ban és 31-ben hosszabb tanulmányúton járt Rómában.

Dédelgetett, kedves terve volt a város és környéke régészeti kataszterének összeállítása. Ez a — lényegében a mai Régészeti Topográfia sorozat célkitűzéseit tartalmazó — munkája csak részben valósulhatott meg. A város lelőhelyeinek feldolgozása megjelent ugyan 1941–42-ben, a vidék katasztere csak a kéziratok formájig jutott el. Hogy mennyi aprókéso munka fekszik ebben is, jól mutatja az a felhívás, amelyet nyomtatott formában a lelőhelyek megismerése érdekében az egyes falvak előljáróságához és a falusi értelmiség képviselőihez juttatott el Lovas. A 10 pontos kérdőíven nemcsak előkerült régészeti tárgyakról és azok lelőhelyéről, hanem pusztult falvakra utaló dűlőnevekről, régi oklevelekről is érdeklődött. A közömbösségre jellemző, hogy mindössze hat helyről méltatták válasza a kérdőívet.

Az új múzeumépület, a gyűjtemény méltó elhelyezése érdekében kifejtett munka eredménytelen maradt. A múzeum a 30-as évek végére elvesztette nyilvános jellegét, zsúfoltsága miatt látogatókat nem fogadhatott, csupán tudományos kutatók dolgozhattak benne. 1938-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletével — mivel a bencés múzeumot nem tekintették közgyűjteménynek — Győrt a soproni múzeum ásatási területéhez csatolták. A „lefokozott” múzeum vezetője még ekkor is talált új feladatot magának. 1939–40-ben elvállalta a Győri Szemle c. folyóirat szerkesztését, amelybe már korábban is frogatott cikkeket.

1940-ben Lovas Elemért Pannonhalmára helyezték, ahol főiskolai tanárként a levéltárat is kezelte. 1942-től megromlott egészségi állapotára való tekintettel nyugállományba került. Még ekkor is, betegen, részben bénán tovább folytatta munkáit. A Győri Városi Monográfia szerkesztőjeként, az I. kötet megjelenésekor, 1943-ban még elismerő sorokat kapott a város polgármesterétől, ám a II. kötetre tervezett kelta és római kort megírni már nem tudta. Hosszas betegeskedés után 1949. szeptember 28-án Pannonhalmán érte a halál.

Személyében nemcsak a győri, de az általános pannóniakutatás is lelkes, fáradhatatlan munkását vesztette el. Összegyűjtött, de fel nem dolgozott adatai nagymértékben hozzájárultak a Xántus János Múzeum anyagának rendszerezéséhez, segítették az utókor, többek között a sorok írójának munkáját, alapul szolgálhatnak a később megkezdendő Győr megyei régészeti topográfia elkészítéséhez.

Lovas Elemér régészeti irodalmi munkássága

Bibliográfia

1927

Kisárpási domborműves scriniumlemezek. ArchÉrt 41 204—209. (Bronzebeschläge eines Scriniums aus Kisárpás, 332—333.) Hun-avarkori fokosok a győri gimnázium régiséggyűjteményében. Hadimúzeumi Lapok 5—8. 27—32. XVI. századi sisakok a győri múzeumban. Hadimúzeumi Lapok 9—10. 7—11.

1928

A bencés múzeum kincsei. Dunántúli Hírlap ápr. 8. A magyar történetírás feladatai, História 4.

1929

A bányog-gyűrhegyi népvándorlási temető. ArchÉrt 43 248—258. (Eine Grabstätte aus der Völkerwanderungszeit bei Bányog, 345—346.) VII—X. századi kardtípusok a Győri Bencés Rómer Flóris múzeum régiséggyűjteményében. História 7—8. 48—51.

1930

Győr város és vármegye feliratos és domborműves római emlékei. GySz 1930 99—103. és 195—201.

1931

Győrvárosi és megyei régészeti eredmények a világháború után. GySz 45—54. I risultati degli studi archeologici su Arrabona e dintori. Studi Mediterranei Bollettino dell'Associazione Internazionale 3. 1—12.

1933

Etruszk és görög edények a Győri Bencés Rómer Flóris múzeumban. GySz 52—57. Római temetők és sírok Győrött és környékén. Győri Szent Benedek-rendi Kat. Czuczor Gergely Gimnázium Értesítője 3—23. Le ricerche di archeologia romana nell' Ungheria dopo la guerra. Studi Mediterranei Bollettino dell' Associazione Internazionale 11—25.

1934

Római kisbronzszobrok a Győri Bencés Rómer Flóris múzeumban. Győri Szent Benedek-rendi Kat. Czuczor Gergely Gimnázium Értesítője 3—19.

1935

Pannonhalma környékének őskori élete. PSz 338—48.

1937

Pannonhalma környéke az ókorban és középkorban. PSz 24—42. A győrvidéki régészeti kutatás és gyűjtés története. GySz 1—19 és 57—70. Pannónia római úthálózata Győr környékén. PSz 275—304.

1938

Győr környékének őskori és ókori lakosai. GySz 127—146. (Műhay Sándorral közösen) Régészeti Krónika. GySz 174—179.

1939

(Orbán Dezsővel közösen) Kajár történeti földrajza. GySz 42—50. (Orbán Dezsővel közösen) Koroncó történeti földrajza. GySz 127—137. Kelta leletek a győri kálváriai és újszállási temetőkből és Rábatamásiából (Keltische Funde aus Győr und Rábatamási). FolArch I—II. 88—96.

1940

Győr város kialakulásának vázlata. Győri Kalendárium 54—68. A helytörténetírás győri feladatai. GySz 1—6. Győr környéke az Imperium Romanum keretében. GySz 30—36. és 59—66.

1941

Győr vármegye településtörténetének vázlata. Győri Kalendárium 32—41.

Bronzkori kultúrák Győr környékén. GySz 62—76.

Győr város régészeti katasztere. GySz 170—181.

1942

Győr város régészeti katasztere. GySz 14—20.

T. Szőnyi Eszter

SELYE IBOLYA KÖSZÖNTÉSE

Az 1988-ik év végén töltötte be Selye Ibolya 75-ik életévét, a régészeti munka iránt való töretlen szakmá-szeretettel és lelkesedéssel. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar föld régészetéből „summa cum laude” doktorált. Disszertációja beleillett profesz-szora Alföldi András nagy pannóniai koncepciójába, hogy először a pannóniai múzeumok anyagát kell feldolgozni, ezt követhetik a városmonográfiák, majd a teljes pan-nóniai történeti összefoglaló. Selye Ibolya feladata első-sorban az emailos tárgyak, majd a pannóniai áttört díszű bronz veretek összegyűjtése volt. Az itthon és külföldön máig is számtalanszor idézett doktori értekezése a Dis-sertationes Pannonicae II. sorozat 8. köteteként 1939-ben jelent meg franciául, az összefoglaló rész magyar vál-tozatával: „Les bronzes émaillés de la Pannonie Romaine — Császárkori emailmunkák Pannóniából” címmel. Az áttört díszű bronztárgyak gyűjtéséből két közlemény lá-tott napvilágot az Archaeologiai Értesítőben: „A pan-nóniai áttört fém munkák áttekintése” német kivonattal [ArchÉrt III (1940) 236—245., XXIX—XXXVIII. t.]; „A pannóniai áttört bronzok áttekintése” francia kivo-nattal [ArchÉrt III (1941) 62—97., X—XXII. t.] A har-madik közlemény megjelenését megakadályozta a háború és a három gyermekét nevelő családanya lekötöttsége.

A régészeti munkához 1960-tól térhetett vissza, ami-kor egy hosszabb aquincumi leletmentésre kapott meg-

bízást [BpR XXI (1964) 298—301]. Majd két helyen dolgozott fél-fél állásban a Budapesti Történeti Múzeum-ban és az MTA Régészeti Kutató csoport (majd Intézet) keretében. Utóbbi megbízásából 1964-ben Dömösön (bronzkori telep és római kori burgus), 1965-ben Nagy-maroson (középkori ossuarium) vezetett ásatást (jelen-téseit a MittArchInst és az ArchÉrt közölte). Régi témá-jához, az áttört díszű bronzokhoz visszatérve a Latomus-ban jelentetett meg cikket: „Recueil des bronzes ajourés de Pannonie faits par les maîtres celtiques à l'époque de l'Empire Romain” címmel (Homage à Marcel Renard. 1969. Vol. 103. 518—541, CLXXXVII—CXCII). Mun-kássága érdekelte a belga kutatást s így a Liège-i egye-temtől egyhónapos kutatási ösztöndíjat nyert el, amellyel lehetőséget kapott arra, hogy megismerje a belga és luxemburgi múzeumok anyagát. Ezután az áttört díszű fém munkák tárgyköréből újra pannóniai vonatkozású cikket írt „Adatok az arrabonai fémműveséghez” cím-mel [Arrabona 12 (1970) 69—82. 3. ábra].

1971-ben újabb törés szakította meg Selye Ibolya régészeti munkásságát, mert az Akadémia Filozófiai In-tézete megbízta, hogy vegyen részt Lukács György Ar-chívuma és Könyvtára megszervezésében és beindításá-ban. Tíz évig dolgozott a Lukács Archívumban, majd 68 évesen nyugdíjba ment, hogy zavartalanul foglalkoz-hasson régészeti témáival. Ebben az életszakaszban is jelent meg tanulmánya „Az aquincumi áttört díszítésű kard és törhüvely borítások” címmel [BpR XXII (1973) 129—146].

Újabbban a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött emai-los anyagot a nagyközönség és a szakemberek számára alulírottal együtt külön füzetben közölte „Római kori emailmunkák” címmel az „Évezredek, Évszázadok Kin-csei” sorozat V. köteteként (Budapest 1988. 1—81., 40 tábla, 23 ábra, 1 térkép. Német, francia és angol ki-vonattal). Igen fontos munkát ismertetett Selye az Ar-chaeologiai Értesítő hasábjain: M. E. Mariën, L'emprein-te de Rome, Belgica Antiqua című könyvét [ArchÉrt 113(1986) 297—299.].

Több munkája van sajtó alatt: „Ringfibeln mit An-satz aus Pannonien” négyíves tanulmány táblákkal, tér-képekkel (kémiail analízissel Költő Lászlótól) a Savaria folyóiratban; „Római kori áttört művi késtartó (théka-veret) a Bécsi úti hamvasztásos temetőből” (26 g.o. né-met nyelven). Alulírottal együtt: „Római kori emailos löszerszámveret Visegrádról” (20 g. o., 9. kép) a Folia-Arch 1987. évi kötetében jelent meg [38 (1987) 155—170, 1—10. kép]

A Pannónia és Gallia Belgica közötti kereskedelmi kapcsolattal foglalkozik Selye most készülő tanulmánya, amelyet a Latomus felkérésére ír. Ezután folytatni sze-retné a több évtizedes anyaggyűjtését az áttört művi fém munkákról. További munkásságához jó egészséget kívánunk, csatlakozva azokhoz a jókívánságokhoz, ame-lyeket az ELTE rektora mondott, amikor doktorátusa 50-ik évfordulóján az aranydiplomát Selye Ibolyának átadta.

B. Bónis Éva

Az utóbbi évtizedek hazai római kori régészeti kutatásainak egyik meghatározó személyiségét, Barkóczy Lászlót köszöntjük 70. születésnapja alkalmából. A magyar múzeumi, a régészeti kutatás és a tudományos szervezés terén kifejtett több évtizedes munkássága maradandó értékeket teremtett, mélyseges humánuma az elkövetkezendő nemzedékek számára is példamutató.

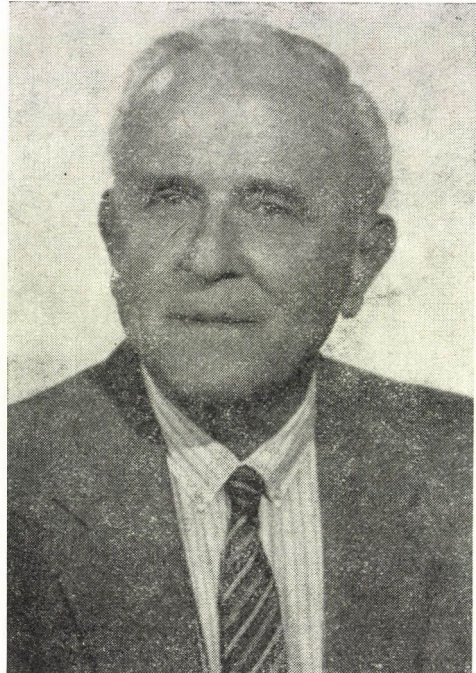
Barkóczy László 1919. május 20-án Berettyóújfalun született. Az ősi II. kerületi budai egyetemi gimnáziumban érettségizett, majd azt követően beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karára, ahol Alföldi András professzor irányításával a klasszika archaeologia és keresztényrégészet mellett elsősorban a magyar föld régészete, azon belül Pannónia provincia történetének és emlékeinek tanulmányozása képezte stúdiumainak fő tárgyait. Az abszolutorium megszerzése után 1944-ben bölcsészdoktori szigorlatot tett, disszertációjának témája a brigetioi kőemlékek feldolgozása volt, mely Brigetio címen a Dissertationes Pannonicae sorozatban látott napvilágot.

1942-től előbb egyetemi gyakornokként, majd tanársegédként dolgozott az Alföldi tanszéken, mellette ugyancsak 1942-től a Magyar Nemzeti Múzeumban díjtalan, majd 1944 júniusától, mint kinevezett gyakornok dolgozott. A katonai szolgálatból s az azt követő francia hadifogságból visszatérve a múzeum Régészeti Osztályán a római gyűjtemény beosztott kutatója, majd vezetője, 1960–63 között az Osztály igazgatója volt. 1959-től az MTA Régészeti Kutató Csoportjának külső munkatársa lett. 1963-ban véglegesen átkerült a Régészeti Kutató Intézetbe, ahol az Antik Osztály vezetője, majd 1979-től nyugdíjba vonulásáig, 1982-ig az Intézet igazgatóhelyetteseként dolgozott tovább. Nyugdíjba vonulását követően a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályának gyűjteményanyagán dolgozik.

Tudományos munkásságában jelentős helyet foglalnak el az általa vezetett régészeti feltárások. A számos kisebb-nagyobb leletmentésen kívül elsősorban a pannóniai limesen végzett ásatások meghatározó jelentőségűek voltak tudományos munkásságának első szakaszában. A brigetioi légiótáborban az ottani építkezések miatt szükségessé vált leletmentő ásatások topográfiai és kronológiai szempontból számos új eredményt hoztak. A későbbi, az adonyi auxiliáris táborban folyt kutatásai is alapvető új eredményekkel gazdagították ismereteinket. Ez az ásatás, s annak példászerű feldolgozása több mint három évtized után ma is iránymutató, állandóan idézett mű. A hazai limes korai palánktáborainak periódizációjáról azóta se jelent meg ilyen jellegű összefoglaló munka. Ugyancsak a nagy építkezések velejárójaként vezette Intercisa táborában az 50-es évek elején a nagyszabású kutatásokat. Ennek során elsősorban a tábor periódusaira és a védművekre vonatkozó adatokkal sikerült a limes-kutatás problematikáját árnyaltabban megrajzolni. Itt is sikerült megtalálnia a korábbi palánktábor maradványait, valamint a tábor késői védműveihez kapcsolható legyezőalakú saroktornyot.

Feltáró munkásságának további állomása a fenékpusztai késő római erőd alaprajzi és építéstörténeti kutatása volt. Ennek során különösen értékes az erőd belsejében feltárt ún. horreumi temető, mely a korai népvándorlás időszakának egyik vezérlelőhelyévé vált. Nem felejtkezhetünk meg az asszuáni gát építésével veszélybe került, s nemzetközi összefogással végzett régészeti mentőmunkálatokról sem. Szerény anyagi eszközökkel a núbiai Abdallah-Nirqiben kutató magyar expedíció tagjaként kamatoztatta kiváló ásatási ismereteit. Rövidebb ideig részt vett a tunéziai Kelíbiában egy római kori villa feltárásában is.

Tudományos feldolgozó munkásságát monográfiák, tanulmányok, cikkek hosszú sora jelzi. Témaválasztása széles látókörrel tanúskodik, s a választott tudományteretek legkülönbözőbb területeit öleli fel. A már említett brigetioi monográfiát és az adonyi tábor feldolgozását követően munkássága elsősorban a pannóniai hadtörté-

nettel állt szoros kapcsolatban. Különösen értékes az intercisai kétkötetes monográfiába írt összefoglaló tanulmánya, valamint a Radnóti Aladárral közösen írt, s a katonai diplomákon szereplő csapatok dislokációs problémáival foglalkozó munkája.

Jelentősek az epigráfia terén végzett kutatásai. A „Die römischen Inschriften Ungarns”, a magyarországi római kori feliratos kőemlékek korpusza első három kötetének társszerzője volt, de számos kisebb-nagyobb tanulmányban foglalkozott Pannónia feliratos emlékeivel. A hazai onomasticon-kutatás kezdeti munkálataiban is tevékenyen részt vett, összeállította és elemezte Pannónia markomann-háborúk utáni személynév anyagát.

Külön fejezetet alkotnak a pannóniai kőemlékekkel foglalkozó stúdiumai. A brigetioi emlékeken kívül elsősorban a gorsiumi és intercisai szobrászati emlékekkel, a bennszülöttek viseletével, a keleti kőfaragás hatásaival, illetve a keleti kőfaragók jelenlétével, a tartományi késői kőfaragó-művészetével foglalkozó tanulmányai érdemelnek figyelmet. Külön említésre méltó az intercisai és gorsiumi mitológikus ábrázolású kőemlékekkel kapcsolatos megállapítása, mely szerint azok egy része Róma 900, illetve 1000 éves fennállása alkalmával készülhettek s minden valószínűség szerint egy táci szentélyt díszíthettek.

Példamutatóak temetőfeldolgozásai, így a brigetioi temető, az ott feltárt augur sírral és a pilismaróti tábor kései temetője. Intenzíven foglalkozott a tartomány, elsősorban Valeria IV. század végi, V. század elejei sírleleteivel. Kutatásaiban az elmúlt két évtizedben fő helyet foglalt el a tartomány 380. év utáni történetének és régészeti emlékeinek kutatása. Ezt a munkát részben társszerzőként végezte, melynek alapján — elsősorban a késői temetők leletanyagának gondos elemzése révén — sikerült kimutatnia, hogy a tartomány római kori leletanyaga az V. század közepéig szinte törés nélkül nyomon követhető.

Barkóczy László széles körű irodalmi munkásságát csak vázlatosan ismertethetjük. Nem lenne teljes azonban a kép, ha nem emlékeznénk meg a római üvegletekről írt cikkeiről, melyek előtanulmányul szolgáltattak annak az összefoglaló monográfiának, mely „Pannonische Glasfunde in Ungarn” címen a közelmúltban, 1988-ban jelent meg. E munka is bizonyítja, hogy a 70 éves Barkóczy László ma is töretlen lendülettel műveli választott tudományterületét.

Külön fejezetet érdemel Barkóczi László tudomány-szervező, tudománypolitikai munkássága. Hosszú időn keresztül tagja volt az MTA Régészeti Bizottságának, a Római Albizottságnak és az Ásatási Bizottságnak. Tevékenyen részt vett a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat életében, munkásságát előbb Kuzsinszky Bálint, majd Rómer Flóris emlékéremmel jutalmazták. Széles körű szerkesztői tevékenységének egyik jelentős

fejezetét éppen az Archaeologiai Értesítő szerkesztőbizottságának tagjaként fejtette ki.

Tudományos munkásságát fémjelzi a történettudományok (régészet) kandidátusi fokozat, munkássága állami elismeréseként a Munka Érdemrend ezüst és arany fokozatát kapta. Munkatársai mindig segítő jó kollégát, kedves és hű barátot tisztelhetnek benne.

Soproni Sándor

B. BÓNIS ÉVA KÖSZÖNTÉSE

Baranyainé Bónis Évát köszöntjük 70. születésnapján, valamint múzeumi pályafutása 50. évfordulóján! 1919-ben született Budapesten, 1942-ben kapta doktori oklevelét a Pázmány Péter tudományegyetemen. 1967-ben megvédte kandidátusi értekezését és elnyerte e fokozatot. 1981-ben lett címzetes egyetemi docens. 1988-ban a történettudományok doktorává avatták.

1977 óta tagja az MTA Régészeti Bizottsága ókori albizottságának. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulaton kívül tagjává választotta a Rei Cretariae Romanae Fautores nemzetközi egyesülete, levelező tagjává az Osztrák és a Német Régészeti Intézet.

A Művelődésügyi Miniszter kétszer jutalmazta a „Szocialista Kultúráért” kitüntető jelvénnel (1954, 1977). 1948-ban az első között kapott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulattól Kuzsinszky-érmet, majd 1979-ben Rómer érmet. 1970-ben szakmai pályadíjban részesítette a Művelődésügyi Minisztérium, 1976-ban a Kulturális Minisztérium Móra Ferenc érmmel tüntette ki.

1939-ben lépett a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Intézetének szolgálatába, innen került át 1951-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol 47 évi szolgálat után ment nyugdíjba. Kapcsolata a múzeummal azóta sem szűnt meg, 38 éve az *Archaeologiai Értesítő*nek technikai szerkesztője és szerkesztőbizottságának tagja.

1942-ben — jóformán egyetemi tanulmányainak befejeztével — jelent meg Bónis Éva disszertációja önálló monográfiaként „A császárkori edényművesség Pannóniában” címmel, magyar és német nyelven. Ez a munka rövidesen nemzetközi elismerést hozott a fiatal régésznek, olyan hírnevet, melyet meg tudott tartani,

sőt évtizedeken át fokozatosan továbbfejlesztett és szélesített. Bizonyos, hogy éppen ez a folyamatosság, az egyenletes tempójú szüntelen és legjellemzőbb vonása tudományos pályájának. A szóban forgó 50 év alatt 48 szakirodalmi tanulmányt, 2 monográfiát jelentetett meg, ezeken kívül 62 könyvismertetés és néhány — munkatársaival közösen összeállított — kiállítási vezető dicséri lankadatlan munkáját. Ezen felül 3 évtizede, átlag két évenként olvashattuk beszámolóját a kerámia-kutatók nemzetközi összejöveteleiről, e kutatási terület legújabb eredményeiről.

Gondolom, pusztán e tényszerű felsorolásból is kitűnik az a roppant szakmaszeretet, ami Bónis Évánál nagy munkabírással és egyenletességgel párosul. Hiszen más is lépést tarthat a szakirodalommal (ami manapság nagy szelektálást igényel), más is részt vehet külföldi kongresszusokon (ha meghívják), de igen kevesen tudják továbbadni az új eredményeket, akár csak könyvismertetések vagy beszámolók formájában. És még szűkebb a köre azoknak a provinciális régészeknek, akik ezen új eredményeket bedolgozva, folyamatosan, szinte évről évre publikálnak. Kétségtelen, hogy Bónis Éva bizonytalan új teóriákat nem írt le, az anyagból indult ki, lépésről lépésre haladt, kalandokba nem bocsátkozott. De az is tény, hogy a provinciális régészet magyar földön, a környező országokban és az egykori Római Birodalom távoli területein is az általa termelt téglákból építkezett és építkezik.

Most tehát valamit ezekről a „téglák”-ról. Mindenekelőtt a pannóniai fazekasipar a kutatási területe. Az ún. házi kerámia, a használati edények tárháza tartozik ide, vagyis az a fajta régészeti anyag, ami az ásatási „leletek” 80–85 %-át teszi ki, ezért a korhatározás szempontjából perdöntő a pontos meghatározásuk. A kerámia datálási módszeréből következően Bónis Éva több ezer síregyüttessel dolgozott és szerény számukból következően néhány pannóniai fazekastelep anyagával. Több esetben e műhelyek feltárásánál maga is részt vett (Budapest-Tabán, Balatonaliga, Szöny-Brigetio). A síregyüttések feldolgozásakor, melléktermékként, egy másik anyagfajta, a bronztárgyak is érdeklődési körébe sodródtak. Több korhatározó értékű közleményt adott ki a kis-bronzokról. (Amint a kerámia terén sem nyúlt hozzá a látványosabb figurális terrakottákhoz, vagy a terra sigillatához, következetesen került a bronzoknál is a szobrocskák ingoványos világát.) A sírleletek datálása érdekében, a bizonyításuk alátámasztására ugyanakor a pannóniai lakosság számos temetkezési és vallási szokását figyelte meg. Halomsírok, kocsisírok, ókeresztény sírok elemzése során tett új felismerésekkel gazdagította a kutatást.

Ennyi kitérő után térjünk rá Bónis Éva kerámia-kutatásának az eredményére: teljesen átfogja az i. e. 1. sz. közepétől az i. sz. 5. sz. elejéig tartó korszakot! Csak a fontosabb állomásokat említem a fentebb idézett több mint 50 publikációból. A kelta őslakosság fazekasipara és ennek továbbélési lehetőségei a római megszállást követően. Az itáliai import az 1. században és hatása a helyi gyártásra. A katonai műhelyek, főként a légiók ellátását célzó fazekastelek gyártmányai és helyi sajátosságaik a 2., majd 3. századok folyamán. A Rajna mellékéről és a Pontus mellékéről importált üvegáruk hatása a pannóniai kerámia-készítményeken a 4. sz. első felében. Az ún. pannóniai mázas kerámia gyártási és elterjedési köre a 4. sz. második felében. Ezt az általunk tör-

téneti időrendbe sorolt tanulmányorozatot méltán teljesíti majd ki „A pannóniai agyagművesség termelési központjai” című, megjelenés előtt álló kötet.

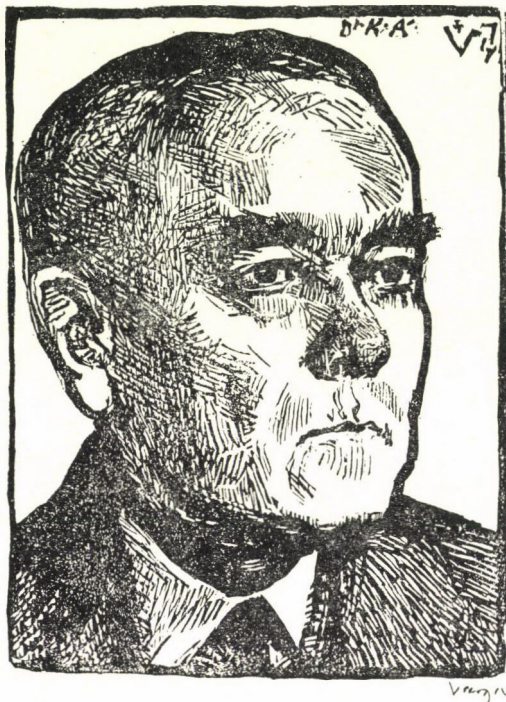
Bónis Éva lelkes muzeológus, ismeri és szereti az anyagot, évtizedeken át rendben tartotta a Magyar Nemzeti Múzeum római gyűjteményét. 1962 óta az ELTE Régészeti Tanszékének a felkérésére rendszeresen részt vett az egyetemi oktatásban. 1981-ben elnyerte az egyetemi docens címet. Anyagismereti tárgyakat oktatott és foglalkozott a múzeumba beosztott ókorszakos régész-hallgatók szakmai és muzeológiai vezetésével. Pedagógiai

tevékenysége azonban nem korlátozódik a legfiatalabb nemzedékre. Szobája mindig tele van hazai és külföldi kollégákkal, akik „cserép ügyben” konzultálnak vele. Valahányszor tanácstalanul állunk kezünkben egy kétes kerámiatöredékkel, nyomban megszólal valaki: „fordulj a Bónishoz, ő majd megmondja...”

S, ha már hangot váltottam, hadd kívánjam magunknak és a jövő nemzedéknek, hogy még sokáig fordulhassanak „a Bónishoz” szakmai tanácsért!

Póczy Klára

KISS ÁKOS KÖSZÖNTÉSE

Nem véletlen, hogy az elmúlt korok eseményeivel, szellemi és tárgyi kultúrájával — jelesül: az archeológiával — foglalkozó tudósaink sorában, mennyi sokan erdélyiek, székelyek. Transsylvania magyar szülőttei szinte már gyerekkoruktól fogva valahogyan másként nézik a múltat-jelent-jövőt, mint az alföldi vagy a dunántúli származású emberek. Országuk elszigeteltsége és mégis hozzátartozása a hazához; a hegyvidéki környezet geopolitikai védő-konzerváló ereje; a sokszínű etnikai közeg serkentő-keserítő hatása; a magyarság Közép-Európába jöttének mondai távlatai, szerepük e körüli primatusa; a szülőföld szinte mitikus szeretete, ugyanakkor fészekhagyás: kényszerű vagy önként vállalt szétáradás a szélrőzsa minden irányába — mind, mind az egyes emberek életét is a sorsszerűség pátozával hatotta és hatja át, s akarva-akaratlan a történetiség iránt való — az „átlagosnál” differenciáltabb — érzékenységet érelt ki bennük.

Ilyen ember Kiss Ákos is, akit most köszönteni szándékozunk a szakma nevében, kívánva neki még egészségben eltöltendő sok esztendő, s akinek élete sora, meg amit és ahogyan tett, híven tükrözik a praefacióban elmondottakat.

1919 október 5-én Gyergyócsomafalván született, Háromszék-Udvarhely megyei családból. Gimnáziumba a pápai meg a budapesti reformátusokhoz járt. Latinra — görögre oktató tanárai: Nyusztay Antal, Fuxhoffer Dezső klasszika-filológusok, a történész Bartos Kálmán és Áprily Lajos határozták meg ekkor kibontakozó érdeklődését. Érettségije után azonban jogot tanult,

s a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen jurátusdoktorátust szerzett 1941-ben. Párhuzamosan már bölcsészeti előadásokat is hallgatott Hekler Antal-nál, Gerevich Tibornál, Ybl Ervinnél, F. Gerkenél. A jogi stúdiumainak idején Eckhart Ferenc hatása biztosította történelmi érdeklődése folyamatosságát. 1939-ben háromhónapos olaszországi utat tehetett, e tanulmányút elhatározóvá vált további sorsára.

A második világháború után az elkezdett jogi pályáját folytatta: 1947-ben ügyvédi-bírói oklevelet szerzett, 1948 végén pedig törvényszéki bírónak nevezték ki.

Bölcsészeti tanulmányait 1949 őszétől folytatta, először művészettörténész, majd régész hallgatóként. Ebben az időszakában, a bírói pályát elhagyva, a leendő céljaihoz közelebb vívó állást vállalt a Kultuszminisztériumban, a jogi-törvényelőkészítő osztályon. Annak vezetőjeként, egyik megalkotója lett az éppen készülő első múzeumi törvénynek.

Bölcsészeti tanulmányait 1953-ban fejezte be. Segéd-muzeológusként az Aquincumi Múzeumba került gyakorlatra. 1953 és 1955 között a veszprémi Bakonyi Múzeum régése, itt nyílt alkalma a balácai villa mozaikjainak tanulmányozására. Ennek feldolgozása során indult el szélesebb körű mozaikkutató tevékenysége, amelynek folyamánaképp meghívást kapott Párizsba, az első nemzetközi mozaikkollokviumra 1963-ban. Ezt követően az AIEA alapító és vezetőségi tagja lett. Számos, mozaikkal foglalkozó publikációja után az Akadémiai Kiadó 1973-ban megjelentette a Roman Mosaics in Hungary c. művét. Veszprémi időszakában készítette el a Balaton-környék római kori építészeti tagozatának egybegyűjtését. Emellett közzétette Veszprém és Komárom megyék reneszánsz kőemlékeinek tudományos értékelését is. 1955-ben a tatai Kuny Domokos múzeumba került, s itt is, akárcsak a Bakonyi Múzeumban, teljes raktári és leltározási rendet hagyott hátra, amikor 1957-ben Budapestre, az Iparművészeti Múzeumba helyezték. Ornamentikakutatói tevékenységének a díszítő-művészetek múzeumban tág tere nyílt: a kopt textiliának, a fajánszművészet alkotásainak stb. tudományos feldolgozása több, maradandó értékű publikációt eredményezett (Magyar barokk fajánszművészet c. monográfia, Bubits Zs. gyűjtemény ismertetése stb.). Az Iparművészeti Múzeumban a magángyűjtemények osztályát is vezette, majd a műgyűjtők körének titkárságát vállalta el, rövidebb időre.

Idő közben római kori ásatásokat továbbra is vezetett, így Sopronban az Orsolya rendház alatti nagy fürdőt, Tüskevárott több villát, s az ókeresztény szentélyt tárta fel. Két éven át a Művelődési Minisztérium múzeumi főosztályán, műemléki ügyintézőként működött. Ekkor fordult érdeklődése az újkori, a 19. sz.-i historizmus építészeti ornamentikája felé, s a később bekövetkezett szemléletváltozást messze megelőzve mutatott rá, több írásában, e kor architektonikus értékeire.

Publikációinak száma 170-re tehető, ebből 90 tudományos dolgozat — közülük 10 monográfia — és 80 népszerűsítő írás. További 24 kézírata készült el, jórészt megjelentetésükre várva.

Kiss Ákos széles körű pedagógiai tevékenységgel is dicsekedhet: két évtized óta oktatja a MAFILM és

a Magyar TV érdekeltjeit, a Filmművészeti Főiskola asszisztenseit, az Iparművészeti Főiskola Továbbképző Intézetének hallgatóit, művészettörténetre. A Képzőművészeti Főiskola restaurátorképző tanszakán, a mozaikszakosokat és restaurátorokat oktatja, s korábban a Veszprémi Műegyetemen építészettörténetet is tanított.

Választmányi tagja a Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak, tagja az Őkörtudományi és az Orvostörténeti Társaságnak.

Muzeológiai tevékenységének jellemző adata, hogy mintegy húsz kiállítást rendezett, közöttük egyet külföldön is (Risorgimento 1961). Tudományos működésének elismerését pedig az jelentette, hogy 1974-ben a TMB a művészettörténeti tudományok kandidátusa fokozatot ítélte neki oda „Pannonia építészeti tagozatai és díszítőelemei” című értekezése alapján. 1953-ban Oroszlán Zoltánnak benyújtott régész-szakdolgozata is már ezzel az anyaggal foglalkozott, s az 1987-ben, az Akadémiai Kiadónál megjelent dekoratív monográfiája, a Panno-

nische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn is. Ezek az időtávlatok híven érzékeltetik, hogy Kiss Ákos érdeklődésének a középpontjában végül is, mégis a provinciális római építészet társzművészeti — az építészeti detail és a pavimentális kiképzés — oldala állt, amelyből az elsőt, maradandó értékű, európai távlatú műben, teljes értékűen fel tudta dolgozni, a mozaikokat azonban — hite szerint — nem, rajta kívül álló okok miatt.

Rezignálttá válik e méltatás a végére, amikor Kiss Ákos oeuvre-jének szakmapolitikai, társadalmi elismertetését méri meg. A Szocialista Kultúráért emlékérmet kétszer kapta meg. Tisztelet és becsület ennyinek is, de ez az ösztövr dekoráció aligha fejezheti ki e sokszínű, gazdag, tartalmas alkotói élet értékét.

A zárószavak visszaidézik a bevezető sorok gondolatait: az erdélyi ember sorsának dialektikájáról mondtakat.

Hajnóczy Gyula

SÁGI KÁROLY 70 ÉVES

Származása Keszthelyhez köti, már nagyapja és édesapja is a Balaton „fővárosában” végezte el gimnáziumi tanulmányait, s mindketten itt szereztek oklevelet a Festetics György gróf által alapított első európai Gazdasági Tanintézetben. Sági Károly 1919. augusztus 7-én született a Somogy megyei Fonó községben. A piaristák gimnáziumába járt Veszprémben, s 1937-ben érettségizett. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karán Alföldi András, Tompa Ferenc és Nagy Lajos tanítványaként régészeti tanulmányokat folytatott s közben Cholnoky Jenő kurzusait is elvégezte.

1939-ben egyetemi hallgatóként kéthónapos gyakorlaton vett részt Thessalonikiben Eynar Dyggve professzor ásatásainál. Az ásatási gyakorlatot a ságvári feltárásoknál folytatta. 1941-ben fejezte be egyetemi tanulmányait és a múzeumi gyakorlatot a Magyar Nemzeti Múzeumban kezdte meg, ahonnan 1942-ben Keszthelyre, a Fenékpusztá-halászfőrti leletmentő ásatáshoz küldték; a késő római temetővel és az ókeresztény temetőkápolna maradványaival foglalkozott.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez került 1943-ban, ahol megismerkedett a magyar múzeumügy irányításával, amely feladatát is képezte.

Ugyanebben az évben doktorált Alföldi Andrásnál a római császárkori tumulusokról írt értekezésével.

Szakmai pályáját megszakította a 2. világháború, mert 1943 őszén katonai szolgálatra vonultatták be Kézdivásárhelyre, s egy év múlva már Veszprémbe vezényelték Jutasra, ahol hadapród őrmesterré léptették elő. Alakulatukat innen Berlinbe, majd Posenbe (Poznań) vezényelték, ahol 1945. február 5-én szovjet hadifogságba került. Leningrád környéki hadifogolytáborokban, különböző magyar etnikai csoportok között lehetősége volt néphagyomány gyűjtést végezni. 1947 júliusában tért haza a hadifogságból és magával hozhatta hatalmas jegyzetanyagát, amelyet feldolgozva 1970 és 1982 között négy összefüggő részletben jelentetett meg a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiben, „Magyar néphagyományok a második világháború katonáinak tudatában” címmel.

Régi munkahelyén — amelyet időközben átszervezték a Közgűjtemények Országos Főfelügyelőségévé — megbízást kapott a fenékpusztai ókeresztény bazilika hitelesítő ásatására, amelyet anyagiak híjával csak 1959-ben fejezhetett be. Eredményeit az Acta Antiquában (1961) tette közzé. Munkahelyét a KOF-ot ismét átszervezték 1949-ben a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjává. A nyilvántartási osztályon dolgozott és a magántulajdonban lévő műtárgyak számbavételével és védettségével foglalkozott. Ekkor jelentkezett országos feladatként a múzeumok egységes és korszerű nyilvántartási rendjének megteremtése, amelynek rendszerét Némethy Endrével együtt dolgozta ki.

Sokrétű munkaköréből fakadóan 1949-ben részt vett a keszthelyi Balatoni Múzeum új, állandó kiállításának a megrendezésében is, amely annak idején mintegy évtizedre iránymutató volt a kiállítások módszertanában. — Tevékenysége kiterjedt a magyar régészeti bibliográfia megvalósítására is, s az ügyet támogatva lehetővé vált, hogy Banner János professzor korábbi bibliográfiájának alapján Jakabffy Imre szakértő munkájával 1954-ben megjelenhetett az első kötet. — Az egykori KOF irattárából kitűnő törzssanyagot állított össze egy országos régészeti adattár létrehozására, amely később a Magyar Nemzeti Múzeum keretei között valósult meg.

1949-ben Dunapentelén, az oda tervezett erőmű építését megelőző ásatásoknál dolgozott Barkóczy Lászlóval. A római kori Intercisa temetőjét feldolgozva, munkája 1954-ben az Intercisa I. kötetben jelent meg, a korábbi ásatások leletei és jegyzetei pedig a II. kötetben, 1957-ben láttak napvilágot. A MMOK átszervezésével 1954-ben a Népművelési Minisztérium vette át a múzeumügy irányítását, s ennek Múzeumi Főosztályára került, ahonnan a keszthelyi Balatoni Múzeumba helyezték át régésznek, 1957-ben pedig kinevezték múzeumigazgatónak.

Keszthelyen kitűnő kutatótársra talált Iványi Béla levéltáros professzorban. Kutató, szervező és ismeretterjesztő tevékenységét a városra és a balatoni gyűjtőterületre összpontosította. Közreműködésével felújították a Helikoni Ünnepek hagyományát a középiskolások vetélkedőjével, amely azóta Országos Diáknapokká fejlődött. Jó tollú íróként számos népszerűsítő könyvet és kiadványt írt és társszerzője a Balatonról írt nagy úti-könyvnek.

A Balatoni Múzeum gyűjteményeinek jelentős része megsemmisült a háború végén légitámadás következtében. Sági Károly tervszerű ásató- és gyűjtőmunkával igyekezett a múzeumot újra megtölteni. 1955–1962 között tartta fel Keszthely és Hévíz között a dobogói késő római temetőt, amelynek feldolgozása két évtized múlva jelenhetett meg. 1961-től 1963-ig a vörsi langobard temető feltárással is foglalkozott, s már 1964-ben megjelent a róla írt tanulmánya.

A 60-as években már jól kialakította a múzeum kutatógárdáját, annak együttes munkájával annyira gyarapodott az intézmény anyaga, hogy lehetővé vált 1969-ben egy új, korszerűbb állandó kiállítás megrendezése, amely országosan is példamutató volt éveken keresztül. Remek kiállításvezetőjét második kiadásban is megjelentette.

A kiállítás után intenzívebb múzeumi kutatómunkát tervezett minden szakterületen, de már ezt megelőzően az országban elsőként kezdte meg a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete által elindított topográfiai kutatásokat. A sorozat első száma Veszprém Megye Régészeti Topográfiája, Keszthelyi és Tapolcai járás címmel, Bakay Kornél és Kalicz Nándor régészekkel közös alkotásként 1966-ban jelent meg. Ezt követte az 1969-ben az újabb kötet a Devecseri és a Sümegi járásról. A 60-as években rendszeresen foglalkozott a Balaton vízállásának kérdésével történeti és kartográfiai vonatkozásban és a Keszthelyi-öböl problémájával.

Megfigyeléseit az Új Helikonban, a Veszprém Megyei Múzeumi Közleményekben és a televízióban tette közzé. A téma azóta országos ügyvé vált. 1970–1975 között jelentős költséggel nagyarányú ásatást vezetett Fenékpusztán, amelyet 1975-től az MTA Régészeti Intézete vett át. Az ásatás eredményeiről írt könyve 1979 óta kéziratban vár kiadásra az Akadémiai Kiadónál.

1979-ben Zala és Veszprém megye közötti területrendezéssel a Balatoni Múzeum visszakért Zalahoz, s ugyanebben az évben, alkotó munkássága teljében hivatali felettesei nyugállományba helyezték. 1975-ben országos vizsgálat keretében a Balatoni Múzeum tevékenységét is felülvizsgálták és megállapították, hogy az általa két évtizede vezetett intézmény a megyei múzeumi szervezetben kimagaslóan első helyen áll, s az egyik legtevékenyebb vidéki kutatóhelynek tekinthető.

A nyugállomány nála nem életforma, egy évtizede változatlan szorgalommal, töretlen kutatókedvvel dolgozik, publikál. Több tanulmánya jelent meg a Veszprém Megyei Múzeumi Közleményekben, más folyóiratokban és ismeretterjesztő kiadványokban. Nyugdíjaként már hosszú ideje a tapolcai Városi Múzeumban dolgozik, ahol tudásának és nagy tapasztalatának megfelelő tisztelettel és megbecsüléssel veszik körül nemcsak munkatársai, hanem Tapolca város vezetői is. Keszthelyen a város társadalma mint országosan elismert szaktekintélyt tiszteli és mint kiváló embert is becsüli.

E megemlékezést megtisztelő feladatként örömmel írtam az Archaeologiai Értesítő szerkesztőjének, Fodor István főigazgatónak a felkérésére. Erre kötelez engem ezen kívül a szakmai kollegialitás, a munkatársi kapcsolat és a négy évtizedes őszinte barátság. A magyar múzeumügy és a régészet avatott tudósának kijáró tisztelettel kívánok a szakterület nevében is töretlen munkabírást, erőt, egészséget és szerető családjá körében boldog 70. születésnapot.

Uzsoki András

SENTELEKY TIHAMÉR 70 ÉVES

Dr. Szentlélek Tihamér 1919. augusztus 11-én Nagyváradon született. Jogtudományi tanulmányokat végzett 1937–1941-ig. 1941-ben szerzett jogtudományi doktorátust a budapesti Pázmány Péter Tudomány Egyetemen. 1941-től mint gyakornok, végül mint elnöki

titkár a Budapesti Központi Járásbíróságon dolgozott 1953-ig. Közben 1941–1947-ig katonai szolgálatot teljesített s mint tartalékos zászlós szerelt le.

A jogtudományi stúdiumai mellett érdeklődése már 1938-tól a görög–római régészeti, középkori régészeti és művészettörténeti témák irányában szélesedett. Az Eötvös Loránd Tudomány Egyetemen folytatott tanulmányait 1951-ben fejezte be és ókori, középkori régészetből, valamint művészettörténetből szerezte meg diplomáját.

Járásbírósági beosztása mellett mint gyakornok 1951-ben a fenékpusztai ásatásoknál vett részt, 1951–1954-ig Szilágyi János által vezetett aquincumi helytartói palota feltárással, a munkaközösség tagjaként szerzett szakmai gyakorlatot. 1953-ban a „szakma elkötelezettjeként” pályát változtatott, a Központi Járásbírósági munkakörét felcserélte a Kecskeméti Katona József Múzeum vezetésével 1955-ig. Itt több leletmentést végzett. Kutatásainak eredményeit B. Thomas Edith: Magyarország régészeti leletei c. mű szarmatákról szóló fejezetében összegezte. 1951-től az aquincumi mécseskészítő műhelyek anyagát dolgozta fel, majd publikálta a Budapest Régiségei XIX. (1959) kötetben. A munka jelentős és új megállapításokat közöl a római kori mécsesek készítmódjára vonatkozóan is, mai napig alapvető szakirodalmi forrás az e témában kutatóknak.

1954-ben nyílt először alkalma a savariai emlékanyaggal való közvetlen kapcsolatra, amikor Radnóti Aladár vezetésével részt vett a háború alatt összekeveredett leletanyag újra leltározásában. Egy év múlva már megkezdte a savariai Isis szentély feltárását. A hat évig tartó munka során Pannóniában egyedül álló jelentőségű keleti kultusz-emlékkel gazdagította a kutatást, melyről példamutató gyorsasággal készült publikációi és rendszeresen számolt be tudományos és népszerűsítő előadások keretében itthon és külföldön. Az Iseum helyre-

állításának elveit Hajnóczy Gyulával dolgozták ki (Magyar Műemlékvédelem 2. kötet), aki a terveket is elkészítette. Az Iseum-romkert 1963-ra készült el. Szentlélek Tihamér 1955-től 1960-ig a Veszprémi Bakonyi Múzeum igazgatójaként a balatonörvényesi római kori telep feltárását vezette. A Tihanyi Múzeumban 1960-ban új nagy sikerű helytörténeti kiállítást rendezett, ahol a balatonörvényesi központi épület márvány- és kőplasztikáját is bemutatta.

1961-től 1972-ig lett a Szombathelyi Savaria Múzeum igazgatója, majd 1963-tól a Vas Megyei Múzeumok igazgatója. Ebben a beosztásban munkáját számtalan általa kezdeményezett régészeti kutatási, valamint kiemelkedő kulturális jelentőségű közművelődési munka megszervezése és művelése, publikációk, helyi közlemények rendszeres megjelentetése fémjelzik. Ezek közül csak néhányat emelünk ki: az Iseum ásátása mellett, az Iseumtól K-re a római város szíre által lakott részét és a Jupiter-Dolichenus szentkerület maradványait tárta fel, a Savaria mozi és a Zeneiskola területén végzett leletmentései is jelentős új eredményeket hoztak.

1963-tól a szombathelyi Járdányi Paulovics István romkertben végzett feltárásokat. Megállapította, hogy az egykori császári palota maradványait rejtette a földtakaró, mely összefüggést mutat a korábbi Quirinus bazilikának nevezett mozaikos teremmel. Ettől kezdve, az új megállapításon kívül, az ő érdeme, hogy az illetékeseknél szorgalmazta a palota feltárási és helyreállítási munkájának beindítását. 1970-ben Vas Megye Tanácsa és az OMF elhatározta a Járdányi Paulovics István Romkert rekonstrukciós helyreállítását; egyik fő témájaként az egykori császári palota együttesét jelölték meg. A régészeti feltárásokat 1985-ig vezette (1979-től P. Buocz Teréziával együtt). A helyreállítást tervező Vladár Ágnes mérnöknek régészeti konzultánsa volt és a kivitelezés során a helyreállítások régészeti művezetését a mai napig ellátja.

1961–1963-ig a Savaria Múzeum Közleményei sorozatban megjelentette a Savaria Múzeum anyagára vonatkozó fontosabb cikkeket, amelyekből 1973-ig 41 szám jelent meg. Ő indította meg és szerkesztette a Savaria, a Vas Megyei Múzeumok értesítőjét 1963-ban. Ez az évkönyv a kutatók munkájának és eredményeinek közlésével a megye múzeumi tudományos életének képét összegező orgánummá vált.

Mócsy Ádrással közös szerkesztésben megjelentették a Die römischen Steindenkmäler von Savaria c. könyvet, melynek egyik szerzője is volt (1971). Feldolgozta a Budapesti Szépművészeti Múzeum antik mécses anyagát, mely 1969-ben Ancient Lamps címen jelent meg a Monumenta antiquitatis, extra fines Hungariae reperta sorozatban, Szilágyi J. Gy. szerkesztésében. Az 1969 után megszerzett újabb mécseseket a Szépművészeti Múzeum Bulletin-jében publikálta, mely évkönyv — sorozatnak 1973-tól 1983-ig olvasószerkesztője volt.

Bár 1973-ban megvált a Szombathelyi Savaria Múzeum igazgatói és Vas Megyei Múzeumok vezetői tisztétől, de új megbízatásában, mint a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese (1984-ig) savariai kutatásait mai napig folyamatosan végzi P. Buocz Teréziával együtt, jelenleg is a Járdányi Paulovics István Romkert ásatainak vezetője, és ellátja a helyreállítások régészeti művezetését.

Szentlélek Tihamér nemcsak itthon, hanem külföldön is jelentős tudományos tevékenységet fejtett ki többek között 1978-ban részt vett az Iraki Nemzeti Múzeum által szervezett Hemrin-medencei ásataison. Munkájának eredményeit publikálta az Archaeologiai Értesítőben, az Antik Tanulmányokban, az Acta Antiquában, a Szépművészeti Múzeum Bulletinjében, a Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítőjében, a Fasti Archeologiciben, a Schild von Steirben stb.

Előadások keretében számolt be kutatásainak eredményeiről a Művészettörténeti és Régészeti Társulatban (itteni munkásságáért Pasteiner és Kuzsinszky emlékérmeket kapott), az Ókortudományi Társaságban, Székes-vehérvárott, Veszprémben és Szombathelyen. Külföldi előadások keretében kutatásairól beszámolt Bécsben a Tudományegyetemen, Rómában a Magyar Kulturális Intézetben, Alexandriában az Egyetemen, Kairóban a Magyar Intézetben, az Állami és a Kopt Egyetemen, Berlinben. Stralsundban az EIRENÉ kongresszusain, Damaszkuszban a Nemzeti Múzeumban, Bagdadban az Iraki Nemzeti Múzeumban, Grazban a Ioanneumban, Szófiában a Régészeti Intézetben, Hallában a Robertinumban. 1967-ben ő az egyik kezdeményezője a Savariai Nyári Egyetem megrendezésének, melynek nemcsak lelkes szervezője, de rendszeres előadója is.

Ismeretterjesztő előadásokat tartott 1945–1947-ig a művészettörténet-órái régészeti témakörökből. A TIT szervezésében több száz előadást tartott a művészettörténet és ókori művészet, valamint a Savaria kutatások, az egyiptomi és a közkeleti hellenisztikus és római kori művészeti emlékek témaköréből. A METESZ Vas megyei rendezvényein a savariai, a pannóniai, a közkeleti, az egyiptomi és a japán építészettörténeti emlékekről számolt be. Munkásságát Bugát Pál emlékéremmel ismerték el. Nyolc éven keresztül a TIT Vas megyei elnöke.

Állami kitüntetései: A Tihanyi Múzeum kiállításának megrendezéséért a Munka Érdemrend bronz fokozata. A savariai Iseum feltárási és helyreállítási munkálataiért a Munka Érdemrend ezüst fokozata, szombathelyi tevékenységéért a Munka Érdemrend arany fokozata.

70. születésnapján szívből köszöntjük a jubilánst, kívánva további szép tudományos eredményeket és jó egészséget, hogy töretlen munkakedvét és lelkesedését hosszú életem át megőrizhesse, és gyümölcsöztessen a magyar régészeti kutatás számára.

Kaba Melinda

KONFERENCIA A RÉGÉSZET AKTUÁLIS FILOZÓFIAI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIRŐL NITRA-NOVE VOZOKANY-BAN 1987-BEN

A Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézete hat országból (Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Szovjetunió és a házigazda Csehszlovákia) hívott meg kutatókat, hogy 29 előadás keretében ismerkedjenek egymás eredményeivel, keressenek választ olyan fontos ideológiai, ismeretelméleti, módszertani kérdésekre, amelyek nem kerülhetők meg a társadalom- és gazdaságtörténeti rekonstrukciókban, az ismeretek magas színvonalú szintézisében.

A konferencia illeszkedik azoknak a rendezvényeknek a sorába, amelyeket a 70-es évektől a Szovjetunióban rendeztek. A téma általános érdeklődésre tarthat igényt. Több hozzászólásban itt is megfogalmazódott azonban, hogy a címben jelzett két témakör külön-külön is több konferencia kereteit kitöltené. A következőkben célszerűbb lenne különválasztani az ideológiai és módszertani előadásokat. Így adódott, hogy bár a program össze-

állításánál az előadásokat tematikus csoportosították, az anyag mégis kissé heterogén. Ez egyúttal a jól szervezett, gördülékenyen lebonyolított konferenciáról elmondható egyetlen bírálatnak is felfogható megjegyzés.

A konferenciát B. Chropovsky akadémikus vezette, az előadások oroszul, németül és angolul hangzottak el. Azokat az előadásokat, amelyeknek szerzői nem jelenhettek meg, felolvasták. A dolgozatokat, függetlenül elhangzásuk sorrendjétől, három csoportba sorolhatjuk: voltak tisztán elméleti-ideológiai kérdésekkel foglalkozó szakemberek, az előadások egy része konkrét régészeti eredményekből szűrt le elméleti következtetéseket, s végül a harmadik csoport a régészet hagyományos értelemben vett módszertanával foglalkozott.

Elméleti-ideológiai kérdéseket taglalt V. N. Borjaz (Szovjetunió) mindkét előadásában. Részben az ideológiai kategóriák régészeti tartalmáról, azok gyakorlati

alkalmazásának nehézségeiről, részben a társadalom és kultúra, a szellemi és tárgyi javak kutatásának elválaszthatatlanságáról beszélt. Zárószavában ő foglalta össze a konferencia eredményeit is. *K. Projs* (Csehszlovákia) kiemelte a régészet alap-kutatás jellegét, s azt, hogy ennek a tudománynak is a társadalmi igények kielégítése a feladata. *D. Čaplovič* (Csehszlovákia) élesen bírálta a régészetben időnként felbukkanó neopozitivisták és posztpozitivisták irányzatokat. A modern polgári historizmus sem került el a kritikát (*L. Bareš*, Csehszlovákia). A régészetnek a tudományokon belül elfoglalt helyét körvonalazta *M. V. Anyikovic* (Szovjetunió) s részben *J. Bujna* (Csehszlovákia). *V. M. Masszon* (Szovjetunió) távollétében felolvasott értekezése a szovjet régészet mindenkor alapelveit, ezek modern alkalmazását részletezte. *A. K. Filippov* a paleolit művészet kialakulásának folyamatát, váratlan megjelenését, elterjedésének idő- és térbeli stációt elemelte. Megragadó volt előadásában, amikor felhívta a figyelmet a mindennapos használati tárgyakra, a kőszerszámok célszerű kialakításában rejlő esztétikai tartalomra. *Erdélyi I.* (Magyarország) előadása az etnosz régészeti megragadásának bonyolult kérdését vetette fel.

Egy-egy konkrét időszakhoz, társtudományhoz kötődött *Z. Klanica* (Csehszlovákia) a korai szláv korszak régészetének feladatait, távlatait felvázoló, élénk vitával kísért előadása, *J. J. Berjoksin* (Szovjetunió) dolgozata az Amerika-kutatás új módszereiről, *C. Ambros* (Csehszlovákia) a biológiai tudományokkal való együttműködés perspektíváiról.

A következő csoportba azok az előadások sorolhatók, amelyek egy-egy adott jelenségben, tárgycsoportban, mint régészeti forrásanyagban rejlő információk kibontásának lehetőségeit tárgyalták. *V. A. Aljoksin* (Szovjetunió) elméleti megalapozása után (az őstársadalmak társadalmi differencializálódásának tükröződése a temetkezési szokásokban) *Z. Čilinska* (Csehszlovákia) az avar kaganátus északi peremterületén élő népek társadalmi szerkezetét rekonstruálta a temetkezések alapján, *R. Pleiner* (Csehszlovákia) a katonai demokrácia szintjén élő kelta törzsek vezéri sírjait elemelte.

A régészeti módszerekkel megismerhető gazdaságtörténeti adatok értelmezésének nehézségeivel több előadás foglalkozott. *P. Donat* (Német Demokratikus Köztársaság) témája: kora feudális struktúrák a germán szállásterületeken a VII. sz. elejéig, *J. Hennig* (Német Demokratikus Köztársaság) a Karoling-kori telepkek kutatásáról szólt, *D. Drda* (Csehszlovákia) a francia—csehszlovák együttműködéssel folyó kelta oppidum-kutatás eredményeit ismertette. *V. Dzieduszycki* a regionális kutatások eredményeként megismert Kúia középkori településtörténetét vázolta.

Az interdiszciplináris kutatásokkal foglalkozó harmadik témakör bevezetőjének számíthatjuk *P. M. Doluhanov* (Szovjetunió) dolgozatát az ökoszciális modell kidolgozásának módjáról. *A. Ruttkay* (Csehszlovákia) általános áttekintésben kifejtette, hogy a tudományos együttműködés nem szervezési vagy felszerelési kérdés csupán, hanem az ismeretek megalapozott szintézisének kell, hogy eredményezze. *V. Ložek* és *J. Svoboda* (Csehszlovákia) a pleisztocén—holocén átmenet és a termelő életmód elterjedésének időszakában vizsgálta a környezet és az emberi tevékenység kölcsönhatását.

Végül négy előadás szólt egy-egy terület vagy időszak interdiszciplináris kutatásának jelenlegi helyzetéről: *M. Balek*, *I. Rakovski*, *J. Svoboda* és *S. Stuhlik* (Csehszlovákia) a morvaországi régészeti eredményekről, *L. Bares* és *K. Projs* az egyiptológiában alkalmazott számítógépes modellezésről számolt be, *V. Hasek* és *M. Werner* dolgozatának témáját az óegyiptomi kutatásokból merítette, míg *Dobosi V.* (Magyarország) a paleolitikus feldolgozásában eredményesen közreműködő társtudományokról beszélt.

Tanulságos — és társtalan — volt *G. F. Gorobkova* (Szovjetunió) előadása a munkaeszközök traszológiai vizsgálatáról, mint sajátosság, eddig kevesen nem méltányolt forráscsoportról.

A konferencia zárónapján a konferencia résztvevőinek bemutatták a Régészeti Intézetet, az új dévényi ásatásokat és kiállítást.

Erdélyi István—T. Dobosi Viola

BESZÁMOLÓ AZ V. NEMZETKÖZI TŰZKŐ SZIMPÓZIUM MUNKÁJÁRÓL. BORDEAUX, 1987.

1987-ben ötödször rendezték meg a kovaközetek kutatásának legjelentősebb nemzetközi és interdiszciplináris rendezvényét, a Nemzetközi Tűzkő Szimpóziumot. A rendezvénysorozat első eseménye az 1969-ben, Maastrichtban tartott szerény méretű találkozó volt, amelyet egy csapat lelkes amatőr és a ryckholtli kovabánya feltárásán dolgozó szakember hívott össze: olyan tudományos fórum, ahol régészek, geológusok, bányamérnökök együttesen foglalkoztak a tűzkő képződésének, egykori és jelenlegi felhasználásának, a lelőhelyek azonosításának kérdéseivel. A sikert mi sem bizonyítja jobban, mint a rá következő két, szintén Maastrichtban megrendezett szimpózium, melynek előadásait a *Staringia* c. folyóirat 3/1975., illetve 6/1979. számában jelentették meg.

A harmadik szimpózium után a rendezvény szemmel láthatóan kinőtte a helyi kereteket: ezért nemzetközi szervezőbizottság jött létre, amely a konferencia rendezésének jogát és terheit, 4—5 évenként más-más országra ruházta. Az előző, IV. Tűzkő Szimpózium helyszíne az angliai Brighton volt: a konferencia eredményeit tartalmazó két kötet, *G. de G. Sieveking* és munkatársainak szerkesztésében a közelmúltban (1986—1987) jelent meg, „The scientific study of flint and chert”, illetve „Human uses of flint and chert” címmel.

A jelenlegi, ötödik Tűzkő Szimpóziumot Franciaországban, a paleolit régészet talán legismertebb központjában tartották. A konferencia szervezőbizottságának elnöke *M. R. Seronie-Vivien* geológus volt; a tanácsadó testületben olyan neves személyiségek vettek részt,

mint *Mme D. de Sonnevill-Bordes* és *H. Laville* a C. N. R. S. részéről, vagy *J.-P. Rigaud*, az Aquitania Kulturális Emlékeinek Intézetéből.

Részben a Bordeaux-i Egyetem közismert paleolit hagyományai miatt, az V. Tűzkő Szimpóziumon a régészeti jellegű előadások szemmel láthatóan jelentősebb részt képviseltek a programon belül, mint a brightoni, inkább geológia-centrikus szimpóziumon. Természetes, hogy egy ilyen interdiszciplináris jellegű találkozón nem lehet „tisztá geológiáról” és „tisztá régészetről” beszélni. Bár a megfelelő szintézist csak nagyon kevés előadás célozta meg, éppen a közös munka és a közös gondolkodás az, ami ennek a rendezvénynek legfőbb feladata. Az előadások nagy száma sajnos szükségessé tette három szekció paralel működését, ami nem segítette elő ezt a legfőbb célkitűzést.

A konferencia programja kétnapos kirándulással kezdődött. A kirándulás útvonala érintette a legfontosabb helyi nyersanyaglelőhelyeket, ahol az Aquitán-medence kovaközetéből mintát gyűjthettünk. A kiránduláshoz a szervezők mintaszerű, gazdag tudományos információt tartalmazó vezetőt készítettek. A kirándulás érintette a Dordogne és a Vézère völgy híres őskőkori lelőhelyeit: ezek közül olyan lelőhelyeket tekintettünk meg, ahol jelenleg is ásatások folynak, így *La Micoque*, *Barbas* és *Pécharmant* lelőhelyeket.

A konferencia hivatalos megnyitására szeptember 29-én került sor, egésznapos együttes ülés kíséretében. A következő napokon a már említett három szekcióban a következő nagyobb témakörökbe tartozó előadások

hangzottak el: A kova és a gazdaságtörténet; Geológia; Használati kopásnyomok vizsgálata; Technológia; Bányászat.

Az egyes témakörök azonban számos ponton érintkeznek és kiegészítik egymást; talán a legjobb előadások azok voltak, ahol a szerzők (többnyire együtt dolgozó kisebb csoportok, „teamek”) egy-egy lelőhely kőanyagának komplex, a telep életébe ágyazott teljes vizsgálatáról számoltak be, mint J. Affolter—M. I. Cattin és H. Pilsson egy svájci nyíltszíni magdaléni telep kapcsán. A szerzők sikeresen egyesítették a lelőhelyről származó kőanyag tipológiai-technikai, traceológiai vizsgálatát a származási hely megállapítására vonatkozó adatokkal, a nyersanyagforrások használt-ismert, illetve ismeretlen voltát bizonyítva, valamint a kőeszközök újra-összeállításából (refitting) nyerhető információval. A geológiai szekció munkájában továbbra is a már hagyományos, stratigráfiai-korrelációs szemléletű előadások domináltak (R. Mortimore, B. Pomerol, W. Ehrmann és M.-M.-R. Seronie-Vivien előadásai); a lelőhelyek és a kőanyag vizsgálatának módszertani kérdéseiről a legegyszerűbb (P. Fouere) és a legfejlettebb vizsgálati technikák (H. Kars—J. B. Jansen) alkalmazásáról egyaránt esett szó.

A legnagyobb terjedelmű szekció (Kova és gazdaságtörténet) munkájában részben a nyersanyag és a telep, esetleg egy-egy nagyobb kronológiai-földrajzi egység kapcsolatáról, a nyersanyag és a technológia vagy a telep-szerkezet kapcsolatáról hallhattunk; nyersanyag-kitermelő és -feldolgozó helyek folyamatban lévő feltárásáról számolt be C. Wickham-Jones és M. Edmonds. M. de Grooth a kőeszköz-anyag tipológiai-mennyiségi megosz-

lásáról és a munkamegosztás viszonyáról beszélt, megoszlás-gyakorisági modellek segítségével, az Elsloo-i vonaldiszes telepásatás eredményei alapján. A használati kopásnyomok szekciója, mint az elmúlt alkalommal is, szinte külön konferenciát jelentett a rendezvényen belül; ennek a területnek a sajátos problémái talán az egész konferencia leginkább speciális témaköre. A technológiai szekció előadásai már sokkal inkább integrált részei a kőeszköz-nyersanyag és -gazdaság általános témakörnek: replikációs kísérletek, a kőeszközfártás technológiai fogásai és aktuális eszközkészlete mind a bányászat, mind az általános témakörök előadásaihoz szervesen kapcsolódtak. Az őskori bányák szekciójában viszonylag kevés előadás hangzott el, köztük a lengyelországi kutatások legfrissebb eredményeit bemutató beszámoló (J. Budziszewski, J. Babel), a ryckholdi kovabánya teljes felmérése és a bemutatóhely védelme (F. Engelen, P. J. Felder).

A konferencia általános témájához kapcsolódóan film- és video-bemutatókra került sor, a kovabányászat és a kőeszköz-készítés tárgyában. Örömmel láttuk I. Diethelm-Loch video-filmjét a tavalyi, Sümegen tartott Kovabányászat és kőeszköznyersanyag-azonosítás c. konferenciáról.

A következő Tűzkő Szimpózium helyéről és időpontjáról a nemzetközi szervezőbizottság ülése döntött: előreláthatólag 1991-ben kerül sor a VI. Nemzetközi Tűzkő Szimpóziumra, valószínűleg Spanyolországban. Az V. Tűzkő Szimpóziumra benyújtott előadásokat a Szervezőbizottság külön kötetben megjelenteti.

Takácsné Bíró Katalin

A KÖZÉPKORI RÉGÉSZET NEMZETKÖZI SZIMPÓZIUMA, THAYA, AUSZTRIA, 1987

A bécsi nemzetközi konferencia óta 18 év telt el, amíg sikerült újra ilyen rendezni Ausztriában. Ez is mutatja, hogy a széles körű igény ellenére a régészetnek ez az új ága korántsem olyan szervezett, mint a többi korszaké. A négynapos találkozó során 23 előadás hangzott el. Ezek a középkori régészet általános helyzetét, a városkutatást (Cseho., Ausztria, Lengyelo., Sváje), elpusztult falvak kutatását (Magyar., Cseho., Morvao., Szlovákia, Ausztria), a várak ásását (Magyar., Morvao.) tárgyalták; a hangsúly mindenütt az utóbbi évek új eredményein volt. Egyedi témaként a skandináv faépítéset, az osztrák bányászat, a természetudományok kapcsolata, a faluásatások botanikai eredményei ugyancsak sorra kerültek 1—1 előadással. A középkori

régészet anyagának kultúrtörténeti vonatkozásairól két előadás szólt: a Balkán és Közép-Európa kapcsolatai általánosabb értelemben, a régészeti tárgykutatás helyzete Németországban pedig a kerámia kapcsán. A jó szervezés nemcsak hozzászólásokat, de vitákra használt időt is biztosított.

Két autóbuzskirándulás során Dr. Fritz Felgenhauer professzor vezetésével a Thaya mellett 1977 óta végzett faluásatás területét, majd az északi Waldviertel jelentősebb emlékeit kerestük fel. A nagyszámú osztrák régész mellett az NSZK, NDK, Sváje, Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia és Magyarország képviselői voltak jelen.

Holl Imre

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT 1987. ÉVI TEVÉKENYSÉGE

Mérlegre téve az 1987. év társulati eseményeit, működésünk meghatározó történéseit, túlsúlyban vannak a pozitívumok. Gondolok azokra a rendezvényekre, amelyek előadásai meghatározó értékűek a társulat által képviselt szaktudományok nem egy témájának további kutatásában, azokra a kirándulásokra, ahol múzeumok megannyi műtárgya, valamely műemlékünk került élmenyt, s új ismereteket adó bemutatásra. Végül is ezek az összejövetelek jelentik a társulati élet lényegét. Sikerük mellett talán eltörpülnek a negatívumok. Az apró, ám bosszantó hibák, hiszen némelyikük már évek óta kísért működésünkben. Van, ami korrigálható, pontosabban: végre meg kell szüntetni, mások továbbra is az anyagi háttér függvényeként fognak alakulni. Essünk túl előbb hibáink, természetesen rövid, taglalásán.

Még mindig nem tudjuk kézbe adni, a társulat életéről éppen két éve előrejelzett nyomtatott tájékoztatót. Korábban szervezési nehézségek hátráltatták létrejöttét, majd amikor az első szám kézírata leadásra került, a kis kapacitású nyomda több hónapig nem működött. Nemrégiben újjászervezték. Mi pedig — jobbat úgysem

tehetünk már — ismét bizakodunk. Nemcsak az első szám tényleges megjelenésében, hanem a további példányok folyamatos, mindig határidőre történő biztosításában is. Szerény próbálkozások történtek a társulatot jogi személy tagként támogató intézmények felkutatására. A gyakorlat már messze túlhaladta az akadémiai irányelvet, miszerint ilyenek csak nem költségvetési intézmények lehetnek. Ugyanis a tudományos társulatok, társaságok a tudományos intézményeket kéri fel erre. Jó esetben mi is főleg az akadémiai intézetektől, valamint a múzeumoktól várhatunk ilyen jószolgálati támogatást. Bár igaz, ezen intézmények is éppen mostanság kerülnek ingatag finansziális talajra. E néhány utóbbi mondat nemcsak a ténytámasztást kívánta szolgálni, egyfajta figyelemfelhívásnak is szántuk esetleges javaslatok, ötletek adására.

Pénzügyi okokból meghívóink többségének kivitele gyenge színvonalú, vagy éppen kritikán aluli, mint jelen közgyűlésé. Lehetőség szerint utóbbiit el kell kerülni. Ahogy a fenntartó szerv anyagi nehézsége nő, úgy fokozódik a revíziók erőssége. Főleg ami a tagdíjakat, azaz egyetlen bevételi forrásunkat illeti. Ennek következmé-

nye volt a novemberi körlevél. Ebben nemcsak az akadémia illetékeseinek intenciói, hanem anyagi kényszer miatt is jeleztük, a munkaviszonyban álló, tagdíjhátralékkal bírók tagságát a közgyűlést követően felfüggesztjük. Kényszerű, kellemetlen lépés, de mentesíti a postaköltség egy részét, és biztosítja az MTA által előírt bevételi terv teljesítését, amelyet a teljes taglétszám alapján állapítanak meg. Ennyit az előírásokról, s megint más a szakmai követelmény szintje, amit a társulati tagság határoz és valósít meg. Amint említettem, ez pedig egyértelműen pozitív.

Az 1987. február 2-án megrendezett közgyűlésen Pannónia kormányzásának kezdetei címmel elnökünk, Fitz Jenő tartott előadást. A Rómer-érmet Soproni Sándor, az Ipolyi-érmet Marosi Ernő, a Kuzsinszky-érmet Garam Éva és Gömöri János, a Pasteiner-érmet Beke László és Kovalovszky Márta kapta. Tiszteleti taggá Kovrig Ilonát és Csernyánszky Máriát választotta a társulat. Az évi vándorgyűlést — több mint 100 résztvevővel — Sopronban rendeztük meg, ahol megemlékeztünk a nagy elődök, Bella Lajos és Csatkai Endre munkásságáról, tájékoztatást kaptunk a soproni kora vaskori kutatás és a műemlékvédelem új eredményeiről. Meglátogattuk — ki-ki sokadszorra, mégis újszerű élményt kapva — a város, valamint környékének múzeumait, műemlékeit.

Már megszokottan sok résztvevő előtt hangzottak el rövid beszámolók az 1986. évi fontosabb ásatási eredményekről, és különösen sikeresnek minősíthető a Középkori kódexekink feltárása és megóvása címmel tartott interdiszciplináris jellegű tudományos ülésszak. Az elhangzott 16 előadás nemcsak pontos keresztszetszetet adott kódexink kutatásának és állagvédelmének pillanatnyi helyzetéről, hanem a kutatók számos jövőbe mutató tudományos eredményt közvetítettek és vitattak meg. Az Ökörtudományi Társaság és társulatunk közös rendezésében tartottuk meg A pannóniai művészeti kutatásának egyes újabb eredményei című tudományos tanácskozást, ahol Kiss Ákos, Szentlélek Tihamér,

Németh Margit, Báthy Géza, Kádár Zoltán tartott, számottevő érdeklődés mellett, előadást. A korábban megszokott rend szerint kerültek megrendezésre havi felolvasó üléseink. Az év folyamán rendezvényeinken 37 előadás hangzott el. Szakmai programunkat jól egészítette ki a Parlament szakszervezetével történő meglátogatása. Hasonló módon 1988-ban a nemrégiben felújított Operaház épületét szeretnénk megtekinteni.

A társulat választmányja és vezetősége az év folyamán 2—2 alkalommal ülésezett, ahol a fentebb már említett tennivalókkal és a soron következő időszak szakmai programjának előkészítésével foglalkozott. Az MTA által folytatott revízió a társulat gazdasági ügyvitelét rendben találta, s amint az már elhangzott, csupán az ún. bevételi terv teljesítését szorgalmazta, és határozott intézkedéseket írt elő a vezetőség számára.

1987-ben is több alkalommal álltunk megrendülten tagtársaink sírjánál. Elhunyt Koroknay Éva, az Iparművészet-történeti Szakosztály titkára, Dercsényi Dezső, Dömötör Tekla, Huszár Lajos, aki hosszú ideig a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani Szakosztályának titkára volt, Kampis Antal és Horváth Sándorné. Jó kollégákat, kiváló tudósokat veszítettünk el velük. Azt is tudjuk mindannyian, hogy Huszár Lajos a hajdan volt, Koroknay Éva pedig a jelen társulat odaadó munkása volt, akik szaktudásukkal, szervezőkészségükkel igen sokat segítettek a társulati élet formálásában. Emléküket kegyelettel megőrizzük.

1988-ban ismét kerek számhoz érkezett a társulat. 110 éve alapította Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre, s megannyi más lelkes híve a hazai régészet, művészettörténet, műemlékvédelem ügyének. Hiszem, akkor leszünk hűek szép hagyományainkhoz, ha a jelen mind nehezebbé váló gazdasági körülményei között szakmai elveinkből nem engedünk, védjük, kutatjuk történeti értékeinket. Ennek megvalósításában csak kis pont lehet a társulat, de egyfajta összefogó erőt jelenthet a társulat által biztosított szakmai közeg.

Kovács Tibor

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE AZ 1987. ÉVBEN

Az 1987. évet is a Társulat megélénkült tevékenysége jellemezte. A közgyűlésen ismét régészeti témájú előadásra került sor, amely ezúttal Pannónia korai történetét tekintette át. Az áprilisban megtartott ásatási beszámolók nyomán kaphattunk képet az országban folyó munkálatokról; közülük egy páratlan jelentőségű honfoglalás kori temető bemutatása emelkedett ki. Mind ezen a napon, mind pedig az év többi eseményén különösen a római kor és a magyar középkor kutatói jeleskedtek.

A vándorgyűlés közönsége Győr-Sopron megyébe, s ott Sopronba látogatott. Az előadások az összefonódó régészeti-művészettörténeti-műemlékvédelmi kutatás helyzetét ismertették, különös tekintettel a nagy elődök munkásságára. Ezután kétnapos országjárás következett. Az első Sopron régészeti és művészeti emlékeit tekintették meg a látogatók, majd Sopron-Várhelyet, Sopronbárfalvát és Brennbergbányát keresték fel. Másnap a Sopron—Balf—Hidegség—Fertőd—Nagylőzs—Nagyecen—Sopronhórpács—Nemeskér—Fertőszentmiklós—Sopron útvonalat járták végig.

Közgyűlés:

Február 2. Fitz Jenő, Pannónia kormányzásának kezdetei

Havi felolvasó ülések:

Március 26. Mesterházy Károly, Az ártándi honfoglalás kori temető időrendje és csoportjai
Juan Alberto Cabello, A tari középkori erődített udvarház

Május 27. Dobrovits Dorottya, A kapcsolt ablakok a középkori városi építészetben

Október 14. Feld István—Koppány Tibor—Engel Pál—Gere László, Az ozorai középkori vár kutatása

December 16. Soproni Sándor, Decebal-fejet ábrázoló agyagmészes Kercseligetből
Bezecezy Tamás, Az illyricumi amphorakutatás eredményei és feladatai

Szakosztályülés:

Április 28. Fiegler András, Kajárpéci őskori telep és temető
Gaál Attila—Kőhegyi Mihály—Szabó Géza, Kutatás a madoscai Duna-mederben
Gabler Dénes, Sárvár, római telep
Nagy Erzsébet, Pécs-Kertváros, avar temető
Révész László, A karosi honfoglalás kori temető
Feld István, A sárospataki Vörös-torony kutatása
Haris Andrea, A vasvári domonkos templom kutatása

Soproni vándorgyűlés június 5—7.

Régészeti témájú előadások:

Gömöri János, Bella Lajos nyomdokain Scarbantia-Sopron régészeti kutatásában. Az utóbbi két évtized eredményeiből
Karl Kaus, Archäologische Untersuchungen von Lajos Bella in der Umgebung von Eisenstadt (Bella Lajos Kismarton környéki régészeti kutatásai)
Jerem Erzsébet, Vaskori telep és temető Sopron-Krautacker lelőhelyen (Adatok Sopron településtörténetéhez)
Dávid Ferenc, A soproni műemlékvédelem két évtizedes eredményei

Kovács László

P. Patay, Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIII, Band 6. (München 1984) C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 119 lap, 69 tábla.

Patay Pál könyve a PBF-kötetek többségétől szerencsés módon némileg eltérően egy őstörténeti szempontból egységes, lényegében a Tiszapolgári és Bodrogeresztúri kultúrához tartozó eszköz- és fegyveranyagnak jórészt a magyarországi múzeumokban őrzött részét tartalmazza, és ebben a vonatkozásban teljességre törekvő, minden bizonnyal hosszú ideig nélkülözhetetlen forráskiadványt alkot. Sok tervezett munka még épp csak készülben, és bár néhány már megjelenés előtt van magyar szerzők tollából, a magyarországi anyagot közlő PBF-kötetek sorában az elsőség immár véglegesen Patay Pál könyvét illeti.

A könyv bevezetőjét követő, rövidre fogott kutatástörténet a magyarországi rézkor forrásait összegyűjtő és értékelő tevékenységnek teljes évszázadát tekintti át. Ez az évszázad köztudottan Pulszky Ferenc munkájával vette kezdetét, és ugyancsak ismert és általánosan elismert tény, hogy éppen Patay Pál tevékenysége képezi a rézkor kutatástörténetének egyik legfontosabb fejezetét. A jelen könyvismertetés sem méltó, sem alkalmas nem lehet arra, hogy Patay Pál munkásságának egészét akár csak vázlatosan is értékelje. Engedtettségek mégis a recenzensnek előljáróban megvallani azt, hogy a korrekt alapossággal megírt és korrekt alapossággal szerkesztett, a fontos forrásközlések minden sajátosságával már szinte egyhangúan ékes PBF-kötetek között kivételes jelentőségűnek tartja Patay Pál könyvét a magyar régészet egész közössége számára, mégpedig nem csupán tárgya és színvonala, hanem a sorokon, a pontos és határozott megfogalmazásokon átsugárzó, a forrásanyag kezelésének tökéletes biztonságában is tükröződő, a szakmai elkötelezettségtől elválaszthatatlan belső tartás példája miatt, ami az értékes eredmények mellett a régészeti munkában megtalált harmónia élményével is megajándékoz bennünket.

A magyarországi rézkor kronológiai-kulturális helyzetét és az egyes kultúrák elterjedési területét igen tömören bemutató vázlat a kutatás mai állapotában csak összefoglaló, tájékoztató jellegű lehet, hiszen éppen a rézkorral, különösen annak középső és késői szakaszával párhuzamosítható égei-anatóliai kultúrákat illetően a szélsőséges kronológiai nézetek között vajdúdó, ám remélhetőleg termékeny bizonytalanság jellemzi napjaink régészetét. A Szerző maga is csak becslés, nem pedig álláspont formájában jelöli meg a saját korábbi munkáiban foglaltaknál jóval magasabb dátumokat korszakhatárként (korai rézkor: i. e. 3700–3300, középső rézkor: 3300–2800, késői rézkor: 2800–2000). Ami az egyes párhuzamos kultúrákat illeti, némileg bizonytalan a Černavoda II, Ezero és Karanovo VII néven jelölt anyagok helyzete Kárpát-medencei középső és késő rézkorunk vonatkozásában. Talán egyértelműbb lett volna ezt a bizonytalanságot kérdőjellel érzékeltetni, bár a problematika kifejtéséhez egy alapvetően forrásközlő PBF-kötet semmiképpen sem lehet megfelelő keret.

Ami a rézkori fémművesség előzményét illeti, a késői újkőkor réztárgyai jönnek a Szerző szerint elsősorban számításba. A csókai és szegvári eszközök megemlítése

világosan jelzi, hogy Patay Pál a rézművesség kulturális változásokon átívelő folyamatosságát feltételezi és ezt a feltevést az anyagvizsgálatok eredményei is alátámasztják. A késő neolitikus alapon egész Délkelet-Európában kibontakozó első metallurgiai virágkor végét hasonlóképpen markánsan jelzi a késői rézkor jóval szerényebb leletanyagának eltérő nyersanyaga. Itt kell megjegyeznünk, hogy mind a hazai leletanyag megnövekedett mennyisége, mind a metallurgia kutatásának az utóbbi évtizedekben megfigyelhető kibontakozása sürgetővé teszi egy olyan monográfia elkészítését, amely az újkő-kori és rézkori ékszeranyagot (rézgyöngyök, gyűrűk, karperecek stb.), valamint az előállításukkal kapcsolatba hozható öntőtégelyeket és a vonatkozó anyagvizsgálatok eredményeit tartalmazná. Egy ilyen összefoglalás keretében valószínűleg bizonyítható lenne, hogy a lényeges változások, mint az aranyékszerek és rézcsákányok megjelenése egy régóta és folyamatosan működő technológia keretein belül történtek, ugyanakkor a teljes anyag korszerű közzlése is megvalósulna. A PBF szerkesztősége remélhetőleg nem mondott le Patay Pál ezt célzó adat-és anyaggyűjtésének hasznosításáról, és az eszközök, fegyverek után egyszer az „apróságok” közzlését is kézbe vehetjük.

A Szerző nagyon gondosan, pontos hivatkozásokkal építi be a félélemzésekkel és a környező országok párhuzamos anyagával foglalkozó műveket, így F. Schubert, M. Novotná, A. Vulpe és mások munkáit, valamint a „SAM”-kötetekben közölt színeképelemzési eredményeket. Egyes esetekben, így a rézeszközök készítésének valószínű módja, vagy az úgynevezett mesterjegyek kérdésében szerény kiegészítő megjegyzései győznek meg rendkívüli anyagismeretéről. Ami a rézeszközöket produkáló technológiát illeti, nem minden humor nélkül közli velünk egy Pulszky-idézet segítségével, hogy erről ma sem tudunk sokkal többet, mint száz évvel ezelőtt. Hogy a rézeszközök és fegyverek jó része öntés útján készült, az szinte bizonyos, de az eljárás részleteit, az öntőformák típusát nem ismerjük. A technológia rekonstrukciója már csak azért sem könnyű, mert a tárgyait kor-ak rézleletei a korai metallurgia próbálkozásainak és változatos kísérleteinek világában keletkeztek, és a technikai fejlődés elméletben utólag felvázolható „lépcsőfokait” tulajdonképpen sehol sem járták végig a valóságban. Az egységes, kevés változatosságot mutató formakincs mögött feltehetően különböző hagyományok, változatos módszerek, információk és innovációk tarkasága rejlik, amely végül is alighanem összegződött a rézcsákányok előállításánál alkalmazott öntőforma kialakításában. Erről annyit sejtethetünk, hogy valószínűleg csupán egy alkalommal lehetett felhasználni, viszont szinte hibátlan felületű öntvény létrehozását tette lehetővé. Igazi támpontot azonban csak műhelymaradvány feltárása adhatna, ezért csak helyeselni lehet, hogy ennek hiányában a Szerző nem foglalkozik az öntési módszerrel kapcsolatban közölt változatos spekulációkkal.

A rézeszközök rendeltetését illetően egyaránt számításba veszi a használati nyomokat, sérüléseket, valamint az előkerülési körülményeket. Mindezek alapján az a véleménye, hogy nem csupán a keskeny és széles vésők, illetve laposbalták, hanem a kalapácsbalták és rézcsákányok többsége is szerszámként szolgált, bár az

utóbbiak fegyverként való használatára is nyilvánvalóan sor került. Bizonyos típusaik, így az úgynevezett harci balták viszont egyértelműen fegyverek, a különösen nagy súlyú példányok pedig méltóságjelvények voltak.

Természetesen a — mai Magyarország határain kívül eső lelőhelyű, de hazai gyűjteményekben őrzött darabokkal együtt — 611 tárgy és az ezek csoportosításával kialakított hét eszközforma (vésők, kaptafa alakú balták, lapos vésők, kalapácsos balták, harci balták, ellentett élű csákányok, kettős csákány) típusait és variánsait közlő és értékelő fejezetek teszik ki a munka terjedelmének túlnyomó részét. A tudós Szerző nagy körültekintéssel ismerteti az egyes típusok időrendi helyzetét, ami különösen problematikus a vésők egy része esetében, mivel ezek tipológiai alapon kisebb biztonsággal határozhatók meg mint a balták vagy különösen a rézcsákányok. Ezért néhány esetben felmerül a gyanú, hogy egyes változatok vagy példányok késő rézkori — bronzkori eredetűek is lehetnek. A magunk részéről csak megerősíteni tudjuk a Szerzőnek ezt a gyanúját a közölt Keszthely-típusú daraboktól, amelyek a késői vucedoli és az ezt közvetlenül követő kora bronzkori korszak jugoszláviai leleteivel hozhatók kapcsolatba.

Rendkívül tanulságos a jászladányi típusú ellentett élű rézcsákányok elterjedésének és kronológiai helyzetének részletes elemzése. Mindezek alapján nemigen lehet kétséges, hogy ez a magyarországi középső rézkorra olyannyira jellemző forma a Tiszapolgári kultúra végső fázisát követően, az úgynevezett átmeneti periódusban megjelent, ugyanabban a korszakban, amelyben a Salcuta terület hatására mutató új edényformák feltűnése a bodrogkeresztúri szakasz kezdetét oly markánsan jelzi, és nyilvánvalóan kedvelt eszköz-, illetve fegyverfajta maradt a túlságosan hosszúnak semmiképpen sem vélhető Bodrogkeresztúri kultúra egész idején keresztül.

Több típus esetében joggal vetődik fel az a lehetőség, hogy a késői rézkor (Badeni kultúra) metallurgiai szempontból mindenképpen hanyatlást, sőt szinte hiátust jelentő korszakának elején még használták, talán készítették egyes példányait. Bár úgy tűnik, hogy a középső rézkor virágzó fémművészete szinte maradéktalanul áldozatul esett a késő rézkort bevezető jelentős változásoknak, mindazonáltal bizonyos, egymástól már elszigetelt kisebb területeken egy-két nemzedéken át még fennmaradt a hagyománya annak a „klasszikus” rézművésznek, aminek teljes bemutatását és alapos értékelését Patay Pál munkájának köszönhetjük.

Ecsegy István

L. Horváth—M. Kelemen—A. Uzsoki—É. Vadász, Corpus of Celtic Finds in Hungary I. kötet. Transdanubia I. Szerk. T. Kovács—É. Petres—M. Szabó Budapest 1987. Akadémiai Kiadó 248 lap, 89 tábla, 82 szövegközi kép

A hazai régészettudomány fejlődését áttekintve láthatjuk, hogy gazdag anyagunk ismertetése a XIX. századtól cél volt. A kezdet Pulszky Ferenc: Magyarország archaeológiája (Budapest, 1897). Ezután sorra jelentek meg a vármegyei monográfiák, melyekben az adott terület történelmének tárgyi emlékanyagát is képviselték. Korunkban mind a földrajzi, mind a korszakok, népek szerinti összefoglalásra igény van. A magyar nyelvű régészeti topográfiák mellett a corpusok angol nyelvű kötetei (Avar corpus I. 1975; 2. 1977) bizonyára könnyebben beépülnek a nemzetközi tudományos vérkeringésbe.

A kelta régészeti leletanyag úttörő jelentőségű összegzője Márton Lajos (A korai La Tène sírok leletanyaga. AH 11. 1933). Az ő munkájának folytatója Hunyady Ilona, aki Kelták a Kárpátmedencében (DissPann II. 18. 1942) című feldolgozásának táblakötete, majd szövegkötete (1944) révén az időszak teljes leletanyagát tárja elélnk, a „Leletanyag” maga csak 1957-ben jelent meg a Régészeti Füzetekben. Ez a mű alapvető forrásmunka, szerzője különválasztotta az egyes tárgyakat, s ezek fejlődését követte nyomon.

Az újabb kelta anyag összefoglalásának szükségesét Patay Pál vetette fel 1971-ben a régészeti társulati ülésen. A kelta corpus szerkesztője Kovács Tibor, F. Petres Éva és Szabó Miklós. Nagy munkát vállaltak magukra, amikor a publikálatlan kelta leletanyag közzétételét vették tervbe. Az ásató régészek közül kevesen foglalkoznak a korszakkal, a múzeumokban levő anyag nagy része nem tervszerű feltárás eredménye, többnyire pár sír leletmentéseként kerültek napfényre, több esetben a lelőköörülmények is tisztázatlanok, sok a szórvány.

A corpus első kötete a Dunántúl I. része. Az előszóban olvasható terv szerint Dunántúl 2., Észak-Magyarország, Alföld, Dunakanyar, a Magyar Nemzeti Múzeum és különböző kollektók La Tène leletei, azaz hét kötet tartalmazza majd a teljes anyagot. A feldolgozás módszere az előkerülés tisztázása, az együttes leírása, és rajzos táblákban kerül sor a tárgyi anyag bemutatására, temetőknél egy sír leleteinek együttes ábrázolására. Az I. kötet négy szerző munkája.

Az első részt *Uzsoki András* írta. 1967-ben ásatta Ménfőcsanakon a LT B jellegű temetőt. Tíz kelta sírt tárt fel, csontvázasak, tájolásuk É—D, egy esetben ÉNy—DK. Egyedi jelenség a 14. sír esetében a sír mellett két sorban, egymástól 3—3,5 m távolságra levő cölöplyuk. A 14. és 18. férfisírokat négyzet alakú árok vette körül. A korai kelta sírokban általában a nyugati oldalon van a csontváz, míg a mellékletek a keleti oldalon találhatók a szerző megfigyelései alapján. Figyelemre méltó lelet a 4b sír rendkívüli méretű vas torquese. Hasonlóan vas a sajószentpéteri, mindkettő férfi sír melléklete, s ezek alapján férfiak is viseltek nyakpérecet. Meg kell jegyeznem, hogy férfi istenábrázolásokon szintén van torques (pl. J. Filip 1961. XVII—XVIII. XX. t. s a gundestrupi üstön a szarvasistenen XXV. t.). Említésre méltók a korallgyöngyök, a 9. és a 16. sírban voltak. Valóban ritkák, a váci Vak Bottyán Múzeumban van pl. egy teljes korall nyaklánc (ltsz. 51.49.57. vsz. Kosdrol származó korai ékszer, l. Hellebrandt: Kelta corpus, kézirat, Mellékletkötet 31. oldal 37. lelőhely). A bronzból és vasból készült fibulák előfordulási aránya nem azonos, műnsingeni és duxi típus került elő. Különleges a 4b sír 6. melléklete, melynek háta plasztikus díszítésű, ellentétesen fordul két stilizált madár „S” motívumba komponálva. A kar- és lábperecek, vas övkapcsok, a kardok és lándzsák korai típust képviselnek. A csontnyelű tokos kés általában hiányzik a magyarországi kelta anyagból, egyébként is ritka, s a díszítése is külön figyelmet érdemel, hasonló cakkos mintát későbbi füles bögréken láthatunk.

Az egész korai anyagban unikum a 14. sír pajzsa, melynek rekonstrukciós kísérletéről az 1970-es Archaeologiai Értesítőben már olvashattunk (Uzsoki 97/1970. 97—108). Ovális alakú fémberakásos fa védőfegyver volt, a 4. század második felében nagyon elterjedt. Hossza 113,5 cm, szélessége 61 cm. A „C” keresztmetszetű, csatorna alakú vas pajzskeret darabjai elérik a 2,5 m hosszúságot. Hasonló ívelő vasak előkerülnek hamvasztásos sírokban is, ezek szintén pajzsmerevítők lehettek. A kerámia nagy része korongolt, több mint fele tál, legtöbb LT B típus. Állatesont a tíz sírből nyolcban volt, szarvasmarha-, juh- (bárány), sertés- és szárnyascsontok kerültek elő. A temetőben az eddigi leletek alapján sok a fegyver, a temetkezés kora az LT B—Chatára.

A második rész szerzője *Horváth László*. A kötet jelentős része az ő munkája, 31 lelőhelyet sorolt fel, melyek többsége új anyag. Kiemelkedő a balatonedericsi kantharos, melynek fülei emberfejben végződnek. A szerző Magyarszerdahely-Homokidűlőben végzett ásatása során huszonhét kelta sírt tárt fel, melyek közül huszont szórthamvasztásos volt, két csontvázas pedig gyermek. Ritka megfigyelésekre nyílt lehetősége az ásatónak, s ezekből az élet menetére, sőt társadalmi összetartozásra is következtetett. A 7. sírban 3 cm hosszúságú gyantadarabot talált, a 22. sírban a szájával lefelé fordított edény szélén voltak gyantanyomok. Pósta Béla Hatvan-Boldogon a 12. sírban a gyöngyfüzérben egy nagyobb illatos gyantát is talált (Márton L. 1934. 121.). Bizonyosan a temetési szertartásban használták fel a gyantát.

A 30. és 32. sír feltárásakor facölöpre utaló nyomot figyelt meg Horváth László, melyek a sírok jelölésére szolgálhattak. Két hamvasztóhelyet sikerült rögzíteni. A feltárt temető lehetőséget adott sírcsoportok elhatárolására a temetkezési szokás alapján, ezek a csoportok a közösségen belül kiscsaládok temetkezési helyei lehetnek. A Magyarszerdahelyen eltemetettek a LT C elején megindult új kelta betelepülökhöz tartoztak. A temető teljes publikációja magyar nyelven a Zalai Gyűjtemény 14/1979. száma, önálló kötetként.

Miklósfá-Homokbánya területén egy bolygatott szórthamvasztásos sírt tárt fel a szerző, ez szerepel a corpusban. A kézirat leadása után 1975-ben is folytatta a leletmentést, így ma már öt sírről van tudomásunk, melyeket Horváth László a Zalai Gyűjtemény 6/1976. számában közlése tette. A megfigyelt sírok hamvasztások, s a temetkezés az LT C₂-re tehető.

Rezi-Rezicséri temetőjéből 1950–74 között kerültek elő leletek. A szerző ásatásaival együtt összesen hatvanöt sír értékelhető. Négy sír csontvázas, tájolásuk É–D, a többi szórthamvasztásos, melyek közül hét síron volt kópakolás. A temető régi leletei közül kiemelkedő a díszített kard. A fibulák bronzból és vasból készültek, duxi és münsingeni típusok fordulnak elő. Vitézkötéses fibula és a 64. sír böleskei típusú bronz fibulája említendő külön, valamint az 53. sír láncos fibulapárra. A 3. sírban talált díszített bronz torques egyedi darab. A 26. sírban serpentinből készült amulettet találtak, a 33. sír amulettje egy 3,4 cm nagyságú bronz emberfigura. Ritkaság még a 22. sír háromsoros bronz nyaklánc. Vas öv is előfordult, mint Magyarszerdahelyen, s lehetőséget adott viseleti rekonstrukciónak, pl. a 22. sírnál. Viszonylag kevés a temetőben a fegyver. A 4. sír vas kardjának hüvelyén delfines díszítés van. A kerámia zöme korongolt, s mint a temető egésze jellemző, korai LT B típusok és későbbi LT C formák láthatók. A 31. sír pecsételt díszű edényére és a 47. sír díszített kantharására hívom fel a figyelmet. A temető az eddig feltárt legnagyobb sírszámú kelta lelőhelyünk.

A corpus harmadik része H. Kelemen Márta munkája. Komárom megye anyagát dolgozta fel, azt amelyik Esztergomban a Balassa Bálint Múzeumban van, s azt, amelyet az egykori Dorogi Tájélmúzeum Tokodon az Árpád- és Erzsébet-akna lelőhelyeken gyűjtött. Részbe az ismertetésnek az esztergomi múzeum Dunakanyarban 1959-ben végzett ásatásának leletanyaga, valamint a topográfia elkészítéséhez kapcsolódó terepjárások gyűjtései. Ásatás során került elő az a nagyméretű gödörkomplexum, melyet Esztergom-Szentgyörgymező-Dunaparton 1959-ben tárt fel Bóna István. A leletek későkelták, tálak, urnák, grafitos fazekak maradványai kerültek elő, piros festésű töredékek is vannak, hasonló került elő a Vízivárosban, ahol egy kettős edény említendő külön. A Komárom megyei anyag nagy része későkelta telepről származik, így a Löwy Sándor u. 1. sz. lelőhelyen 1970-ben feltárt fazekaskemence is, amely a topográfia 5. kötetében (Esztergom és a dorogi járás, 1979. 163.) 8/7. lelőhelyként szerepel. Lábatlan-Hosszúföldeken Kalicz Nándor 1959-ben két földbe mélyített téglalap alakú ház részletét tárt fel, jellegzetes LT C₂ kerámiával. Lelelőhelye miatt érdemel figyelmet az az LT D kerámiaanyag, melyet Pilisszentlélek-Legénybarlangban gyűjtöttek.

Kiemelkedő lelet volt Lábatlan-Cementárugyár területén Mócsy András által 1953-ban feltárt két hamvasztásos sír. Az elsőben talált urna nyakára állatküzdelmi jelenetet karcoltak. (L. Szabó Miklós: Tierkampfszene... FA 1973. 43–56.)

Tokod-Szorosok lelőhelyen földbe ástott kelta ház maradványát figyelték meg, amelynek egyik hosszanti falához kívülről egy megújított kemence csatlakozott. A ház és a leletanyag általános LT D típus. Házat tártak fel Pilismarót-Basaharcon is, ahol a vitatott áldozati gödrök kerültek még elő. A szerző, H. Kelemen Márta részt vett a feltárásban, s így alakította ki véleményét. A kelta vallási életről csak érintőlegesen és keveset tudunk, F. Petres Éva által feltárt pákozdi szentély (Acta ArchHung 24/1972. 365–383.) alapján azonban

hazai anyagunkból is tudunk párhuzamot hozni a pilismaróti embersontokat és csontvázat tartalmazó gödrökre.

A corpus negyedik része, Komárom megye II. Vadász Éva feldolgozása. Szomód, Vértesszőlős és Almásfüzitő lelőhelyek anyagát tárgyalta.

Szomód-Kenderhegyen a kavicsbányában Pálóczi H. András végzett leletmentést 1966-ban. A területen feltárt temetkezések közül az 1., 3., 4., 5. sírok kelták, a temető kis részének mentésére volt lehetőség. Az 1. és 4. sír csontvázas, tájolásuk ÉK–DNy. A 4. sír csontváza mellett kétoldalt 2–3 cm-es csíkot figyelt meg az ásató, s így feltételezte, hogy fakoporsót vagy deszkát tettek a sír alá és két oldalára. Az összes kerámia korongolt, s a többi leletanyag alapján a temető kora az LT C₁ időszakra datálható.

Vértesszőlős-Likótelek területén a középső bronzkori temető ásatásakor a 4. sír volt kelta. Az ásatástól 20–25 méterre az M₁-es autópálya építésekor is forgattak ki kelta edényeket.

Almásfüzitőn földmunkák során került elő egy hamvasztásos sír, melynek 12 melléklete között urnát, duxi típusú bronz fibulát, sodrott bronz torquest, nyereg alakú hajlíftott bronz karperecet is találunk, melyek alapján a temetkezés idejét az LT B periódusra teszi a szerző.

A kelta corpus első kötetének külső megjelenéséről megállapíthatjuk, hogy az 1., 3., 4. részek rajjai kiváló vonalvezetésű, szakmailag érthető ábrázolások, de a 2. rész pontozott módszerrel készített tárgyrájai plasztikusabbak. A helyszínrakozok egyéniek, teljesen más például a 14. és a 235. oldal térképe, s ez utóbbi esetben a léptéket rajzban kellett volna jelölni. Az 1. és 2. rész előnye, hogy az anyag jelentős része tervszerű ásatás eredménye, a temető egésze is értékelhető, jók a sírrajzok és a fotók. Végül is az új leletanyag bemutatása és az ásatási megfigyelések leírása, értékelése megállja a helyét az európai szakirodalomban, s a további kutatás számára hasznos kötetet kap kézbe a korszakkal foglalkozó régész.

B. Hellebrandt Magdolna

Középkori régészetünk újabb eredményei és időszaki feladatai. Az 1983. október 10–12-i szegedi tudományos ülésszak előadásai. Szerkesztette: Fodor István, Selmecei László. Budapest 1985. 453 lap, 30 rajz.

A másfél évtizede megjelent hasonló jellegű kötet (Középkori régészeti tudományos ülésszak 1970. december 8–10. RégFüz Ser. II. 14.) terjedelmében a mostanihoz közeláll, a benne foglaltak azonban jól mutatják középkori régészetünkben az azóta bekövetkezett változást. Az előző konferencián elhangzott előadások zömükben módszertani jellegűek voltak, közöttük történetek által tartottak is elhangzottak, amelyek természetszerűen az együttműködés lehetőségeiről és a történettudomány igényeiről szóltak. Az ásatások részletes számbavételén alapuló összefoglalást akkoriban egy, az ülésszaktól független tanulmány végezte el (Imre Holl: Mittelalterarchäologie in Ungarn [1946–1964]. Acta ArchHung 22 [1970] 365–411.).

A szegedi konferencia öt fő témakör köré csoportosulva — középkori falutelepülések kutatása, várépítészet, városkutatás, egyházi építészeti emlékek kutatása és a középkori anyagi kultúra vizsgálata — egyértelműen a középkori régészet seregszemléje volt. A korábbiakhoz képest az ásatások nagymértékű megnövekedése széles körű áttekintést, ebből következően pedig részben rendszerezést, a hiányosságok megjelölését és a további kutatási célok meghatározását tette lehetővé, amint ezt a kötet bevezetőjét szerző Fodor István is írja.

Szegi László: Gondok és gondolatok Szeged keletkezéstörténete kapcsán c. előadása tér el csupán a kötet jellegétől. A szegedi történetész előadása a konferencia napjaiban megjelent Szeged története 1. kötetében felmerülő kérdések közül hármat ismertet, amelyek megoldásában véleménye szerint a régészet segíthet: Nagy-Morávia délre helyezése, Szeged nevének eredete és a johannita kolostor létének vagy nemlétének eldöntése.

A fentebb megjelölt témakörök előtt hangzott el Holl Imre: Középkori régészetünk módszertani kérdései c. előadása. Az egyes kutatási területek hazai helyzetének felmérésén túl összehasonlítást végez a külföldön elért eredményekkel, tájékoztatást ad egy-egy szakterület külföldi kutatási szempontjairól. A legnagyobb teret az „Új témák a fő kutatási irányokon belül” tárgykörnek szenteli. Itt a társadalomtörténeti szempontú értékelést tartja a jövőben fontosnak és a természettudományos vizsgálatok fokozott alkalmazását.

Árpád-kori falukutatásunk újabb eredményeit Kovalovszki Júlia foglalta össze. Kiemeli, hogy a falukutatások az ország egész területére kiterjednek, és ma már lehetőség nyílik a magyar államalapítás előtti évszázadok településeivel történő összehasonlításra is. Továbbra sincs azonban teljes egészében feltárt településünk. Visegrád-várkerülete ásátásainak eredményeképpen egy ispáni és esperesi központ 9–11. századi szolgáltató települése bontakozik ki. Ez az alföldi településekhez viszonyítva kevésbé laza szerkezetű. Nemcsak lakóházak, hanem ipari tevékenységre utaló objektumok is kerültek elő (vasfeldolgozó műhely, színesfém olvasztó kemence, kettős tűzterű kemencék).

Fodor István Árpád-kori településeink jellegzetes objektumának, a külső kemencének kelet-európai és ezzel együtt Kárpát-medencei párhuzamait veszi számba időszámításunk első évszázadaitól kezdve. Megállapítja, hogy Árpád-kori használatukban szerepe lehetett az itt talált avarságnak is, az erősebb hatást azonban a magyarság keleti hagyományainak kell tulajdonítanunk. Ezt látszik alátámasztani pest és kemence szavunk is. A magyar kutatás érdeme ennek az építménytípusnak a rekonstrukciója és szerepének tisztázása.

Parádi Nándor A későközépkori faluásatások újabb eredményei c. előadásában dunántúli településeken végzett ásatásokról számol be (Sarvay, Nagykeszi, Bánokszentgyörgy). Közülük a csaknem teljes egészében feltárt Sarvay falu ásata a legjelentősebb, eredményei részletes kiadványban napvilágot láttak. Az előadás ismerteti az említett települések szerkezetére vonatkozó megfigyeléseket, a házak építőanyagát, a különböző rendeltetésű gazdasági épületeket. Az előző konferencián elhangzottakhoz képest a célratoró ásatási program eredményeképpen többet tudunk e vidék házainak alaprajzi elrendezéséről, amely a nyugati magyar háztípussal több rokon vonást mutat.

13–14. századi falusias jellegű településeink rendszerébe épültek be a kunok és jászok első szállásai és megszállárduló települései. Selmeczi László (A kunok és jászok emléktárájának kutatása) a kunok szállásteremtőinek vizsgálata során fontosnak tartja azt a tényt, hogy a beköltöző kunok egy része azonnal használatba vette a tatárjáskor elpusztult templomokat és temetőket, míg más részük csak a 15. században kényszeríthető templomépítésre. Az állandó kun településeknek is két változatát különbözteti meg: téli szállásból megszállárduló (orgondaszentmihályi típus) és telepített falu (lászlófalvi típus). A négyszállási jász település és temető részlet viseleti tárgyként földbe került III. Béla bronzpénzei révén régészeti bizonyítékot szolgáltatott a kunok és jászok egyidejű beköltözésére. Pálóczi Horváth András A kunok feudalizálódása és a régészet c. tanulmánya a kun társadalom átalakulásának történeti forrásait és a régészeti leletanyagot állítja párhuzamba, behatóbban a feudalizálódás korai szakaszát tárgyalja. A kun vezetőréteg kereszténnyé válásának, a társadalom feudalizálódásának jelzői a szállásteremtőkből lett templom körüli temetőkben a 14. század közepén megjelenő gazdag temetkezések.

A várépítészet témakörben az előadások első csoportja az erődített központok és korai váraink kutatásával foglalkozik. Németh Péter (Az I. István-kori ispáni központok kutatásának eredményei és feladatai) megállapítja, hogy míg eredményeket értünk el az ispáni központok sánckerkezetének tisztázásában, továbbra is hiányoznak a várbelében folytatott feltárások, a központokhoz tartozó intézmények felderítése. E kutatások fontosságát növeli, hogy az ispáni központokban az első

magyar városokat kell látnunk. Gádor Judit A sálylatori nemzetségfői központ kutatása c. előadásában ismerteti a sánc szerkezetét, majd a nemzetségfői központból kialakuló település topográfiájának történetét. Kralovánsszky Alán hozzászólása a székesfehérvári és veszprémi ispánsági várak kérdését érinti. Magyar Kálmán Ispánsági és nemzetségi központok kutatása Somogyban címmel elsősorban a 13. századtól ismert B6 nemzetség és ágai központjaiban végzett ásatásairól számol be. A 12–14. századi feudális kisvárok kutatásának helyzetét Miklós Zsuzsa foglalja össze. Elhelyezkedésük alapján típusokba sorolja őket, majd jellegüket tekintve három fő típust különít el (menedékhely; lakott, majd ellenséges pusztítás miatt elhagyott vár; fontos közlekedési út mellett épült, esetleg a késő középkorban is továbbélő vár). Rendeltetésük meghatározása, datálásuk még további anyaggyűjtést igényel. Létrejöttük okát az anarchikus állapotokkal magyarázza, egy részük esetleg az oklevelek curiáival hozható kapcsolatba. Sándorfi György (Korai váraink típusvizsgálata) korreferátumában az I. István által alapított megyék központjában álló várakat vizsgálva összefüggést lát a várak nagysága és sánckerkezete között. E két tényező alapján három időrendi csoportot állít fel: nagy alapterületű, szélestalpú sáncú nemzetségfői várak; külföldi lovagok és térítő hatásra létrehozott kisebb területű, karsú sánccal készült várak; a 11. század első felében megjelenő kisebb lakótoronyok.

Késő középkori várkutatásunk újabb eredményei c. tanulmányának bevezetőjében Feld István megállapítja, hogy a műemléki-helyreállítási célok után a történeti szempontok előtérbe kerülése kedvezően hatott a várásatásokra. Terminológiai csoportosításban — királyi székvárak és várak, főpapi székvárak, valamint magánvárak — ismerteti az elmúlt tíz év ásatásait. A magánvárak tárgyalásánál a Miklós Zsuzsa által ismertett kisvárok kérdését is érinti, óvatosságra int a földvár megnevezés használatában, a korai várak keltezési kérdéseit is bizonytalannak tartja. A 13. századi, kőfallal övezett váraknak egy egyszerűbb (toronyjellegű épület) és egy gazdagabb kiképzésű (több egymáshoz csatlakozó épület) típusa különíthető el az eddigi ásatások alapján. A kutatás fő feladata ebben az időszakban a várak bővítésének felderítése. A 14. század végétől kezdődő új várépítési korszakban jelenik meg egy új vártípus, a vidéki főúri rezidencia. Ennek a védelem, reprezentáció és birtokközpont szerepét betöltő vártípusnak az állandó bővítése, átépítése jellegéből fakadt. E folyamat felderítéséhez is még további kutatások szükségesek.

Koppány Tibor középkori építészetünk elhanyagolt területére, a castellumok kutatására hívja fel a figyelmet. Közel 400 okleveles adat alapján megkísérli a szó jelentéstartalmának tisztázását, szót a castellumok területén eddig végzett néhány ásatás eredményéről.

Kubinyi András összefoglaló előadásában témakörök szerint ismerteti a városkutatás eredményeit és feladatait. A városok kialakulásának kutatásában a preurbánus formák felé irányult a figyelem, a településtípus meghatározása azonban még a jövő feladata. Azt már ma megállapíthatjuk, hogy környezetére a szétszórott, kisebb települések gyűrűje jellemző, míg magjában a falusias jellegű építkezés mellett a föld felszíne fölé emelkedő és kőből épült házak is megtalálhatók. A település alaprajzát befolyásoló dominánsok közül különösen a városfalak kutatásában jelentősek a régészet eredményei. Az egyes városi háztípusok vidékenkénti fejlődésének megfigyelésében és az infrastruktúra feltárásában is jelentős mértékben gyarapodtak ismereteink. A települések kutatás szemléletének finomodását jelzi, hogy a mezővárosokat külön településtípusnak tekintik. A szerző utal arra, hogy ezen a területen is hasznos lenne a leletanyag részletekbe menő vizsgálata, amely nemcsak a mezővárosi életszínvonalat ismertetné meg velünk, hanem esetleg korábbi, a mezővárosi fejlődés irányába mutató jelenségeket tárna fel.

Ezt követően G. Sándor Mária, Bertalan Vilmosné és Szőke Máttyás korreferátumában részletes tájékoztatást kapunk a középkori Pécs, Óbuda és Visegrád topog-

ráfiajának felderítésében elért igen jelentős eredményekről.

Középkori egyházi épületeink kutatását Valter Ilona ismerteti, számbavéve az elmúlt évtized szinte minden, ebbe a témakörbe illő ásatását. Kiemeli két, a Nyugat-Dunántúlon feltárt 9–10. századi templom és korai esperesi templomok megtalálásának jelentőségét. A rendi építészeti megismerésében elsősorban a cisztercita monostorok ásatása hozott új eredményeket, a későbbi időszből pedig ferences kolostorok egész sora került feltárára. Legnagyobb mértékben a falusi templomok feltárása folyt. E templomok számának ugrásszerű megnövekedése a 13. század elején a kis- és középnemesi réteg épített tevékenységével függ össze. A szerző hangsúlyozza, hogy az egyes alaprajzi típusokat nem szabad kronológiailag mereven értelmezni, mivel a 11–13. században kétszögkívről gyakrabban előforduló félköríves szentélyzáródás mellett az egyenes szentélyzáródást is megtaláljuk. Végezetül a szokásostól eltérő alaprajzú templomokról szól.

Az összefoglaló előadást követő beszámolókból az Esztergom-szigeti apácakolostor (Lovag Zsuzsa), a bátmonostori monostortemplom (Biczó Piroska) feltárájáról olvashatunk. Vándor László egy általa meghatározott, Egerváron és környékén dolgozó késő gótikus építőműhely tevékenységét ismerteti.

A középkori anyagi kultúra témakörben Gömöri János az iparrégészeti kutatásokról tájékoztat. H. Gyürky Katalin saját gyűjtése és ásatási publikációk alapján áttekintést nyújt a középkori Magyarország területén használt üvegajtókról és kereskedelmükről. Müller Róbert a vaseszközök kutatásának hiányosságaira és az ebből adódó időrendi és technikátörténeti kérdésekre hívja fel a figyelmet, ismerteti az alapvető mezőgazdasági eszközök fejlődését. Jankovich B. Dénes az Árpád-kori oklevelek régészeti szempontból hasznosítható adatainak összegyűjtését tervező nagy igényű munkája tapasztalatairól számol be.

A kötet értékét és hasznosságát — miután alapos összefoglalókat tartalmaz az 1970–1983 közötti idők kutatásairól — főleg hangsúlyoznunk. Az előadásokon áttekintve szemünkbe tűnik régészetünk legnagyobb hiányossága — amelyre az előadók is gyakran utalnak —, az ásatások részletes, a leletanyagot is mélyrehatóan ismertető és értékelő feldolgozása. Egyetlen előadás sem hangzott el a középkori temetők feltáráásával kapcsolatban, igazolva Holl Imre sorait: lehetőségeinket e területen alig használjuk ki.

A kötet a szolnoki Damjanich János Múzeum rotáján készült, a gépeléséből adódóan több sajtóhibával, mint egy szokásos nyomdai eljárással készült kiadvány. Sajnos a rotaeljárás sem tette lehetővé a gyors megjelenést. Az 1983 őszén tartott konferencia tanulmánykötetének impresszumában 1985 olvasható, de 1986-ban jutott csak el az olvasókhhoz. Az előadásokhoz német nyelvű rezümék csatlakoznak, itt a sajtóhibák helyenként zavaróak. Öröndetes, hogy a szerkesztők a korábbi kötettel szemben rajzok közlését is lehetővé tették, ami régészeti kiadványban elengedhetetlen.

Biczó Piroska

U. Körber-Grohne, Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie. Stuttgart 1987. Konrad Theiss Verlag. 622 o., 25 színes és 107 fekete-fehér tábla, 95 szöveg közti ábra.

A mezőgazdasági növénytanak egy speciális ága, a régészeti növénytan vagy archaeobotanika (nyugateurópai szakirodalomban palaeoethnobotanika) a régészeti korokból előkerülő növényleletek, növényi eredetű termékek meghatározásával, valószínűsítésével foglalkozik. Értékeli a különböző korokból származó növény-ábrázolásokat, a társadalomtudományi kutatási ágaknak a növényekre vonatkozó adatait. Figyeli az ember és a növényvilág kapcsolatát, az ember gazdasági tevékeny-

ségét. Az első ilyen jellegű munkát Franz Unger geológus írta 1851-ben.

A régészeti növénytan Magyarországon Deininger Imrénék, a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia egykori igazgatójának munkássága révén több, mint száz évre tekint vissza.

A szép reményekkel indult archaeobotanika a komplex, több tudományágat bevonó ásatási szemlélet hiánya miatt sokáig csak vegetált. Igazi változásról csak az elmúlt 30–35 évben beszélhetünk. Mind módszerben, mind technikai felszereltségében, s nem utolsósorban néhány iskolateremtő archaeobotanikus munkásságának köszönhetően hatalmas fejlődésnek indult ez a tudományág. Számos segédtudomány (dendrokronológia, palinológia) teszi teljessé a botanikai vizsgálatokat. Európában már több helyütt ásatási bázisokra települt archaeobotanikai intézetek működnek kiváló technikai felszereltséggel.

Az archaeobotanikai szakirodalom igen gazdag. Ezek a rövidebb-hosszabb tanulmányok általában csak szűk szakmai körben ismertek. Éppen ezért, az archaeobotanikai eredmények hiányos ismerete miatt nagyon sok a pontatlanság, sőt olykor a tévhit a növénytermesztés múltjával foglalkozó régészeti és mezőgazdasági szak-
könyvekben.

Udelgard Körber-Grohne, a hohenheimi Egyetem (Stuttgart) Botanikai Intézetének professzorasszonya, az archaeobotanika kiemelkedő személyisége e könyv keretében kísérli meg a mezőgazdasági haszonnövényekről (a gyümölcs és a gyógynövények kivételével) az eddig szerzett ismeretek összefoglalását.

Annak ellenére, hogy a könyv elsődleges célja a Németország területén egykor és ma termesztett mezőgazdasági haszonnövények történetének és biológiájának bemutatása, mégis megállapításai Közép-Európa más országaira is érvényesek.

A könyv elején megtudjuk, hogy az archaeobotanikai leletek részben tudatosan, részben véletlenül kerülnek a talajba. A leégett települések tisztítása, rituális szertartások (pl. temetés), készletezés és egyéb emberi munka során növényi részek kerülnek a talaj különböző mélységű rétegeibe.

A növények legellenállóbb része a termés és a mag. Ezek rendkívül értékes információk hordozói. Segítségükkel nemcsak a növények evolúciós és rokonsági viszonyaira, de a növénytermesztési ismeretek elterjedésére, s az adott kor mezőgazdasági színvonalára, olykor pedig etnikumi kapcsolatokra is következtethetünk.

A talajba került növényi részek huminanyagok felhalmozódása következtében tözegesedhetnek, ritkábban nehézform ionok hatására konzerválódhatnak, olykor habarásokba záródhatnak, vagy kerámialenyomatként jelennek meg. Kivételesen száraz körülmények között kiszáradhatnak, azaz mumifikálódhatnak. Mégis a régészeti korokból származó növényi maradványok leggyakrabban tűz által szénülés hatására, karbonizált állapotban maradnak fenn. A szénülés hatására jelentékeny méretbeli módosulásokkal kell számolnunk. A növényi leletek állagát és állapotát a leletek eltérő anyagi felépítése, a konzerválódás típusa, az edafikus és klimatikus tényezők és a lelet kora határozzák meg. A vizsgálati módszereket is ezekhez igazodóan kell megválasztani.

A mezőgazdasági haszonnövények ismertetése három részre tagozódik. Az első részben a ma is termesztett mezőgazdasági haszonnövényekkel ismerkedhetünk meg: a lisztet adó növények közül a közönséges búzával (*Triticum aestivum* L.), a rozssal (*Secale cereale* L.), az árpa-fajokkal (*Hordeum* sp.), a zabbal (*Avena* sp.), a tönkölyvel (*Triticum spelta* L.) és a kukoricával (*Zea mays* L.); a hüvelyesek közül a babbal (*Phaseolus vulgaris* L.), a tűzbabbal (*Phaseolus coccineus* L.), a lóbabbal (*Vicia faba* L.), a borsóval (*Pisum sativum* L.); a gumós-növények közül a burgonyával (*Solanum tuberosum* L.); az olajtartalmú növények közül többek között a repeével (*Brassica napus* L.). A német nyelvterület országainak kedvelt főzelék- és salátanövényei a káposzta (*Brassica oleracea* L.), a retek (*Raphanus sativus* L.), a spenót

(*Spinacia oleracea* L.), a kerti laboda (*Atriplex hortensis* L.), a sóska (*Rumex acetosa* L.), a sárgarépa (*Daucus carota* L.), a pasztinák (*Pastinaca sativa* L.), a zeller (*Apium graveolus* L.), a spanyol pozdor (*Scorzonera hispanica* L.), a spárga (*Asparagus officinalis* L.) és a hagyma (*Allium cepa* L.). A fentiekén kívül olyan haszonnövényekkel is megismerkedhetünk, mint a sárgadinnye (*Cucumis melo* L.), az uborka (*Cucumis sativus* L.), a sütőtök (*Cucurbita maxima* DUCH.), a közönséges tök (*Cucurbita pepo* L.) és a paradicsom (*Lycopersicon esculentum* MILL.).

A második részben a szerző a múltban termesztett növényeket mutatja be: a lisztet adó növények közül az alakort (*Triticum monococcum* L.), a tönkét (*Triticum dicoccum* SCHÜBL.), a kölest (*Panicum miliaceum* L.), a hajdinát (*Fagopyrum* sp.); a rostonövények közül a lent (*Linum usitatissimum* L.) és a kenderet (*Cannabis sativa* L.); az olajtartalmú növények közül a gomborkát (*Camelina sativa* [L.] CRANTZ). Kelmék festésére a festő csülöngtet (*Isatis tinctoria* L.), a festő rezedát (*Reseda luteola* L.), a festő buzért (*Rubia tinctorum* L.), a kerti porsáfrányt (*Carthamus tinctorius* L.) és a mályvarózsát (*Althaea rosea* L.) használták. Főzeléknek és salátának egykoron a saláta bakszakállt (*Tragopogon porrifolius* L.), a paréj lóromot (*Rumex patientia* L.), a római sóska (*Rumex scutatus* L.), de a raponc harangvirágot (*Campanula rapunculosa* L.) is elkészítették.

Az egyes növényfajok leírásánál a könyv szerzője kitér a faj rendszertani helyének, ökológiai viszonyainak, termesztési körülményeinek leírására. A haszonnövények származási helyének, rokonságának, elterjedési útvonálának bemutatásánál elsősorban az igen éles kritika alá vett archaeobotanikai leletekre témaszkodik. Ezenkívül számos ókori és középkori írásos adatot is említ U. Körber-Grohne. A mű jelentőségét emeli, hogy felhívja a figyelmet és intézkedéseket javasol az egykori, de napjainkra már a természetből kivont haszonnövények faj- és fajtafenntartására.

A harmadik részben mutatja be az író az előzőekben tárgyalt haszonnövények közép-európai elterjedési útvonálát. Időben tehát több, mint hétézer évet ölel át!

A hazai archaeobotanikai kutatás számára a legtöbb megoldatlan kérdést a neolitikum jelenti. Ugyanis a termesztett növényfajok és az ezzel egybeeső vonaldiszes kerámia kultúra (i. e. 4600–3800) elterjedésének keleti határa Közép-Európában hazánk területe. Ezért mindazon haszonnövények előfordulásával, amelyeket a környező országok neolitikus telepeiről kimutattak, nálunk is számolni kell.

A könyvet számos színes fotó és középkori metszet díszíti és teszi vonzóvá azok számára, akiket érdekel a kultúrnövények története.

Gyulai Ferenc

W.-R. Megow, Kameen von Augustus bis Alexander Severus. Walter de Gruyter, Berlin 1987. XVI + 326 lap, 51. tábla.

A Német Régészeti Intézet Antike Münzen und geschnittene Steine sorozatának XI. kötete az első, mely vésett kövekkel foglalkozik. A munka alapjául a szerző több mint 10 évvel korábban elfogadott disszertációja szolgált (Bonn, 1974). A téma rangos anyagot foglal magába: a gemmametszés műfajában a kámeák mind méretükkel, mind kidolgozásukkal és színeikkel messze felülmúlják a többnyire egyhangú, szerény megjelenésű intagliók tömegét. Ezek az ékszerként vagy

díszként használt reprezentatív darabok nem rendelkeztek olyan gyakorlati funkcióval, mint a pecsétgyűrűk vagy varázsgyűrűk, eszmei-ideológiai mondanivalójuk azonban volt. Használatuk a társadalom felső rétegéhez kötődött, legtöbbször magához a császári udvarhoz. A szerző valójában ez utóbbiakra szűkíti le vizsgálati anyagát, következésképp a Kaiserkameen pontosabb megjelölés lett volna a címben.

A kámeák reprezentatív volta ellenére sem mondhatjuk, hogy a kutatókra nagy vonzerőt gyakoroltak volna. Az egyes darabokról készült, gyakran igen alapos tanulmányok mellett átfogóbb összefoglalás legfeljebb egy-egy korszakról készült, mint az Augustus korról,¹ vagy a 4. sz.-ról.² Az első áttekintő vizsgálat erről az emlékeanyagról majdnem egyidőben jelent meg M. kötetével, de míg az tipológiai kérdésekkel foglalkozik,³ M. a stílusfejlődésre és kronológiára irányítja figyelmét. A gemmák stíluskritikai vizsgálata kétségtelenül igen fontos, sürgető feladat, elvégzése azonban komoly nehézségekbe ütközik. Az emlékeanyag zöme kis mérete és felületes megmunkálása miatt alig ad lehetőséget ilyen jellegű megfigyelésekre. A kámeákon végezhető leginkább ezek a vizsgálatok, a szerző tehát reális feladatot tűzött ki.

A római kámeametszés kialakulásáról és Augustus kori stílusfejlődéséről nyilvánvalóan nem lehet beszélni Vollenweider eredményeinek figyelembevételével nélkül. Bár M. többször is hivatkozik rá, valójában annak eredményeit nem építi be munkájába, de nem igyekszik szembe-ismerni sem saját eredményeivel. Csupán egy lábjegyzetből következtethetünk arra, hogy a mesterkezek megállapításának lehetőségéről más véleményen van, mint Vollenweider (12. l., 47. j.: Die hier vorgenommene Ordnung des Materials in Stilgruppen besagt zunächst nichts über Künstler, Werkstatt- oder Schulzusammenhänge). Az óvatosság természetesen nem árt, az említett szerzőnk gyakran nehezen követhető empátiával kapcsolja gemmák egész sorát az i. e. 1. sz.-ból ismert gemmametsző mesterek valamelyikéhez. Ez azonban olyan fontos módszertani kérdést rejt magában, amely elől nem lenne szabad kitérni.

Talán éppen az eltérő megközelítési módok és az abból levont következtetések szembeállításának elkerülése vezette M.-t abban az egyébként nem indokolt eljárásban, hogy vizsgálatait csupán a késő augustusi munkákkal kezdi el. Ezeket alapvetően két stíluscsoportba sorolja: az egyiket Dioscurides, a másikat Epitynchanos nevével fémjelzi. Az előbbi a portréformálás klasszikus-görög, az utóbbi inkább Itália (kubista) hagyományait követte. Miközben tehát M. elzárkózik a kor ismert mestereinek számbavételétől, művek attribúciójától, egymáshoz való viszonyuk vizsgálatától — vö. Vollenweider: Dioscurides fiai, ill. tanítványai — a két stíluscsoportot mégiscsak mesternevekkel különbözteti meg. Ráadásul az első csoportnál a név megválasztása is vitatható, minthogy az alapul vett műalkotás a Gemma Augustea, ami tudvalevően nem szignált darab. Ha pedig ennek késői datálását fogadjuk el — ahogy M. teszi —, úgy Dioscurides már szóba sem jöhet mestereként.

Az előbbieknél alapján megalapozatlan marad M. azon megállapítása az Augustus korra vonatkozó összefoglalásában, hogy az i. e. 30-as évek végétől stilisztikai fordulat állt be a kámeametszésben: az itáliai-római helyére az augustusi klasszicizmus lépett (20. l.). Ez utóbbi mellett a szerzőnek feltétlenül figyelmet kellett volna fordítania a hellenisztikus stíuselemekre, melyek fontosságát bevezetőjében még hangoztatja (2. l.), később azonban már nem foglalkozik vele. Hyllost — akinek műveinél leginkább lehetne erről beszélni — éppen csak

¹ M.-L. Vollenweider, Die Steinschneidekunst und ihre Künstler in spätrepublikanischer und augusteischer Zeit. Baden-Baden 1966.

² G. Bruns, Staatskameen des 4. Jahrhunderts nach Christi Geburt. Berlin 1948.

³ M. Möbius, Zweck und Typen der römischen Kaiserkameen. ANRW II 12.3. (Berlin—New York, 1985) 32—88.

megemlíti, mint a dioseuridesi stílus folytatóját. És ezzel már a kora-tiberiusi periódusba léptünk át. Teljesen érthetetlen, hogy itt miért csupán egy lábjegyzetben utalással van elintézve a kölni Divus-Augustus kámea (21. l., 73. j.), mely ennek az időszaknak egyik legrepresentatívabb darabja. Ennek stílus-sajátosságaival nemrég E. Zwierlein-Diehl⁴ foglalkozott igen behatóan, és a művet Hylosnak tulajdonította. M. ezt nem fogadja el, de indoklására nem tér ki. Ehelyett foglalkozik a Vatikáni Múzeum szard-edény töredékének portréjával, melynek fej- és arcrészelete csak korlátozott következtetések levonására alkalmas.

Az augustusi stílusirányok szintézisének tekintett, Herophilos szignálta portré (27. l.) Germanicusszal való azonosítása igen kétséges (Augustus?, Tiberius?, Drusus maior?). Az pedig teljesen kizártnak látszik, hogy az ugyancsak bécsi páncélos-paludamentumos mellkép Germanicust ábrázolná. A páncélján aegist viselő, a felémelt kezében minden bizonnyal sceptrumot tartó alak inkább császárábrázolásra vall, pl. Tiberiusra vagy Caligulára. A két darab stílusbeli összetartozása viszont kétségtelen. Az ábrázolt személyek azonosításához M. általánosan nem ad új szempontokat, hanem többnyire átvászi a legfrissebb eredményeket anélkül, hogy kitérne elemzésükre.

A 20-as évektől Caligula hatalomra jutásáig a kámeakészítés mind mennyiségileg, mind minőségileg visszaesett. A 37–41. közötti évekre viszont jelentős anyagot gyűjt össze a szerző. Az egyik jelentős csoportot a Drusilla és Agrippina maior portrék jelentik, melyek sima arcfelületűekkel és finom rajzú hajábrázolásukkal a kora-tiberiusi stílushoz kapcsolódnak.

A kámeák datálásánál előforduló nehézségeket legjobban egy Isis és Zeus-Ammon ábrázoló londoni kő mutatja (44. l.). Az eddig elhangzott javaslatok az 1–4. sz.-ig terjednek. M. részletesen foglalkozik a Severus-kori datálás cáfolatával, hogy aztán Caligula korának legjelentősebb darabját lássa benne. Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy ez a kámea mind stílusával, mind ikonográfiájával nagyon idegenül hat a iulius-claudiusi művészetben. Az éles és szögletes kontúrok, a mereven fölfelé néző tekintetek, az eltorzuló arányok — különösen a nőalaknál — sokkal inkább a 4. sz.-i klasszicizálást idézik, mint az 1. sz.-it. Ugyancsak a 4. sz.-ban, mégpedig a pogány római arisztokrácia körében kereshetjük a két alak sajátos szinkretizmusának az eszmei gyökereit: Héra magán viseli Isis és Déméter attribútumait, Zeus pedig Ammonét és Serapisét.

A Caligula-kori kámeametszés nemrég H. Kyrieleis révén is gyarapodott, amennyiben az eddig Augustust és Romát ábrázoló bécsi töredéket átértékelte. Ha eredményét elfogadva ezt és az előbb említett darabot egymás mellé helyezzük, akkor érezzük igazán, hogy ezek nem készülhettek azonos időben, ugyanabban az udvari műhelyben. A töredék Augustus-korhoz kapcsolódó stílusát M. is hangsúlyozza, ugyanakkor túlságosan keresettek azok a különbségek, melyeket a Gemma Augustea Augustus portréja és a töredék férfiportréja között megállapít (50. l.). Épp a kettő közti szoros hasonlóság az, ami miatt az utóbbi Augustus-korra datálása továbbra is tartja magát.⁵

Érthető, ha az előbbi darabok alapján a könyv szerint gazdag Caligula-kori kámeametszés stílusáról nem lehet egységes képet alkotni. Van, ami a késő-tiberiusi stílust követi; van, ami az augustusit; és van, ami ennek felbomlasztására törekszik. Úgy tűnik, hogy Caligula-kori kámeastílusról egyelőre nem lehet beszélni és az is kétséges, hogy valóban olyan jelentős volt e korszak kámeametszése, mint amilyennek M. látja.

A Claudius-kor a kötet legterjedelmesebb fejezete (54–95), jelezve ezzel, hogy M. ezt az időszakot tartja a császárkori kámeametszés csúcspontjának. A számos

Claudius-portré esetében aligha kétséges a datálás helyes-sége. E fejezetbe is kerül azonban több kámea, melynek a hagyományos datálás alapján nem itt volna a helye. Ezek közül a bécsi Sas-kámeával foglalkozik M. a legbehatóbban, melyet csekély kivételtől eltekintve a kutatás Augustus-korinak tart. M. elsősorban az újabban felvetődött hellenisztikus datálást igyekszik kizárni, az Augustus-kori datálással szemben nincs igazán nyomós érve. Figyelemre méltó viszont az a szempont, amellyel a Claudius-korba igyekszik elhelyezni. A Windsor Castle-i Claudius-portréval állítja párhuzamba, és közös jellemzőjüket abban látja, hogy bennük a belső dinamikus feszültséggel külső nyugalom és monumentalitás párosul. Ebben és az augustusi korával vetekedő finom kidolgozásban látja a kora-claudiusi stílus jellemzőjét.

A Gonzaga kámea — melyet Kyrieleis az attribútumok vizsgálata alapján a hellenizmusból a késő Tiberius korba helyezett át⁶ — itt a claudiusi barokk képviselője mozgalmas haj- és aegis-ábrázolása révén. I. sz. 50 körülre datál M. két kiemelkedő jelentőségű kameát, a Gemma Claudiat és a Grand Camée de France-t. Ezekben a claudiusi barokk elsősorban a festői hatás érvényesítésében jelentkeznek: a szardonix sötét rétegéből kiemelkedő fehér alakokon szervesenül barnás foltok jelennek meg. Az anorganikus barna foltok festői színhatása a Démétér és Triptolemost ábrázoló párizsi kameán az alakok heves mozgásával párosul. Így teljesül ki a claudiusi barokk stílus.

A hágai kámea esetében — mely kentaurfogaton vont császári családot ábrázol — M. méltánylandó önmérsékletet tanúsított. A többnyire 4. sz.-ra datált darabban kapcsolatban régebben is, újabban is felmerült a Claudius-korra helyezés lehetősége. M. ezt sem stiliztikailag, sem ikonográfiailag nem tartja megalapozottnak. Feltételezése szerint nem antik másolatról van szó. Véleményünk szerint továbbra is a 4. sz.-i datálásnak van a legtöbb valószínűsége, még ha az ábrázolt család a iulius-claudiusi dinasztia tagjait idézi is.

Az ún. claudiusi barokk — bár különböző megnyilvánulási formákban — ad bizonyos egységes arculatot a korszak kameáinak. Ebben alkalmanként klasszicizáló tendencia is érvényesül (Gemma Claudia, Grand Camée). A mozgalmasabb, nyitottabb kompozíció jellemző a korábbinál gyakrabban alkalmazott frontális vagy körplasztikai mellképekre is.

A csekély számú és változó kvalitású Nero korabeli kámeák (95–105. l.) alapján egységes stílus nem, legfeljebb bizonyos tendenciák állapíthatók meg, így a barokkos jelenségek elenyészése vagy megmerevedése, az alakok élettelené válása, a kompozíció nehézkessége, a dekoratív elemek szerepének erősödése.

A Nero és Septimius Severus közé eső időszak egy fejezetbe sűrítése (105–125. l.) jelzi, hogy a kámeák iránti érdeklődés ismét visszaesett. Bizonyára ezzel függ össze (megfoghatóknak a mesterek és a nyersanyag) az a mind gyakoribbá váló jelenség, hogy korábbi kámeákat az új igényeknek megfelelően átdolgoztak. Claudius képmásából Galba, Neróból Domitianus lett. Meggyőzően bizonyítja M. egy Claudius–Nero korabeli kámea portréjának Antinooszra való átfaragását (111. sk.) és egy párizsi Traianus-mellkép nem antik voltát. Továbbra sem érezhetjük azonban eldöntöttnek azt a kérdést, vajon a sasfogaton álló császárt és az öt megkoszorúzó Tychét ábrázoló berlini kámea valóban Hadrianus-kori-e. Az eddigi javaslatok az i. sz. 1. sz. közepétől a 4. sz. 2. feléig terjednek. A késői datálás több megfontolást érdemelne, különösen ha figyelembe vesszük a kemény grafikus kidolgozás túlsúlyba kerülését a plasztikussal szemben. Meggyőző viszont a kasseli Victoria és a stuttgarti Zeus és Héra késő-antoninusi datálása.

A késő Antoninus korban találkozunk egy fontos új jelenséggel. Nagy számban jelennek meg igénytelen

⁴ Der Divus-Augustus-Kameo in Köln. KölnJbV-FrühGesch 17 (1980) 30 skk.

⁵ W. Oberleitner, Geschnittene Steine. Die Prunk-

kameen der Wiener Antikensammlung. Wien—Köln—Graz 1985. 46 skk.

⁶ Der Kameo Gonzaga. BJb 171 (1971) 162–193.

kivitelű női portrék — jellegzetes kontyba kötött hajviselettel — a provinciális területén. Ez arra enged következtetni, hogy a provinciális műhelyekben is megindult a kámeák előállítására nyilván a Róma városi minták alapján. Ugyancsak e korszak jellemzője az áttetsző chalcedonból és átlátszó hegyikristályból készült szoborcskáék és magasdomborművek elterjedése. A kidolgozás stílusában a késő-claudiusi — neróihoz képest alig tapasztalható változás: nő a kontúrok szerepe és a festői formaadásé.

Annak ellenére, hogy M. bevezetőjében (4. l.) a kámeametszés új virágkoráról beszél a Severus-korban, az erről írt fejezet a legrövidebb és legsummásabb (125–129. l.). Ez részben azért van, mert több, eddig e korra datált darabot ő előbbre helyez, részben pedig azért, mert a még megmaradt darabokkal is keveset foglalkozik. A párizsi, Severus családot és a leningrádi, Iulia Domnát ábrázoló kámeák magas színvonalú mestermunkáiról tanúskodnak. Jellemzőjük a dombormű szilárd vázának (kubizmus) és a tárgyi hűségnek a biztosítása. A további darabokról bővebben a katalógusban lehet olvasni.

A kámeametszés stílusfejlődésén túl M. egy rövidebb fejezetben néhány fontos darab vagy típus ikonográfiai és program-kérdésével is foglalkozik (130–150. l.). Elsőként a Gemma Augustea-t és a Grand Camée de France-t veti össze. A kettő közös és meghatározó motívumát a trónutód kiválasztásának, az adopcio jelenetének propagandisztikus céllal történő megörökítésében látja. Az első esetben Tiberius (i. sz. 4.), a másodikban Germanicus az örökbefogadott. Mivel a Grand Camée jóval a középpontban ülő Tiberius halála után készült, a megörökítés apropója Nero örökbefogadása lehetett (i. sz. 50.), aki gyermekként szintén jelen van. Az ábrázolások feladata tehát a hatalom legitimitásának a hirdetése, nem pedig egy térben-időben konkrét esemény bemutatása.

A nagyszobrászathól jól ismert jelenség, hogy a portrék is magukban hordozzák a mindenkori uralkodói programot, amit részben a kidolgozás formai eszközei, részben a viselt attribútumok juttatnak kifejezésre. Ilyen módon megkülönböztethető „polgári típus”, mely az augustusi korra korlátozódik és a köztársasági hagyományok folytatója; „uralkodói típus”, mely a császárt az uralkodói jelvényekkel ábrázolja; „divus, ill. isten-típus”, mely a konsekrálás vagy valamely isten — többnyire Iuppiter — jelvényeit viseli.

A könyv első felét egy vele azonos terjedelmű katalógus követi (153–317. l.), mely összesen 351 kámea leírását tartalmazza a hozzá kapcsolódó szakirodalom összegyűjtésével. A kámeák 6 csoportba vannak sorolva, aszerint hogy császárt, császárnét, a császári család férfi vagy női tagját, ill. férfi vagy női magánszemélyt ábrázol. Míg az első négy csoportnál teljességre törekvés figyelhető meg, az utóbbi kettőnél inkább csak a publikált anyagból vett ízelítőről van szó. Láthatóan M. a szocialista országok múzeumi anyagát nem tanulmányozta, ahol a bemutatottnál jóval nagyobb számban fordulnak elő provinciális kámeák.

A katalógus leírásai rendkívül gondosak, néha már túlságosan is aprólékosak, a Gemma Augustea pl. 8,5 oldalt tesz ki. Ezzel kétségtelenül igen értékes adattárat bocsát az érdeklődők rendelkezésére. Ezzel kapcsolatban legfeljebb elvételre lehet kritikai megjegyzésünk. Így pl. az A 144-es darabon a Septimius Severus oldalán álló két ifjú meghatározását éppen fordítva tartjuk indokoltnak, ahogy ezt már korábban kifejtettük (AÉ 112, 1985, 184. l.). A C 26-os tételben leírt Gonzaga kámea datálásának taglalásánál nem állja meg a helyét, hogy Kyrieleis pontosabb dátumot nem jelölt meg. A női hajviseletre alapozva i. sz. 30 körülre teszi a kámea készítését (i. m. 174 sk. l.).

A szöveges részt Regiszter zárja. Indokoltnak tartottunk volna egy bibliográfiát a római kámeakutatásra vonatkozó fontosabb szakirodalomról. Ez egyben hiánytalanul megadhatta volna azoknak a tanulmányoknak az adatait is, amelyeket a katalógus egyes tételei után álló irodalomjegyzék csak rövidítve tartalmaz. A kötet élén elhelyezett rövidítések között ezeknek csak töredé-

két találjuk meg. Az illusztrációt 51 tábla tartalmazza, és csekély kivételtől eltekintve igen jó minőségben. A kiadvány gondos kivitelezéséről tanúskodik az is, hogy a szövegben csak elvétve fordulnak elő íráshibák, így az 54. l. 182. j.-ben Syklax (helyesen Skylax), a 117. lapon unregelmäßig (helyesen unregelmäßig), a 240. lapon Soechtig (helyesen Soechting), a 309. és 321. lapon Kotolac (helyesen Kostolac).

Végezetül M. módszerére, teljesítményére és a kötet használhatóságára vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg. A stíluskritikai vizsgálatok a haj, az arc, a ruházat ábrázolásának, a kompozíciónak, a különböző színű rétegek egymáshoz való viszonyának stb. a legapróbb részleteire is kitérnek és példamutatóan gondosak. A principátus korában azonban nincs szó olyan egységes stílusfejlődésről, mely megengedné, hogy vitatható datálású darabokat pusztán stílusjegyeik alapján megnyugtatóan tudjunk időben elhelyezni. Hasonló bizonytalanságok jelentkeznek az ikonográfiai érvek esetében is, ahol az idealizálás, a retrospektív ábrázolás és a császári ház tagjainak meglévő vagy szándékoltan keltett hasonlósága sok félreértésre, szubjektívizmusra ad lehetőséget. A legvitatottabb darabok datálását tehát sajnos ebből az irányból reménytelen eldönteni, így ezekre a stílusfejlődés meghatározását csak nagyon korlátozottan, vagy egyáltalán nem lehet építeni. Tanulságos ebből a szempontból Kyrieleis idézett tanulmánya a Gonzaga kámeáról: az eddigi datálás tarthatatlanságát és az újra tett javaslatát antikvárius megfigyelésekre alapozza (attribútumok, díszítő motívumok, viselet) és csak ezután tér ki stílusztikai és ikonográfiai kérdésekre. Így hát azt kell mondanunk, hogy a kötetnek a principátus kori kámeák stílusfejlődésére és időrendjére vonatkozó megállapításai sok vitatható részletet tartalmaznak, mégis elismeréssel kell fogadnunk ezt a merész vállalkozást, mely jó 2 évszázad emlékananyagát igyekszik összegyűjteni, rendszerezni és értékelni.

Gesztelyi Tamás

Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, 143 (1985); 144 (1985); 150 (1985); 156 (1987); Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen.

A közéleti szolás szerint legnagyobb kultúra-terjesztőnek (greatest civilisator) tartott kereskedelem a régészet egyik kedvelt kutatási területe. A távoli földön készült s az előkerülése környezetében idegennek számító tárgyak a legtöbb helyen könnyen minősülnek az idegen néppel vagy területtel folytatott kereskedelem „bizonyítékának”. Túl azon, hogy egy-egy tárgy szórványos előkerülése nem föltétlenül és kizárólag tekinthető kereskedelem gyümölcsének a kutatásban sokszor leegyszerűsített elképzelések élnek a régészeti korokban folytatott kereskedelem mibenlétéről is. Mindenesetre, ami a Közép- és Észak-Európa régészeti korszakaiban folytatott kereskedelmet illeti, arról a most — méltatlanul röviden s akkor is csak kiragadott példákon keresztül — ismertető könyvek kimerítő tájékoztatást nyújtanak.

E kötetek a göttingi Akadémia nálunk kevésbé ismert tanulmányosorozatában jelentek meg. Ugyanitt már korábban is adtak ki fontos összefoglalásokat, melyek a magyar régészet figyelmét méltán kiérdemelték: H. Völkersnek a korai karoling pénzletelekről készített katalógusa (61, 1965), a középkori városokról (83 és 84, 1975), az ős- és kora középkori falvakról (101, 1977), az ős- és kora középkori sírhalásokról (113, 1978), az ős- és kora középkori szántásnyomokról (115 és 116, 1979 és 1980) készült tanulmánykötetek és H. Steuernek az európai (értsd: nyugat- és közép-európai) kora középkori társadalmi szerkezetéről írt monográfiája (128, 1982). A most szóba kerülő négy kötet a közép- és észak-európai őstörténeti bizottságnak a kereskedelem problémakörének szentelt és 1980–1983 között tartott össze-

jövedelein elhangzott előadásokat tartalmazza. Az 55 cikk valamennyijéről és az egy könyvről nemcsak terjedelmi okok és tájékozottságom hiánya miatt lehetetlen egyforma terjedelemben szólni, de a magas színvonaluk is eleve tallózásra kényszerít: egyikben sincsenek semmitmondó bekezdések, „üresjáratok”.

Teil I: *Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike.* hrsg. von K. Düwel, H. Jankuhn, H. Siems, D. Timpe. 490 p. A módszertani kérdésekkel foglalkozó cikkek közül a kereskedelem mechanizmusát megragadni kívánó modelleket ragadnám ki; a közép-európai kutatás nagy része leegyszerűsítve gondol az idegen tárgyak, ill. áruk terjedési módjaira. B. *Stjernquist* a sajátja mellett C. Renfrew híres modelljeit elemzi. Az előbbi közvetlen, valamint állomásához kötött távolsági és szomszédok közti, rövid távú kereskedelmet különböztet meg (p. 72, 3. kép). Renfrew első modellje az obszidián elterjedésére alapult, a nyérőhelytől a legtávolabbi pontig az eredeti árualap mennyisége lényegében egyenes arányban csökkent volna. A második a presztízs-tárgyakét modellezi, ez az árualap csökkenését lassúnak és egyenletesnek feltételezi. A harmadik modell hivatásos kereskedők közreműködésére alapoz, ahol a célpont felé haladva túladtak volna az áru túlnyomó hányadán. Az utolsó pedig a központilag ellenőrzött piaci kereskedelmet modellezi (vö. itt pp. 75–77, 4–7. kép). Ezen, az őskorra alapozott s meglehetősen elvont, ezért könnyen sokmindenre alkalmazható modellek mellé tegyük most a viking kori É-Európa többféle kereskedelmi áruja alapján megrajzoltat. H. Steuer csepp-modellje (IV. p. 190. 25. kép 1) szerint a kereskedő útra kelvén nagyban bevásárolt, amiből a nagyobb kereskedelmi központhoz vezető útjában már a közbeeső piacokon megkezdte az árusítást. Aztán folytatta útját az immár idegen (esetleg csak gazdaságilag idegen) területen, ahol állomáslát állomásra csökkent az árukészlete. Útja legtávolabbi pontján olyan új árut szerzett be, melyet visszafelé menet el tudott adni, haza csak kisszámú idegen áruval érkezett.

A konkrét régészeti, történeti és numizmatikai tanulmányok közül a középkori történész R. *Wenskus*nak a borostyánkéreskedelemmel foglalkozó cikkét emelem ki (pp. 84–108). A neolitikumot R. *Pittioni* nagy összefoglalása (pp. 127–180.) mellett a görög áruk nyugat-ill. kelet-európai elterjedéséről szóló értekezések képviselik (D. *Timpe*, pp. 181–213, R. *Rolle*, pp. 460–490), de a kötet nagy részét a vaskori és a római kori kereskedelemmel foglalkozók teszik ki (W. *Kimmig*, pp. 214–230, O.-H. *Frey*, pp. 231–257, D. *Timpe*, pp. 258–284, F. *Fischer*, 285–298, ill. H. v. *Petrikovits*, pp. 299–336, H. *Chantraine*, pp. 367–429, J. *Kunow*, pp. 430–450, P. *Schmid*, pp. 451–459). Külön figyelmet érdemel K. *Godtowskij* írása, mely tömegárukkal és nem egyes, elszórt tárgyakkal foglalkozik. Valójában Európának azt az egész felét dolgozta fel, mely a limesen túl esett. Következtetése szerint nemcsak a Germania libera-ba áramló római kereskedelem, de az ottani belkereskedelem is fejlettebb volt az általában feltételezetténél s az oda-került római pénzek ott a fizetőeszköz funkcióját látták volna el.

Teil II: D. *Claude: Der Handel im westlichen Mittelmeer während des Frühmittelalters.* 332 p. Minden mű, mely Ny- és D-Európa kora középkori gazdasági életével foglalkozik, valamilyen módon kell, hogy érintse azt a vitát, melyet H. *Pirenne* 1922-ben és 1937-ben megjelent művei kavartak, s amelynek utóérzései máig érezhetők — az alapkérdés már jó ideje eldőlt. (A vita legfontosabb irodalmát l. pp. 9–15, 1–40. j.) A belga történész közismert tétele úgy szólt, hogy a Mediterráneumban a 7–8. sz.-ban teljesen megszűnt a kereskedelem, összeomlott a városi kultúra, csak néhány piac működött a királyi udvarok ellátására. Mindennek oka a Mediterraneum K-i felének arab kézre kerülése, eredménye pedig az európai kultúra hanyatlása lett volna. A „sötét középkor” koncepcióját sugalló elmélet latinos lendülettel és szellemességgel lett kidolgozva, míg a germán szorgalommal és alapossággal született munkák sorra cáfolták *Pirenne* szinte minden kiindulópontját

(elsőnek A. *Dopsch*, 1930). A szenvedélyek mára elcsitulnak, mindenki előtt egyértelmű lett: az adatokkal kell foglalkozni, márpedig azok bőségesebbek, mint az annak idején *Pirenne* számára tűnt. D. *Claude* a problémákör egyszerű szintézisét készítette el. Könyve jóval többet nyújt, mint amit ígér. Kiragadott példa: a szerző a galliai, hispániai történelemhez hasonlóan jól tájékozott a déli szláv kalózkodások vagy a Bizánc és Perzsia között az Arab félszigeten lezajlott kereskedelmi kötélhúzás témájában. Avar–szláv tengeri rablókról beszél, holott ezekben az akciókban az avarokat a források alapján éppen ártatlannak tarthatjuk. E gondolatom mögött nem a szerezemenmosdatás szándéka bújk; ehhez a 626-ig folytatott hadjáratok túlságosan egyértelműek voltak. De éppen arról van szó, hogy az avarok mindazon luxusjavakat, melyek a kora középkori távolsági kereskedelem számban és értékben legjelentősebb árucsoportját jelentették, fegyverrel szerezték be a maguk számára (miként a türkök Kínában, vö. *Ecsedy I.*). A szerző kritikai érzékét mutatja, hogy elutasítja a világhírű numizmata, Ph. *Grierson*nak a ciprusi kincsek birtokosaival kapcsolatos azonosságai kísérleteit. (*Grierson* a nyugat-európai kora középkori kereskedelem tagadásával más esetben sem bizonyult hibátlan történeti érzékűnek.)

Teil III: *Der Handel des frühen Mittelalters*, hrsg. von K. Düwel, H. Jankuhn, H. Siems, D. Timpe. 510 p. E kötet egyik témakörét a dolog természetéből folytán a Merovingok teszik ki: a történész D. *Claude* és a régész H. *Rorth* a bel-, P. *Johannek* a külkereskedelemmel foglalkozott (pp. 9–99, 161–192, 214–254) s ugyanezeknek szentelte figyelmét a numizmata P. *Berghaus* is (pp. 193–213). H. *Roth* egy kitűnő táblázatban foglalta össze azt a kutatástörténetet, amelyről más egy vaskos könyvet írt volna; a táblázat áttekintést ad az egyes szerzők által vizsgált kereskedelmi tárgyakról, a hozzájuk fűzött gondolatokról, a tárgyak feltételezett beszerzési módjáról. A saját vizsgálatait nagy anyaggyűjtésre, egyes tárgyak díszítéstípusok elterjedését elemző térképekre alapítja. P. *Johannek* — többek között — tárgyilagossá kritikával tekinti át a Samo-val kapcsolatos korábbi feltételezéseket (a szláv „birodalmáról” szóló fantazmagóriákra ki sem tér). Megállapítja, hogy Samo a neve fönnmaradását egyedül a frankok fölötti győzelmének köszönheti, különben semmi rendkívüli nem volt körülötte. Ami pedig a szlávoknak a Merovingokhoz irányuló, közhelyszerűen sokat tárgyalt rabslolgakereskedelmét illeti, azt a szerző határozottan cáfolja. J. *Zak*nak a lengyel törzsek bel- és külkereskedelméről írt hosszú tanulmánya (pp. 431–510) az 500–1138 közötti századokból származó valamennyi idegen tárgyat számba veszi. Periodizálásuk és csoportosításuk után mindegyik az illető országgal ill. néppel folytatott kereskedelem bizonyítéka lesz nála, tekintet nélkül arra, hogy egyes tárgyak köztudottan más úton-módon is eljuthattak idegen földre. Egy-egy morva fülbevaló pl. még valóban tekinthető kereskedelmi árunak lengyel földön, de pl. a Lengyelország területén talált, mindig magányosan, sosem garnitúrákban előkerülő későavar övdszék esetében aligha szabad avar – lengyel kereskedelmi kapcsolatra gondolni. Ugyanígy túlzásnak látszik, hogy egy rombusz alakú nyílesűcs, körte alakú kengyel napvilágra kerülése egyszeriben a honfoglaló magyarok haremórából jött hatást mutató; ezek az elszórt esetek csak az azonos korszakba való tartozást igazolják. (Itt jegyzem meg, hogy a Przemysl-i temetőt kalandozó magyarok emlékének tartja.) Annak a nagyon részletes, konkrét képek láttán, melyet a szerző elénk tár, vetődik fel az olvasóban a kérdés: szabad-e a skandináv kereskedelemnél meggyőzőnek látszó „lelet – eredeti áru mennyisége = 100×” formulát (l. H. *Steuer*, IV. kötet) a lengyel törzsekre és Közép-Európa többi országára, ill. népére is alkalmazni. Valószínűnek tartom, hogy nem, mivel az itteni piaci viszonyok (Krakkó és Prága, valamint Pomeránia városai kivételével) erre nem volt annyi és olyan jelentős kereskedelmi központ, mint pl. a frízek és vikingek területein s ezért az idegen kereskedők nyilván ritkábban és rendszertelenül jutottak el a nyugati

szláv törzsek nagyobb részéhez. (Ez a helyzet a 9. sz.-ban az arab és Karoling kereskedelem beindulásakor egy-csapásra megváltozott.)

Teil IV: *Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit*, hrsg. von K. Düwel, H. Jankuhn, H. Siems, D. Timpe. 818 p. A közép- és kelet-európai régészet számára e kötetből a legtöbb tanulságot H. Steuer terjedelmes tanulmányai jelentik (a Ny- és É-Európa közti viking kori kereskedelem régészetéről, pp. 113–197 és a kora középkori Európa súlymértékre alapozott gazdaságairól, pp. 405–527). Ezek bővelkednek mind az általános (ítható), mind a konkrét elemzésekben. Az általa elemzett sokféle áru legtöbbször csak É-Európa régészetét érinti, de a Petersen-K típusú kardokkal kapcsolatos állásfoglalása számunkra is tanulságos. M. Müller-Wille és J. Werner után ő is a 9. sz.-ra keltezi e kardokat — végleg elesik tehát a Z. Vinski által erőszakolt 8. sz.-ra való keltezésük (ez a Biskupije-i kardokkal együtt előkerült Konstantinos Kopronimos solidusok keltező értéke miatt általános tanulsággal is jár). Steuernak a szükség esetén magyar nyelvű publikációkat is felhasználó cikkéből az is kiviláglik, hogy a magyarul megjelenő kiadványaink a nemzetközi kutatásnak csak bizonyos része számára maradnak hozzáférhetetlenek: a döntő mozzanatot nem önmagában a nyelvünk ismeretlen volta, hanem inkább a magyar eredmények megismerésének igénye jelenti. Igen tanulságosak azok a — régészetben K. Weidemann, numizmatikában G. Hatz által megkezdett — becslések, melyek a viking területre eljutott importáru mennyiségét próbálják fölbecsülni. Esetenként az ezres szorzót ajánlja irányadónak, azaz pl. egy Ulfberht-penge előkerülése mintegy 1000 db tényleges importját jelentené. A skandináv földön eddig talált ezüstkincs mennyisége az eredetileg kézben voltak kb. 2,5%-át tenné ki. Steuer másik cikke a pénzértékkel vagy súlymértékkel mérő két európai régió közül az utóbbinak adja az összes eddiginél teljesebb feldolgozását. Ez többek között a finnugorok és a keleti szlávok, ill. a sztyeppe kutatói közül azok érdeklődésére tarthat számot, akiket az foglalkoztat, hogy az előbbieket szállásterületein miért kerütek elő óriási tömegben dirhemek, ill. hogy miért hiányzanak a tőlük délre eső sávban (erről magyarul l. Bálint Cs. Száz. 1982.).

A kora középkori sztyeppével foglalkozókat legjobban H.-W. Haussignak a Sárkelban és Itilben folyt varég kereskedelemről (pp. 528–544) és a dél-oroszországi etnikai viszonyokról írt eszmefuttatásai érdekelhetik (pp. 687–715). A szerző munkamódszere lehetlenné teszi, hogy néhány mondatban össze lehessen foglalni az általa előadottakat. Más munkáit is jellemzi a legkülönbözőbb nyelvű források magabiztos kezelése, az érintett problémák sokfélesége. Egy-egy részletkérdésben elmerülve azonban az olvasó értetlenül áll az adatok s a vonatkozó irodalom önkényes felhasználása láttán. Nincs tájékozottságom megítélni az olyan etimológiai helyességét, mint pl. Kermichon = középperzsa *Karmir hion (p. 711. 144. j.), hogy Dengizik nevében a 'dengiz' (török: tenger) valóban a Fekete-tengerre vonatkoznék (p. 703. 80. j.). Régi, több mint kockázatos ötletét ismétli meg, amikor a György barát krónikájának folytatásában szereplő Kusanes (Kovdān) magyar vezér — általánosan elfogadott vélemény szerint: Kurszán — nevét Kusán-nak, s így Kurszán nemzetségét középzásiai vagy ÉNy-indiai eredetűnek gondolja (687. 5. j.). A nemrég fölfedezett terhini feliratnak köszönhetően új lendületet kapott a kazár népnév etimológiája és eredetének kutatása. Ezért túlságosan sommás Haussignak az az ítélete — mégha a nagy P. Pelliot-ra hivatkozik is —, hogy a „kazár” nem önálló népnév, hanem csak egy társadalmi állapot megjelölése lett volna (pp. 705–706). A szerző részletesen értekezik a gótokról. Az írásos források kétségtelenül viszonylag részletesen tudósítanak róluk, de azért a régészet is tud e tekintetben fölmutatni annyi megfigyelést, ami akár csak utalás formájában említést érdemelt volna (vö. a Wielbark, a Przeworsk, a Csernyahov kultúra). Hosszú lábjegyzetekben tárgyalja az onogur — bolgár, az avar történelem főbb kérdéseit is, gyakran — még a kínai források eseté-

ben is — a maga 1953-as dátummal megjelent művére (vö. Byzantion) hivatkozva. A magyar orientalisztika eredményei még bibliográfiai utalás formájában sem tükröződnek a cikkeiben. Az onogurokra vonatkozó legfrissebb ötleteit nem itt, hanem J. Werner Kuvrat-könyve kapcsán másutt fejt ki (Materialia Turcica, 10, 1984, 1–30). Dél-Oroszország 8–9. sz.-áról mindössze két oldal szól, ennyi jut az ősmagyarokra — a sztyeppén élt keleti szlávok említésének. Lényegében figyelmen kívül hagyta Kazária egész történelmét és a kaganátus számos népét is; ezzel kapcsolatban a szerzőt egyedül a kereskedelem érdekli. Ez az eljárás helyénvaló az Itilben és Sárkelban folyt varég kereskedelemről szóló másik cikkében, de nem egy földrajzi egység vizsgálatakor (l. jelen cikk) vagy a Kazária lexikon-címszó megírásakor (vö. Hoops Reallexikon der germanischen Altertumskunde, 4, 1981, 413–416). Ch. Warnke, akit a Lengyelország kora középkori kereskedelméről írt könyve tett ismertté, itt a mindennapi és egyházi életben egyaránt fontos szerepet játszó viasszal való kereskedelemről értekezik (pp. 545–569). Csak sajnáltnivaló, hogy a régi és alapjaiban elfogult nézetet tette magáévá, mely szerint a magyarok a 11. sz. elejéig lezárták volna a területükön átvezető kereskedelmi utakat (p. 562). Rövidség kedvéért emlékeztetek a 970-es évekig folyamatosan beáramlott dirhemek magyarországi jelenlétére. Ha pedig Warnke utalt az Ibrahim ibn Jakub följegyzte magyarországi kereskedőkre (Prága, 972), akkor jusson eszünkbe az ún. Nesztor-krónika 973-as adata is a Perejaszlavecbe irányuló magyar exportról. — Hosszan lehetne még sorolni a bennünket érdeklő cikkeket, így pl. az oroszországi normann támaszpontokról (G. Schramm, pp. 745–757), a 9–10. sz.-ban É-ra irányuló bizánci kereskedelemről szólót (J. Ferluga, pp. 616–642). Sokféle tanulságot rajt M. Hellmann cikke (pp. 643–666), mely a korai orosz történelem egyik kardinális és főleg: hiteles forráscsoportját, a Bizánccal kötött kereskedelmi szerződéseket elemzi s magyarázó jegyzetekkel ellátva fordításukat adja. Az orosz múlt és nyelv iránti rokonszenvét nem titkoló, normannizmussal nem vádolható szerző írásából jól kiviláglik az északiaknak a 10. sz.-i Kijevben játszott meghatározó szerepe.

Végző: dicséret és köszönet a szerzőknek, szerkesztőknek: e kötetek nélkül évtizedekig nem lehet majd Európában 6- és kora középkori kereskedelemről értekezni.

Bálint Ocsán

Fehring, G. P., Einführung in die Archäologie des Mittelalters. (Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1987) 254 o., 99 ábra.

Örömmel üdvözljük a Szerző úttörő tevékenységét, amely nemcsak az egyetemi hallgatók, de a rokonszemű emberek érdeklődői számára is lehetővé teszi az áttekinthetést ebben az igen összetett kérdéskörű új régészeti ágbán. Ez a „Bevezetés” segíthet annak felismerésében, hogy ez a tudományág egyrészt egyre sokoldalúbb módszertannal igyekszik feladatának megfelelni, másrészt kutatási területe milyen sokfajta. A könyv négy nagyobb részre tagozódik: A) a középkori régészet kialakulása Németországban, elhatárolása a rokon tudományágaktól; B) a régészeti források megismerésének különböző módszerei (itt a más tudományok bekapcsolódása is, pl. geofizikai mérések stb.), az ásás módszerei, kiértékelése és feldolgozása; C) a középkori régészet fő területei (ezt tárgyalja a legrészletesebben, nagyon sok kis kérdéskörre felbontva); D) a régészet szerepe a középkor kutatásában.

Az egyes részekben belül a Szerző a lehető teljességre törekszik, szisztematikusan áttekintve a középkori régészet jelenlegi problematikáját és különösen a C) részben jól kiválasztott példákkal (és rajzokkal) magyaráz. A terjedelmi korlátok miatt persze nincs mód hosszabban tárgyalni egy-egy kérdést, de még a rövidebb utalások ese-

tében is az adott bibliográfiai adatok lehetővé teszik az olvasó számára a továbbjutást. Ennek fontossága főleg a fiatal régészek miatt kézenfekvő: a rövid képzés alatt csak néhány részterülettel ismerkedhetnek meg, a többről még áttekintésük nincs. Itt viszont első olvasásra is feltűnik, milyen sok ága van a középkori régészetnek, s ezeken belül milyen sokféle kérdés, kutatási terület kínálkozik. A magunk részéről ezért a bőséges (16 oldal!) bibliográfiát még tovább bővítenénk — főleg más országok jól hozzáférhető publikációival. Sajnos, ez a német régészet kézikönyve, s így adatait is onnét veszi; csak kivételesen használja más nyelvterület eredményeit (pl. az ásatás esetében az angol módszertant). Pedig a középkor régészete ugyanúgy nemzetközi tájékozódást kíván, mint

a korábbi koroké; alig van olyan kérdése, amelyet más országok anyaga nélkül lehet tárgyalni.

Különösen jónak találjuk a korai templomok és a kora középkori (már a 6—8. sz.-ban is használt) várak és királyi pfalozok jellegzetességeinek áttekintését — ezek kutatásában a nyugatnémet régészetnek régebbiről is szép eredményei vannak —; a falu és a város kérdésköre azonban sokszor csak címszavakkal szerepel (bár az egyre tárguló kutatási feladatok sokasága így is felismerhető). A könyv gyakorlati fontosságát azonban mindenki megértheti, ha számba veszi, milyen kevés cikk jelent meg egy-egy kutatási területről úgy, hogy módszertani kérdéseket is összefoglaljon.

Holl Imre

**MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOM — BIBLIOGRAPHIA ARCHAEOLOGICA
HUNGARICA 1986—1987**

FOLYÓIRATOK — PERIODICA

Hazaiak — Hungarica

- ACIDebr = Acta Classica Universitatis Debreceniensis, Debrecen 20 (1984)
ActaArchHung = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp. 37 (1985); 38 (1986); 39 (1987) 1—2.
- ActaOrHung = Acta—Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp. 39 (1985); 40 (1986)
ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő, Bp. 112 (1985); 113 (1986)
ARegia = Alba Regia, Székesfehérvár 22 (1986)
Arrabona. A Xantus János Múzeum Évkönyve, Győr 22—23 (1980—81) [1987]
Arc Hungarica, Bp. 14 (1986); 15 (1987)
AT = Antik Tanulmányok, Bp. 31 (1984); 32 (1985—86)
Az Éremt Bp. 1986; 1987
- BBÁMÉ = A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd 13 (1985) [1986] — International Prehistoric Conference
- BMHB = Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, Bp. 65 (1985)
BpR = Budapest Régiségei, Bp. 25 (1984); 26 (1985)
Budapest, Bp. 24 (1986); 25 (1987)
- ComAH = Communicationes Archaeologicae Hungaricae, Bp. 5 (1985); 6 (1986) [1987]
Cumania, Kecskemét 8 (1984) [1986]; 9 (1986)
Danubian Historical Studies, Bp. 1 (1987)
DMÉ = A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1984 [1986]
EgriMÉ = Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve 22 (1986)
Életünk, Szombathely 1986; 1987
Ethnographia, Bp. 96 (1985)
- FA = Folia Archaeologica, Bp. 36 (1985) [1986]; 37 (1986) [1987]
HOMÉ = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc 24 (1986) [1987]
Jáskunság, Szolnok 31 (1987)
- JPMÉ = A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs 30—31 (1985—86)
Magyar Építőművészet, Bp. 1986, 1987
Magyar Tudomány, Bp. 31 (1986); 32 (1987)
- MFME = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged 1984—85 [1986]; 1986 [1987]
MHOMK = A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, Miskolc 23 (1985); 24 (1986—87)
MittArchInst = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Bp. 14 (1985); 15 (1986) = ANTAEUS
- MKBKM = Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1986. Kecskemét, 1987
Múzeumi Műtárgyvédelem 15 (1986)
- Művéd = Műemlékvédelem, Bp. 30 (1986); 31 (1987)
NK = Numizmatikai Közlemények, Bp. 84—85 (1985—86)
Oikumene, Bp. 5 (1986) [1987]
Örökség, Bp. 1 (1986); 2 (1987)
Specimina Nova, Pécs 1 (1985) [1987]; 2 (1986)
- SSz = Soproni Szemle, Sopron 40 (1986); 41 (1987)
Századok, Bp. 120 (1986)
- StCom = Studia Comitatus, Szentendre 18 (1986)
Tiszatáj, Szeged 1986; 1987
Valóság, Bp. 1986; 1987
- VSz = Vasi Szemle, Szombathely 1986; 1987
Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg 21 (1984—85); 25 (1986)

Külföldiek — Externae

- AJA = American Journal of Archaeology, New York 90 (1986)
Antike Welt, Feldmeilen 17 (1986); 18 (1987)
- AR = Archaeologické Rozhledy, Praha 38 (1986)
Archaeologia Austriaca, Wien 68 (1984) [1985]; 69 (1985) [1986]
Archäologischer Anzeiger, Berlin 121 (1984)
Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz 17 (1987)
- AV = Arheološki Vestnik, Ljubljana 36 (1985)
Bayerische Vorgeschichtsblätter, München 50 (1985); 51 (1986)
- BRGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Berlin 55 (1984) [1985]; 56 (1986)
Britannia, London 18 (1987)
Byzantinische Zeitschrift, München 78 (1985)
Études Celtiques, Paris 22 (1985); 23 (1986)
Germania, Frankfurt am Main 63 (1986); 64 (1987)
Gnomon, München 58 (1986); 59 (1987)

- Gymnasium, Heidelberg 94 (1987)
 Klio, Leipzig 69 (1986)
 Latomus, Bruxelles 45 (1986); 46 (1987)
 Meroitica, Berlin 9 (1986)
 Orientalia, Roma 55 (1986); 56 (1987)
 Praehistorische Zeitschrift, Berlin 61 (1986)
 Römisches Österreich, Wien 11–12 (1983–84) [1986]
 = Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad 29 (1984–85); 30 (1986–87)
 = Slovenská Archaeológia, Bratislava 33 (1985); 34 (1986)
 = Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University, Brno 31 (1986); 32 (1987)
 Trierer Zeitschrift, Trier 49 (1986)
 ZfA = Zeitschrift für Archäologie, Berlin 19 (1985)

ÁLTALÁNOSAK ÉS VEGYESEK – GENERALIA ET VARIA

- Balogh L. – Végh J. (red.): Vas megye földrajzi nevei. Szombathely, 1982, 839 p. = Rec. Tóth Endre: ArchÉrt 112 (1985) 143.
- Bartosiewicz, László: Multivariate methods in Archaeozoology. = ActaArchHung 38 (1986) 279–294.
- Benke József: Az arabok története. Bp. 1987. 614 p. ill.
- Benkő László: Thermoluminescence dating: Recent developments and applications in Hungary. = MittArchInst 14 (1985) 307–312.
- Borhy, László – Vékony, Gábor (red.): IV. Internationale archäologische Studentenkonferenz. Budapest, 20–23. November 1984. Bp. 1985. 127 p. ill.
- Borzsák István: Scheiber Sándor. = AT 32 (1985–86) 94.
- Bökönyi, Sándor: Dating experiments based on animal bones. = MittArchInst 14 (1985) 71–79.
- Bökönyi S.: Mócsy András 1929–1987. = Magyar Tudomány 32 (1987) 404–405. ill.
- Czeplédy, Ilona (red.): Archäologische Forschungen im Jahre 1984. = ArchÉrt 112 (1985) 268–295; Archäologische Forschungen im Jahre 1985. = ArchÉrt 113 (1986) 264–297.
- Csongor, Éva: Archaeological ¹⁴C dating. Absolute Chronology. = MittArchInst 14 (1985) 299–306.
- T. Dobosi, Viola (rec.): Geyh, M. A.: Einführung in die Methoden der physikalischen und chemischen Altersbestimmung. Darmstadt, 1980. = ArchÉrt 113 (1986) 300–301.
- Dominkovits Péter: Repertórium az Arrabona 16–21. (1974–1979) kötetéhez. = Arrabona 22–23 (1980–81) [1987] 185–202.
- Ecsedy István – Kovács László – Maráz Borbála – Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 6. Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás IV/1. Bp. 1982. 320 p. ill. = Rec. Pálóczi-Horváth András: ArchÉrt 112 (1985) 141–142.
- Ecsedy, I. (rec.): Chropovský, B. (red.): Archaeological research in Slovakia. Nitra 1981 = ArchÉrt 112 (1985) 301.
- Erdélyi István – Sugár Lajos: Embert keresünk. Gyorsuló idő. Bp. 1985. 257 p. ill.
- Fazekas I. (red.): A Jászok kutatása 1985. Kecskemét 1987, 444 p.
- Fehérvári Géza: Az iszlám művészet története. Bp. 1987 570 p. ill.
- Fitz Jenő: Jelentés a Fejér megyei múzeumok működéséről 1982–1983. – Jahresbericht über die Lage der Museen im Komitat Fejér. = ARegia 22 (1984) [1986] 181–182.
- Fodor, Alex: A. Scheiber (1913–1985) = ActaOrHung 39 (1985) 366–368.
- Fodor I. → Kristó Gy.
- Fülep Ferenc: A régész Herman Ottó. = HOMÉ 24 (1986) 31–35.
- Fülep Gyula (red.): Régészeti kutatások – Archäologische Forschungen 1984 = ARegia 22 (1984) [1986] 198.
- Gáspár D. → Jakabffy I.
- Gazda László: Jelentés a Déri Múzeum 1983. évi munkájáról = DMÉ 1984 [1986] 419–428.; 437–448.
- Gerő László: Dercsényi Dezső (1910–1987) = Művéd 31 (1987) 286–287.
- Gömöri János (red.): Iparrégészeti és archaeometriai kutatások Magyarországon. – Research in industrial archaeology and archaeometry in Hungary. Veszprém, 1982. augusztus 9–11. (II) = Veszprém 1984, 312 p. = Rec. Mollay Károly: SSz. 41 (1987) 159–161.
- Gömöri J. → Verő J.
- Hamza Gábor: Emlékezés Diósi Györgyre. = AT 32 (1985–86) 95–97.
- Hamza G.: Diósi György munkáinak jegyzéke = AT 32 (1985–86) 97–99.
- Hamza G.: Visky Károly (1908–1984) = AT 31 (1984) 126–129.
- Hamza G.: Visky Károly műveinek jegyzéke. = AT 31 (1984) 129–132.
- Harmatta János: Debreczeni Árpád (1911. IV. 21. – 1984. IX. 12.) = AT 31 (1984) 291–292.
- Harmatta J.: Hahn István (1913. III. 28. – 1984. VII. 26.) = AT 31 (1984) 289–291.
- Harmatta J.: Scheiber Sándor (1913. VII. 9. – 1985. III. 3.) = AT 31 (1984) 289–291.
- Horváth, László: Questions of the relation of archaeological topography and chronology. = MittArchInst 14 (1985) 279–282.
- Ilon Gábor: Mithay Sándor 70 éves. = ArchÉrt 113 (1986) 135–136.
- Jakabffy Imre: A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1967–1977. Bp. 1981. 376 p. = Rec. Gáspár Dorottya: ArchÉrt 112 (1985) 142–143.
- Jakabffy I. (red.): Magyar régészeti irodalom. – Bibliographia Archaeologica Hungarica 1984. ArchÉrt 112 (1985) 152–163.; 1985. = ArchÉrt 113 (1986) 146–158.
- Jankovich, Dénes: Archaeological topography. Theoretical and practical lessons. = MittArchInst 14 (1985) 283–292.
- Kaba Melinda (red.): A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1976–1982 között. Műemlékvédelem. – Ausgrabungen und Fundbergungen des Budapester Historischen Museums 1976–82. Denkmalspflege. = BpR 25 (1984) 455–502. ill.
- Kádár Zoltán: Bizánci művészet. Bp. 1987 210 p. ill.
- Kádár Z. – Németh György – Tompos Erzsébet: A Haghia Sophia. = Bp. 1987. 134 p. ill.
- Kádár Z.: Fülep Ferenc (1919–1986) = ArchÉrt 113 (1986) 257–261. ill.
- Kállay István (red.): A történelem segédtudományai. Bp. 1986. 346 p. ill.
- M. Katona J. → Kőhegyi M.
- Kiss Attila: Szabó János Győző (1929–1986) = ArchÉrt 113 (1986) 263–264.
- Kiss Gábor: Horváth T. Antal régész naplója. = VSz 1987. 416–436. ill.
- Kocsis László: A „városi” régészet problémái Óbudán. – Probleme der „städtischen” Archäologie in Óbuda. = BpR 25 (1984) 503–506.
- Kordé Z. → Kőpeczi B.
- Körök József: Fülep Ferenc (1919–1986) = FA 37 (1986) 7–10. ill.
- Kovács László: A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat régészeti tevékenysége az 1985. évben. = ArchÉrt 113 (1986) 138–139.
- Kovács L. → Ecsedy I.
- Kovács Tibor: Beszámoló a Magyar Régészeti és Művé-

- szettörténeti Társulat 1984. évi tevékenységéről. = ArchÉrt 112 (1985) 267.
- Kovács T.: Beszámoló a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1985. évi tevékenységéről. = ArchÉrt 113 (1986) 137–138.
- Kovács T.: Néhány „általános szempont” az új közép-távú régészeti terv kimunkálásához. = ArchÉrt 112 (1985) 265–266.
- Kőhegyi Mihály (rec.): M. Katona J.: A Múzeumi és Könyvtári Értesítő repertórium (1907–1918) Bp. 1982. 155 p. = ArchÉrt 112 (1985) 143–144.; Numismatický Sborník Akademie nakladatelství ČSAV. Praha 1983. = ActaArchHung 38 (1986) 338–339.
- Kőpeczi Béla (red.): Erdély története I–III. Bp. 1986, 1987.² 1945 p. = Rec. Kordé Zoltán: Tiszatáj 9 (1987) 103–107; Makkay L.: Danubian Historical Studies 1 1987/3. 62–74.; Szász Zoltán: Magyar Tudomány 32 (1987) 262–269.; Trogmayer Ottó: Tiszatáj 9/1987 99–103.
- Kristó Gyula (red.): Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szeged 1983, 810 p. ill. = Rec. Fodor I.: ArchÉrt 112 (1985) 296–297.
- Kristó Gy. → Kőpeczi B.
- Makkay, László: Two different lines on the hypothesis of Daco-Roman continuity in Transylvania. Pascu, Ștefan: A History of Transylvania, Detroit 1982. 318 p. and Erdély története I–III (red.: Kőpeczi B.) = Danubian Historical Studies 1. 1987/3. 62–74.
- Makkay L. → Kőpeczi B.
- Maráz B. → Ecsedy I.
- D. Matúz Edit: Rómer Flóris kéziratok hagyatékának Csongrád megyére vonatkozó adatai. = MFME 1986. 31–48. ill.
- Mócsy András: Artur Betz 1905–1983. = ArchÉrt 113 (1986) 135.
- Mollay K. → Gömör J.
- T. Nagy Erzsébet: Bemutatjuk a Janus Pannonius Múzeum régészeti osztályát. = Örökség 1987/2 35.
- Nagy Mihály: Füleper Ferenc munkássága. = FA 37 (1986) 11–19.
- Nagy Tibor: Kádár Zoltán köszöntése. = ArchÉrt 112 (1985) 118. ill.
- Németh Gy. → Kádár Z.
- Pálóczi Horváth A. → Ecsedy I.
- Pascu, Ș. → Makkay L.
- F. Petres Éva: A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat régészeti tevékenysége az 1984. évben. = ArchÉrt 112 (1985) 139–140.
- Simán K. → L. Wolf M.
- Sipos Ferenc: Vallanak a tárgyak. Régészeti leletek Újfehértón. (Újfehértói füzetek 1.) Újfehértó 1987, 46 p. ill.
- Somogyi P. (rec.): Raisonement et méthodes mathématiques en archéologie. Paris, 1977. = ActaArchHung 37 (1985) 471–472.
- Cs. Sós Ágnes: Salamon Ágnes (1923–1986) = ArchÉrt 113 (1986) 262–263.
- Sugár L. → Erdélyi I.
- P. Szabó Ernő: Séta a múzeum körül. = Budapest 1987/6 27–31. ill.
- Szász Z. → Kőpeczi B.
- Székelgy György: Dr. Zolnay László 1916–1985. = BpR 25 (1984) [1986] 1–3. ill.
- Szülágyi János György: Castiglione László 1927–1984. = AT 31 (1984) 285–289.
- Tompos E. → Kádár Z.
- Torma I. → Ecsedy I.
- Tóth E.: Jakabffy Imre 70 éves. = ArchÉrt 113 (1986) 128. ill.
- Tóth E. → Balogh L.
- Török, László: László Castiglione 1927–1984. = MittArchInst 14 (1985) 13–17. ill.
- Trogmayer O. → Kőpeczi B.
- Végh J. → Balogh L.
- Vékony G. → Borhy L.
- Verő József–Gömöri J. (rec.): Pleslová-Štikova. E. (red.): Geofyzika a archeologie. Praha, 1983 = ComAH 5 (1985) 207–208.
- L. Wolf Mária–Simán Katalin: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1984. = HOMÉ 24 (1986) 347–353.
- ... Az Ars Hungaria összesített tartalomjegyzéke I. évf. (1973) – XII. évf. (1984). Bp. 1986, 23 p.
- ... Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. 1980–81 [1982] Rec. Dierkens, Alain: Latomus 46 (1987) 469.

ŐSKOR — PRAEHISTORIA

- Almády, Zoltán–Antoni, Judit: Petroarchaeological study of the polished stone artifacts of Csabdi, settlement and cemetery of the Lengyel culture in: Őskori kovabányászat és kőszelvényanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. — Internationale Konferenz über Silexgewinnung und Steinwerkzeug-Rohstoff Charakterisierung im Karpaten-Becken. Bp. 1986. 239–243. ill.
- Antoni J. → Almády Z.
- Antoniazzi, A.—Bagolini, B.—Montanari, G. B.—Pasi, M. M.—Prati, L.: Die Jungsteinzeit in Fornace Capuccioni in Faenza und die Impresso-Keramik in der Romagna. = BBAME 13 (1985) [1986] 337–364. ill.
- Bácskay, Erzsébet: State of Affairs at Sümeg. in: Őskori kovabányászat és kőszelvényanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. — Internationale Konferenz über Silexgewinnung und Steinwerkzeug-Rohstoff Charakterisierung im Karpaten-Becken. Bp. 1986, 11–26. ill.
- Bagolini, B. → Antoniazzi, A.
- Bánffy Eszter: Kultikus rendeltetésű leletgyűjtés a Kis-Balaton középső rézkorából. — A middle copper age cult assemblage from the Little Balaton region = ArchÉrt 112 (1985) 187–192.
- Bánffy, E.: Bemerkungen zur Methodologie der Erforschung vorgeschichtlicher figuraler Plastik. = Praehistorische Zeitschrift 61 (1986) 152–157.
- Bánffy, E.: Trois fragments d'idole de la civilisation Vinča. — A Vinča kultúra három idoltöröredéke. = BMHB 64 (1985) 3–11; 61–64. ill.
- Bánffy, E. (rec.): Meyer-Orlac, R.: Mensch und Tod. Archäologischer Befund — Grenzen der Interpretation. Freiburg, 1982. = ActaArchHung 37 (1985) 470–471.
- Bánffy E. → Raczky P.
- Bartosiewicz, L.—Choyke, M. Alice: Animal exploitation at the site of Csabdi-Télizöldes. = BBAME 13 (1985) [1986] 181–196.
- Bartosiewicz, L. (rec.): Nobis, G. (red.): Der Beginn der Haustierhaltung in der „Alten Welt”. Wien–Köln 1984. = ActaArchHung 38 (1986) 340–341.
- Bartosiewicz, L.: Most na Soči — vrodne raziskave živalskin ostankov halštatske naselbire. Most na Soči — A preliminary faunal analysis of the Hallstatt period settlements. = AV 36 (1985) 107–130. ill.
- Biagi, P. → Bagolini, B.
- T. Biró Katalin: Beszámoló az 1984-ben Plovdivban megrendezett III. Petrológiai Szeminárium munkájáról. = ArchÉrt 112 (1985) 137.
- T. Biró, K.—Pozsgai, I.—Vladár, Á.: Electron beam microanalyses of obsidian samples from geological and archaeological sites. = ActaArchHung 38 (1986) 257–278.
- T. Biró, K. → Takács-Biró K.
- Bognár-Kutzián, Ida: Contributions to the prehistoric chronology of Hungary. = MittArchInst 14 (1985) 293–298.
- Bökönyi, S.: Environmental and cultural effects on the faunal assemblages of four large 4th mill. B. C. sites. = BBAME 13 (1985) [1986] 69–88. ill.

- Bökönyi S.*: A soroksári botanikus kertben feltárt korabronzkori áldozati gödrök állatesontmaradványai — Tierreste der in Botanischer Garten von Soroksár freigelegten Opfergruben aus der frühen Bronzezeit. = BpR 26 (1984) 145—151. ill.
- Bökönyi S.* → *Raczky P.*
- Bökönyi S.*—*Selmecei L.*—*Tólas L.*: A Tiszavidék neolitikuma. Előszó. Szolnok, 1987. 3—5.
- Bóna István*: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. in: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. (red.) *Entz Géza*. Bp. 1987, 15—91. ill.
- Bondár Mária*: Rézkori idol Nagytarcsáról. — Kupferzeitliches Idol von Nagytarcsa. = ArchÉrt 112 (1985) 206—209. ill.
- Choyke, M. A.* → *Bartosiewicz, L.*
- Comşa, Eugen*: Betrachtungen über die sozialökonomische Organisation der neolithischen Gemeinschaften auf rumänischen Boden. = BBÁME 13 (1985) [1986] 41—49 ill.
- Csalog, Zoltán*—*Kisfaludi, Júlia*: Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós—Surján—Újtelep. = ActaArchHung 37 (1985) 307—344. ill.
- Csányi, Marietta* (rec.): *Gedl, M.*: Die Rasiermesser in Polen. PBF. VIII. Bd. 4. München 1981, = ActaArchHung 37 (1985) 447—448.
- Cseplák György*: Radiológiai vizsgálatokkal kiegészített mérések az újkőkori emberek környezetének meghatározására. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1984 [1985] 5—9.
- Csornay B.* → *Raczky P.*
- T. Dobosi V.*: Raw material investigations on the finds of some paleolithic sites in Hungary. = Óskori kovácsbányászat és kőszekőnyersanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. — Internationale Konferenz über Silbergewinnung und Steinwerkzeug-Rohstoff Charakterisierung im Karpaten becken. Bp. 1986, 194—260. ill.
- T. Dobosi, V.*—*Vörös, István*: Chronological revision of the Pilismarót — Rock-Shelter II. — A pilismaróti II. sz. kőfülke kronológiai revíziója. = FA 37 (1986) 25—45. ill.
- T. Dobosi, Viola*: Jewelry, musical instruments and exotic objects from the Hungarian Paleolithic. — Ékszerek, hangszerek, különös tárgyak a magyarországi őskorban. = FA 36 (1985) 7—32. ill.
- T. Dobosi V.* (rec.): *Feustel, R.*: Technik der Steinzeit. Weimar, 1985. = ComAH 6 (1986) 183—184.; Excavaciones Arqueológicas en España. = ArchÉrt 112 (1985) 145—146.; *Schmider, B.*: Les industries lithiques du paléolithique supérieure en Ile-de-France. = ArchÉrt 113 (1986) 296.
- Ecsedy, I.* (rec.): *Tasić, N.* (red.): Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Belgrad, 1984. = ComAH 5 (1985) 199—200.
- Ecsedy I.* → *Makkay J.*
- Endrődi Anna*: Régészeti kutatás a solymári Mátyásdombon. — Archäologische Forschung am Mátyás-Hügel in Solymár (1972—1977). = BpR 26 (1984) 113—130. ill.
- Entz G.* → *Bóna I.*
- Facsar, G.* → *Jerem, E.*
- Fekete Mária*: Adatok a koravaskori ötvösök és kereskedők tevékenységéhez. — Beitrag zur Tätigkeit der früheisenzeitlichen Toreuten und Händler. = ArchÉrt 112 (1985) 68—91. ill.
- Fekete, M.*: Thracia Pontica III. (Konferencia a görög gyarmatosításról. Szozopol, 1985) = Életünk 1986/2 171—178.
- Fekete, M.* (rec.): *Novotná, M.*: Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF. XI. Bd. 4. München, 1984 = ActaArchHung 37 (1986) 318—319.
- Fekete M.* → *Kemenzei T.*
- Földvári, Mária*: Analysis of an amber bead from Pilismarót—Pálrét. — Pilismarót—Pálrét, borostyángyöngy elemzése. = FA 36 (1985) 39—41.
- Gábori-Csánk, Veronika*: Spuren des Jungpaläolithikums in Budapest. = ActaArchHung 38 (1986) 3—12. ill.
- Gábori-Csánk, V.*: A felső-paleolitikum nyoma Budapest.
- ten. — Spuren des oberen Paläolithikums in Budapest. = BpR 25 (1984) 7—14. ill.
- Gáboriné, Csánk V.*: A Remete felső-barlang és a „dunántúli Szeletien” — Die Remete Obere Höhle und das „transdanubisches Szeletien”. = BpR 26 (1984) 5—32. ill.
- Galántha Márta*: A Csanytelek-újhalastói szkíta kori temető ásatásának újabb eredményei. in: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1984 10—17. ill.
- Goldman György*: A bodrogkeresztúri kultúra temetője Battonyán. — Das Gräberfeld der Kultur von Bodrogkeresztúr in Battonya. = ComAH 5 (1985) 27—37. ill.
- Guillaumet, J. P.*—*Szabó, M.*: Sur quelques vases en bronze d'importation du Musée de Chalon-sur-Saône. in: Les âges du fer dans la vallée de la Saône. Paris, 1985 71—76. ill.
- Hachmann, Rolf*: Fragen des frühen Neolithikums im östlichen Mittelmeerraum. = BBÁME 13 (1985) [1986] 9—18.
- Harding, D. W.*: Az őskori Európa. A múlt születése. Bp. 1986, 171 p. ill. Utószó: *Makkay J.* 148—167. ill.
- Hauptmann, Harald*: Probleme des Chalkolitikums in Griechenland. = BBÁME 13 (1985) [1986] 19—30. ill.
- Hegedüs, Katalin*—*Makkay, J.*: Vészto-Mágor. A settlement of Tisza Culture. in: The Neolithic of the Tisza Region. Budapest—Szolnok 1987. 85—103. ill.
- Hellebrandt, Magdolna*: Bronz tárgyak Ócsanálós-Várdombról. = HOMÉ 24 (1986) 343—346. ill.
- Hellebrandt M.*: A II. sárospataki bronzlelet. — Der II. Bronzefunde von Sárospatak. = ComAH 6 (1986) 5—14. ill.
- Hellebrandt M.* → *Paksy L.*
- Horváth Attila*: A péceli Kultúra újabb leletei a kecskemeti múzeumban. = MKBKM 1986. 37—41.
- Horváth, Ferenc*: Aspects of late neolithic changes in the Tisza-Maros region. = BBÁME 13 (1985) [1986] 89—102. ill.
- Horváth, F.*: Hódmezővásárhely-Gorzsa. A settlement of the Tisza culture. in: The Neolithic of the Tisza Region. Bp.—Szolnok 1987. 31—46. ill.
- Horváth, F.*: A késő-neolitikum kutatása Csongrád megyében (Gorzsa, Kingéc, Kökénydomb). = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1985 [1986] 5—10. ill.
- Horváth, László*—*Kelemen, Márta*—*Uzsoki, András*—*Vadász, Éva*: Corpus of Celtic Finds in Hungary. Vol. I. Transdanubia I. Bp. 1987. 248 p. ill.
- Jerem, Erzsébet*: A review of recent work on the late Bronze age and early iron age of Hungary. = Bull. of the Institute of Arch. London, 21—22 (1984—85) 85—109. ill.
- Jerem, E.*—*Facsar Géza*—*Kordos László*—*Krolopp Endre*—*Vörös I.*: A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata II. — The archaeological and environmental investigation of the iron age settlement discovered at Sopron-Krautacker II. = ArchÉrt 112 (1985) 3—24. ill.
- Jungbert, Béla*: Spätbronzezeitlicher Depotfund von Tatabánya-Ótelep. = ComAH 6 (1986) 17—25. ill.
- Jungbert, B.*: Urnengräberfeld aus der Vátya-Kultur im Pfarrgarten von Adony. = ARegia 22 (1986) 71—86. ill.
- Kaczanowska, Malgorzata*: Aus den Studien über die Feuersteinindustrie der Lengyel-Kultur. = BBÁME 13 (1985) [1986] 323—335.
- Kalicz, Nándor*: On the chronological problems of the Neolithic and Copper Age in Hungary. = MittArch-Inst 14 (1985) 21—51.
- Kalicz, N.*: Über das Spätneolithische Siedlungswesen in Ungarn. = BBÁME 13 (1985) [1986] 127—139. ill.
- Kalicz, N.*—*Raczky Pál*: Ásatások Berettyóújfalu-Herpály neolitikus és bronzkori teltelepülésén 1977—1982. között I. Újkőkor (Neolitikum) = Bihari Múzeum Évk. 4—5 (1986) 63—127. ill.
- Kalicz, N.*—*Raczky, P.*: Berettyóújfalu-Herpály. A settlement of the Herpály-Culture. in: Neolithic of the Tisza-Region. Bp. — Szolnok, 1987. 105—137. ill.

- Kalicz, N. — Raczký, P.*: The Late Neolithic of the Tisza Region: A survey of recent archaeological research. In: The Neolithic of the Tisza Region. Bp. — Szolnok 1987. 11—30. ill.
- Kalicz, N.*: Kőkori falu Aszódon. Aszód, 1985 195 p. ill. Rec. Podborský, V. = Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University 32 (1987) 163—164.
- Kalla G.* → *Raczký P.*
- Sz. Kállay Ágota*: Előzetes beszámoló a Füzesabony-pusztaszikszói gyümölcsös területén végzett leletmentésről. = *HOMÉ* 24 (1986) 15—16. p.
- Károlyi, Mária*: The late Celtic Hillfort at Ostffyasszonyfa—Földvármajor. = *ActaArchHung* 37 (1985) 391—418. ill.
- Kaufmann, Dieter*: Der Spätengyel Horizont im älteren Mittelneolithikum des Elbe-Saale-Gebietes. = *BBAME* 13 (1985) [1986] 273—294. ill.
- Kelemen M.* → *Horváth L.*
- Kemenczei Tibor*: Mitteleisenzeitliche Köcherbeschläge aus dem Alföld. — Középsővaskori tegezveretek az Alföldön. = *FA* 37 (1986) 117—136. ill.
- Kemenczei, T.*: Zu den Beziehungen der slowakisch-ungarischen spätbronzezeitlichen Kulturen im Lichte der Schwertfunde. In: Die Urnenfelderkonferenz Mitteleuropas. Praha 1987. 335—432. ill.
- Kemenczei, T.*: Mitteleisenzeitliche Trensen von ostmitteleuropäischen Typ im Alföld. — Kelet-európai típusú középső vaskori zabláak az Alföldön. = *FA* 36 (1985) 43—68. ill.
- Kemenczei, T.* (rec.): *Říhovský, J.*: Lovčický. Jungbronzezeitliche Siedlung in Mähren. München 1982 = 113. (1986) 140.; *Furmánek, Václav*: Die Anhänger in der Slowakei. PBF. XI. Bd. 3. München 1986, = *ArchÉrt* 113 (1986.) 140—141.; *Jochkenhövel, A.*: Die Rasierrmesser in Westeuropa. PBF. VIII. Bd. 3. München 1980, = *ActaArchHung* 38 (1986) 317—318.;
- Kemenczei, T.*: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. *Arch. Hung.* 51. Bp. 1984, 208 p. ill. = Rec. *Fekete, M.*: *ActaArchHung* 38 (1986) 313—314.; *Furmánek, Václav*: Germania 64 (1986) 214—219. = ua.: *SLA* 33 (1985) 255.; *Kőszegi, Frigyes*: *ComAH* 6 (1986) 185—186.; *Lengyel, Alfonz*: *AJA* 90 (1986) 233—234.
- Kemenczei, T.* → *Mozsolics, A.*
- Kisfaludi, J.* → *Csalog, Zs.*
- Kocsis S. Gábor — Trogmayer Helga*: A fogak fejlődési rendellenességei Vészto-Mágorhalom újkőkori és rézkori temető embertani anyagában. *MFME* 1984—85. 65—76. ill.
- S. Koós Judit*: Jelentés a Felsővadász-Várdombon folytatott ásatásokról 1982—84., = *HOMÉ* 24 (1986) 18—20.
- Kordos László*: A rudabányai koponyalelet és az emberrel való. = *Magyar Tudomány* 32 (1987) 359—368. ill.
- Kordos, L.* → *Jerem, E.*
- Korek József*: Adatok a bolerázi csoport alföldi elterjedéséhez. — Beiträge zur Verbreitung der Boleráz-Gruppe im Alföld. = *ArchÉrt* 112 (1985) 193—205. ill.
- Korek, J.*: The grave of an artisan in the Copper Age cemetery at Budakalász. in: Őskori kovabányászat és kőszekőznysanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. — Internationale Konferenz über Silexgewinnung und Steinwerkzeug-Rohstoff Charakterisierung im Karpatenbecken. Bp. — Sümeg 1986, 217—223. ill.
- Korek, J.*: Szegvár-Tűzköves. A settlement of the Tisza Culture. = The Neolithic of the Tisza Region. Bp. — Szolnok 1987, 47—60. ill.
- Koštuřík, Pavel*: II. Stufe der Kultur mit mährischer bemalter Keramik. = *BBAME* 13 (1985) [1986] 233—240.
- Kovács T.*: Eredmények és tendenciák a múlt és a jelen bronzkor kutatásában. = *ArchÉrt* 112 (1985) 127—137.
- Kovács, T.*: Zsádány-Orosi Puszt. Ein alter Hortfund (Grabfund?) nach der Restaurierung. = *ComAH* 6 (1986) 27—48. ill.
- Kovács, T.*: Ein Beitrag zur Untersuchungen der bronzezeitlichen Verbindungen zwischen Südtransdanubien und der unteren Donau. — Egy sajátos adat a Dél-Dunántúl és az Al-Dunavidék bronzkori kapcsolatainak vizsgálatához. = *FA* 37 (1986) 99—116. ill.
- Kovářík, Jaromír*: Die Entwicklung der Besiedlung Südwestmährens durch die Bevölkerung mit der mährischen bemalten Keramik. = *BBAME* 13 (1985) [1986] 241—254. ill.
- Kozłowski, K. Janusz*: The late Lengyel-Polgár Groups in Poland. = *BBAME* 13 (1985) [1986] 295—322. ill.
- Kőszegi, F.*: Későbronzkori leletek a Harrer Pál utcából (Bp. III. ker.). — Spätbronzezeitliche Funde aus der Harrer Pál utca. = *BpR* 25 (1985) 121—134. ill.
- Kőszegi, F.* (rec.): *Točík, Anton*: Nitranský-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Mad'arovce-Kultur. Nitra 1981, I—II. = *ActaArchHung* 37 (1985) 448—449.
- Kőhegyi M.* → *Mozsolics, A.*
- Kőszegi, F.* → *Kemenczei, T.*
- Krolopp, E.* → *Jerem, E.*
- Leakey, E. Richard-Levin, Roger*: Fajunk eredete. Bp. 1986. 301 p. ill.
- Lengyel, Imre*: Sozialarchologische Deutung der Ergebnisse von Laboruntersuchungen unter besonderer Berücksichtigung der spätneolithischen Gräbergruppe von Mórág-Tűzkövdomb. = *BBAME* 13 (1985) [1986] 155—170. ill.
- Levin, R.* → *Leakey, E. R.*
- Lichardus, Ján*: Lengyel IV. und dessen kulturelle Vermittlerrolle bei der Herausbildung der frühen Kupferzeit Mitteleuropas. = *BBAME* 13 (1985) [1986] 31—40.
- Makkay, J.*: Bauopfer in der Lengyel-Kultur und seine Bezeichnungen zu der Bauopferformen der Körös-Kultur und der Linearbandkeramik. in: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany, 5—9. Nov. 1984. Nitra—Wien, 1986 169—176. ill.
- Makkay, J.*: Archaeological samples of Gold-Masked statue at Macedonia. = *Orientalia* 56 (1987) 69—73. ill.
- Makkay, J.*: Diffusionism, antidiffusionism and chronology: some general remarks. = *ActaArchHung* 37 (1985) 3—12. ill.
- Makkay, J.*: Angaben zur Archäologie der Indogermanenfrage I. = *ActaArchHung* 38 (1986) 13—29. ill.
- Makkay, J.*: The Crisis of Prehistoric Chronology. = *MittArchInst* 14 (1985) 53—70.
- Makkay, J.*: Copper Age gold discs on the Territory of the Later Pannonia Province. = *ComAH* 5 (1985) 5—25. ill.
- Makkay, J.*: Early stamp seals in South-East Europe. Bp. 1984, 157 p. ill. = Rec. *Ecsedy, I.*: *ArchÉrt* 112 (1985) 297—299.; *Ellis, L.*: *AJA* 90 (1986) 349.; *Höckmann, O.*: *Gnomon* 38 (1986) 278—280.; *Jovanović, Borislav*: *Germania* 65 (1987) 250—253.
- Makkay, J.* (rec.): The origin of Civilisation. ed. by *P. R. S. Moorey*: Oxford 1979. = *ActaArchHung* 39 (1987) 114.; *Lambert, N.*: La Grotte préhistorique de Kithos (Attique) I—II. Paris 1981. = *ActaArchHung* 39 (1987) 114—115; *Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University* 31 (1982). = *ComAH* 6 (1986) 184.; *Hauptmann, H.*: Die deutschen Ausgrabungen auf der Odzaki-Magula in Thessalien, 3. Das Späte Neolithikum und das Chalkolithikum. = *ActaArchHung* 37 (1985) 245—247.; *Mottier, E.*: Das mittlere Neolithikum. = *ActaArchHung* 37 (1985) 243—245; *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 35 (1983) = *ArchÉrt* 113 (1986) 293—295.
- Makkay, J.* → *Harding, D. W.*
- Makkay, J.* → *Hegedüs, K.*
- Makkay, J.* → *Piggott, S.*
- Maráz Borbála*: Későbronzkori magaslati település Pécs-Jakabhegyen (Előzetes közlemény az 1976—83. évi ásatásokról). — Excavations on Pécs-Jakabhegy. 1976—1983. The late Bronze Age Settlement (Preliminary report).

- minary report) = JPMÉ 30–31 (1985–86) 39–64. ill.
- Sz. Máthé Márta: Ásatások Berettyóújfalu-Herpály neolitikus és bronzkori településén 1977–1982 között II. Bronzkor. = A Bihari Múzeum Évk. 4–5 (1980) 129–149. ill.
- Montanari, G. B. → Antoniazzi, A.
- Mócsy András: A dák királyság. in: Erdély története I. (red.: Köpeczi B.) Bp. 1986; 1987², 32–46. ill.
- Mozsolics, A.: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Bp. 1985, = Rec. Kőhegyi, M.: ArchÉrt 113 (1986) 295.
- Mozsolics, A.: Probleme der Mittleren, Jung- und Spätbronzezeit Nordostungarns. (T. Kemenczei: Spätbronzezeit Nordostungarns, Bp. 1984) = ARegia 22 (1986) 175–178.
- Mozsolics, A.: Verwahr- oder Opferfunde? = ActaArchHung 39 (1987) 93–98. ill.
- Mozsolics, A. (rec.): Hüttl, R. G.: Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und Osteuropa. PBF. XVI. Bd. 2. München, 1981. = AT 32 (1985–86) 108–113.
- Němejcová-Pavůková, Viera: Charakter der Nach-Luzianky – Entwicklung der Lengyel-Kultur. = BBÁME 13 (1985) [1986] 225–232. ill.
- Neugebauer, Johannes-Wolfgang: Ein Beitrag zur absoluten Chronologie des Frühneolithikums in Niederösterreich. = BBÁME 13 (1985) [1986] 195–202. ill.
- Neugebauer-Maresch, Christine: Zur relativen Chronologie der Lengyel-Kultur in Niederösterreich. = BBÁME 13 (1985) [1986] 203–212. ill.
- Oravecz Hargita: Az alföldi vonaldíszes kerámia leletei Alattyán-Kiskert lelőhelyén. – Die Funde der Alföld-Linearbandkeramik auf dem Fundort von Alattyán-Kiskert. = ArchÉrt (1985) 52–67. ill.
- Oravecz H. → Raczy P.
- Paksy László: Megjegyzések néhány régészeti tárgy vastartalmával kapcsolatban. Appendix Hellebrandt M.: II. sárospataki bronzlelet c. tanulmányához. = ComAH 6 (1986) 15.
- Pasi, M. M. → Antoniazzi, A.
- Patay Pál: A tamási bronzcsésze lelet. – Der Bronzeschalenfund von Tamási. = ArchÉrt 112 (1985) 210–214. ill.
- Patay, P.: Die Bodrogheresztur-Kultur. = BRGK 55 (1984) 71 p. ill.
- Patay, P.: Über die Bauten des Neolithikums und der Kupferzeit im Karpatenbecken. in: Studi de paleontologia in onore di S. M. Puglisi. Roma, 1985. 547–553. ill.
- Patay P.: Beszámoló a tiszaluc-sarkadi rézkori telep ásatásáról. = HOMÉ 24 (1986) [1987] 5–9.
- Pattantyus, Á. Miklós–Simon, András: Prospecting of prehistoric flint quarries by geoelectric method. in: Őskori kovabányászat és kőszekőnyersanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. – Internationale Konferenz über Silexgewinnung und Steinwerkzeug-Rohstoff Charakterisierung im Karpatenbecken. Bp. 1986. 123–129. ill.
- Pavlu, Ivan: Neolithische Grabenanlagen in Böhmen. = BBÁME 13 (1985) [1986] 255–264. ill.
- Pavúk, Juraj: Siedlungswesen der Lengyel-Kultur in der Slowakei. = BBÁME 13 (1985) [1986] 213–224.
- F. Petres Éva–Szabó Miklós: Bemerkungen zum sogenannten „Hatvan-Boldog” Schwerttyp. = ARegia 22 (1986) 87–96. ill.
- Piggott, Stuart: Az európai civilizáció kezdetei. Az őskori Európa az első földművelőktől a klasszikus ókorig. Utószó: Makkay J. 349–362. Bp. 1987. 383. p. ill.
- Poroszlai Ildikó: Bronzleletek Szolnok megyéből. – Bronzefunde aus der Komitat Szolnok. = ArchÉrt 112 (1985) 215–220. ill.
- Pozsgai, I. → T. Bíró, K.
- Prati, L. → Antoniazzi, A.
- Raczy, P.: The cultural and chronological relations of the Tisza Region during the Middle and the Late Neolithic, as reflected by the excavations at Őcsöd-Kovácsalomb. = BBÁME 13 (1985) [1986] 103–126. ill.
- Raczy, P.–Siklódi, Cs.–Kalla, G.–Csornay, B.–Oravecz, H.–Vicze, M.–Bánffy, E.–Bökönyi, S.–Somogyi, P.: Introduction to Őcsöd-Kovácsalomb. The intensive topographical and archaeological investigation of a Late Neolithic site. Preliminary Report. = MittArchInst 14 (1985) 251–278. ill.
- Raczy, P.: Őcsöd-Kovácsalomb. A settlement of the Tisza-Culture. in: The Neolithic of the Tisza Region. Bp. – Szolnok 1987. 61–83. ill.
- Raczy, P. → Kalicz, N.
- Scheiber Rózsa: A korabronzkor időrendi kérdései Budapest környékén és a Tisza vidékén. – Chronologische Fragen der frühen Bronzezeit in der Umgebung von Budapest und in der Theissgegend. = BpR 26 (1984) 33–48. ill.
- Scheiber, R.: Korabronzkori település maradványai a soroksári Botanikus kertben. – Überreste einer Siedlung aus der Frühbronzezeit im Botanischer Garten von Soroksár. = BpR 26 (1984) 131–143. ill.
- Scheiber, R.: Korai bronzkori csontvázas sír a Csepel-szigetről. – Frühbronzezeitliches Skelettgrab auf der Csepel-Insel. = ArchÉrt 113 (1986) 69–75. ill.
- Séfériadès, Michel: Appaition d'éléments d'origine stepique en Égée du Nord-Est au début de l'Age du Bronze. = ActaArchHung 38 (1986) 295–298. ill.
- Séfériadès, M.: The Great Hungarian Plain and East Macedonia. Szakállhát import or imitation at Dikili Tasch. = BBÁME 13 (1985) [1986] 57–69. ill.
- Selmeczi L. → Bökönyi S.
- Siklódi, Cs. → Raczy, P.
- Simán K.: Jelentés Hidasnémeti-Borházdűlő felsőpaleolitikus telep ásatásáról. = MHOMK 24 (1986–87) 2–4. ill.
- Simán, K.: Felsitic quartz porphyry. in: Őskori kovabányászat és kőszekőnyersanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. – Internationale Konferenz über Silexgewinnung und Steinwerkzeug-Rohstoff Charakterisierung im Karpatenbecken. Bp. 1986. 271–276. ill.
- Simán, K.: Limnic quartzit mines in Northeast-Hungary. in: Őskori kovabányászat és kőszekőnyersanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. – Internationale Konferenz über Silexgewinnung und Steinwerkzeug-Rohstoff Charakterisierung im Karpatenbecken. Bp. 1986. 95–99.
- Simon, A. → Pattantyus, Á. M.
- Skomal, N. Susan: Bronzkor előtti társadalmi rendszerek Európában. – Pre-Bronze Age European social systems: A Synthesis. = ArchÉrt 112 (1985) 119–127. ill.
- Somogyi, P. → Raczy, P.
- Somogyvári Ágnes: Bronzkori lakótelep Petőfiszálláson. = MKBKM 1986. 42–46.
- Soproni Ildikó: The reconstruction of the Istállóska flute. – Az istállóska fuvola rekonstrukciója. = FA 36 (1985) 33–38. ill.
- Szabó J. József: Késő vaskori–kora császárkori leletek Tótkomlósról. – Späteisenzeitlich-frühkaiserzeitliche Funde aus Tótkomlós. = ArchÉrt 113 (1986) 76–78. ill.
- Szabó, Miklós: Nouvelles vues sur l'art des Celtes orientaux. = Études Celtiques 22 (1985) 253–272. ill.
- Szabó, M.: Nouvelles acquisitions laténiennes du Musée National Hongrois. = ComAH 5 (1985) 39–48. ill.
- Szabó, M.: Études celtiques en Hongrie de 1979 à 1984. = Études Celtiques 23 (1986) 265–276.
- Szabó, M. (rec.): J. M. Blázquez: Religiones preromanas (Primitivas religiosas ibéricas II). Madrid, 1983. = ArchÉrt 113 (1986) 141–142.
- Szabó, M. → F. Petres, É., Guillaumet, J. P.
- Takács-Bíró, Katalin: The raw material stock for chipped stone artefacts in the Northern Mid-Montanus Tertiary in Hungary. in: Őskori kovabányászat és kőszekőnyersanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. – Internationale Konferenz über Silexgewinnung und Steinwerkzeug-Rohstoff Charakterisierung im Karpatenbecken. Bp. 1986. 183–196. ill.

- Takács-Biró, K. → T. Biró, K.
Tálas L. → Bökönyi S.
Tasić, Nikola: Sopot-Lengyel. Lasinja und Boleraz Funde in Gradina der Bosut in der Nähe von Šid. = BBÁME 13 (1985) 51–56.
Trogmayer, H. → Kocsis, S. G.
Trogmayer Ottó: A szegedi nagytáj bronz- és koravaskorának néhány kérdéséről. — Über einige Probleme der Bronze- und Früheisenzeit des Szegeder Großraumes. = Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum V. 1985 3–16. ill.
Uzsóki, A. → Horváth, L.
Vadász, É. → Horváth, L.
Vékony Gábor: Erdély őskora. in: Erdély története. (red.: Köpeczi B.) Bp. 1986, 1987², 13–32. ill.
Vicze, M. → Raczkó, P.
Vladár, Á. → T. Biró, K.
Vörös, I.: Animal remains from the funeral ceremonies in the Middle Coper Age cemetery at Tiszavalk-Tetes. — Temetkezési szertartások állatcsontleletei a Tiszavalk-Tetesi bronzkori temetőben. = FA 36 (1986) 75–98. ill.
Vörös, I.: A ritual red burial from the Celtic-Roman settlement at Szakály in Transdanubia. = Acta ArchHung 38 (1986) 31–40. ill.
Vörös, I. → T. Dobosi, V.
Vörös, I. → Jerem, E.
Wolf, Josef—Burian, Zdeňek: Az őskori ember. (Menschen der Urzeit). Bp. 1987², 229 p. ill.
Zalai-Gádl, István: Mórág-Tűzkődomb: Entwurf sozialarchäologischer Forschungen. in: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany, 5–9. Nov. 1984. Nitra—Wien, 1986. 333–338. ill.
Zalai-Gádl, I.: Sozialarchäologische Forschungsmöglichkeiten auf Grund spätneolithischer Gräbergruppen in Südwest-Ungarn. = BBÁME 13 (1985) [1986] 139–155. ill.
Zápotocká, Marie: Die Unterschied und Übereinstimmungen zwischen der Lengyel-Kultur und der Gruppen mit Stichverzierter Keramik: Die Interpretationsmöglichkeiten. = BBÁME 13 (1985) [1986] 265–272. ill.
K. Zoffmann, Zsuzsanna: Anthropological connections of the Lengyel Culture according to a generalized distance analysis. = BBÁME 13 (1985) [1986] 171–180. ill.
K. Zoffmann, Zs.: Neue antropologische Funde der neolithischen Körös- und Theiß-Kultur in Ostungarn MFMÉ 1984–85. 39–64. ill.
K. Zoffmann, Zs.: Das anthropologische Material der kupferzeitlichen Gräberfelder von Tiszavalk-Tetes. — A Tiszavalk-tetesi rézkori temető embertani anyaga. = FA 37 (1986) 47–74. ill.
K. Zoffmann, Zs.: Die anthropologische Funde der früh- und spät-Alföld-Linienbandkeramik in Ostungarn. = DME 1983–84. 71–84. ill.
K. Zoffmann, Zs.: Das anthropologische Material der Bestattung der aeneolithischen Kostolac-Gruppe von Hrtkovci-Gomolava. = RVM 29 (1984–85) 37–40.
K. Zoffmann, Zs.: Das anthropologische Material des spätneolithischen Gräberfundes von Hrtkovci-Gomolava. — Antropološki material kasnoneolitske nekropole sa lokaliteta Hrtkovci-Gomolava. = RVM 30 (1986–87) 43–69. ill.
... A Tiszavidék késő neolitikuma. Előszó: Bökönyi S.—Selmeczi L.—Tálas L. Szolnok, 1987. 38. ill.
... A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 13 (1985). Internationale prähistorische Konferenz. Szekszárd, 1985. rec.: Podborský, V. = Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University 32 (1987) 158–161.

KLASSZIKUS ARCHAEOLOGIA ÉS ÓKORI KELET — ARCHAEOLOGIA CLASSICA ET ORIENTALIA

- Bácskay Erzsébet: Antik források a bányászatról. Plinius: Historia Naturalis. = AT 32 (1985–86) 121–160.
Berényi-Révész, M. → Kádár, Z.
Bermant, Chaim—Weitzman, Michael: Egy ismeretlen ókori civilizáció—Ebla. Bp. 1986 281 p. ill. Vargyas Péter: Az eblai kutatások mai helyzete. 271–281.
Bezeczký, Tamás: Alcuni tipi delle anfore provenienti degli scavi. = ActaArchHung 38 (1986) 41–87. ill.
Bezeczký, T. (rec.): Produccion y comercio del aceite en la antiquedad (II: Congreso International Sevilla, 24–28. Febrero 1982.), Madrid 1983. = ArchÉrt 113 (1986) 142–143.
Bökönyi, S.: The animal remains of Maadi, Egypt. A preliminary report. in: Studi de paletnologia in onore di S. M. Puglisi. Roma 1985, 495–499. ill.
Bökönyi, S.: Animal remains from the Roman Villa of San Potito-Ovindoli (L'Aquila) 1983–1984. (A preliminary report). = ActaArchHung 38 (1986) 89–91. ill.
Castiglione, László: Graeco—Aegyptiaca III. = BMHB 64 (1985) 13–24, 65–69. ill.
Castiglione, L. (rec.): Pallottino, M.: Saggi di antichità 1–3. Roma, 1979. = ActaArchHung 37 (1985) 454–455.
Csornay, Boldizsár: Un vase chypriote à décor figuré. = BMHB 65 (1985) 3–9. ill.
David, A. Rosalène: Az egyiptomi birodalmak. A múlt születése. Bp. 1986. 157 p. ill.
Ecsedy Ildikó: A kínai állam kezdetei. Bp. 1987. 406 p. ill.
Ferenczy Endre: A felszabadítottak és leszármazottaik a köztársasági Róma közéletében. = AT 31 (1984) 7–14.
Gádl, E. → Kákósy, L.
Gabler, Dénes—Redő, Ferenc: Gli schiavi nella villa romana a San Potito-di-Ovindoli (L'Aquila) 1983–1984. = ActaArchHung 38 (1986) 41–87. ill.
Gabler, D. (rec.): Bulletin d'archéologie marocaine. 16 (1981–82). = ActaArchHung 38 (1985) 459–460.; Zimmer, G.: Römische Berufsdarstellungen. Berlin 1982. = ActaArchHung 37 (1985) 457–459.
Gesztelyi, Tamás (rec.): Flischer, R.: Der Klagenfrauen-sarkofag aus Sidon. Istanbul Forschungen 34. Tübingen 1983. = ArchÉrt 112 (1985) 146; Shelton, K. J.: The Esquiline Treasure. London 1981. = ArchÉrt 112 (1985) 149–150.
Gesztelyi, T. → Gulyás, I.
Gulyás Istvánné (red.): Az antik Róma napjai. Bp. 1983. = Rec: Gesztelyi T.: AT 31 (1984) 150–156.
Hahn, István: Foreign trade and foreign policy in archaic Greece. in: Trade and famine in classical antiquity. Cambridge 1983, 30–36.
Hahn, I.: From the Antiquity to the Third World. = Oikumene 5 (1986) 371–388.
Hajnóczy, Julius Gy.: Ursprünge der Europäischen Architektur I. Berlin 1986. 268 p. ill.
Hamza, G. (rec.): Constantinopoli Mosca. Roma, 1983. = AT 31 (1984) 163–165; Visky, K.: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in der römischen Rechtsquellen. Bp. 1983. = AT 31 (1984) 145–149.
Horváth János: A magyar egyiptológia története. Egyiptológiai füzetek 2. Bp. 1985. 203. p.
Kádár, Z.—Berényi-Révész, M.: Die Anthropologie des Plinius Maior. in: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II. 32, 4. Berlin 1986, 2201–2224.
Kádár, Z. (rec.): Haussig, H. Wilhelm: Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in vorislamischer Zeit. Darmstadt, 1983. = ArchÉrt 112 (1985) 302–303.
Kákósy, L.—Gádl, E.: First preliminary report on the Hungarian excavation in Thebes-West, Tomb. 32. = ActaArchHung 37 (1985) 13–31. ill.

- Kákósy, L.*: Second preliminary report on the Hungarian excavation in Thebes, Tomb, No. 32. (Season 1984). = *ActaArchHung* 37 (1985) 295–305. ill.
- Kákósy, L.* (rec.): First International Congress of Egyptology. Acts. Cairo, oct. 2–10., Cairo, 1976 ed. by *Reinebe, F. Walter*. Berlin, 1979. = *ActaOrHung* (1985) 144.
- Katona, L.* → *Pallottino, M.*
- Kertész, István*: Alexander der Große und Athen. = *Klio* 69 (1987) 235–237.
- Kirschbaum, Engelbert*: Az apostolfejedelmek sírjai. Szent Péter és Pál Rómában. Bp. 1987. 231 p. ill.
- Kisvölcséy Frigyes*: Zeus mondák a görög pénzekben. = *Az Érem* 1987/1, 4–6. ill.
- Kőhegyi, Mihály* (rec.): *Alföldi, A.*: Caesarina. Bonn, 1984. = *ActaArchHung* 38 (1986) 336; *Szaivert, W.*: Die Münzprägung der Kaiser Tiberius und Caius (Caligula). Wien 1984. = *ActaArchHung* 38 (1986) 336.
- Lang, Roger*: A klasszikus görög világ. A múlt születése. Bp. 1985 [1986], 154 p. ill.
- MacDowell, D. W.*: Indo-Greek and Kushan coins in the Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. = *NK* 84–85 (1985–86) 3–11. ill.
- Makkay J.*: Régészeti kommentárok néhány ókori keleti szövegrészhez. = *AT* 32 (1985–86) 83–88.
- Maróti, Egon*: Die Probleme des fundus suburbanus bei Cato. = *Thracia* 7 (1985) 40–50.
- Moorey, R. P. S.*: Bibliai tájak. A múlt születése. Bp. 1985 [1986], 161 p. ill.
- Mócsy, A.* → *Vickers, M.*
- Mózer, Ibolya*: The senatorial order at the time of the Early Principate. = *Specimina Nova* 1985/I. 5–35.
- Nagy, Árpád Miklós* (rec.): *Pfanner, M.*: Der Titusbogen. (Beiträge zur Erschließung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur). Mainz am Rhein 1983. = *ActaArchHung* 37 (1985) 455–457; *Woodford, S.*: The Art of Greece and Rome. Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sidney 1982. = *ActaArchHung* 37 (1985) 454; *Aichholzer, P.*: Darstellungen römischer Sagen. Wien 1983. = *ComAH* 6 (1986). 189–190; *Ulf, Ch.*: Das römische Lupercalienfest. Darmstadt 1982. = *ActaArchHung* 38 (1986) 332; *Froning, H.*: Marmor-Schmuck Reliefs mit griechischen Mythen im I. Jh. v. Ch. Mainz am Rhein 1981. = *ActaArchHung* 38 (1986) 332–333; *Camporeale, G.*: La caccia in Etruria (*Archaeologica* 50.) Roma 1984. = *ActaArchHung* 38 (1986) 334–336.
- Nagy, Tibor*: Ein Sonderfall bei der Magisterwahl der Arvalbrüder. = *Historia* 34 (1985) 505–508.
- Nemes, Zoltán*: Some observations on the publications of the Attic Deme-Inscriptions. = *ACIDeb* 20 (1984) 3–10. ill.
- Nemes, Z.* (rec.): *Hatzopoulos, M. B.*–*Loukopoulos, L. D.* (ed.): Philip of Macedon. London 1981. = *ActaArchHung* 37 (1985) 452–453.
- Németh, György*: Einige Bemerkungen zu Ig I. = *ActaArchHung* 39 (1987) 99–103.
- Németh, Gy.*: Marginális csoportok. Előadás az ókori történeti tanszékek jubileumi ülésszakán. = *AT* 31 (1984) 298–300.
- Pallottino, M.*: Az etruszkok. Bp. 1980. 405 p. ill. = *Rec. Katona, L.* = *AT* 31 (1984) 156–163.
- Pásztory, E.*: Liber das „Griechische Feuer“. Die Analyse eines spätantiken Waffensystems. = *Antike Welt* 17 (1986) nr. 2. 27–37. ill.
- Postgate, Nicholas*: Az első birodalmak. A múlt születése. Bp. 1985, 157 p. ill.
- Redő, F.* → *Gabler, D.*
- Reich, John*: Az ősi Itália. A múlt születése. Bp. 1987, 139 p. ill.
- Ritók, Zsigmond*: Thraker in der Ilias. = *Sitzungsberichte der Deutschen Ak. d. W. zu Berlin* 1985. 11–15.
- Ritók Zs.*: Az Ókortudományi Társaság huszonötödik éve. = *AT* 31 (1984) 293–298.
- Ritók Zs.* (red.): A magyar ókortudomány bibliográfiája. 1951–1975. Bp. 1986, 971 p.
- Ritók, Zs.* (rec.): *Études platoniciennes*. 1929–1979. EPRO 90. Leiden, 1981. = *ActaArchHung* 38 (1986) 330–332.
- Szabó, Klára* (rec.): *Hayes, J. W.*: Greek, Roman and Related Metallware in the Royal Ontario Museum, Toronto. Toronto 1984. = *ActaArchHung* 37 (1985) 460–461.
- Szabó M.*: Archaikus agyagszobrászat Boiotiában. Apolló Könyvtár 15. Bp. 1986, 149 p. ill.
- Szabó, M.* (rec.): *Biers, J. Ü.*–*Soren, O.* (red.): Studies in Cypriote Archaeology. Los Angeles 1981. = *ActaArchHung* 37 (1985) 446–447; *Ikaros*. The Hellenistic Settlements. Vol. 1: *Mathiesen, H. E.*: The terracotta figurines. Copenhagen 1982. = *ActaArchHung* 37 (1985) 453–454; *Neuser, K.*: Anemoi. Studien zur Darstellung der Winde und Windgötterheiten in der Antike. Roma 1982. = *ActaArchHung* 37 (1985) 451–452; *Kerameikos*. Ergebnisse der Ausgrabungen. Band XII.: Rundbauten in Kerameikos. Berlin 1980. = *ActaArchHung* 37 (1985) 450–451; *Kaempf-Dimitriadou, S.*: Die Liebe der Götter in der attischer Kunst des 5. Jh. v. Ch. Bern 1979. = *ActaArchHung* 37 (1985) 449–450; *Walter, H.* (red.): *Alt-Ägina II*. 1. Mainz 1982. = *ActaArchHung* 37 (1985) 449; *Bammer, A.*: Das Heiligtum der Artemis von Ephesos. Graz 1984. = *ComAH* 5 (1985). 200–201; *Hoepfner, W.*: Das Hierothesion des Königs Mithridates I. Kallinikos von Kommagene nach dem Ausgrabungen von 1963 bis 1967. Tübingen 1983. = *ArchÉrt* 113 (1986) 141; *Sanders, I. F.*: Roman Crete. Warminster 1982. = *ActaArchHung* 38 (1986) 337–338; *Dietz, S.*: Excavations and surveys in Southern Rhodes. The Mycenaean Period. Lindos LV. Copenhagen 1984. = *ActaArchHung* 38 (1986) 318–319; *Glaser, F.*: Antike Brunnenbauten in Griechenland. Wien 1983. = *ActaArchHung* 38 (1986) 336–337; *Rüger, E.*: Die römischen Terrakotten von Nida-Hedderheim. Frankfurt am Main 1980. = *ActaArchHung* 38 (1986) 336–337.
- Szenilételek, Tihámér*: Gall-római kori műemlékek helyreállítása Svájcban. (A Pierre Gianadda alapítvány Martigny-ben). = *Művé* 30 (1986) 30–34. ill.
- Szilágyi, János György*: Der Pozzuolo Malv. – Studien zur Mythologie und Vasenmalerei. in: *Festschrift für K. Schlanerburg*. Mainz 1984, 15–19. ill.
- Szilágyi J. Gy.*: Etruszk kommentárok egy görög képtípus történetéhez. = *AT* 31 (1984) 199–214. ill.
- Szilágyi J. Gy.*: Legbőlebb az idő. Antik vázák hamsítványai. Bp. 1987 62 p. ill.
- Szilágyi, J. Gy.* (rec): *Bakir, G.*: Sophilos. Ein Beitrag zur seiner Stil. Mainz, 1981. = *ActaArchHung* 38 (1986) 321–322; *Böhr, E.*: Der Schankelmal. Mainz 1982. = *ActaArchHung* 38 (1986) 322–323; *Trounchett, G.*: Ceramica attica a figure nere. Grandi vasi: anfore, pelikai, crateri. Roma 1982; *Pierro, E.*: Ceramica „ionica“ non figurata e coppe attiche a figure nere. Roma 1984. = *ActaArchHung* 38 (1986) 323–326; *Sassatelli, G.* (red.): *Corpus Speculorum Etruscorum*. Italia I.: Bologna, Museo Civico I–II. Roma 1981; *Corpus Speculorum Etruscorum*, Danemark I.: Copenhagen, fasc. L. (ed. by *Salskor, H.*) Copenhagen 1981. = *ActaArchHung* 38 (1986) 326–329; *Stefani, G.*: Terracotte figurate. (*Archeologica* 38.) Roma 1984. = *ActaArchHung* 38 (1986) 329–330; *Studi di antichità in onore di Guglielmo Costagli e L. Tamaquo Perna* (*Archaeologica* 49.). Roma 1984. = *ActaArchHung* 38 (1986) 339–344.
- Torbágyi Melinda*: A kisszederjesi görög éremlelet. – Greek coin find from Kisszederjes. = *NK* 84–85 (1985–86) 13–25. ill.
- Torbágyi, M.*: rec.: *Noe, P.* *Sydney*: The coinage of Metapontum. 1–2. New York 1984; *Hyla, A.* *Trozel*: The coinage of the Lycian League. New York 1982; *Houghton, A.*: Coins of Seleucid Empire from the Collection of A. Houghton. New York 1983. = *NK* 84–85 (1985–86) 183–184.

- Török, László*: The Historical background: Meroé, North and South. in: Nubian culture past and present. Stockholm 1987, 139–229. ill.
- Török, L.*: Six books on ancient Nubia. = *ActaArchHung* 39 (1987) 95–111.
- Török, L.*: An early christian silver reliquary from Nubia. in: Studien zur spätantiken und byzantinischer Kunst, III. Bonn 1986, 59–65. ill.
- Török, L.*: Der meroitische Staat I. Meroitica 9. Berlin 1986, 191 p. ill.
- Vanek Zsuzsanna*: Megjegyzések egy zágrábi papiruszhoz. = *AT* 31 (1984) 124–125. ill.
- Vargyas, P.* → *Berman, Ch.*
- Vickers, Michael*: A római világ. A múlt születése. Bp. 1985, 154 p. ill. Pannonia c. rész: *Mócsy A.*, 134–140. ill.
- Visky, K.* → *Hamza, G.*
- Weitzman, M.* → *Bermant, Ch.*
- Wessetzky, Vilmos*: Table d'offrandes à inscription démotique au Musée des Beaux Arts. — A Szépművészeti Múzeum démotikus feliratú egyiptomi áldozati köve. = *BMBH* 64 (1985) 11–15; 77–80. ill.
- Wessetzky, V.*: Beszámoló az 1984. évi bécsi egyiptológiai konferenciáról. = *ArchÉrt* 112 (1985) 266–267.
- Wessetzky, V.*: Az egyiptológusok Nemzetközi Sz. v. s. t. g. ének IV. Kongresszusa Münchenben. = *A chÉrt* 113 (1986) 136.
- ... Az antik világ. A művészetek története I. Bp. 1986, 308 p. ill.

PROVINCIAK ÉS BARBARICUM — PROVINCIALIA ET BARBARICUM

- Bachman Zoltán—Bálint Gábor—Máté Jenő—Pintér Attila—Siptár Tibor*: A pécsi ókeresztény mauzóleum. = *Magyar Építőművészet* 1987/6 t. l. —13. ill.
- Bachman Zoltán*: A pécsi ókeresztény emlékek védelme. = *Művéd* 1987/2. 82–93. ill.
- Bachman, Z.*: Az ókeresztény sírkamrák védőépületei. = *Örökség* 2/1987. 36–42. ill.
- Bakos Miklós*: Philippus Arabs és Philippus iunior AN IIII datálású viminaciumi koloniális veretei. = *NK* 84–85 (1985–86) 27–30. ill.
- Bálint G.* → *Bachman Z.*
- Balla M.* → *Gabler D.*
- Bánki Zs.* → *Fitz J.*
- Bánosi György*: Újabb adatok az aquincumi Hercules-kultuszhoz. — *Neuere Beiträge zum Hercules Kultus in Aquincum*. = *BpR* 25 (1984) 43–51. ill.
- Bárcezi J.* → *Gabler D.*
- Barkóczi, László*: Römerzeitliche Steindenkmäler aus dem dritten Jahrhundert in Komitat Fejér. = *AREgia* 22 (1986) 97–107. ill.
- Bartosiewicz, L.*: Romain period animal remains from Most na Soči. = *AV* 37 (1986) 287–296. ill.
- Bezczeky T.*: P. Iturius Saturninus amphorája Vetus Salinában. — P. Iturius Saturninus' amphora from Vetus Salina. = *FA* 36 (1985) 69–74. ill.
- Bilkei Irén*: Római edényfeliratok a nagykanizsai Thury György Múzeumban. = *Zalai Gyűjtemény* 21 (1985) 5–21. ill.
- Bilkei, I.*: Újabb római kőemlékek Zalából. — *Neueste römischen Steindenkmäler aus Zala*. = *Zalai Gyűjtemény* 25 (1986) 13–19. ill.
- T. Biró, Mária*: The Indian ivory comb from Gorsium. = *ActaArchHung* 37 (1985) 419–430. ill.
- Biróné, Sey Katalin*: A keceli éremlelet. — *Der Münzfund von Kecel*. = *Cumania* 9 (1986) 27–71. ill.
- Biró-Sey, Katalin—Lányi, Vera*: Fundmünzbericht 1982. = *ActaArchHung* 38 (1986) 299–317. ill.
- Biró-Sey, K.—Lányi, V.*: Fundmünzbericht 1983. = *ActaArchHung* 39 (1987) 69–92. ill.
- Bóna, I.* (rec.): *Bratoz, R.*: Severinus von Noricum und Seine Zeit. Geschichtliche Anmerkungen. Wien 1983. = *ActaArchHung* 37 (1985) 462–265.
- B. Bónis, Éva*: Das Militärhandwerk der Legio I. Adiutrix in Brigetio. in: Studien zu der Militärgrenzen Roms III. Stuttgart 1986, 301–309. ill.
- B. Bónis, É.* (rec.): *Röring, Ch. W.*: Untersuchungen zu römischer Reisenwagen, Koblenz 1983. = *ArchÉrt* 112 (1985) 147; *Grünwald, Mathilde*: Die Funde aus dem Schutthügel des Legionslagers von Carnuntum. *RLiÖ* XXXII. Wien 1983. = *Germania* 64 (1986) 653–667; = *ArchÉrt* 113 (1986) 143–144.
- Bökönyi, S.*: Animal husbandry and hunting in Tács-Gorsium. The vertebrate fauna of a Roman town in Pannonia. Bp. 1984. = *Rec. Dierkens, Alain*: *Latomus* 1987. 664–665.
- Bökönyi, S.*: Animal remains from the roman town of Sopron-Scarbantia. = *ActaArchHung* 38 (1986) 397–422. ill.
- Bruder, Katalin*: Egy I. századi aquincumi sisak restaurálása. = *BpR* 25 (1984) 451–452. ill.
- Sz. Burger, Alice*: Későrómai sírok Aquincumban. — *Spätromische Gräber in Aquincum*. = *BpR* 25 (1985) 62–118. ill.
- Burger, A.*: The Roman villa and mausoleum at Kővágószőlős, near Pécs (Sopiane). Excavations 1977–1982. — Rómaikori villa és ókeresztény mauzóleum felátarása Kővágószőlősn. 1977–1982. = *JPME* 30–31. (1985–86) 65–228. ill.
- Sz. Burger, A.—Füle, F.*: Die Römischen Inschriften Ungarns (RIU 4.). Das Gebiet zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum. Bp. 1984. = *Rec. Farkas, Z.*: *AREgia* 22 (1986) 169–172; *Lička, M.*: *AR* 38 (1986) 322.
- Copf, Jánosné*: Egy római bronzkancsó restaurálása. = *Örökség* 2 (1987) 57–58. ill.
- Cseh, János* (rec.): *Horedt, K.*: Siebenburgen in spät-römischen Zeit. Bukarest 1982. = *ArchÉrt* 113 (1986) 144.
- Dirkens, A.* → *Bökönyi, S.*
- Farkas, Z.* → *Sz. Burger, A.*
- Ferenecy, Endre*: Über das Problem der Inschrift von Satricum. = *Gymnasium* 94 (1987) 97–108.
- Fitz, Jenő*: Concilia provinciae in Pannonia. in: *Festschrift für A. Betz*. Wien, 1985 [1986] 257–265.
- Fitz, J.*: Das Auxiliarkastell von Gorsium. in: *Studien zu der Militärgrenzen Roms III*. Stuttgart, 1986, 316–321. ill.
- Fitz, J.*: Epigraphica XII. = *AREgia* 22 (1986) 179–180. ill.
- Fitz, J.*: L'Administration des Provinces Pannoniennes Sous le Bas-Empire romain. Bruxelles 1983, 111 p. ill. = *Rec.: Šašel, Jaro*: *Gnomon* 58 (1986) 667.
- Fitz, J.*: Das Jahrhundert der Pannonien. — A pannonok évszázada. Bp. 1982. = *Šašel, J.* = *AV* 37 (1986) 453; *Tóth, E.* = *ComAH* 5 (1985) 203–204.
- Fitz, J.—Bánki, Zs.—Lányi, V.—Jungbert, B.—Fülöp, Gy.*: Forschungen in Gorsium 1981–1982. = *AREgia* 22 (1986) 109–160. ill.
- Fitz, J.*: Les épithètes honorifiques Antoniniana à l'époque sévérienne. = *Studii Class.* 24 (1986) 139–142.
- Fitz, J.*: Geschichtliche Probleme des Forums von Gorsium. = *Oikumene* 5 (1986) 329–369. ill.
- Fitz, J.*: Honorific titles of Roman military units in the 3rd century. Bp.—Bonn 1983. = *Rec. Lőrincz, B.* = *ActaArchHung* 37 (1985) 177–189; *Beneš J.* = *Latomus* 45 (1986) 676–677; *Marková, Klára*. = *SLA* 33 (1985) 453.
- Fitz, J.*: III. századi pénzforgalom és pénzellátás Pannoniában. — Geldverkehr und Geldausstattung in Pannonien des 3. Jahrhunderts. = *NK* 84–85 (1985–86) 161–166. ill.
- Fitz, J.* (rec.): *Sitki Isa Bülent İplicioglu*: Die Repräsentanten des senatorischer Reichsdienstes in in Asia bis Diocletian im Spiegel der ephemerischen Inschriften. Wien 1983. = *ComAH* 1985. 202–203.
- Füle, Ferenc*: Sopiane. The history of Pécs during the

- Roman Era and the problem of continuity of the Late Roman population. Arch. Hung. 50. Bp. 1984, 317 p. = Rec. Garbsch, Jochen. = Germania 64 (1986) 655–657, Vičić, Boris: AV 37 (1986) 453; Kádár, Z.: ComAH 6 (1986) 186–187; Fischer, F.: Trierer Zeitschrift 49 (1986) 314–315.
- Fülep, F. → Sz. Burger, A.
- Gabler, D.: Dating of Terra Sigillata: A survey of results, perspectives and limits. = MittArchInst 14 (1985) 81–82.
- Gabler, D.: Terra Sigillata v lončarski četrti Poetovione. — Terra Sigillata in Töpferfiertel von Poetovio. = AV 37 (1986) 129–169. ill.
- Gabler, D.: Die Unterschiede im Keramikimport der Rhein- und Donauprovinzen. = Münster Beiträge 4 (1985) 3–29. ill.
- Gabler, D.: Terra sigillaták az aquincumi canabae északi részén feltárt épületmaradványokból. = ArchÉrt 112 (1985) 109–117. ill.
- Gabler D.—H. Kelemen Márta: Hispániai olaj Pannoniában. (Baeticai amphorák a Duna völgyében). — Hispanian oil in Pannonia. (Baetican amphore in the Danube valley). = ComAH 5 (1985) 69–84. ill.
- Gabler, D.—H. Kelemen, M.: Olío betico in Pannonia. Anfore ispaniche nella Valle Danubiana. = Archivo Español de Arqueología 57 (1984) [1986] 121–138. ill.
- Gabler, D.—H. Vaday, Andrea: Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. Fontes Arch. Bp. 1986. 85 p. ill. = Rec. Horvat, Jana: AV 37 (1986) 451–452; Garbsch, J. = Bayerische Vorgeschichtsblätter 51 (1986) 390.
- Gabler, D.: Beszámoló a Rei Cretariae Romanae Fautores 1984. évi XIV. Kongresszusáról (Oxford—London). = ArchÉrt 112 (1985) 138.
- Gabler, D.: Differences between imported pottery in the Western and Danubian Provinces of the Roman Empire. = ActaArchHung 38 (1986) 93–104. ill.
- Gabler, D.—Balla, Márta—Bárczi, János—Keömlény, Gábor: Terra sigillaták eredetének meghatározása neutronaktivációs analitikai módszerrel. — Provenance studies of Terra Sigillata (Samian Ware) found in Pannonia by means of instrumental neutron activation analysis (INAA). = ArchÉrt 113 (1986) 22–49. ill.
- Gabler, D. → Mócsy, A.
- Gáll Imre: Volt-e a Dunán kőhid Aquincumnál? = Művéd 1987/1. 56–60. ill.
- Gáspár, Dorottya: Enige antike Vorstellungen oder die symbolische Bedeutung von Kästchen und Schlüsseln. = RÖ 11–12 (1983–84) [1985] 49–55. ill.
- Gáspár, D.: Römische Kästchen aus Pannonien I–II. MittArchInst 15 (ANTAEUS). Bp. 1986. 379 p. ill.
- Gáspár, D.: Római császárkori ládika az aquincumi canabae északi részéről. — Römische kaiserzeitliches Kästchen aus dem N-Teil der Canabae von Aquincum. = ArchÉrt 113 (1986) 79–82. ill.
- Gáspár, D.: Nem pannoniai eredetű emlékek magyarországi múzeumokban. — Nicht Pannonische Römische Stücke in den Museen Ungarns. = DMÉ 1983–84 [1985] 85–89. ill.
- Gesztelyi, Tamás: Caracalla és Geta ábrázolása provinciális gemmákon. (Az ikonográfiai megkérdettség kérdése a gliptikában.) — Die Porträts des Caracalla und Geta auf Gemmen in den Provinzen. = ArchÉrt 112 (1985) 180–186. ill.
- Gesztelyi, T.: Die Frage der ikonographischen Rückständigkeit in der Glyptik. = ACiDeb 21 (1985) 107–122. ill.
- Gesztelyi, T.: Ikonographische Fragen der Tellus—Terra Mater. = Concilium Eirene XVI. Bd. 2. Prague, 1983 [1986] 19–24.
- Gombos, Zoltán: Aquincumi vividáriumok (Pannoniai belső kerteskék). = Művéd 30 (1987) 21–29. ill.
- Gömöri, János: Scarbantia fóruma. — Das Forum von Scarbantia. Sopron, 1985. 79 p. ill. = Rec. Tóth, E. = The New Hungarian Quarterly, 104 (1986) 116–117.
- Gömöri, J.: Grabungen auf dem Forum von Scarbantia (1979–1982). = ActaArchHung 38 (1986) 343–396. ill.
- Hajnóczy Gyula: Pannonia római romjai. Bp. 1987. 210 p. ill.
- Hajnóczy, J.: The conceptual and actual reconstruction of the villa and the burial vault at Kővágószőlős. — A kővágószőlősi villa és sírkápolna elvi és műemléki rekonstrukciója. = JPME 30–31 (1985–86) 229–236. ill.
- Hajnóczy Gy.: Antik város új lakóközleteink fókuszában. = Valóság 1986/8. 40–48. ill.
- Hajnóczy Gy.: A műemlékvédelemről. Kaiser Anna—Póczy Klára: Budapest római öröksége c. könyve ürügyén. = Magyar Építőművészet 1986/5. 19–20.
- Hervai Judit: Két római bronz dobozka az Aquincumi Múzeumban. — Zwei Bronzekästchen aus der Römerzeit in Museum von Aquincum. = BpR 25 (1984) 443–450. ill.
- Horváth, Ernő: Wooden remains from the Roman villa at Kővágószőlős. — A kővágószőlősi római villa famaradványai. = JPME 30–31 (1985–86) 237–242. ill.
- Jungert, B. → Fitz, J.
- Kaba Melinda: Újabb kutatások az aquincumi Thermae Maiores területén 1979-ben és 1981-ben. Előzetes jelentés. — Neuere Forschungen auf dem Gebiet der Thermae Maiores von Aquincum im Jahre 1979 und 1981. (Vorläufiger Bericht.) = BpR 22 (1985) 181–234. ill.
- Kaba, M.: Die „Thermae Maiores“ in Aquincum. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 336–340. ill.
- Kaba M.: Aquincum régészeti feltárása 1778-tól napjainkig. A katonai tábor fürdője, a „Thermae Maiores“. = Múzeumi Műtárgyvédelem 15 (1986). 269–274.
- Kádár, Z. → Fülep, F.
- Kaiser Anna—Póczy Klára: Budapest római öröksége. Bp. 1985. 124 p. ill. = Rec. Hajnóczy Gy.: Magyar Építőművészet 1986/5. 19–20.
- Katona-Győr Zsuzsa: Római üvegek Pannóniában. = Örökség 2/1987. 46–51. ill.
- H. Kelemen, Márta: Roman amphorae in Pannonia. North Italian Amphorae. = ActaArchHung 39 (1987) 3–46. ill.
- H. Kelemen, M. → Gabler, D.
- H. Kérdő Katalin → Fitz, J.
- Kiss, Ákos: Pannonische Architecturelemente und Ornamentik in Ungarn. Bp. 1987. 192 p. ill.
- Kiss Á.: A császárkori provinciák művészetének kérdése. = AT 31 (1984) 133–144.
- Kiss Á.: A IV. Nemzetközi mozaikkonferencia Trierben, 1984-ben. = ArchÉrt 112 (1985) 138–139.
- Kisvölcsy Frigyes: I. Valentinianus és II. Valentinianus bronzpénzeinek megkülönböztetése. = Az Érem 1986/1. 4–5. ill.
- V. Koczur Éva: Adalékok Solymár római kori történetéhez. — Angaben zur römerzeitlicher Geschichte der Gemeinde Solymár. = FA 36 (1985) 75–84. ill.
- Kocsis László: I. századi sisak az aquincumi légióstáborból. — Ein Bronzehelm aus dem 1. Jh. vom Legionslager zu Aquincum. = BpR 25 (1984) 227–246. ill.
- Kocsis, L.: Ein neugefundener römischer Helm aus dem Legionslager von Aquincum. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986, 350–354. ill.
- Kőhegyi, M. → Soproni, S.
- Kulcsár Valéria: Szarmata sírok Kiskunfélegyháza-Külsőgalamboson. — Sarmatengräber in Kiskunfélegyháza-Külsőgalambos. = Cumania 9 (1986) 9–26. ill.
- Kulcsár V.: A Duna—Tisza köze településtörténeti kérdései a kora császárkorban. = MKBKM 1986. 47–80.
- Lányi, V. → Biró-Sey, K.; Fitz, J.
- Levárdi Ferenc: Ókeresztény mauzóleum, Pécs. = Magyar Építőművészet 1987/6. 8–11. ill.
- Lőrincz, Barnabás: Neuen Inschriften aus Intercisa. in: Festschrift für A. Betz. Wien, 1985 [1986] 393–401. ill.

- Lőrincz, B.*: Spätrömische Reichsbeamte und die pan-nischen Ziegelstempel. = Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 61 (1985) 229–324. ill.
- Lőrincz, B.*: Zu den Kaiserbeinamen der römischen Truppen im 3. Jahrhundert. = ActaArchHung 37 (1985) 177–189.
- Lőrincz, B.*–*Visy, Zs.*: Bemerkungen zu einer neuen Civitasurkunden aus dem Jahre 97. = Germania 63 (1986) 241–249.
- Lőrincz, B.*–*Szabó, K.*–*Visy, Zs.*: Neue Forschungen im Auxiliarkastell von Intercisa. in: Studien zu der Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 362–368. ill.
- Lőrincz, B.* → *Fitz, J.*
- Lengyel, Alfonz*–*Radan, Georg T. B.* (red.): The Archaeology of Roman Pannonia. Bp.–Lexington, 1980. 506 p. ill. = Rec. *Dierkens, Alain*: Latomus 45 (1986) 704–705.
- Martin Ferenc*: Észrevételek a daciai s vimináciumi pénzveréssel kapcsolatban. = Az Érem 1987/1. 1–3. ill.
- Martin F.*: Daciai évszámok pénzének hátlapi ábrái. = Az Érem 1986/1. 1–3. ill.
- Martin F.*: Keresztény vonatkozású betűk egy Hadrianus dénárán. = NK 84–85 (1985–86) 159–161. ill.
- Máté, Jenő* → *Bachman, Z.*
- Matolcsi János*: A budatétényi római kori állatsont-leletek. – Römerzeitliche Tierknochenfunde in Budatétény. = BpR 26 (1984) 183–201. ill.
- Mesterházy, Károly*: Fröhsarmatenzeitlicher Grabfund aus Veresegyház. – Kora szarmata kori sírlelet Veresegyházról. = FA 37 (1986) 137–162. ill.
- Mócsy András*: Aelius Tricceianus származása. – Die Herkunft des Aelius Tricceianus. = ArchÉrt 112 (1985) 165–168.
- Mócsy, A.*: Bemerkungen zu der *negotiatores* von Colijns-plaat. = Münstersche Beiträge zur Antike Handelsgeschichte 3 (1984) [1985] 43–57. ill.
- Mócsy, A.*: Zu den Namen der Dolichenuspriester. = ACIDeBr 20 (1984) 61–66. ill.
- Mócsy, A.*: Die Namen der Diplomempfänger. in: Heer und Integrationspolitik. Köln, 1986. 437–466.
- Mócsy, A.*–*Gabler, D.*: Alte und neue Probleme am Limes von Pannonien. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 369–376. ill.
- Mócsy, A.*: Beiträge zur Namenstatistik. Diss. Pann. ser. III. vol. 3. Bp. 1985. 165 p.
- Mócsy, A.* (red.): Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Bp. 1981. = Rec. *Spieser, J. M.*: Revue archeologique 1985. 159–161; *Clarke*: Antiquaries Journal 63 (1983) 43–44; *Henning*: Zeitschrift für Archäologie 19 (1985) 127–130.
- Mócsy, A.* → *Gabler, D.*, *Szabó, K.*
- Müller, Róbert*: Die spätrömische Festung Valcum am Plattensee. in: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg, 1987. 270–273. ill.; Friedhöfe der Keszthely Kultur, 274–283. ill.
- Nagy Imre*: Római kori bronz fogadalmi lap művészettörténeti elemzése. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1985 [1986] 140–148. ill.
- Nagy, Tibor*: Traian und Pannonia. Ein Beitrag zur Geschichte Pannoniens. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 377–383. ill.
- Nagy, T.* (rec.): *Bossert, M.*: Die Rundskulpturen von Aventicum. Bern, 1983. = ComAH 5 (1985) 204–205.
- Németh, Margit*: Denkmäler der Legionslager von Aquincum. Bp. 1986. 23 p. ill.
- Németh, M.*–*H. Kérdő, K.*: Zur Frage der Besatzung von Aquincum im 1. Jahrhundert. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 384–388. ill.
- Ottományi, Katalin*: Fragen der spätrömischen eingeglätteten Keramik in Pannonien. Bp. 1981. Diss. Arch. II. No. 10. = Rec. *Vičič, Boris*: AV 36 (1985) 417–418.
- Óvári Ferenc*: III. Gordianus antoninianusainak vizsgá-lata metrológiai aspektusból. = NK 84–85 (1985–1986) 167–169.
- Óvári F.*: Ritka római antoninianusok a III. századból. = NK 84–85 (1985–86) 31–33. ill.
- Palágyi, Sylvia*: Über Pferdegeschirr und Joehrekonstruk-tionen von Inota. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 389–397. ill.
- Pető Mária*: Régészeti kutatások a Kaszás-dűlő terü-letén. – Archäologische Forschungen an dem Gebiet der Kaszás-dűlő. = BpR 25 (1984) 275–290. ill.
- Pető M.*: Két aquincumi feliratos emlék. – Zwei In-schriften aus Aquincum. = BpR 25 (1984) 265–268. ill.
- Pető M.*: Római férfi szobor a Budapest, II. ker. Daru u. 2/B-ből. – Römische Männerstatue (Fundort: Bp. II. Bez. Daru u. 2/b.) = BpR 25 (1984) 269–274. ill.
- Pető, M.*: Die Siedlung der einheimischen Bevölkerung. in: Das Römische Budapest. Münster, 1986. 73–78. ill.
- Pintér A.* → *Bachman Z.*
- Póczy Klára*: Későrómai falfestmények Aquincumban. – Spätrömerzeitliche Wandmalereien in Aquincum. = BpR 25 (1984) 53–63. ill.
- Póczy K.*: Aquincum. Castrum, Canabae, Colonia. (Az 1976–1980. közötti időszak ásatási eredményeinek összefoglalása.) – Zusammenfassung der Grabungs-ergebnisse der Periode 1976–80. = BpR 25 (1984) 15–34. ill.
- Póczy K.*: Aquincumi kutatások (1973–1982) és a városi ásatások problémái. – Forschungen in Aquincum (1973–1982). Ergebnisse und Probleme der städti-schen Ausgrabungen. = ArchÉrt 113 (1986) 15–31. ill.
- Póczy, K.*: Militärkult von Aquincum im 2. und 3. Jahr-hundert. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 404–408. ill.
- Póczy, K.*–*Zsidi, P.*: Aquincum. Ausgrabungen im römischen Budapest (1970–1985). Bp. 1986. 28 p. ill.
- Póczy, K.*–*Németh, M.*–*Szirmai, K.*–*Kocsis, L.*: Die Legionslager von Aquincum. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 398–407. ill.
- Póczy, K.*: Historische Übersicht. in: Das römische Budapest. Münster, 1986. 11–70. ill.; Die Lager-stadt. 99–104. ill.
- Póczy, K.*–*Zsidi, P.*: Villen und Gutshöfe. in: Das römische Budapest. Münster, 1986. 131–136. ill.
- Póczy, K.*: Wirtschaftsleben pannonischer Steppe im Spiegel der importkeramik. in: Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta XXV–XXVI. London–Oxford. In Agova Rauvaceuse 1987. 497–513. ill.
- Póczy, K.*: Közművek a római kori Magyarországon. Bp. 1980. 154 p. ill. = Rec. *Zsidi, P.*: BpR 25 (1984) 509.
- Póczy, K.* → *Kaiser, A.*
- Radan, G.* → *Lengyel, A.*
- Redő, Ferenc*: The Dating of coins and the structure of coinage. The Antiochian mint under Gallienus. = MittArchInst 14 (1985) 93–119.
- Redő, F.*: Salla. Zalalövő, é. n. (1984?) 6 p. ill.
- Redő Ferenc*–*Somogyi Péter*: A datáló érem. – Münzen als Hilfsmittel bei der Datierung. = NK 84–85 (1985–86) 35–44. ill.
- Redő, F.* → *Gabler, D.*
- Sági, Károly*: Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. Bp. 1981. = Rec. *Pirling, Renate*: Germania 64 (1986) 250–254; *Ravnik T. Barbara*: AV 36 (1985) 416.
- Sellye, Ibolya* (rec.): *Marien, M. E.*: L’empreinte de Rome. Belgica Antiqua. = ArchÉrt 113 (1986) 297.
- Somogyi P.* → *Redő F.*
- Soproni, Sándor*: Nachvalentinianische Festungen am Donaulimes. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 409–415. ill.
- Soproni S.*: A Classis Flavia Pannonica felirata Kerepes-

- ról. — Die Inschrift Classis Flavia Pannonica von Kerepes. = AASzeg 22 (1987) 91–97. ill.
- Soproni, S.: Die Letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes. München, 1985. = Rec. Birley, E.: Britannia 18 (1987) 400–401; Rebuffat, R. = Revue Archéologique 1984 [1985] 149–150; Kőhegyi M. = Művéd. 30 (1986) 149–150; Sarnowski, T. = Bayerische Vorgeschichtsblätter 51 (1986) 394–397.
- Soproni S.: Szentendre a római korban. Szentendre, 1987. 77 p. ill.
- Soproni S.: Százhalombatta a római korban. Bp. 1985. 30 p. ill.
- Soproni, S.: Marinianus Ursicinus magister. = FA 37 (1986) 193–196. ill.
- Soproni, S. → Garam, É.
- Szabó, Klára: Le casque romain de Intercisa — récente trouvaille du Danube. Avec une contribution de A. Mócsy. = ActaArchHung 37 (1985) 421–42.
- Szabó, K. → Lőrincz, B.
- Szabó, M. (rec.): Noelke, P.: Die Iupitersäulen — und Pfeiler in der römischen Provinz Germania Inferior. Baughenss, G.: Iupitergigantensäulen in der römischen Provinz Germania Superior. = ActaArchHung 37 (1985) 461–462.
- Szirmai K.: Későrómai sírok az aquincumi canabae északi részén. Spätromische Gräber im nördlichen Teil der aquincumer Canabae. = ArchÉrt 112 (1985) 221–239. ill.
- Szirmai K.: Beszámoló a budatényi római kori telep feltárásáról. II. rész (1974–1977). Bericht über die Ausgrabung der Römersiedlung in Budatény. II. Teil (1974–1977). = BpR 26 (1984) 153–182. ill.
- Szirmai, K.: Das Straßennetz des Legionslagers von Aquincum im 2. und 3. Jahrhundert. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 426–428. ill.
- Szirmai K.: Kutatások a II–III. századi aquincumi legióstábor keleti védműveinél (1974–80). — Forschungen bei den östlichen Wehrbauten des Aquincumer Legionslagers aus dem 2–3 Jh. = ComAH 1985. 66–68. ill.
- Szirmai K.: Újabb adat az aquincumi legióstábor fal-festészetéhez. — Neuere Angaben zur Wandmalerei des Legionslagers von Aquincum. = BpR 25 (1985) 247–253. ill.
- Szirmai K.: Újabb feliratos kőemlékek az Aquincumi Múzeumban. — Neuere Inschriften in Museum von Aquincum. = BpR 25 (1985) 255–264. ill.
- Szirmai K.: Az aquincumi 2–3. századi legióstábor praetentúrája. — Die Praetentur des Legionslagers in Aquincum. = BpR 26 (1985) 135–179. ill.
- T. Szőnyi Eszter—Tomka Péter: Győrszentiván-Sőprűshegy. Későrómai és kora Árpád-kori temető. — Spätromisches und früharpadenzeitliches Gräberfeld von Győr-Sőprűshegy. = ComAH 5 (1985) 97–124. ill.
- T. Szőnyi E.: Arrabona későrómai temetői II. Nádorváros. — Die spätromischen Gräberfelder von Arrabona. II. Nádorváros (Palatinusstadt). = Arrabona 22–23 (1986) [1987] 5–34. ill.
- B. Thomas, Edit: Eine kleine Bronzestütze des Kaisers Justinianus in Pannonien. = RÖ 11–12 (1983–84) [1985] 305–314. ill.
- B. Thomas, E.: Spätantike und frühchristliche Charakterköpfe aus Pannonien. = Klio 68 (1986) 501–541. ill.
- B. Thomas, E.: Die Romanität Pannoniens im 5. und 6. Jahrhundert. in: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg, 1987. 284–294. ill.
- Tomka, P. → T. Szőnyi, E.
- Tomling, R. S. O. → Soproni, S.
- Topál, Judit: The Southern cemetery of Matrica (Százhalombatta—Dunafüred). Bp. 1981. rec. Vikić-Belančić. = AV 37 (1986) 454.
- Topál, J.: A Bécsi úti római kori temető I. — Das römerzeitliche Gräberfeld in der Bécsi-út (I.). = BpR 25 (1984) 291–363. ill.
- Tóth, Endre: Zur Chronologie der militärischen Bautätigkeiten des 4. Jh. in Pannonien. = MittArchInst 14 (1985) 121–136. ill.
- Tóth, E.: Ein Goldring mit Porträtgemme eines julisch-claudischen Prinzen (Germanicus). = RÖ 11–12 (1983–84) [1985] 315–336. ill.
- Tóth, E.: Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzialbevölkerung in Transdanubien (Nordpannonien) in: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. München—Berlin, 1987. 251–264. ill.
- Tóth, E.: Zur Urbanisierung Pannoniens. Municipium Volgum. — Pannonia urbanizálásához. = FA 37 (1986) 163–182. ill.
- Tóth E.: Dacia római tartomány. in: Erdély története (red.: Kőpeczi B.) Bp. 1986, 1987². I. 46–106. ill.
- Tóth, E.: Die ptolemäische Bestimmung der gemeinsamen Grenzen von Pannonia Superior und Inferior. — Pannonia Superior és Inferior közös határának kialakulásának ptolemaiosi meghatározása. = FA 36 (1985) 85–100. ill.
- Tóth, E.: Zur frühen Völkerwanderungszeit von Siebenbürgen. (Bemerkungen zur Arbeit von K. Horedt: Siebenbürgen in spätromischer Zeit) = ActaArchHung 37 (1985) 431–440.
- Tóth, E. (rec.): Dautova-Ruševo, V.: Rimska kamena plastika u Jugoslavenskom delu provincije Dne Pannonije. Novi Sad, 1983. 166 p. = ArchÉrt 112 (1985) 147–149.
- Tóth E. → Balogh L. → Fitz J. → Gömöri J.
- Tóth, István—Visy, Zs.: Das große Kultbild des Mithrasraums und die Probleme des Mithras-Kultes in Intercisa. = Specimina Nova 1 (1985) [1987] 37–56. ill.
- H. Vaday Andrea: A bagi lelet. Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. — Der Fund von Bag. Weiterer Beitrag zur Frage der spätsarmatischen eingeglätteter Keramik. = ArchÉrt 112 (1985) 25–36. ill.
- H. Vaday, A.: Sarmatisches Graberfeld in Törökszentmiklós—Surján Újtelep. = ActaArchHung 37 (1985) 345–390. ill.
- H. Vaday, A.: Beitrag zum Fund von Vizesdpusztá. — Megjegyzések a vizesdpusztai lelethez. = FA 37 (1986) 197–224. ill.
- H. Vaday, A. → Gabler, D.
- K. Végh Katalin: Császárkori telep Észak-Magyarországon. — Kaiserzeitliche Siedlung in Nordungarn. = ArchÉrt 112 (1985) 92–108. ill.
- Virág, Dénes: Római villa első ásati térképünkön. — Our first excavation-map. = FA 36 (1985) 101–105. ill.
- Visy Zsolt: A dunajvárosi római utazókocsi rekonstrukciója. — Die Rekonstruktion des römischer Reisewagens von Dunaújváros. = ArchÉrt 112 (1985) 169–179. ill.
- Visy Zs.: A pannoni ai auxiliáris diplomák kryptotopográfiai csapatsorolása. = AT 32 (1985–86) [1987] 18–45. ill.
- Visy Zs.: Az auxiliáris katonák elbocsátásában mutatózó szabályszerűségek a katonai diplomák alapján. = AT 31 (1984) 53–72. ill.
- Visy, Zs.: Orientalische Grabkammern in Intercisa. in: Festschrift für A. Betz. Wien, 1985. 631–637.
- Visy, Zs. (rec.): Galsterer, B.: Die Graffiti auf der römischen Gefäßkeramik der Haltern. Münster, 1983. = ArchÉrt 112 (1985) 149.; Ettlinger, E.—Roth, K.: Helvetische Reliefsigillaten und die Rolle der Werkstatt Bern—Enge. Bern, 1979. = ComAH 5 (1985) 201–202., Frere, S. S.: Roman Britain from the Air. = ActaArchHung 37 (1985) 277–278.
- Visy, Zs. → Lőrincz, B., → Tóth, I.
- Vladár, Ágnes: Protection of the historical moments of Pannonia. = Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart, 1986. 429–435. ill.
- Vörös, Gabriella: Spätsarmatische Siedlungen und Gräberfeld in der Tiefebene Südostungarns. in: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg, 1987 133–134. ill.

Vörös G.: Későszarmata-hunkori telep feltárása Nagymágocs-Paptanyán. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1984. 18–21. ill.

Vörös, I.: The animal remains from the Roman imperial period of Kővágószőlős. — Római kori állatmaradványok Kővágószőlősről. = JPMÉ 30–31 (1985–86) 243–250. ill.

NÉPVÁNDORLÁS- ÉS KORAI KÖZÉPKOR, MAGYAR ŐSTÖRTÉNET — AETAS MIGRATIONUM, PROTOHUNGARICA

Annus J. → Antal E.

Antal Elemér—Annus Jánosné: A nógrádsági honfoglalás-kori leletek röntgen-vizsgálata. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1984. 27–30.

Bálint, Cs.: Über die Datierung der osteuropäischen Steppenfundstücke der frühen Mittelalters. (Schwierigkeiten und Möglichkeiten). = MittArchInst 14 (1985) 137–147.

Bálint, Cs.: Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns. Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984. = MittArchInst 14 (1985) 209–223.

Bartha Antal: A magyar honalapítás. Bp. 1987 138 p.

Bartha A.: Vita Levédiáról és Etelkőzről. = Századok 121 (1987) 155–170.

Bartosiewicz L.: Az állatcsontok eloszlási rendszere avar temetkezésekben. = MFMÉ 1984–85 (1986) 77–95. ill.

Bartosiewicz, L. → Choyke, A. M.:

Béres Mária: Beszámoló a Szegvár—Kontrató-parti leletmentő ásatásról. = Tanulmányok Csongrád-megye múltjából. 1985 [1986] 17–24. ill.

Bóna, István: Die Awaren. Ein asiatisches Reitervolk an der Mittleren Donau. in: Awaren in Europa. Frankfurt am Main, 1985. 5–20. ill.

Bóna, I.: Die Verwaltung und Bevölkerung des karolingischen Pannoniens im Spiegel der zeitgenössischen Quellen = MittArchInst (1985) 151–160.

Bóna, I.: Dáciától Erdőelveig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). in: Erdély története I. red. Köpeczi B. Bp. 1986, 1987.² 107–234. ill.

Bóna, I.: Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Zusammenschau. in: Germanen, Hunnen und Awaren — Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg, 1987. 116–129. ill.

Choyke, A. M.—Bartosiewicz L.: Íjmaradványok Hódmezővásárhely-Nagysziget honfoglaláskori temetőjének 63. sírjából. — Bow reinforcement remains from grave 63. of the Hungarian conquest period cemetery at Hódmezővásárhely-Nagysziget. = ComAH 6 (1986) 135–137.

Cseh János: Kora népvándorláskori telepkutatások a Közép-Tisza vidékén. = Jászok 1987/3. 36–40. ill.

Csillik É. → Szádeczky-Kardoss S.

Csomor Lajos—Lantos Béla et al.: A Magyar Korona. Az aranyműves vizsgálat eredményei = Életünk 1985. 727–740. ill.

Csomor Lajos: Magyarország Szent Koronája. = Vaja, 1986. 291 p. ill.

Czeplédy Károly: A magyarság Dél-Oroszországban. in: Ligeti Lajos (red.): A magyarság őstörténete. Bp. 1943 (Reprint 1986) 100–122.

Deér József: A honfoglaló magyarság. in: Ligeti L.: A magyarság őstörténete. Bp. 1943 (Reprint 1986) 123–153.

Dienes István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei II. in: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. (red. Entz Géza) Bp. 1986. 92–114. ill.

Dixon, Philip: Britok, frankok, vikingek. Bp. 1986. 159 p. ill.

Duma Gy. → Salamon A.

Engel Pál: Tüprengések az Árpád-kori sáncvárak problémáján. = Művéd 1987. 9–14.

Entz G. → Dienes I. Németh P.

Zsidi Paula: Újabb kemencék az Aquincum-Gázgyári fazekastelepről. — Neue Öfen aus der Keramikwerkstatt von Aquincum-Gasfabrik. = BpR 25 (1984) 367–391. ill.

Zsidi P. → Sz. Póczy K.

Erdélyi István: Megjegyzések a nagyszentmiklósi kincsről. = MFMÉ 1984–85 29–37. ill.

Erdélyi I.—Péter, E.: A dzirgiszi szentély. — The Sanctuary of Dzerqis (Ossetia). = Ethnographia 96 (1985) 105–113. ill.

Erdélyi I.: Jubileumi konferencia Szent Method halálának 1100. évfordulóján. Nitra-Břeclav 1985. = ArchÉrt 113 (1986) 137.

Erdélyi I.: A magyar honalapítás és előzményei. Bp. 1986. 173 p. ill.

Erdélyi I.: Pannoniai húsvét. Sorsdöntő történelmi napok 9. Bp. 1987. 70 p. ill.

Erdélyi, I.—Szimonova, Eugénia: Grabung in der Gemarung von Vášárosmény. = SIA 33 (1985) 379–396. ill.

Erdélyi I.: Az avarság és kelet a régészeti források tükrében. Bp. 1982. 252 p. ill. = Rec. H. Kőhalmi Katalin: Századok 120 (1986) 163–165.

Erdélyi I. (rec.): Zinvali I.: Arkeologični Kvlevazieba Aragvis xeobaši. Tbilisi, 1983. = ActaAH 37 (1985) 466.; V. L. Janin: Nyírfakéreg levelek üzenete. Bp.—Užgorod, 1980. 383 p. ill. = ActaArchHung 37 (1985) 466–467., П. Д. Тетев: Средневековно и некропол от XII. в. край С. Ковацево.

Erdélyi I. → Érszegi G.

Feld István: Megjegyzések az Árpád kori ún. kisvárak kérdéséhez. = Művéd 31 1987/I. 1–8.

Fettich Nándor: A hunok régészeti emlékei. In: Németh Gy. (red.): Attila és hunjai. Bp. 1940 (1986 reprint) 227–264. ill.

Fodor István: Árpád kori külső kemencéink keleti párhuzamairól. — Über die östlichen Parallelen der äusseren Öfen der Arpadenzeit, 10–13. Jh. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerte feladatai. Bp. 1985. 51–70. ill.

Fodor I.: Honfoglaláskori bordázott nyakú edényeink származásáról. — Über den Ursprung der landnahmezeitlichen Gefäße mit geripptem Hals. = FA 36 (1985) 165–171. ill.

Fodor I.: Jerney János a dél-országi kun sírkamrákról. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1985. 31–48. ill.

Fodor I.: Honfoglaláskori temető Sándorfalván (Előzetes jelentés). — Landnahmezeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva (Vorbericht) = Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum V (1985) 17–33. ill.

Фодор, И.: Восточные параллели печей вне жилищ на древненеугерских поселениях = ActaArchHung 38 (1986) 185–193 ill.

Fomin, Aleksey, Vladimirovich—Kovács, László: The Tenth century Máramaros country (Huszt) Dirham hoards. Bp. 1987. [1988] 80 p. ill.

Fülöp Gyula: Az igari avar kori vezérelétek. Székesfehérvár, 1987 50 p. ill.

Fülöp Gy.: Avar kori sírok Balinka-Mecsérpusztán és Bodajk külterületén. = ARegia 22 (1986) 161–168. ill.

Gádor Judit: Észrevételek az égett sáncok kérdéséhez a sály-latori vörös sánc ásatás eredményei alapján. = SSz 41 (1987) 246–249.

Gádor J.: A Sály-latori nemzetségtől központ kutatása. — Durchforschung des Sippenzentrums zu Sály-lator. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerte kérdései Bp. 1985. 115–128. ill.

Garam, Éva: Der awarische Fundstoff in Karpatenbecken

- und seine zeitliche Gliederung. in: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jh. (B. Hänsel, red.) München—Berlin, 1987. 191—202. ill.
- Garam, É.: Pferde- und Reiterbestattungen in der Spätawarenzeit (8—9. Jahrhundert). in: Friesinger, H.—Daim, F. (red.): Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien, 1985. 123—136. ill.
- Garam, É. (rec.): Daim, F.—Lippert, A.: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NO. Wien, 1984. = ComAH 5 (1985) 206—207.; Werner, J.: Der Grabfund von Malaja-Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. = Byzantinische Zeitschrift 78 (1985) 395—397.
- Györffy, György: Landnahme, Ansiedlung und Streifzüge der Ungars. = ActaArchHung 37 (1985) 231—270. ill.
- Györffy Gy. (red.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Bp. 1986² 353 p. ill.
- Gömöri János: Archaeometria kutatások a soproni vörös sáncban. = SSz. 41 (1986) 48—57. ill.
- Halasi Kun Tibor: A magyarság kaukázusi története. in: Ligeti L. (red.): A magyarság őstörténete. Bp. 1943 (reprint 1986). 71—99.
- Harmatta János: A környei avarkori rovásfirásos felirat. = AT 31 (1984) 100—113. ill.
- Harmatta J.: Avar rovásfirásos edény feliratok Haithabuban. = AT 31 (1984) 261—284. ill.
- Harmatta J.: A Budapesti Történeti Múzeum avar rovásfirásos feliratai. = AT 32 (1985—86) 46—56. ill.
- Harmatta J.: Avar rovásfirásos tárgyfelirat. = AT 32 (1985—86) 57—72. ill.
- Harmatta J.: Előszó az 1986. évi kiadáshoz. in: Németh Gyula: Attila és hunjai. Bp. 1940 (reprint 1986) I—XXXIX.
- Hervai Judit: Népvándorláskori csontfésűk. — Völkerwanderungszeitliche Knochenkämme. = Bp.R 26 (1984) 337—345. ill.
- Iváncsics Jenő: A vörös sáncok kiégett közetanyagának tájékoztató ásvány-közzettani vizsgálata. = SSz 41 (1987) 239—259. ill.
- Kádár Z.: Bizánci művészet. Bp. 1987. 211 p. ill.
- Kádár, Z.: Gli animali negli oggetti ornamentali dei popoli della Steppa. Unni, Avari e Magiari. in: L'uomo di fronte al mondo nell' Alto Medioevo 2 (1985) Spoleto. 1373—1387. ill.
- Kiss, Attila: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. in: Friesinger, H.—Daim, F. (red.): Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien, 1985 217—380. ill.
- Kiss, A.: Beiträge zur Verbreitung frühmittelalterlicher Folienkreuze in Karpatenbecken. = Arch. Korrespondenzblatt 17 (1987) 235—243. ill.
- Kiss, A.: Das Weiterleben der Gepiden in der Awarenzeit. in: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jh. München—Berlin, 1987 203—218. ill.
- Kiss, A.: Die Goldfunde des Kárpátenbeckens vom 5—10. Jahrhundert. (Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen). = ActaArchHung 38 (1986) 105—145. ill.
- Kiss A.: Baranya megye X—XI. századi sírleletei. Rec. Anton Točík: SIA 33 (1985) 224—225.
- Kiss, A. (rec.): Steuer, H.: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Göttingen, 1983. = ArchÉrt 112 (1985) 303—304.; Kaltofen, A.: Studien zur Analogie der Völkerwanderungszeit in südöstlichen Mitteleuropa. BAR. Ser. 191. = ArchÉrt (1986) 299.; Krüger, B. (red.): Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa. Berlin, 1983. = ArchÉrt 113 (1986) 144—145.
- Kiss, Gábor: Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen 1. Funde aus der Umgebung von Keszthely. = Arch. Austriaca 68 (1984) 161—201. ill.
- Kiss, G.: Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen 2. = Arch. Austriaca 69 (1985) [1986] 147—163. ill.
- Kiss G. (rec.): Daim, F.—Lippert, A.: Das awarische Gräberfeld von Sommerein in Leithagebirge, NÖ. = ArchÉrt 113 (1986) 300.
- Kovács Béla: A „vörös sáncok” keletkezése. = SSz 41 (1987) 156—158.
- Kovács László: Viselet, fegyverek. in: Kristó Gy.: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1987. 216—281. ill.
- Kovács L.: A Kárpát-medence IX—X. századi francia pénze és a kiskunfélegyházi sírlelet. = ArchÉrt 112 (1985) 36—51. ill.
- Kovács, L.: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. = ActaArchHung 38 (1986) 195—225. ill.
- Kovács, L.: Über den Datierungswert der landnahmezeitlichen Münzen. = MittArchInst 14 (1985) 177—194. ill.
- Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I.: Temető utca 5. (Adatok a gombos nyakú kengyelek értékeléséhez) — Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa I. Temető Gasse Nr. 5. (Beiträge zur Wertung der Steigbügel mit Knopfförmigem Hals) = ComAH 5 (1985) 138—140. ill.
- Kovács, L.: Honfoglaláskori sírok Nagytarcsán II. A honfoglaláskori temetőrészlet. — Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II. Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube. = ComAH 6 (1986). 93—121. ill.
- Kovács, L. → Fomin, A. V.
- Kovrig, Ilona: Das Diadem von Csorna. A csornai diadém. = FA 36 (1985) 107—145. ill.
- Kőhalmi K. → Erdélyi I.
- Kőhegyi, Mihály (rec.): Daim, F.—Lippert, A.: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. = SSz 40 (1986) 190—191.
- Kriston László: Adatok a soproni „vörös sánc” kiégésének rekonstrukciójához. = SSz. 41 (1987) 141—146. ill.
- Kukai Sándor: Magyar rovásfirásos lelet Pécsen a Jókai utcában. = Örökség 2/1987. 52—54. ill.
- Kürti Béla: Avar temető Kiskundorozsma-Sziksósterületén. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1984. 22—26.
- Kürti, B.: Fürstliche Funde der Hunnenzeit aus Szeged-Nagyszéksós. in: Germanen, Hunnen und Awaren. — Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg, 1987. 163—166.
- Kvassay, J. (rec.): Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.—10. Jh. Symposium Nové Vozokany, 3—7. Oktober 1983. Nitra, 1984 = ActaArchHung 38 (1985) 339—340.
- Ligeti Lajos (red.): A magyarság őstörténete. Bp. 1943. (reprint 1986) 289 p. ill. + Előszó az 1986. évi kiadáshoz. I—VII.
- László, Gyula—Rácz, István: Treasure of Nagyszentmiklós. Bp. 1978. 191 p. ill. = Rec.: Lengyel, Alfonz: AJA 90 (1986) 125—126., Mesterházy, K.: ComAH 6 (1986) 190—191.
- László Gy.: A magyar őstörténet régészete. in: Ligeti L. (red.): A magyarság őstörténete. Bp. 1943 (reprint: 1986) 191—207. ill.
- László, Gy. (rec.): Werner, J.: Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. = Germania 64 (1987) 665—668.
- Ligeti Lajos (red.): A magyarság őstörténete. Bp. 1943 (reprint 1986.) p. ill.
- Lovász Emese: A tiszakarádi germán temetőről. = HOMÉ 24 (1986) [1987] 10—13. ill.
- Lőrinczy Gábor: Szegvár-Szólókalja X. századi temetője. — Das Gräberfeld von Szegvár-Szólókalja aus dem 10. Jh. = ComAH 5 (1985) 141—162. ill.
- Macher Frigyes: Megjegyzések a soproni „vörös sánc” kiégéséhez (kiegítéséhez). = SSz 41 (1987) 240—245. ill.
- Menke, Manfred: Frühvölkerwanderungszeitliche Fibeln aus dem Ungarischen Nationalmuseum = ComAH 6 (1986) 55—92. ill.
- Mesterházy Károly: Népvándorláskori cserépüstök. — Völkerwanderungszeitliche Tonkessel. = FA 36 (1985) 149—163. ill.
- Mesterházy, K. → László, Gy.
- Müller, Róbert: Fundorte. in: Awaren in Europa. Frankfurt am Main, 1985. 90—95.

- T. Nagy Erzsébet*: Avar vaseszközlelet Kővágószőlősről. = Örökség 1987/2. 43–45. ill.
- B. Nagy Katalin*–*Révész László*: Egyedi típusú honfoglalás kori fícsontmaradványai Hódmezővásárhely-Nagyszigetről. — Knochenbeschläge eines landnahmenzeitlichen Bogens individuellen Typs von Hódmezővásárhely-Nagysziget. = ComAH 6 (1986) 123–134. ill.
- Nagy, Margit*: Gepidische Reihengraberfelder im Theiß-Maros-Gebiet. Gepidische Keramik des 6. Jahrhunderts. in Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg, 1987. 233–263. ill.
- Nemeskéri János*: Az embertan és a magyar őstörténet. in: *Ligeti L.* (red.): A magyar őstörténet. Bp. 1943 (reprint 1986) 223–239. ill.
- Németh Gyula*: Attila és hunjai. Bp. 1940 (reprint 1986) 348 p. ill.
- Németh Péter*: Szabolcs-Szatmár megye története I. in: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. (red.): *Entz Géza*. Bp. 1987. I. 115–130. ill.
- Németh, P.*: Frühgepidische Gräberfunde an der oberen Theiß. in: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg, 1987. 217–222. ill.
- Parádi Nándor*: A Sály-latori palmettás zablapálcá. — Der Palmettenverzierte Trenseknebel aus Sály-Lator. = FA 36 (1985) 171–182. ill.
- Pásztor Adrién*: Adatok a közép-avarkori ékszerek kérdéséhez. — Beiträge zur Fragen der mittelawarenzeitlichen Schmucke. = ArchÉrt 113 (1986) 113–134. ill.
- Rácz I.* → *László Gy.*
- Révész László*: Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. — Anmerkungen zum Bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme. = Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum V. (1985) 35–53. ill.
- Révész L.*: IX–X. századi telep nyomai Mezőkövesden. = HOME (24) 1986 23–33. ill.
- Révész L.* → *B. Nagy K.*
- Salamon Ágnes*–*Duma György*: Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen der frühmittelalterlichen Tongefäße aus Szekszárd-Palánkpuszta, Komitat Tolna, Ungarn. = Arch. Anzeiger 121 (1984) [1985] 55–75. ill.
- Cs. Sós Ágnes*: Zalavár a középkorban. 1985 (?) 22 p. ill.
- Szádeczky-Kardoss Samu*–*Csillik Éva*: Az avar történelem forrásai IX. Az első avar kaganátus hatalma csúcán. = ArchÉrt 113 (1986) 83–112.
- Szentpéteri, József*: Gesellschaftliche Gliederung des awarenzeitlichen gemeinen Volkes von Želovce. I. Die führende Schicht der Bevölkerung (Bewaffnete und umgürtete Personen) = ActaArchHung 37 (1985) 79–110. ill., II. Innere Gruppen der Bevölkerung (Schmuck und sonstige rangbezeichnende Beigaben) = ActaArchHung 38 (1986) 147–184. ill.
- Szőke, B. M.*: Chronologischer Grundriss der Denkmäler des 9. Jahrhunderts im Karpatenbecken. = MittArchInst 14 (1985) 161–167.
- Szőke, B. M.*–*Vándor, L.*: Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kisbálaton-Gebiet. in: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien, 1985. 207–212. ill.
- Tomka, Péter*: Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. = ActaArchHung 38 (1986) 423–488. ill.
- Tomka, P.*: Der hunnische Fundkomplex von Pannonhalma. in: Germanen, Hunnen und Awaren. Nürnberg, 1987. 156–161. ill.
- Tomka P.*: A sztyepei temetkezési szokások sajátos változata a hun halotti áldozat. — Die eigenartige Variante der Begrabungsgewohnheiten von der Steppen. Das hunnische Totenopfer. = Arrabona 22–23 (1986) [1987] 35–55. ill.
- H. Tóth Elvira*: A kunbányai lelet amphorája és kapcsolatai. = MKBKM 1986. 51–56.
- Váczy Péter*: Hunok Európában. in: *Németh Gy.* (red.): Attila és hunjai. Bp. 1940 (reprint 1986) 61–142.
- Váczy, P.*: Etelköz — die Frühere Heimat der Ungarn. = MittArchInst (1985) 169–175.
- Vándor L.* → *Szőke B. M.*
- Vékony Gábor*: Koranépivándorláskori telepnyomok Pilismaróton. — Frühvölkerwanderungszeitliche Siedlungsspuren in Pilismarót. = ComAH 5 (1985) 85–96. ill.
- Vékony G.*: Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Életünk könyvek. Szombathely, 1987. 156 p. ill.
- Veres Péter*: Magyarok a Kaukázus előterében. Újabb régészeti, nyelvészeti és növényföldrajzi eredmények az előmagyarok vándorlásának rekonstruálásához. = Ethnographia 96 (1985) 114–126.
- Vorsatz, Bruno*: Analytische Untersuchungen archäologischer Goldfunde. = FA 36 (1985) 146–147. ill.
- Vörös Gabriella*: Hunkori kézi őrlőkö Nagymágócsról. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1985. [1986] 11–16.
- Vörös G.*: V. századi leletek a kiskundorozsmai Kenyér-váró dombról. = MFMÉ 1984–85. 11–18. ill.
- Vörös G.*: Hunkori leletek a szeged-szöregi homokbányából. = MFMÉ 1986. 15–30. ill.
- Vörös, István*: Early medieval aurochs (*Bos primigenius* Boj.) and his extinction in Hungary. — Az őstulok kora-középkori maradványai és kihalása Magyarországon. = FA 36 (1985) 193–221. ill.
- Wicker Erika*: Koporsók a csölyöspálosi avarkori temetőben. = MKBKM 1986. 57–70.

KÖZÉPKOR, MŰEMLÉKEK — MEDIUM AEVUM, MONUMENTA

- Altmann, Julia*: Románkori kőemlékek az óbudai várból I. — Mittelalterliche Steindenkmäler aus der Burg von Óbuda. = BpR 25 (1984) 431–437. ill.
- Babós Imre*–*Entz Géza*: A csíksomlyói Salvator-kápolna. = Művéd 30 (1986) 112–116. ill.
- Balogh Jolán*: Velencei hatások Erdély művészetében. = Ars Hungarica 1986/I. 80–96. ill.
- Balogh J.*: Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század. Bp. 1985. 441. ill., = Rec. *Kőhegyi M.*: Művéd 31 (1987) 62–63.
- Bencsik László*: A budai domonkos kolostor 15. századi ezüstpoharának restaurálása. — Restaurierung eines aus dem 15. Jh. stannender Silberpokals des Dominikanerklosters zu Buda. = BpR 26 (1984) 347–356. ill.
- Benkő E.*: Székelykeresztúri kályhacsempék (15–17. sz.). Bukarest, 1984. 80 p. = Rec. *Holl Imre*: ArchÉrt 112 (1985) 144–145.
- Berta József*: Új verdejegy a CNH. II. 227. dénaron. = Az Érem 1986/2. 5. ill.
- Bertalan Vilmosné*: Óbuda középkori topográfiája. — Die Topographie der mittelalterlicher Marktflecken Alt-Ofen, Óbuda. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Bp. 1985. 245–284. ill.
- Bertalan V.*: Óbuda — Vetus Buda. A régészeti kutatások alapján. 1973–1981. — Ausgrabungen (1973–1981) = BpR 25 (1984) 35–42. ill.
- Bertalan V.*: A Fő-téren feltárt középkori maradványok (Előzetes ásatási jelentés) — Auf dem Hauptplatz (Fő tér) erschlossene mittelalterliche Überreste. (Vorbericht). = BpR 25 (1984) 393–418. ill.
- Bertalan V.*: Óbuda 1355-ös és 1437-es határjárásának régészeti meghatározott határpontja — Neuere archäologisch festgestellte Grenzpunkte der Grenzebelegung von Óbuda in der Jahren 1355 und 1437. = BpR 25 (1984) 419–429. ill.
- Biczó Piroška*: A bátmonostori ásatások. — Die Ausgrabungen in Bátmonostor. in: Középkori régésze-

- tünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Bp. 1985. 363–372.
- Biczó P.: Leletmentések Árpád-kori településeken. = *Cumania* 8 (1984) 159–208. ill.
- Biczó P.: Adatok Bács-Kiskun megye középkori építészetiéhez. = MKBKM 1986. 71–80.
- Bogyay Tamás: A bántornyai faliképek donátorairól. — Über die Stifter der Wandbilder von Bántornya (Turnišče). = *Ars Hungarica* 1986/2 147–158. ill.
- Boldizsár Péter: Egy 14. századi desztilláló készülék a királyi palota északi előudvarában folyó ásatások anyagából. — Ein Destillierapparat aus dem 14. Jh. aus dem im nördlichen Vorhof des königlichen Schlosses. = BpR 26 (1984) 217–226. ill.
- Cabello, Juan Alberto (rec.): *L. Caballero Zoreda—J. I. Latorra Macarrón: La Iglesia y el monasterio visigodo de Santa Maria de Melque (Toledo), San Pedro de la Mta (Toledo) y Santa Camba de Barde (Orense).* Madrid, 1980. = *ArchÉrt* 112 (1985) 150–151.
- Czagány István: Egy budavári középkori épülettömb története III. — Geschichte eines Baublocks aus dem Mittelalter im Burgviertel von Buda (III). = RpB 26 (1984) 227–246.
- Czeglédy Ilona: The results of the excavations of the Castle of Diósgyőr. = *ARegia* 22 (1986) 33–38. ill.
- Dankó Katalin: A sárospataki vár 1985. évi kutatásáról. = *HOMÉ* 24 (1986) 41–47.
- Détsky Mihály: Adalékok Perényi Péter sárospataki várépítkezésének kérdéséhez. — Beiträge zur Frage des Schloßbaus P. Perényis. = *Ars Hungarica* 1987/2. 123–132.
- Entz, Géza (rec.): Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. 1458–1541. Wien, 1982. 768 p. = BpR 26 (1984) 380–383. ill.
- Entz G.: Lektor vélemény Szakál Ernő: „A budavári gótikus szoborlelet sérüléseinek és eltemetésének jelképrendszere” c. munkájáról. Lektoratgutachten über die Arbeit „Symbolsystem der Beschädigungen und Vergrabung des gotischen Skulpturenfundes in der Burg von Buda” von Ernő Szakál. = BpR 26 (1984) 323–325.
- Entz G.: Városi lakótornokok a középkori Magyarországon. = SSz 41 (1986) 339–342.
- Entz G.: A restaurálás első nyomai a középkori Magyarországon. Die ersten Angaben über die Restaurierung im mittelalterlichen Ungarn. = *Ars Hungarica* 1987/2. 119–121.
- Entz G. → Babós I.
- Erdélyi Ferenc: A kiszombori román kori rotunda helyreállítása. = *Művéd* 1987/3 207–219. ill.
- Érszegi G. → Fülep F.
- Farbaky P. → Feuerné, T. R.
- Feld István: Középkori várkutatásunk újabb eredményei: — Die neuesten Ergebnisse der Burgforschung des Spätmittelalters. (13–16. Jh.) in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Bp. 1985. 175–203.
- Feld István—Gerelyes Ibolya: Késő-középkori leletgyűjtés az ozorai várkastélyból. — Spätmittelalterlicher Fundkomplex aus dem Burgeschloß von Ozora. = *ComAH* 5 (1985) 163–184. ill.
- Feld I.: Egy görög falusi templom. = *MHOMK* 24 (1986) 15–23. ill.
- Feuerné, Tóth Rózsa: A budai királyi palota 1478–1500 között épült reneszánsz homlokzatai. Sajtó alá rendezte Farbaky Péter. — Die Renaissancefassaden des Budaer Königspalastes aus der Zeit zwischen 1478 und 1500. = *Ars Hungarica* 1986/1. 17–50. ill.
- Fodor István: Középkori építőáldozat Jászágon. — Mittelalterlicher Bauopfer in Jászágo. = *ComAH* 6 (1986) 139–145.
- Fodor László: Rövid összefoglalás az almárvölgyi pálos kolostor feltárásáról. = *HOMÉ* 24 (1986) 36–40. ill.
- Fodor Zoltán: A zsámbéki templom. = *Múzsák* 1987/4. 3–5. ill.
- Fülep, F.—Kovács, Éva—Lovag, Zsuzsa. (red): *Insignia regni Hungariae* I. vol. Wissenschaftliche Tagung. MNM. 1981. IX. 22–24. Bp. 1983. = *Rec. Érszegi, G.: ActaArchHung* (1987) 113.
- Gál Éva: Friesachi denárlelet Pécs-Jakabhegy Árpád-kori temetőjéből. = NK 84–85 (1985–86) 45–46.
- Gál É.: XVII–XVIII. századi kerámialelet Hódmezővásárhelyről. — Der Keramikfund von Hódmezővásárhely an den XVII–XVIII. Jh. = *Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum* V. (1985) 79–105. ill.
- Gedai, István: Bemerkungen zum Datierungswert des numismatischen Fundmaterials. = *MittArchInst* 14 (1985) 195–197.
- Gedai I.: A magyar pénzverés kezdetei. Bp. 1986. 136 p. ill.
- Gedai I.: A Magyar Nemzeti Múzeum verőszerszám gyűjteménye (I. rész). — Die Prägewerkzeugsammlung des Ungarischen Nationalmuseums (I. Teil). = NK 84–85 (1985–86) 47–55. ill.
- Gerelyes I.: Hadzsi Jausz hagyatéka. = *Budapest XXV.* 1986/5. 38–39. ill.
- Gerelyes I.—Feld I.: Hódoltságkori leletgyűjtések az ozorai várból. — Fundkomplexe des Burgeschlosses von Ozora aus der Zeit der Türkenherrschaft. = *ComAH* 6 (1986) 161–182. ill.
- Gerelyes I.: Adatok a tabáni török díszkerámia keltezéséhez és etnikai hátteréhez. — Data on the Chronology and Ethnic background of decorated turkish ceramics found in the Tabán (Buda). = *FA* 36 (1986) 223–247. ill.
- Gerelyes I. → Feld I.
- Gerevich László: A pilisi cisztercita apátság. Szentendre, 1987. 31 p. ill. = *Studia Comitensia* 17 (1985) 549–560. ill. *Rec. Slivka, Michal: SIA* 33 (1985) 455–456.
- Gerő László. (rec.): Meyer, Werner: Burgen in Oberbayern. Würzburg, 1986. = *Művéd* 30 (1986) 308.
- Gopcsa Á. = Zolnay L.
- Gömöri J.: Az iparrégészet aktuális kérdései a közép-korkutatásban. — Aktuelle Fragen der Industrie-archäologie in der Mittelalterforschung. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Bp. 1985. 389–406.
- H. Gyürky K.: Az üveg használata a középkori Magyarországon a régészeti leletek fényében. — Gebräuche des Glases in mittelalterlichen Ungarn in Spiegel der archäologischen Funde. — in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Bp. 1985. 407–426.
- H. Gyürky K.: Feliratos sírkő 1289-es évszámmal a budai domonkos kolostorból. — Ein Grabstein mit Inschrift und der Jahreszahl 1289 aus dem Dominikanerkloster zu Buda. = BpR 26 (1984) 427–252. ill.
- H. Gyürky, K.: Mittelalterliche Glasfunde aus dem Vorhof des königlichen Palastes von Buda. = *ActaArchHung* 39 (1987) 47–68. ill.
- H. Gyürky K.: A 14. század üvegtípusai a budai régészeti leletanyagban. — Glastypen aus dem 14. Jh. im archäologischen Fundmaterial von Buda. = BpR 26 (1984) 49–62. ill.
- H. Gyürky, K.: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Bp. 1981. 202 p. = *Rec. Nagy Emese: BpR* 26 (1984) 377–378.
- H. Gyürky K. (rec.): Varga, L.: Mittelalterliche Bauschichte der evangelischen Kirche von Szászsebes. Bp. 1984. 105. = *ActaArchHung* 39 (1986) 315–317.
- H. Gyürky K. → G. Sándor M.; Valtér I.; Varga L.
- Hankó Idikó: A magyar királýsfrok sorsa. Bp. 1987. 145 p. ill.
- Harsányiné, Vladár Ágnes: Árpád-kori templom helyreállítása Boldván. = *Magyar Építőművészet* 1986/5. 46–49. ill.
- Holl Imre: Mittelalterliche Dorfgrundrisse in Ungarn. *MittArchInst* 14 (1985) 243–249.
- Holl I.: Középkori régészetünk módszertani kérdései. — Methodische Fragen in der Mittelalterarchäologie. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Bp. 1985 29–40.
- Holl I.: Kőszeg vára a 13. században. — Die Burg von Kőszeg im 13. Jh. = *ArchÉrt* 113 (1986) 50–68. ill.

- Holl. I. (rec.): Die Erforschung von Alltag und Sachkultur des Mittelalters, Wien, 1984. = ActaArchHung 37 (1985) 468–469.; *Démains, G. d'Archimbaud*: Les fouilles de Rongiers. Paris, 1980. = ActaArchHung 37 (1985) 467–468. *Habovštiak, A.*: Středověká dedina na Slovensku. SNM Fontes. = ArchÉrt 113 (1986) 302.; *Nekuda, V.*: Mštenice. Zaniklá Středověka. = ArchÉrt 113 (1986) 302.; *Bauerliche Sachkultur des Spätmittelalters*. Wien, 1984. = ArchÉrt 112 (1985) 305.; *Neamțu, E.*–*Neamțu, V.*–*Cheptea, S.*: Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII. Vol. 2. Iași, 1984. = ArchÉrt 112 (1985) 305–306.
- Holl I. → *Benkő E.*
- Horler M. → *Tabajdi M.*: A simontornyai vár. (Múzeumi Füzetek) Szekszárd, 1987. 80 p. ill.
- Horler Miklós: A buda-nyéki királyi villa épületei. — Die Gebäude der königliche Villa in Buda-Nyék. = Ars Hungarica 1986/1. 51–80. ill.
- Írásné, Melis Katalin: Régészeti kutatások az Árpád kori Pest külvárosai területén (Bp. V. Belváros). — Archäologische Forschungen an den Gebiet der Vorstädte von Pest zur Árpadenzeit (Bp. V. Bez., Innenstadt). = BpR 26 (1984) 63–85. ill.
- Írás-Melis, K.: Angaben zur árpádenzeitlichen Siedlungsgeschichte der Pester Ebene. (Monumenta Historica Budapestiensia 4.) Bp. 1983. 69 p. ill. = Rec. Kőhegyi, M.: ActaArchHung 38 (1986) 314–316.
- Írásné, Melis K.: Adatok a Pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez. Bp. 1983. 69 p. ill. = Rec. Kőhegyi, M.: ArchÉrt 112 (1985) 299.
- Jankovich B. Dénes: Középkori okleveleink régészeti hasznosításának kérdései. — Die Fragen der archäologischen Anwendung unserer Urkunden aus dem Mittelalter. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 443–451.
- Jóó Tibor: A Gönc melletti pálos kolostor. = HOMÉ 24 (1986) 48–58. ill.
- Karácsony Tamás–Kund Ferenc: Esztergom város arculatának terve. = Magyar Építőművészet 1986/5. 22–24. ill.
- Király László (red.): István király emlékezete. Bp. 1987. 160 p. ill.
- Király Péter: Magyarországi cserépsípleletek a XV–XVIII. századból. — Ungarische Tonpfeifenfunde aus dem 15–18. Jh. = Ethnographia 96 (1985) 72–83. ill.
- Kiszely István: A budaszentlőrinci pálos kolostor Szent Keresztről nevezett oldalkápolnájában talált csontok antropológiai vizsgálata. — Anthropologische Untersuchung der in der Heiligen-Kreuz Seitkapelle des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc gefundenen Skelette. = BpR 26 (1984) 259–268. ill.
- Kiszely I.: Pusztaszentlászló. A temető embertani anyaga. in: Szőke B. M. — Vándor, L.: Pusztaszentlászló Árpád kori temetője. Bp. 1987. 157–188. ill.
- H. Kolba Judit: Die Fragen der Chronologie der profanen Goldschmiedekunst im 14. Jahrhundert. = ARegia 22 (1986) 51–56.
- Koppány Tibor: Középkori kastélyaink kutatásának problémái. — Mittelalterliche Schlosser und ihre Forschungsprobleme. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 203–211. ill.
- Kovalovszki Julia: Árpád-kori falukutatásunk újabb eredményei — Neuere Ergebnisse der árpádenzeitlichen Siedlungsforschung. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 43–50 p. ill.
- Kovalovszki J. László Gy.
- Kozák Károly: Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása III. — Freilegung des árpádenzeitlichen Friedhofes in der Burg von Eger III. = EgriMÉ 22 (1986) 5–39. ill.
- Kozák K. — Sedlmayr J.: Az egri vár középkori kőtára. (Egri kiállítási katalógusok 6.) Eger, 1987. 85. p. ill.
- Kőhegyi M. (rec.) Popa, L.: Monede brașovene din colecția muzeului județean. Brașov, 1982. = ActaArchHung 38 (1986) 338.
- Kőhegyi M. → Balogh J.; Írásné, Melis K.
- Kőpeczi B. → Makkay L.
- Kőszegi Tivadar: Károly Róbert ismeretlen obulusa. — Karl Roberts unbekannte Obulus. = NK 84–85 (1985–86) 169–171. ill.
- Kralovánszky Alán: A várostörténeti kutatások kérdéséhez. Zur Frage der Stadtgeschichtsforschung. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 313–317 p.
- Kralovánszky A.: A veszprémi és zirci templomok kutatásának újabb eredményei. — Neuere Ergebnisse der Erforschung der Kirchen von Veszprém und Zirc. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 41–50.
- Kralovánszky A.: Az ispánsági várak kérdéséhez. — Zur Frage der Gespanschaftsburgen. in: ua. 129–132.
- Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1987. 326 p. ill.
- Kubinyi András: Középkori városkutatásunk újabb eredményei. Neuere Ergebnisse der Erforschung unserer mittelalterlichen Städte. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 211–230.
- Kund F. → Karácsony T.
- Lantos B. → Csomor L.
- László Gy.: A magyar falu régészéről. in: A magyar falu régésze — Méri István. (red.): Kovalovszky Julia, Cegléd, 1986. 5–6. ill.
- László Gy.: Szent István és Árpád népe. = Életünk 1986/11 1017–1022.
- Laszlovsky, József: Einzelhofsiedlungen in der Árpadenzeit. (Árpádenzeitliche Siedlung auf der Mark von Kengyel) = ActaArchHung 38 (1986) 227–255.
- Lázár Sarolta: Az egri vár török kori magyar cserépedényei. — Ungarische Töpferwaren der Burg von Eger aus der Türkenzeit. = EgriMÉ 21 (1986) 35–63. ill.
- Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. The Hungarian crown and other regalia. Bp. 1986. 48 p. ill.
- Lovag, Zs.: Byzantinische Beziehungen in Ungarn nach der Staatsgründung. Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984. = MittArchInst 14 (1985) 223–233. ill.
- Lovag Zs.: Beszámoló az Esztergom-szigeti apácakolostor 1979–1983 között végzett feltárájáról. — Über die Ausgrabung des mittelalterlichen Nonnenkloster in Esztergom. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 343–352.
- Lovag Zs.: Egy 11. századi bronz korpusz. — Ein bronzenener Korpus aus dem 11. Jh. = FA 36 (1985) 183–190. ill.
- Marosi Ernő: Die europäische Stellung der Kunst der Árpadenzeit in Ungarn. = ARegia 22 (1986) 39–50.
- Magyar Kálmán: Ispánsági és nemzeti Központok kutatása Somogyban. — Untersuchung der Gespanschafts- und Sippenzentren in Somogy. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985 133–143.
- Magyar K. → Zolnay L.
- Makk Ferenc: Magyarország a 12. században. Magyar Historia. Bp. 1986. 231 p. ill.
- Makkay László: Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526) in: Kőpeczi B. (red.): Erdély története. Bp. 1986, 1987. I. 235–408. ill.
- Marosi, E.: Datum und Chronologie in der Geschichte der Mittelalterlicher Kunst. = MittArchInst 14 (1985) 199–208.
- Marosi E.: Jelképes volt-e a Zsigmond-kori budai szobrok pusztulása? (Hozzászólás Szakál Ernő tanulmányához) — War die Zerstörung der budaer Skulpturen aus der Zeit Sigismundus Symbolisch? (Beitrag zur Studie von Szakál Ernő) = BpR 26 (1984) 329–330.
- Marosi E.: (red.): Magyarországi művészet 1300–1470. Bp. 1987. I–II. 939 + 719 p. ill.
- Méri István: Középkori temetők feltárásmódjáról. Megjegyzések a kidei XII–XIX. századi temető ásátásához. A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása (X–XVI. század) in: Kovalovszki J. (red.): A magyar falu régésze. — Méri István. Cegléd, 1986. 26–60. ill.

- Michna, J. Pavel:* Gotische Kacheln aus Burg Melice in Mähren. — Gótikus kályhacsempék a morvaországi Melice várából. = BpR 26 (1984) 87–110. ill.
- Miklós Zsuzsa:* Hozzászólás az Árpád-kori, ún. kisvárak kérdéséhez. = Művéd 1/1987. 15–23. ill.
- Miklós, Zs.:* Einige Fragen der mittelalterlicher Siedlungsgeschichte im Spiegel der archäologischen Topographie, = MittArchInst 14 (1985) 235–242.
- Miklós Zs.:* Árpád-kori (XII–XIV. századi) kisvárak Magyarországon. — Árpádenzeitliche (12–14. Jh.) Kleinburgen in Ungarn. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 143–158.
- Mikó Árpád:* Jagelló kori reneszánsz sírköveinkről. = Ars Hungarica 1986/1. 97–113. ill.
- Mithay Sándor:* A győr-gabonavásártéri XVI–XVII. századi temető. — Der Friedhof von Győr-Gabonavásártér aus dem 16–17. Jh. = ComAH 5 (1985) 185–198. ill.
- Módy Gy. → Nepper I.*
- Müller R.:* A középkori vaseszközök kutatása. Die Forschung der eisener Geräte in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 427–442 p. ill.
- Nádori Klára:* Az Eggenberg ház és az evangélikus konventház helyreállítása. (Sopron, Szt. György u. 12. és 14.) = Magyar Építőművészet 1986/5. 50–53. ill.
- Nagy Ádám:* A „szegedi kispénz” elterjedése a lelet tanúsága alapján. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1985. [1986] 36–42. ill.
- Nagy E. → G. Sándor M.; H. Gyürky K.*
- Nagy Lóránt:* Feltevések Mária királynő kettős kereszténységének korrendjéhez. = Az Érem 1986/2 1–4. ill.
- Németh Péter:* Az I. István-kori ispáni központok kutatásának eredményei és feladatai. — Ergebnisse und Aufgaben der Erforschung gesponschaftlicher Zentren der Zeit von Stephan I. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 105–115.
- M. Nepper Ibolya—Módy György:* Szentgyörgy (Kisbacs) Árpád-kori templomának feltárása. A falu a XIII–XIV. században. = DMÉ 1983–84 [1985] 91–131. ill.
- Nováki Gyula:* XVI–XVIII. századi szántóföldek nyomai a sümeg-sarvalyi erdőben. = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984–85 [1986] 19–32. ill.
- Nováki Gy. → Sándorfi György:* A soproni belváros „vörös sánca” kutatásának eredményei. = SSz 41 (1987) 38–48. ill.
- Pálóczi-Horváth András:* A kunok emlékei Magyarországon. Régészeti kiállítás Kiskunfélegyházán a Kiskun Múzeumban. 1985. aug. 19–1986. márc. 31. Kiskunfélegyháza, 1985 [1986] 32 p. ill.
- Pálóczi-Horváth A.:* A kunok feudalizálódása és a régészet. — Die Feudalisierung der Kumänen und die Archäologie. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 93–105.
- Panofsky, E.:* Gótikus építéset és skolasztikus gondolkodás. Bp. 1986. 86 p. ill.
- Parádi Nándor:* A későközépkori faluásatások újabb eredményei. — Neuere Ergebnisse der spätmittelalterlichen Dorfausgrabungen in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 71–78 p.
- Ritoók Ágnes:* Két ritka középkori edénytöredék a budai várból. — Two singular medieval sherds from Buda. = FA 37 (1986) 225–235. ill.
- Román A. → Valtér I.*
- G. Sándor Mária:* Reneszánsz Baranyában. Bp. 1984. 168 p. = Rec.: H. Gyürky K.: AE 112 (1985) 299–300., *Schönerne, Pusztai Ilona:* Művéd 30 (1986) 50–51., *Nagy E.:* ActaArchHung 37 (1985) 443–445.
- G. Sándor M.:* Újabb adatok Pécs középkori topográfiájához. Neuere Angaben zum mittelalterlichen Topographie von Pécs. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 231–249.
- G. Sándor M.:* A pécsi Püspökvár és a középkori egyetem kutatása. = Művéd 31 (1987) 94–101. ill.
- Sándorfi Gy.:* Hozzászólás az Árpád-kori „kisvárak” problémájához. = Művéd 1987/1 16–24. ill.
- Sándorfi Gy.:* Korai váraink típusvizsgálata. — Typenforschungen unseren frühen Burgen. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai Bp. 1985. 159–175. ill.
- Sándorfi Gy. → Nováki Gy.*
- Schönerne, Pusztai I. → G. Sándor M.*
- Sedlmayr János:* Sopron koragótikus lakótornyai. = SSz 40 (1986) 323–339. ill.
- Sedlmayr J.:* Tar (Nógrád m.) r. k. templomának helyreállítása. = Művéd 32 1987/1. 24–31. ill.
- Sedlmayr J.:* Építészeti utalások helyreállított műemlékekben. = Magyar Építőművészet 1986/5. 25–27. ill.
- Sedlmayr J.:* Lakótorny helyreállítása. Sopron, Kolostor u. 13. = Magyar Építőművészet 1986/5. 27–28. ill.
- Sedlmayr J. → Kozák K.*
- Selmeczi László:* A kunok és jászok emléktárgyainak kutatása. — Die Erforschung des Denkmalmaterials Kumänen und Jassen. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 79–92.
- Sörös László:* Geoelektromos mérések Szendrő-Gacsalon. = MHOMK 23 (1985) 7–14. ill.
- Szabó J. József:* Az 1985. évi gyöngyös-mátrafüred-benevári ásatások tapasztalatai. = HOMÉ 1986. 34–35. ill.
- Szakál Ernő:* A budavári gótikus szoborlelet sérüléseinek és eltemetésének jelképrendszere. — Symbolsystem der Beschädigungen und Vergrabung des gotischen Skulpturfundes in der Burg Buda. = BpR 26 (1984) 271–321. ill.
- Szathmári Imre:* Későközépkori kályhacsempék Nagymágócsról. — Spätmittelalterliche Ofenkacheln aus Nagymágócs. = AASzeg 25 (1986) 55–78. ill.
- Szegfű László:* Gondok és gondolatok Szeged keletkezéstörténete kapcsán. — Besorgnisse und Gedanken anhang der Entstehungsgeschichte von Szeged. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 13–28. ill.
- Székel György:* 13. századi kincslelet Ladánybene-Hornyákdombtól. = Cumania 8 (1984) [1986] 269–274. ill.
- V. Székely György:* Középkori templom és temető feltárása Nyárlőrincen. = MKBKM 1986. 81–88.
- Szekecs László:* Középkori téglalelet kemence Zenta-Mákoson. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1985. [1986] 30–35. ill.
- Szilágyi Katalin:* Computergestützte Merkmalanalyse ungarischer Perlen aus dem 10. bis 12. Jahrhundert. = Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 28 (1987) 89–96. ill.
- Szölke Béla Miklós—Vándor László:* Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. Bp. 1987. 188 p. ill.
- Szölke Máttyás:* Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyzetrajzához. — Angaben zur Geschichte und Topographie der mittelalterlichen Stadt Visegrád. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 285–312 p. ill.
- Tabajdi M. → Horler M.*
- Takács István:* Szentkirály középkori falu kútjának biológiai leletei. = MKBKM 1986. 89–90.
- Takács, Miklós:* Die árpádenzeitlichen Tonkessel in Karpatenbecken. Varia Arch. Hung. Bp. 1986. 157 p. ill.
- Tomka P.:* Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni kora középkori sancvárak történetéhez. = SSz. 41 (1987) 147–155. ill.
- Tóth Sándor:* Mit jelképez a „jelkép”? (Hozzászólás Szakál Ernő tanulmányához). — Was symbolisiert das „Symbol”? (Beitrag zur Studie Szakál Ernő) = BpR 26 (1984) 331–332.
- Valter Ilona:* Középkori egyházi épületeink kutatása. — Die Forschung unserer mittelalterlichen kirchlicher Baudenkmäler. in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 317–342.

- Valter, I.*: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Burgenland Mosaik. Eisenstadt, 1985. 304 p. ill. = Rec.: *Hollné, Gyürky K.*: ArchÉrt 113 (1986) 301–302.; *Román András*: Magyar Építőművészet 1986/6 63. ill.
- Vályi Katalin*: Az ópusztaszeri ásatások múltja, eredményei, jövője. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1985. 25–29.
- Vándor László*: Későgotikus építőműhely Egerváron és környékén. — Spätgotische Bauwerkstatt in Egervár und seiner Umgebung. = in: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Bp. 1985. 373–388 p. ill.
- Vándor L.* → *Szőke B. M.*
- Varga Livia*: Mittelalterliche Baugeschichte der evangelischen Kirche von Szászsebes. Bp. 1984. 105. = Rec.: *H. Gyürky K.*: ActaArchHung 38 (1986) 315–317.
- Vörös István*: Előzetes jelentés a Budapest, III. Ker. Lajos u. 165–167. sz. alatti 11–13. sz.-i állatcsontleletekről. — Vorbericht über die Tierknochenfunde aus dem 11–13. Jh. in Bp. III. Bez. Lajos u. 165–167. = BpR 25 (1984) 439–440.
- Wolf Mária*: Középkori kerámia leletek Mezőnyáradon. — Mittelalterliche keramische Funde in Mezőnyárad. = ComAH 1986. 147–159. ill.
- Wolf M.*: Középkori templom és település Szendrő-Gacsalon. — Mittelalterliche Kirche und Siedlung in Szendrő-Gacsalon. = ArchÉrt 112 (1985) 240–264. ill.
- Zolnay László*: Buda középkori zsidósága és zsinagógáik. Bp. 1986. 45 p. ill.
- Zolnay L.*: Előzetes jelentés a budai vár déli részén végzett 1975–1981. évi feltárásokról. — Vorläufiger Bericht über die an der X.-Seite der Burg von Buda in der Jahren 1975/1981 durchgeführten Erschliessungen. BpR 26 (1984) 203–216. ill.
- Zolnay L.*: Az elátkozott Buda — Buda aranykora. Bp. 1982. 606. p. = Rec.: *Magyar Károly*: BpR 26 (1984) 376–377.
- Zolnay L.*: Kincses Magyarország. Bp. 1977. 552 p. = Rec.: *Gopcsa Ágnes*: BpR 26 (1984) 375–376.
- Zsámbéky Mónika*: Románkori kőfaragványok a volt pornóapáti ciszterci apátságából. — Romanische Baufragmente aus der einstigen Zisterzienserabtei in Pornóapáti. = Ars Hungaria 15. 1987/2. 111–118. ill.

Sosztarits Ottó

AZ AKADÉMIAI KIADÓ AJÁNLATA

Barkóczi László: PANNONISCHE GLASFUNDE IN UNGARN	570 Ft
BÉKKÉS MEGYE RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJA, SZARVASI JÁRÁS IV/2. Írta: Jankovich B. Dénes, Makkay János, Szőke Béla Miklós	430 Ft
Czeplédi Ilona: A DIÓSGYŐRI VÁR	96 Ft
Gabler Dénes–Vaday Andrea, H.: TERRA SIGILLATA IM BARBARICUM ZWISCHEN PANNONIEN UND DAZIEN	295 Ft
Herczei János: A HÁZSONGÁRDI TEMETŐ RÉGI SÍRKÖVEI	151 Ft
Horváth László–Kelemen Márta–Uzsoki András–Vadász Éva: TRANSDANUBIA	580 Ft
Kákossy László: ZAUBEREI IM ALTEN ÄGYPTEN	325 Ft
Kovács László: MÜNZEN AUS DER UNGARISCHEN LANDNAHMEZEIT	480 Ft
Makkay János: A TARTARIAI LELETEK	120 Ft
Makkay János: THE TISZASZÓLÓS TREASURE	480 Ft
Mozsolics Amália: BRONZEFUNDE AUS UNGARN	1250 Ft
PEST MEGYE RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJA Írta: Dinnyés István, Kővári Klára, Lovag Zsuzsa, Tettamanti Sarolta, Topál Judit, Torma István	415 Ft
SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE MŰEMLÉKEI Szerk.: Entz Géza	I. köt. 260 Ft II. köt. 240 Ft
Szabó Miklós: ARCHAİKUS AGYAGSZOBRÁSZAT BOIÓTLÁBAN	40 Ft
Szőke Béla Miklós–Vándor László: PUSZTASZENTLÁSZLÓ ÁRPÁD-KORI TEMETŐJE	250 Ft
Temesváry Ferenc: PISZTOLYOK	980 Ft
Temesváry Ferenc: PISTOLEN (német nyelvű)	1500 Ft

A könyvek megrendelhetők az Akadémiai Kiadó Kereskedelmi osztályán, az 1519 Budapest, Postafiók 245. címen.

A megrendeléseket postán, utánvétellel (+ portó) teljesítik.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1991. — Nyomdai táskaszám: 18523
Felelős szerkesztő: Fodor István
Műszaki szerkesztő: Sándor István
Megjelent: 20,50 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0003 – 8032

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

116. kötet 1989

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Kovács Tibor</i> : Adatok az Ipoly—Zagyva-vidék középső bronzkorához	3
<i>Révész László</i> : Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásatásáról (1986—1987)	22
<i>Holl Imre</i> : Középkori városi élet — városi építészet	52

KÖZLEMÉNYEK

<i>K. Palágyi Sylvia</i> : Áttört zablafeszítők Pannoniából	77
<i>Wessetzky Vilmos</i> : Megjegyzések az esztergomi bronz negatív minta Fortunájához	84
<i>Bokoj, N. M. — Pleznyova, Sz. A.</i> : Nomád harcos család 10. századi sírja az Ingul folyó völgyében	86
<i>Kovács László</i> : A tiszafüredi múzeum (Szolnok m.) négy régi 10., illetve 12. századi leletegyütteséről	99
<i>Kovács Gyöngyi</i> : Juh astragalos-játékkockák a szolnoki vár területéről	103
<i>H. Gyürky Katalin</i> : Előzetes jelentés a „kánai apátság” kolostorának feltárásáról (1981—1987)	111

SZEMLE

<i>Kövecses Varga Etelka</i> : Némethi Mária (1960—1988)	119
<i>Kádár Zoltán</i> : Száz éve született Géfin Gyula	120
<i>T. Szőnyi Eszter</i> : Megemlékezés Lovas Elemérről születésének 100. évfordulóján	121
<i>B. Bónis Éva</i> : Sellye Ibolya köszöntése	123
<i>Soproni Sándor</i> : Barkóczy László 70 éves	124
<i>Póczy Klára</i> : B. Bónis Éva köszöntése	125
<i>Hajnóczy Gyula</i> : Kiss Ákos köszöntése	126
<i>Uzsoki Endre</i> : Sági Károly 70 éves	127
<i>Kaba Melinda</i> : Szentlélek Tihamér 70 éves	128
<i>Erdélyi István — T. Dobosi Viola</i> : Konferencia a régészet aktuális filozófiai és módszertani kérdéseiről Nitra-Nové Vozokanyban 1987-ben	129
<i>T. Biró Katalin</i> : Beszámoló az V. Nemzetközi Tűzkő Szimpózium munkájáról Bordeaux. 1987	130
<i>Holl Imre</i> : A középkori régészet nemzetközi szimpóziuma, Thaya, Ausztria 1987	131
<i>Kovács Tibor</i> : A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1987. évi tevékenysége	131
<i>Kovács László</i> : A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat régészeti tevékenysége az 1987. évben ..	132

IRODALOM

<i>Ecsegy István</i> : Patay P., Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn	133
<i>B. Hellebrandt Magdolna</i> : Horváth L. — Kelemen M. — Uzsoki A. — Vadász É., Corpus of Celtic Finds in Hungary. I. 134	
<i>Biczó Piroska</i> : Középkori régészetünk újabb eredményei és időszéri feladatai	135
<i>Gyulai Ferenc</i> : Körber-Grohne, U., Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie	137
<i>Gesztegy Tamás</i> : Megow, W.-R., Kameen von Augustus bis Alexander Severus	138
<i>Bálint Csánád</i> : Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlicher Zeit in Mittel- und Nordeuropa	140
<i>Holl Imre</i> : Fehring, G. P., Einführung in die Archäologie des Mittelalters	142
<i>Sosztarits Ottó</i> : Magyar régészeti irodalom 1986—1987	144

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Т. Ковач:</i> Данные к истории средней бронзы в области Ипель-Задьва	3
<i>Л. Рейвэйс:</i> Предварительный отчет о раскопках могильника эпохи обретения венграми родины в Кароше, проведенных в 1986—1987 годах	22
<i>И. Холл:</i> Средневековая городская жизнь — городское строительство	52

СООБЩЕНИЯ

<i>С. К. Палади:</i> Ажурные псалии в Паннонии	77
<i>В. Вешетски:</i> Замечания относительно бронзовой негативной формы фортуны из Эстергома	84
<i>Н. М. Бокйи—С. А. Плетнева:</i> Захоронение семьи война-кочевника X века в бассейне Ингула	86
<i>Л. Йовач:</i> О четырех старых, X, а также XII века комплексах находок из музея в Тисафюреде (обл. Солнок)	99
<i>Д. Йовач:</i> Детская игрушка — астрагалы овцы с территории солнокской крепости	103
<i>К. Х. Дюрки:</i> Предварительный отчет о раскопках (1981—1987 гг.) монастыря	111

ОБОЗРЕНИЕ

<i>Э. Кёвечеш Варга:</i> Мария Неймети (1960—1988)	119
<i>З. Кадар:</i> Сто лет со дня рождения Дюлы Гейфина	120
<i>Э. Т. Сёньи:</i> Воспоминания о Элемере Ловаше в связи со столетней годовиной со дня рождения	121
<i>Э. Б. Бониш:</i> Поздравления в адрес Ибольш Шейе	123
<i>Ш. Шопрони:</i> Ласло Баркоци 70 лет	124
<i>К. Поци:</i> Поздравления в адрес Эвы Бониш	125
<i>Д. Хайноци:</i> Поздравления в адрес Акоша Киши	126
<i>Э. Ужоки:</i> Карою Шаги 70 лет	127
<i>М. Каба:</i> Тихамиру Сентлейлеки 70 лет	128
<i>И. Эрдели—В. Добоши:</i> Конференция, посвященная актуальным философским и методологическим вопросам археологии. Нитра — Нове Вазаканы 1987 год	129
<i>К. Т. Биро:</i> Отчет о работе V. Международного Симпозиума, проходившего в Бордо в 1987 году	130
<i>И. Холл:</i> Международный симпозиум по средневековой археологии, проводимый в Тае (Австрия в 1987 году)	131
<i>Т. Ковач:</i> Отчет о деятельности Венгерского Археологического и Искусствоведческого Общества в 1988 году	131
<i>Л. Ковач:</i> Археологическая деятельность Венгерского Археологического и Искусствоведческого Общества в 1987 году	132

РЕЦЕНЗИИ

<i>И. Эчеди:</i> P. Patay. Kupferzeitliche Meißel, Beile und Axte in Ungarn	133
<i>М. Б. Хеллебрандт:</i> L. Horváth—M. Kelemen—A. Uzsoki—E. Vadasz, Corpus of Celtic Finds in Hungary. I.	134
<i>П. Бицо:</i> Новейшие достижения и актуальные задачи в области отечественной средневековой археологии	135
<i>Ф. Дюлаи:</i> U. Körber-Grohne, Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie	137
<i>Т. Гестей:</i> W.-R. Megow, Kameen von Augustus bis Alexander Severus	138
<i>Ч. Балинт:</i> Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlicher Zeit in Mittel- und Nordeuropa	140
<i>И. Холл:</i> Fehring, G. P., Einführung in die Archäologie des Mittelalters	142
<i>О. Шостарич:</i> Венгерская археологическая библиография 1986—1987 годы	144

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

<i>T. Kovács:</i> Data to the Middle Bronze Age history of the Ipoly—Zagyva region	3
<i>L. Révész:</i> Preliminary report on the excavations of the Hungarian Conquest Period cemetery at Karos (1986—1987)	22
<i>I. Holl:</i> Medieval urban life — urban architecture	52

COMMUNICATIONS

<i>S. K. Palágyi:</i> Open-worked bridle cheek bits in Pannonia	77
<i>V. Wessetzky:</i> Notes on the Fortuna of the Esztergom negative shape	84
<i>N. M. Bokij—S. A. Pletnyova:</i> Tenth century graves of a nomadic warrior's family in the Ingul river valley	86
<i>L. Kovács:</i> On the old, 10th and 12th century find assemblages of the Tiszafüred Museum (Szolnok county)	99
<i>Gy. Kovács:</i> Sheep astragalus dice from the area of the Szolnok castle	103
<i>K. H. Gyürky:</i> Preliminary report on the excavations of the "Kána Abbey" monastery (1981—1987)	111

JDAI	= Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
JfMV	= Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte (Halle/Saale)
JÖAI	= Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts (Wien)
JPME	= A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRGZ	= Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
KO	= Középkori Osztály
KSIIMK	= KSIIMK
MEFRA	= Mélanges de l'École Française de Rome
MFME	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MHK	= A magyar honfoglalás kútfeje (Budapest 1900)
MIA	= MIA
MittArchInst	= Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MNM	= Magyar Nemzeti Múzeum
MRT	= Magyarország Régészeti Topográfiája
MüE	= Művészettörténeti Értesítő
MVV	= Magyarország Vármegyei és Városai
PA	= Památky Archeologické (Praha)
PWRE	= Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft (Stuttgart)
PZ	= Prähistorische Zeitschrift (Berlin)
RégTan	= Régészeti Tanulmányok
RFüz	= Régészeti Füzetek (Budapest)
RLiÖ	= Der Römische Limes in Österreich
SAI	= SAI
SHP	= Starohrvatska Prosvjeta (Zagreb)
SJ	= Saalburg Jahrbuch (Berlin)
SIA	= Slovenská Archeológia (Nitra)
SPFFBU	= Sbornik Praci Filosofické Fakulty Brněnské University, Rada Archeologicko-klasická (Brno)
SRTÉ	= A Sopronmegyei Régészeti Társulat Évkönyve (Sopron)
SSz	= Soproni Szemle (Sopron)
StCom	= Studia Comitatus (Budapest)
StZ	= Studijné Zvesti AU SAV (Nitra)
SzekME	= A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
TBM	= Tanulmányok Budapest Múltjából
TrZ	= Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst der Trierer Landes und seiner Nachbargebiete (Trier)
VHAD	= Vjesnik Hrvatskog Archeološkog Društva (Zagreb)
VMMK	= Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
Zbornik SNM	= Zbornik Slovenského Národného Múzea
ZfA	= Zeitschrift für Archäologie (Berlin)
KSIIMK	= Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Истории материальной культуры
MIA	= Материалы и исследования по Археологии СССР
SAI	= Свод археологических источников

REVIEW

<i>E. Kövecses-Varga: Mária Némethi (1960–1988)</i>	119
<i>Z. Kádár: Gyula Géfin's Centenary</i>	120
<i>E. T. Szőnyi: Commemorating Elemér Lovas on his centenary</i>	121
<i>E. B. Bónis: Due respect to Ibolya Sellye</i>	123
<i>S. Soproni: László Barkóczy 70 years old</i>	124
<i>K. Póczy: Congratulations to Éva B. Bónis</i>	125
<i>Gy. Hajnóczy: Congratulations to Ákos Kiss</i>	126
<i>E. Uzsoki: Károly Sági 70 years old</i>	127
<i>M. Kaba: Tihamér Szentlélek 70 years old</i>	128
<i>I. Erdélyi and V. T. Dobosi: Conference on the current philosophical and methodological questions of archaeology in Nitra—Nove Vozokany in 1987</i>	129
<i>T. K. Biró: Report on the work of the Fifth International Flintstone Seminar in Bordeaux in 1987</i>	130
<i>I. Holl: International Symposium on Medieval Archaeology in Thaya, Austria 1987</i>	131
<i>T. Kovács: Report on the 1987 activities of the Hungarian Society for Archaeology and Art History</i>	131
<i>L. Kovács: Archaeological activities of the Hungarian Society for Archaeology and Art History</i>	132

LITERATURE

<i>I. Ecsedy: P. Patay, kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn</i>	133
<i>M. B. Mellebrandt: L. Horváth—M. Kelemen—A. Uzsoki—É. Vadász, Corpus of Celtic finds in Hungary I.</i>	134
<i>P. Biczó: New results and current problems in Hungarian Medieval Archaeology</i>	135
<i>F. Gyulai: U. Körber-Grohne, Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie</i>	137
<i>T. Gesztelyi: W. R. Megow, Kameen von Augustus bis Alexander Severus</i>	138
<i>Cs. Bálint: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlicher Zeit in Mittel- und Nord-europa</i>	140
<i>I. Holl: G. P. Fehring, Einführung in die Archäologie des Mittelalters</i>	142
<i>O. Szosztorits: Hungarian archaeological bibliography 1986–1987</i>	144

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AALódź	= Acta Archaeologica Lodziensia (Lódź)
AAu	= Archaeologia Austriaca (Wien)
Acta AntetArch	= Acta Antiqua et Archaeologica (Szeged)
Acta ArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta HistArtHung	= Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta RCRF	= Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum
AH	= Archaeologica Hungarica (Budapest)
Alug	= Archaeologica Iugoslavica (Beograd)
AK	= Archaeologiai Közlemények
AKorr	= Archäologische Korrespondenzblatt (Mainz)
AMN	= Acta Musei Napocensis (Cluj)
AntH	= Antiquitas Hungarica
AntJ	= The Antiquaries Journal (London)
APreg	= Arheološki Pregled (Beograd)
AR	= Archeologické Rozhledy (Praha)
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ASF	= Archaeologica Slovaca Fontes (Bratislava)
AUB	= Annales Universitatis Scientiarum Budapestini (Budapest)
AV	= Archeološki Vestnik (Ljubljana)
AVANS	= Archeologické Výskumy a Nálezy na Slovensku (Nitra)
BAR	= British Archaeological Reports (Oxford)
BCH	= Bulletin de Correspondance Hellénique (Paris)
BékMK	= A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BJ	= Bonner Jahrbücher (Bonn)
BpR	= Budapest Régiségei
BpTört	= Budapest Története
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Mainz—Berlin)
BVbl	= Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
ComAH	= Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissPann	= Dissertationes Pannonicae
DMÉ	= A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
Dolg	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából — Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
DuDolg	= Dunántúli Dolgozatok (Pécs)
EgriMÉ	= Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
FA	= Folia Archaeologica (Budapest)
Fontes ArchHung	= Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
FÖ	= Fundberichte aus Österreich (Wien)
GySz	= Győri Szemle (Győr)
HME	= A Hajdúsági Múzeum Évkönyve (Hajdúböszörmény)
HOMÉ	= A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
JAMÉ	= A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)

IRODALOM

<i>Ecsedy István</i> : Patay P., Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn	133
<i>B. Hellebrandt Magdolna</i> : Horváth L.—Kelemen M.—Uzsoki A.—Vadász E., Corpus of Celtic Finds in Hungary I.	134
<i>Biczó Piroska</i> : Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai	135
<i>Gyulai Ferenc</i> : Körber-Grohne, U., Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie	137
<i>Gesztesy Tamás</i> : Megow, W.-R., Kameen von Augustus bis Alexander Severus	138
<i>Bálint Csánád</i> : Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlicher Zeit in Mittel- und Nordeuropa	140
<i>Holl Imre</i> : Fehring, G. P. Einführung in die Archäologie des Mittelalters	142
<i>Sosztarits Ottó</i> : Magyar régészeti irodalom 1986—1987	144

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Т. Ковач</i> : Данные к истории средней бронзы в области Ипель—Задьва	3
<i>Л. Рейвейс</i> : Предварительный отчет о раскопках могильника эпохи обретения венграми родины в Кароше, проведенных в 1986—1987 годах	22
<i>И. Холл</i> : Средневековая городская жизнь — городское строительство	52

СООБЩЕНИЯ

<i>С. К. Палади</i> : Ажурные псалии в Паннонии	77
<i>В. Вешшетски</i> : Замечания относительно бронзовой негативной формы Фортуны из Эстергома	84
<i>Н. М. Бокий—С. А. Плетнева</i> : Захоронение семьи война-кочевника X века в бассейне Ингула	86
<i>Л. Ковач</i> : О четырех старых, X, а также XII века комплексах находок из музея в Тисафюреде (обл. Солнок)	99
<i>Д. Ковач</i> : Детская игрушка — астрагалы овцы с территории солнокской крепости	103
<i>К. Х. Дюрки</i> : Предварительный отчет о раскопках (1981—1987 гг.) монастыря	111

ОБОЗРЕНИЕ

<i>Э. Кёвечеш Варга</i> : Мария Неймети (1960—1988)	119
<i>З. Кадар</i> : Сто лет со дня рождения Дюлы Гейфина	120
<i>Э. Т. Сёньи</i> : Воспоминания о Элемере Ловаше в связи со столетней годовщиной со дня рождения	121
<i>Э. Б. Бониш</i> : Поздравление в адрес Ибольш Шейе	123
<i>Ш. Шопрони</i> : Ласло Баркоци 70 лет	124
<i>К. Поци</i> : Поздравления в адрес Эвы Бониш	125
<i>Д. Хайноци</i> : Поздравления в адрес Аюша Кишиш	126
<i>Э. Ужоки</i> : Карою Шаги 70 лет	127
<i>М. Каба</i> : Тихамиру Сэнтлейлеки 70 лет	128
<i>И. Эрдели—В. Добоши</i> : Конференция, посвященная актуальным философским и методологическим вопросам археологии. Нитра — Нове Возоканы 1987 год	129
<i>К. Т. Биро</i> : Отчет о работе V. Международного Симпозиума, проходившего в Бордо в 1987 году	130
<i>И. Холл</i> : Международный Симпозиум по средневековой археологии, проводимый в Тае (Австрия) в 1987 году	131
<i>Т. Ковач</i> : Отчет о деятельности Венгерского Археологического и Искусствоведческого Общества в 1987 году	131
<i>Л. Ковач</i> : Археологическая деятельность Венгерского Археологического и Искусствоведческого Общества в 1987 году	132

РЕЦЕНЗИИ

<i>И. Эчеди</i> : Patay P., Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn	133
<i>М. Б. Хеллебрандт</i> : Horváth L.—Kelemen M.—Uzsoki A.—Vadász E., Corpus of Celtic Finds in Hungary ...	134
<i>П. Бицо</i> : Новейшие достижения и актуальные задачи в области отечественной средневековой археологии	135
<i>Ф. Дюлаи</i> : Körber-Grohne, U., Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie	137
<i>Т. Гестей</i> : Megow, W.-R., Kameen von Augustus bis Alexander Severus	138
<i>Ч. Балинт</i> : Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlicher Zeit in Mittel- und Nordeuropa	140
<i>И. Холл</i> : Fehring, G. P., Einführung in die Archäologie des Mittelalters	142
<i>О. Шостарич</i> : Венгерская Археологическая Библиография 1986—1987 годы	144

Ára: 180, — Ft
Előfizetés egy évre: 180, — Ft

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

<i>T. Kovács:</i> Data to the Middle Bronze Age history of the Ipoly—Zagyva region	3
<i>L. Révész:</i> Preliminary report on the excavations of the Hungarian Conquest Period cemetery of Karos (1986—1987)	22
<i>I. Holl:</i> Medieval urban life — urban architecture	52

COMMUNICATIONS

<i>S. K. Palágyi:</i> Open-worked bridle cheek bits in Pannonia	77
<i>V. Wessetzky:</i> Notes on the Fortuna of the Esztergom bronze negative shape	84
<i>N. M. Bokij—S. A. Pletniova:</i> Tenth century graves of a nomadic warriors' family in the Ingul river valley	86
<i>L. Kovács:</i> On the old, 10th and 12th century find assemblages of the Tiszafüred Museum (Szolnok county)	99
<i>Gy. Kovács:</i> Sheep astragalus dice from the area of the Szolnok castle	103
<i>K. H. Gyürky:</i> Preliminary report on the excavations of the „Kána Abbey” monastery (1981—1987)	111

REVIEWS

<i>E. Kövecses Varga:</i> Mária Némethi (1960—1988)	119
<i>Z. Kádár:</i> Gyula Géfin's centenary	120
<i>E. T. Szőnyi:</i> Commemorating Elemér Lovas on his centenary	121
<i>É. B. Bónis:</i> Due respect to Ibolya Sellye	123
<i>S. Soproni:</i> László Barkóczi 70 years old	124
<i>K. Póczy:</i> Congratulations to Eva B. Bonis	125
<i>Gy. Hajnóczi:</i> Congratulations to Ákos Kiss	126
<i>E. Uzsoki:</i> Károly Sági 70 years old	127
<i>M. Kaba:</i> Tihomér Szentlélek 70 years old	128
<i>I. Erdélyi—Viola T. Dobosi:</i> Conference on the current philosophical and methodological questions of archaeology in Nitra-Nove Vozokany in 1987	129
<i>K. T. Biró:</i> Report on the work of the Fifth International Flintstone Seminar in Bordeaux in 1987	130
<i>I. Holl:</i> International Symposium on Medieval Archaeology in Thaya, Austria 1987	131
<i>T. Kovács:</i> Report on the 1987 activities of the Hungarian Society for Archaeology and Art History	131
<i>L. Kovács:</i> Archaeological activities of the Hungarian Society for Archaeology and Art History in 1987	132

LITERATURE

<i>I. Ecsedy:</i> P. Patay, Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn	133
<i>M. B. Hellebrandt:</i> L. Horváth—M. Kelemen—A. Uzsoki—E. Vadász, Corpus of Celtic finds in Hungary I.	134
<i>P. Biczó:</i> New results and current problems in Hungarian Medieval archaeology	135
<i>F. Gyulai:</i> U. Körber-Grohne, Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie	137
<i>T. Gesztelyi:</i> W.-R. Megow, Kameen von Augustus bis Alexander Severus	138
<i>Cs. Bálint:</i> Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlicher Zeit in Mittel- und Nord-europa	140
<i>I. Holl:</i> G. P. Fehring, Einführung in die Archäologie des Mittelalters	142
<i>O. Sósztarits:</i> Hungarian archaeological bibliography 1986—1987	144

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIF) 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* (1368 Budapest, Váci utca 22. Tel.: 1-185-881) és *Magiszter* (1052 Budapest, Városház utca 1. Tel.: 1-382-440) könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj egy évre: 180,— Ft

Egy szám ára: 90,— Ft

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat H-1389 Budapest, Pf. 149.